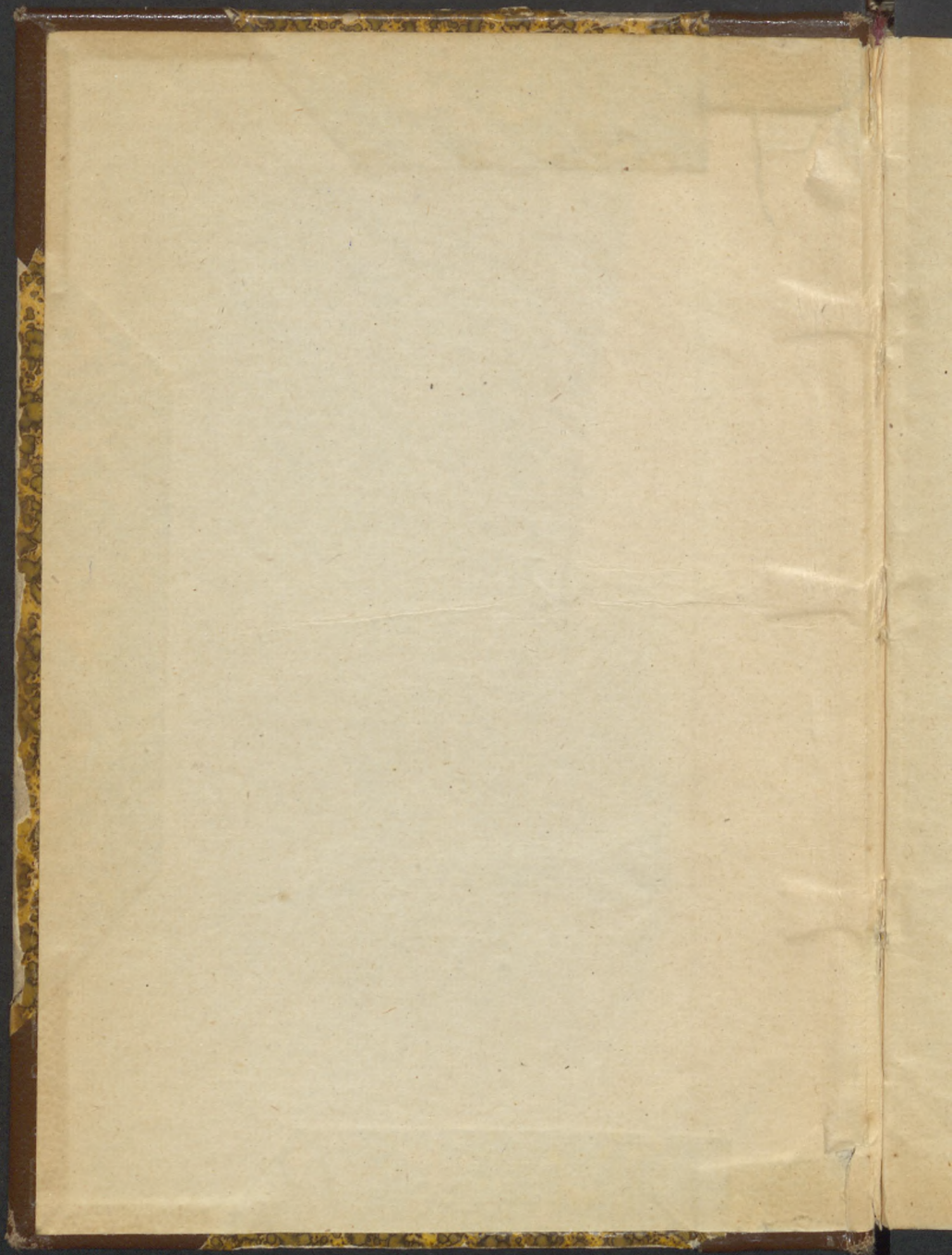
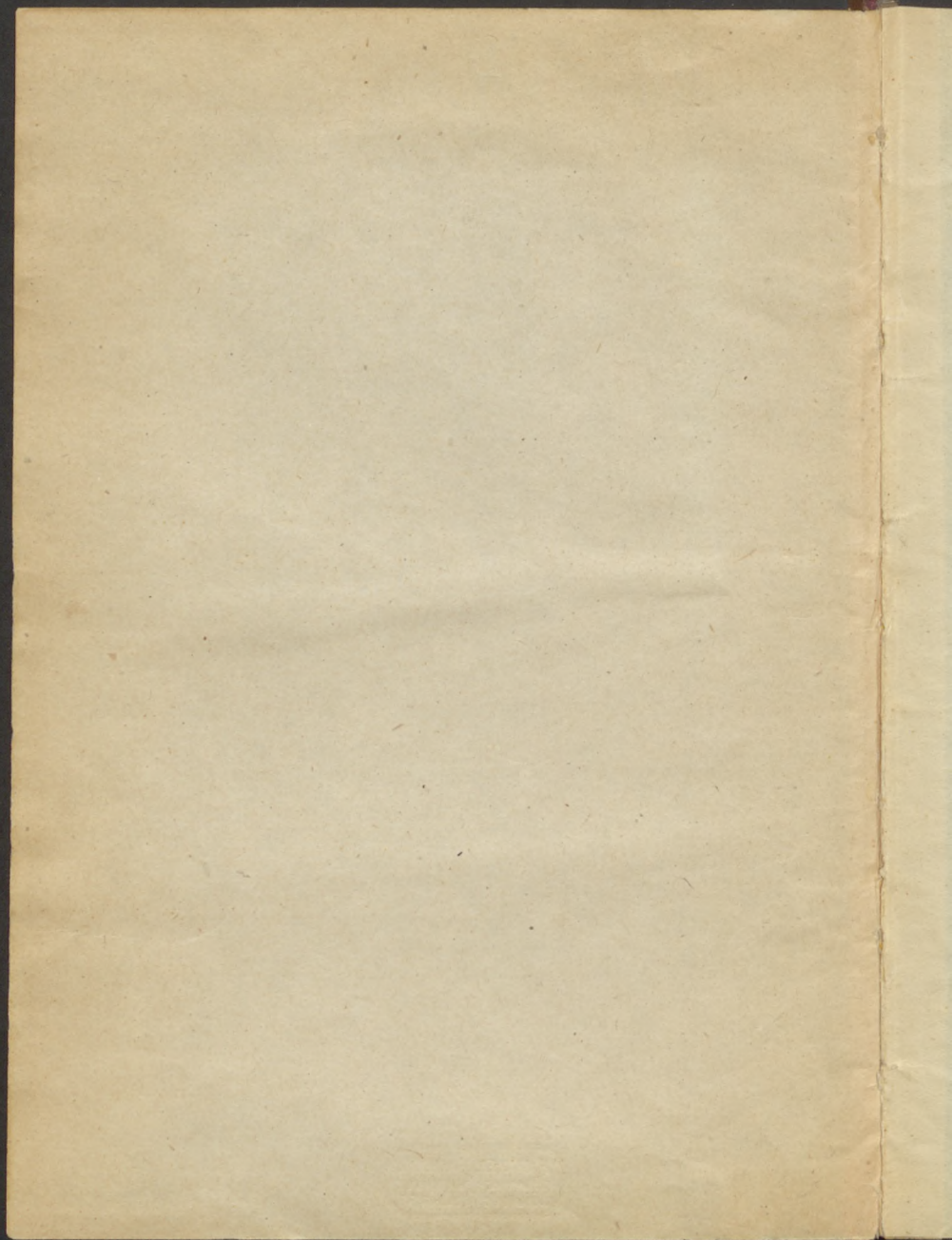

.....
261.364

OSZK

261.364.

261364

P56 E

MAGYAR NÉPHIT
ÉS NÉPSZOKÁSOK

FISCHER SÁNDOR
KÖNYVKERESKEDÉSE
V. VILNOS CSÁSZÁR-UT 58

THE NEW YORK
LIBRARY

MAGYAR NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK

IRTA

DR RÓHEIM GÉZA

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

261364

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR	
N	Növedéknapló
1954 év	1014
SZ	

12848. — Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

ELŐSZÓ.

Ez a kis könyv arra törekszik, hogy a magyar néphit és népszokások terén való tájékozódást a tudományban előkészítse és annak eddigi eredményeit a közönség számára hozzáférhetővé tegye. Korlátozott a szabott ívszám és ez a magyarázata, ha sok mindent nem tárgyaltam, amit szerettem volna. Nem törekedtem kimerítő anyaggyűjtésre, inkább a nemzetközi kapcsolatok kimutatása volt a célom. A »Rontás és varázslás« című fejezetben a harmatszedésről mondtak kissé másként csoportosítva megtalálhatók »Adalékok a magyar néphithez 1920« című művemben. Ettől eltekintve kerültem az ismétléseket, inkább olyan kérdésekkel foglalkoztam, amelyeket az eddigi irodalom többé kevésbé elhanyagolt. Feltűnő talán, hogy a téli, tavaszi és nyári ünnepeket tárgyalom az őszi nélkül. Ennek az a magyarázata, hogy az őszi »jeles napok« közül csak a halottak napjának van önnálló jelentősége, ennek külön

tárgyalását pedig a halotti szokásokról szóló fejezet pótolja.

Természetesen az etnológiai célkitűzés mellett foglalkoztam az előforduló szokások pszichológiájával is és épígy magától értetődik, hogy itt, mint már vagy tíz éve, minden munkámban egyedül a psychoanalysis módszerét találtam célhoz vezetőnek.

Gyermekkoromban arról ábrándoztam, hogy egykor majd én írom meg az új »Ipolyi-t«. Ez nem az a könyv, amelyet elképzeltem, de mégis úgy érzem, egy szerény lépés a cél felé. És így Ipolyi Arnold jeligéjével bocsátom én is szárnyra munkámat.

»Introite et hic dii sunt«

Lépjetek be, itt is megtaláljátok az örök emberit.

1925 őszén

a szerző.

I. A TÁLTOS.

Túrkeve város körözési jegyzőkönyvéből közli Győrffy István¹ a békési születésű Csuba Ferenc leírását. Ez a Csuba Ferenc már 12 éve azzal hitegeti a népet, *hogy ő táltos és meglátja a földbe rejtett kincset.* »Azon rossz szemeit csodálatosan forgatja nagyon tudja szóval, sőt énekléssel is tódította a dolgot, azonban a magyar versek mondására csodálatosan nagy hajlandósága van.« Ma már a Csuba Ferenc fajtájának csak degenerált példányairól számol be a törvényszéki krónika.² Régen bizonyára nagyobb volt a népszerűségük és a becsületük. Híres, nevezetes táltos lehetett a maga idejében (1721) Suppuny alias Harangöntő András is; ugyancsak Békés megyében. Az a vád ellene, hogy »ördögös énekei vannak« és hogy »pogány tüzet gyújtva a sötétség fejedelmének segítségét kérte«. Mindez pedig igen élénken emlékeztet azokra az ördögi énekekre, (nefanda carmina), amelyeket a Vatha vezetett pogánylázadás idejében a hit ellen énekeltek.⁴ Különös véletlen, hogy ez a híres Vatha ugyancsak békésmegyei volt⁵ és aligha tévedünk, ha feltésszük, hogy a körülötte gyülekező »mágusok«, »pithonissak« és

»haruspexek« is olyan táltosok lehettek, mint Sup-puny András meg Csuba Ferenc.

Mintha más szín vegyülne a magyar folklóre szokott hangulatába, mikor a táltos sajátságos személyéhez nyúlunk. A boszorkányperek adataiból élesen kiütöközik a különbség a köz-európai boszorkány és a magyar táltos között. Boszorkánynak senki sem vallja magát, de Bartha Andrásné Deb-recenben 1725-ben magát nyíltan táltosnak, a táltosságot pedig Istentől valónak vallja. Ebből a perből tanulhatunk valamit, jegyezzük tehát ide a kérdéseket és feleleteket: *Kitől tanulta az orvoslást, mikor és hol, könnyen-e?*

Az orvoslást tanulta bátyjától, Balási Páltól s maga is tátos, Ersók leánya is, *úgy született is két foggal az ínyje között.*

Tanított-e másokat reá, kiket és mi módon?

A tátosságra nem tanított senkit, *mert azt az Isten anyja méhében úgy formálja.*

Ha Tátos, micsoda erejek s tisztek van a tátosoknak?

Viaskodnak az égben a birodalomért.

Gyalog ment-e oda, vagy máskép?

Az Isten vitte a maga szárnyai alatt és szárnyakat ad, mint a madárnak.⁶

A táltosoknak a madárvilággal való kapcsolatról még csak egy adatunk tud, a dévai csángók ugyanis azt hiszik, hogy a halálbagoly tátosmadár.⁷ A teleutok a samán-sapkát a fülesbagoly bőréből készítik.⁸ A bagoly különösen a töröktatár népeknél a hűbájossal intím kapcsolatban van,⁹ sőt a samánbagoly jelmezt öltve bagollyá is változik.¹⁰ Általánosabban: madárrá változva elrepül, vagy lelkét madáralakban bocsátja ki tes-

téből. A mi táltosaink közlekedési eszköze rendszerint a népmeséinkből olyannyira ismeretes táltos-ló.* Sőt a mai magyar köznyelvben a táltos eo ipso paripa. Ennek megvan a maga különös fejlődéstörténete; merésznek látszik, de mi mégis azt hisszük, hogy a táltos ló eredetileg nem is volt ló.

1725-ben a ceglédi illetőségű Borsi Ilona, aki szintén Istentől anyja méhében kapta a táltos tudományát, azt vallja, hogy a táltos ló megismeri a táltos embert és meg is szólítja. Amint az emberek között, éppúgy a lovak között is van egész megfáltos. A táltos ember a táltos lovon nyargal a táltosok gyülekezetébe.¹¹

Szatmár megyében már a boszorkányi monda-körbe esúszott át a táltos ló; akinek a boszorkány a fejéhez vágja a kantárt, az táltossá változik.¹² Figyelemreméltó, hogy a táltos lónak és így valószínűleg a táltos embernek is vagy többje van valamivel, mint más halandónak, vagy hiányzik valamije. Így Baranyában¹³ a táltos lónak nincs alsó állkapcsa, a táltos ember felül reá és a ló oda viszi, ahol pénz van. Göcseji hit szerint a táltos ember maga változik át lóvá, az ilyen lónak nincs állkapcsa.¹⁴ Ságújfalun, aki foggal jön a világra: táltos. Ha ember: táltos ember, ha ló: táltos ló. Magyarszentmihályon a táltosnak olyan csikaja van, hogy az anyja foggal ellette, ha 7 hónapos koráig fel bírja nevelni, nem fél az egy lótól se a világon. Még bensőbb a kapcsolat a Csorha János esetében: »csikófoggal született, ugyanezért

* A népmese anyagát, mivel annak esetleges és részleges felhasználhatóságát csak gondos, összehasonlító vizsgálat állapíthatná meg, mellőzöm.

táltos volt». ¹⁵ Egy másik mondából azt is megtudjuk, hogy a táltos ló nem is mindig ló, hanem lehet például vödör. Lóvá a fantázia teszi és a fantázia táltosparipáján repül a táltos oda, ahova akar. Azután visszaváltozik a paripa vödörré. ¹⁶

Nos, ha nem ló, nem mindig ló, talán eredetileg is valami más volt. Az ázsiai uraltáji népekről tudjuk, hogy samánjaik lelke extázisban repül messze tájak felé és az extázis eszköze a dob. Egy szatmármegyei találós kérdés így szól: »Nekem olyan kis lovam van, a'mék minden házba benyerít.« ¹⁷ A talány megfejtése: dob, és ez a mi talányunknak is a nyitja. Mert a tanghu-urankháj samánok felfogása szerint a dob a lovat ábrázolja, melyen a samán szellemek világába vágat, minél jobban adja a hangot, annál sebesebben vágat a ló a másvilágba. A dobverő a korbács. ¹⁸ Khangalov szerint a burját dob szitaforma, lóbőrrel van bevonva és ez jelképezi a lovat, amely a samánt oda viszi, ahova az akarja. A dob itt is a samán lova, amelyen a szellemek világába vágat. ¹⁹ Prik-lonski szerint a dob nemcsak a lónak, hanem általában a jakut samán segítő állatának a szimbóluma, de bármilyen legyen is ez a segítő állat, a samán mindenestre ezen nyargal a másvilágba. A dobverő a korbács és ha veri a dobot, akkor úton van a másvilágba. ²⁰ Mindebből az világlik ki, hogy az ősmagyar táltos olyan samán lehetett, aki különösen közeli kapcsolatban állott a lóval, habár azt, hogy a segítő szellem nem volt kizárólag ló, már eddig is láttuk (bagoly) és még látni fogjuk. Akármilyen állatban testesült is meg ez a segítő szellem, a samánt jellemző átváltozások világban a dob képviselte a fantázia száguldását

és ahogy az altáji samán szalmatákolmánya lehet *lúd*, a burját vagy jakut búbajos dobja *ló*, éppúgy a mi alföldi táltosunk *lova* is vizesvederből támad. Az elnevezések ingadozók; más név mögött lehet ugyanaz a mag. A táltos közeli rokona a nézőnek, tudós embernek és a javasasszonynak. Valóban sikerült is Sebestyén Gyulának egy ilyen javasasszony kezén megtalálni az ázsiai samánok bűvös dobját. András hidán, Zala megyében, az öreg Besenyeiné egy dobon babot ugráltatott. Besenyeiné az írha bal felére három fekete kört, jobb felére három fehér kört rajzolt és a körök középre megfelelő színű babszemeket rakott. Azután elkezdte a dob alsó felét veregetni, hogy a babszemek ugráljanak. Jót jelentett, ha a fehér bab a feketét el tudta kerülni, vagy ha eljutott a fekete körbe. Sebestyén a samán dob hasonló használatát kimutatta a lappoknál.²¹ Azóta még egy megfelelő csángó adatról is tudunk.²² A dobbal való jóslásnál is jellegzetesebb vonása az uraltáji (és északamerikai) samánizmusnak a dob szerepe a gyógyításnál. Ha eltekintünk a boszorkányperekben szereplő dobtól, amely különben is rontásra való volna, meg azután a nyugati analógiák miatt sem sorolható ide, úgy látszik, hogy a dobbal való gyógyítás nyomait csak egy gyermekversben találjuk.

Az országszerte ismert gyermekvers nagyváradi változata így hangzik:

Gólya, gólya gilice

Ki lányát veszed el?

A szolgabíróét (v. Szalontán »a tengeri
bokrósét«)

Mivel vitted haza?
 Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel
 Mér véres a te lábod?
 Mér véres az én lábom?
 Száraz galyat általléptem
 Diófára felrepültem
 Párnahajat varrtam
 Száz pénzen eladtam
 Százszor is megbántam.²³

A versből még nem tűnik ki az igazi kapcsolatot a síp, dob, nádi hegedű, meg a véres láb között. Más változatokból azonban megtudjuk, hogy gólya (vagy kánya) lába azért véres, mert a török (görög, zsidó, muszka) gyerek megvágta. Itt jön azután a magyar gyerek szerepe, aki viszont »gyógyította«, »sípbal, dobbal, nádi hegedűvel«. Amikor ezt a verset mondják, »kezüket széjjelkapkodva, egymást ütögetik nagy lármával«. Tudvalevő dolog, hogy a betegségszellem kiverése és a dobbal, lármával való gyógyítás világszerte jellegzetes vonásai a sámánizmusnak.²⁴ Csakhogy ezzel még nem magyaráztuk meg versünket. Miért éppen véres láb az, amit ősi sámánisztikus módon gyógyítanak? Miért éppen a gólya, vagy valamely ragadozómadár véres lába? És végül mi a kapcsolat a véres láb és a versekben jelzett lakodalom vagy leánykérés között?

A német folklóreból terjedt el, főleg a városokban, az a hit, illetve ma már csak gyermekhit, hogy a gólya hozza a gyermekeket. Rég köztudomású, hogy amit gondos anyák eltitkoló szándékkal mesélnek apróságaiknak, voltaképpen jelképes, tudattalan bevallása az igazságnak, lévén a

gólya phallikus szimbólum. Nem kell idegen anyaghoz folyamodnunk, hogy ennek a felfogásnak helytálló voltát itt is igazoljuk, hiszen a gólya diófára repül, ágy alá bújik²⁶ és utána, nyilván a kisbaba számára, párnahajat varr. A diófa, amint Vikár Béla meggyőzően kimutatta, költészetünkben mindig szekszuál-szimbólikus jelentőségű²⁶ és így, ha a »gólya« »felrepül« a »diófára«, vagy ami ugyanazt jelenti, az ágy alá bújik, akkor persze párnahajról is kell gondoskodni. Egy halmozó versünk a gólya házépítéséről szól és így végződik:

Minek az a deszka?
Kis házat csinálni.
Minek az a kis ház?
Legényeket, leányokat
Belehivogatni,
Abban táncolgatni.²⁷

Ha tehát, amint verseink mondják, a gólya éppen lakodalma alkalmából vérezi meg a lábát, akkor azt is bátran hozzátehetjük, hogy aligha a láb az, amelynek megsebzéséről szól a nóta. A modern pszicho-analitikus kutatás régen kimutatta, hogy a nemi aktus jellegzetes kísérője a kasztrációtól való félelem. Ez a félelem biológiailag érthető, hiszen az ember valóban testének egy lényeges részétől, a genitalis secretum-tól válik meg a coitus révén.²⁸ Ez az infantilis gyökerű félelem volna tehát a gólya véres lábának magyarázata és a mi szempontunkból a dolognak az volna a tanulsága, hogy utmutatást ad a sámánizmus (dobbal való gyógyítás) és a kasztrációs komplexum közötti kapcsolatára.²⁹

Azonfelül pedig még valami. Említettük, hogy verseink egy részében a kánya, héja foglalja el a golya helyét. A jakutoknál Észak-Szibériában a nemzés szimbolumától, a sástól származó samán az egyetlen, aki tüzet tud esiholni és ami ugyanazt jelenti, a tűzesiholással a nemi eredetű bőrbajt tudja gyógyítani. A jakut samán szimbolikája egészen ugyanaz, mint amit a táltoskodó gyermekversekben találunk.

»En a szőrös dob birtokában levő, akinek több-rétegű ezüst súlyka és vakarója van, amely a sas vállának legfelső mozgó tollából készült, a halálos kór gyökerét szétszórtam *lábammal*.«

A mi táltosainknak egy másik igen jellegzetes tulajdonsága szintén a több és a kevesebb, a valamivel való ellátottság és a valamitől való megfosztás kérdései körül mozog. A táltos u. i. foggal születik és egy bizonyos korban ezt a fogat el akarják tőle venni.

Csallóközi néphit szerint a táltos ember fogakkal jön a világra, nem vált fogakat. De ha a bába kibeszéli a titkot, akkor a gyermek meghal. Állatok is szülnek ilyenképpen táltost, különösen a lovak és az ilyen lovat csak táltos ember használhatja. Minden hetedik évben kénytelen elmenni a táltos és megívni más országbeli táltosokkal, amelyik győz ebben a küzdelemben, annak az országa nagyon termékeny lesz.³¹ Teljesebb a palóc néphit. A táltos foggal született gyermek, 7 éves korában próbát kell kiállania, az erősebb táltosok »füstös biká«-vá változnak át és úgy kelnek bírokra az ávatandóval. Tardon egy táltosnak a szájpadról volt három foga és ez olyan erős volt, hogy mint gyermek a legényeket is földhöz

vagdosta. Hétéves korában eltűnt »próbára«. Fog nélkül jött vissza, elvették tőle erősebb táltosok. De ha nem engedte volna elvenni, garabonciás diák lett volna belőle, aki sárkányon nyargal és vihart támaszt.³²

A nagyszalontai táltos összeköttetésben van a garabonciás diákkal, meg az ördöggel és a lidérccel is. Nemcsak férfi lehet táltos, hanem nő is, de csak hajadon. A szót tréfásan is használják, bölcselkedő, okoskodó kisgyerekekre. A táltos két vagy több foggal, esetleg teljes fogsorral születik és rendszerint a hetedik gyerek hetedik gyereke. Ha a bába észreveszi és kitördeli fogait, elvész a táltossága. Hétéves korában a táltost egy pár éjjel elrabolják az öreg táltosok és megtanítják a maguk ördögös mesterségére; a későbbiek szempontjából igen fontos, hogy *a férfi-táltost nők, a nőt férfiak tanítják ki*. A táltos mestersége a szél-, vihar-, jég-, tűz- és árvízcsinálás, a láthatatlanná levés, állattá válás, az emberek megrontása. A táltos a füvek titkait is tudja és ezeket, mint a sámán, gyakran megálmodja, vagy pedig a füvek emberi nyelven szólalnak meg neki. Kis-korukban szótlanok, búskomorak, zárkózottak, félrevonulók, de korukhoz képest igen erősek és amit jósolnak, beteljesedik.

Földi működésük csak hétéves koruktól huszonkétéves korukig tart, azután nyomuk vész. A rossz szellemekkel való összeköttetésük miatt a nép inkább fél tőlük, semmint tiszteli őket, de ezt a félelmet a táltossal szemben nem igen mutatja. Az alatt a 15 év alatt, míg táltoskodnak, másik sor foguk is kinő és rohamosan megöregednek. A községbe, faluba nem mennek be, legfeljebb az utca

legvégén levő házakba, inkább a pusztabeli magányos embereket keresik fel, hogy tejet, tejfelt, túrót, gomolyát, zsendicét, tojást kérjenek tőlük, de a tejet szedetlenül isszák. A tejhez többféle vonatkozásuk van. Látásra ismerik meg, hogy a csuporban levő tej melyik tehéntől való és a tehéntől kiszopják a tejet. A házba sem nappal, sem éjjel nem mennek be, a lócán vagy a pítvarban tartózkodnak, a mezőn pedig rendszeren a számarózsza mellé húzódnak. Látatlanul jönnek, ugyanúgy tűnnek el, de utánuk mindig nagy szél támad. Amint láthatatlanná tudnak lenni, éppúgy át tudnak változni, veres, tüzes, fehér, szőke, fekete bikává, sárkánnyá. Roppant erősek és özönvízzel tudnák elönteni a földet, ha egyetérteneének, de egymást hétéves koruktól gyűlölik, mindig marakodnak és ilyenkor borzasztó vihar támad. Néha hosszabb ideig meglaknak az emberek között, beállnak szolgának, napszámosnak, de pénzt elfogadniok nem szabad. Már a pirosbetűs könyvet, amellyel a nép itt felruházza őket, nyilván a garabonciástól vették. Viszont a táltostól vette át a nagyszalontai garabonciás nemcsak a kettős alsó fogsort, hanem az avatásnak egy olyan módját is, amely a samánt mindenekfelett jellemzi, hogy hétéves korukban valamely sírra feküdve megálmodják a füvek titkait. Ezek is gyűlölik egymást, ha találkoznak, rögtön egymásnak mennek, ilyenkor mindenütt esik az eső, csak ott nem, ahol ők szélvihar alakjában egymással verekednek.^{32/b} A verekedés a békésmegyei táltosoknak is lényeges sajtósága.

Doboz és Békés 1620. évi határjárásakor a pörben kihallgatott tanuk közül Szücs András

harsányi nemes ezeket vallja: »Szinte úgy emlékszik reá (t. i. a határra), mint az előtte való tanú Orbány János, ezzel jobbitja, hogy ott volt és szintén az Emlőstölynél két fő ember, úgymint Békési Tarhos István régi Bíróság viselő Ember, ismét Dobozi Pák András erősen megbírkózáának, emlékeztén még azt mondták, hogy a Békési Tátus a Dobozi Tátussal megbírkózott, az Dobozi Tátos bírja vala meg a Békési Tátost.«^{32/c} Hódmezővásárhelyen a nagy szelet a tátosok egymás közötti vívása idézi elő és ezért hívják tátorján szélnek.^{32/d}

A garabonciással való összezavarás elég gyakori és a két mondatkör elemeit nem is lehet egymástól mindig pontosan elkülöníteni, de annyi bizonyos, hogy fenti adatunkban a garabonciás az idegen elem. Ipolyitól azt tudjuk meg, hogy a táltos meg a táltos ló foggal születik. A táltos rendszerint komoly, elgondolkozó, szomorú ember, meg kell vívnia egy bikával és a víváshoz ő is bikává lesz. Mikor összezsapnak, tüzes láng jön ki a szájukból. Ha a táltos legyőzi a bikát, elmegy vándorolni és táltos lovat keres magának.³³ Az egész- és féltáltos között az a különbség, hogy az egészáltosok nem tesznek egyebet, csak verekednek, a féltáltosok meg gyógyítanak. Borsi Ilona elmondja, hogy hétéves korában jött érte egy férfi- meg egy nőtáltos. A táltosok a városon kívül felrepültek lovaikon és elrepültek Székesszékfehérvárra, egy nagy őrhelyre. Itt szoktak évenként háromszor, pünkösd, Szent Mihály meg Szent Jakab havában összegyülekezni a táltosok. A lovakat egy fához kötözték és letették a földre, azután pedig a két táltos levetkőzött »anyaszült

meztelenre és lementek a völgybe, ahol bikává változva egy óra hosszát viaskodtak. A nőből lett bika látta, hogy nézi őket, felszaladt hozzá és biztatta, hogy ne féljen, majd meg ismét lement a völgybe és ott tovább viaskodtak a levegőben. E közben a megkötött lovak közül megszólalt az egyik és azt mondta neki: »Ne félj attól, te fattyú, amit az égen látsz, csak aludjál, nem bánt senki.« Majd leszálltak az égről és emberi alakot vőnek föl és kérdék tőle: láttál-e valamit az égen? — mire Ilona azt felelé, hogy látott villámlást, de nem félt, mert a ló is biztatta. Azt is látta volna akkor, hogy a férfitáltos a nőt balmellén megsebesíté, mire azt monda, hogy ez már több ízben megtörtént vele és kigyógyította magát.³⁴ Úgy látszik tehát, hogy a táltos leglényegesebb működése a verekedés egy másik táltossal vagy bikával. Figyelemreméltó, hogy az avatási szertartás egyezik a táltos későbbi működésével. Szőregeen a táltosok esőért viaskodnak egymással. Lovuk is van, a sárkányokon járnak, mikor zeng az ég, meg villámlik, olyankor a törökországi magyarországi táltosok viaskodnak egymással.³⁵ 1711-ben Debrecenben a magyar táltosok a körtvélyesi mezőn megvagdalkoznak a német táltosokkal.³⁶ Göcseji néphit szerint a táltos olyan fiúgyermekből lesz, aki fogakkal születik; némelyek szerint hét foggal és a hátán sörte van. Hétéves korában eltűnik a szülei háztól. Igen erős ember válik belőle, aki a levegőbe tud emelkedni és ott verekedni. Háborúban az a csapat győz, amelyikhez a táltos szegődik, mert a táltost nem fogja a fegyver. De idetartozik a göcseji garabonciás is, amint ez már foggal született mivoltából is

következik.³⁷ Az ilyen gyermek 3–4 rend foggal születik, hét esztendő át szopik, azután eltűnik a háztól oda, ahol kincsek vannak. Már gyermekkorában olyan erős, hogy félkézzel embereket dob fel a magasba.³⁸ A rendkívüli testi erő a tordai táltost is jellemzi; egy táltos kilenc férfi erejével bír.³⁹

Ha az eddig felsorolt vonásokat egybevetjük a samánizmus ismert jelenségeivel, a teljes egyezés képét kapjuk. A táltos ló sebes repülésére emlékeztet, ha az osztják samán idéző szavaira az istenség bármily messze eső lakóhelyéről hirtelen érkezik,⁴⁰ különösen, ha még hozzávesszük, hogy az istenség megérkezését valami viharszerű suhogás, a Világügyelő férfit lódobogás jelzi.⁴¹ A táltos avatása és táltosi működése egyaránt abból áll, hogy más táltosokkal küzd. Az altáji samánra a táltosság olyképpen jön rá, hogy valamelyik ős ráugrik és fojtogatja.⁴² A tlinkit samánjelölt kivágja a bűvösséget jelképező hód nyelvét.⁴³ A nyelvkivágást eredetileg talán a hód-dal való küzdelem előzte meg és másrészt talán a mi táltosainknál is eredetileg nem az lehett a táltosság próbája, hogy az illető megtartotta a maga fogát, hanem hogy kiverte az idősebb bikáét, vagyis táltosét. A csukes samánokról azt mondja Bogoras, hogy az inspiráció gyűjtésnek feladata, vagyis maga az avatás voltaképpen minden samán-produkció alkalmával megismétlődik, amint a mi táltosaink vagy a többi táltossal való verekedést. A magyar táltos rendkívüli erejének magyarázata is a hisztériás vagy egyéb patológiai jellegű samán-roham fékezhetetlensége. Whitney leírja egy esz-

kimó rohamát; mintha természetfeletti erő szállná meg, úgyhogy négy ember sem bírta volna lefogni.⁴⁴

Talán csak véletlen és az adatok elveszésének és fennmaradásának ellenőrizhetetlen esetlegességein múlik, talán több annál és egykori török hatásra vall, hogy a legközelebbi analógia a táltosok viselt dolgaihoz éppen a jakutoknál található. Igaz, hogy a lappoknál viszont a dobnak a babbal való kapcsolatán kívül megtaláljuk azt, hogy a »noaide« foggal születik.⁴⁵ A jakutoknál ugyanis, mikor a hó elolvad, a samánok ie-kuái, azaz állatalakú védőszellemei vagy külső lelkei, amelyeknek alakját a samán magára tudja öltetni (szó szerint: anyaállat) felkerekednek rejtekhelyeikről és vándorútra indulnak. Ilyenkor az ie-kuák rettentő zajjal összeverekednek egymással, míg a samánok, akiknek lelkei az állatalakba bújnak, betegen fekszenek odahaza. Troschanski szerint az állatalakú lelkeknek ez az összeecsapása a samánkodás vagy az extázis alatt történik.^{45/b}

Még szembetűnőbbé válik az egyezés egy másik ponton. Táltosaink különösen két állattal tartanak szorosabb rokonságot, ezek a ló meg a bika, ámbar a göseji táltos más »párás állat« alakját is magára öltheti; lehet disznó vagy kecske.⁴⁶ Forrásaink a jakutok ie-kua-inak felsorolásánál első helyen óriási bikákat és esődöröket emlegetnek, azután következik a többi állatfaj.⁴⁷ Ennek a két állatfajnak kiemelkedő fontosságát mutatja az extázisban levő jakut samán éneke:

»Hatalmas bikája a földnek...
 ...síkság lova,
 »En a hatalmas bika... ott lenn.«
 »En a sivatag lova nyerítek« stb.
 »Sivatag lova jelenj meg! oktass!
 »Bűvös bikája a földnek, jelenj meg, szólj
 hozzám!!«⁴⁸

Ha már ilyenképpen sikerült valószínűvé tenni, hogy a táltos multja visszanyúlik az ázsiai őshazáig, még két vonását hozhatjuk kapcsolatba a samán általánosan ismert tulajdonságaival. A táltos (mint samán) állandó küzdelmet folytat a rontó boszorkányok ellen és belelát a jövőbe, meglátja a rejtett dolgokat. Vegyük például a magát »tátos«-nak nevező Szaniszlai Mihályné esetét. »Magát Tátosnak mondotta; a pénz szagát megérezte. Megérezte, hogy az udvaromon pénz vagyon eltéve.« »Viaszkot olvasztott és a vízre öntötte, fűgyökeret is szedett, a verem oldalába, fenekébe dugta és azt mondta, hogy a holdból meglátta a pénzt.« Aminthogy boszorkány-pereinkben a boszorkányokat a sértett felek mindig együtt említik a prostituálttal, a táltos »látomás«-nak is van ilyesféle tartalma. Jövendőli, hogy a német kétszer megveri a magyart, Debrecen porrá égetik.« A német 484-et megparáznított, mind kimutogathatná ő azokat Isten dicsőségére, a fatens is ígért társaival azon kincsből.« Mondotta az asszony, hogy Debrecenben mind ki tudná mutogatni valamennyi ördög vagyon.« »A körmét megnyálazza és onnan a szemérmét látja annak, aki eltette a pénzt.« A táltos és a néző itt ugyanazt jelentik. »Hallottam magát Tátosnak

nézőnek mondotta, a körmből nézett.«⁴⁰ »Ugyan-
csak Debrecenből való a következő eset: »Csillám
János... sokakat hazugsággal, hogy ő pénznéző
táltos elcsábított. Acéltükörből nézett.« Az udva-
ron mondtuk, hogy nézzen. Közönséges hír volt,
hogy »táltos.«⁶⁰ A néző a táltoshoz hasonlóan meg-
látja a földben levő kincset.⁶¹ A moldvai csángóknál
a »tátoss« ember nem csak jósolja az időt, hanem
csinálja is. Pénzt, búzát, kukoricát visznek neki,
ha soká nincs eső.⁶² A dévai csángók táltosai olyan
emberek, akik mindent tudnak, különösen a jö-
vendőt.⁶³ Érthető ilyenképpen, hogy a táltos és a
»tudós« szinonimák. Kiskunlacházán a tudós az,
aki foggal születik.^{63/b} Balási Erzsébet, akinek
viselt dolgaival fentebb foglalkoztunk, azt
mondja, hogy ő mint táltos a boszorkányok ellen-
sége. Azok éjjelente megkínózzák őt, mert ő gyó-
gyít, míg azok rontanak. »Orvoslása alkalmas-
ságával pedig — némely tanuk azt vallják — ör-
dögi jelenségek, minden emberi erő nélkül való
záros ajtóknak megnyílási, zörgések, csattogá-
sok, több egyéb dolgok is történhettek.«⁶⁴ A samán
tudvalevőleg a szellemek megidézése által gyó-
gyít és bőven produkál közben olyasféle »spiri-
tisztá csodákat«, mint a fenti leírásban fog-
laltak.

*A mondottakat összefoglalva, azt látjuk, hogy
táltosaink repülése, levegőben vívott csatái, ter-
mészetfeletti ereje, foggal születése és a fog körül
vívott küzdelmek, szoros kapcsolata a lóval, anta-
gonizmusa a boszorkányokkal szemben, gyógyít-
ásának szellemidéző módja, kapcsolata a nézővel,
tudóssal, javassal és ennek révén valószínűleg a
varázsdobbal, továbbá jövőbelátása, mind olyan*

jelenségek, amelyek az uraltáji népek samánizmusának fennmaradását bizonyítják. Idesorolandó még a jövőbenezésnek egy specifikus módja.

Éppúgy, ahogy Szaniszlai 1711-ben Debrecenben a holdból látja meg a kincseket, Lőrík Mária Szegeden a napba néz és a nap megmutatja neki az elvesztett dolgokat.⁵⁵ A Koda parti osztjások »böles emberei«, ha rejtett vagy távoli dolgokat akarnak meglátni, a lobogó gyertyalángba vagy a napfénybe néznek.⁵⁶ Míg a mi nézőink a napot, holdat az acéltükörrel váltakozva használják, a jakutok, jenisszei osztjások és goldok a samán ruháján levő kerek rézlapokat napnak és holdnak nevezik.⁵⁷

Azonban még az uraltáji nép-pszichét igazán jellemző táltos sem kerülhette el a szomszédos népek folklórejának módosító hatását. Burchard von Wormsnál (1024) találjuk a következőt: »credisti quod quaedam mulieres credere solent ut tu cum aliis diaboli membris item in quietae noctis silentio clausis januis in aerem usque ad nubes subleveris et ibi cum aliis pugnes, et ut vulneres alias, et tu vulnera ab eis accipias?⁵⁸ — A szomszédos népek közül úgy látszik a horvátok és szlovének azok, akik legelőször, mégpedig a kereszténység átvételének idején hatottak a magyar néphitre.⁵⁹ Az égbeli küzdelem motívumát megtaláljuk a szlovénekknél. Görz tájékán azt hiszik, hogy Szt. Iván éjszakáján vívják a boszorkányok harcukat a »krstnikik«-kel. Ilyenkor a krstnikik nagy veszélyben vannak, mert a boszorkányok tuskókkal támadnak rájuk. A krstniki, vagyis szószerint a megkereszteltek, védik a világot a boszorkányok támadásai ellen. A népies

magyarázat szerint a krstniki a »vilák« (tündérek) kegyencei, de ez nem magyarázza meg, hogy ennél az aligha keresztény eredetű képzetnél miért hangsúlyozzák külön, hogy a boszorkányok bővülő ellenlábasai átestek a megkereszteltetésen.⁵⁹

A tipikusan samán, még az extázist, meg az áldozati kultuszt is folytató bolgár nestinár-ok, akik éppen Szt. János napján lépnek akcióba a boszorkányok ellen, talán vetnek valami fényt a »krstniki« elnevezés eredetére. Az egyház tiltja és eretnekségnek bélyegzi működésüket, de ők különösen jámbor keresztényeknek tartják magukat.⁶⁰

A szlovén samánok hivatalosan felvették a keresztséget (krstniki), de lényegileg az új név védelme alatt folytatták ősi küzdelmüket a boszorkányok ellen, éppen mint a magyar regös: »nem vagyunk mi ördögök, azaz ördögösök, sámánok, hanem Szt. István szolgálai«. Hercegovinai és dalmát testvérei világosabban mutatják az alaptípust. A hercegovinai néphitben meglehetősen szerepet játszik a férfiboszorkány (stuha). Minden ilyen boszorkánymester álmosan, törődötten néz ki és hosszú körmökkel jár. Boszorkánymester mindenütt akad és az ilyen védi a hozzátartozóit más törzsek boszorkánymesterei ellen. A stuhák uralkodnak a szeleken és a jég-esőn és az a törzs, amelyiknek a férfi-boszorkányai a fellegetésén alulmaradnak, sokat szenved a jég-esőtől.⁶¹ Magyarszentmihályon »a táltosok esőért verekszenek, mindegyik az ő országába akarja vinni a felhőt, amelyik erősebb, az lesz a nyertes.«⁶² A délszláv boszorkánymesterek fegyverei a seprű és a tejes sajtár. Ezekkel verekszenek és

ez mutatja, hogy a mi táltosainknál egy árnyalattal közelebb állanak a köz-európai boszorkány-hithez. Aki elhódítja a másiktól a sajtárt, ezzel bő tejelővé bővölte törzse teheneit, aki meg a seprűt szerzi meg, az biztosította a nyári vetést.⁶³

A harc célja tehát a termékenység. Kétségtelen, hogy ebben a célkitűzésben megtaláljuk az egész verekedési fantázia kulcsát. A dalmát »viscuni«-k is ilyen férfi-boszorkányok. Különös erejük abban rejlik, hogy meg tudják tenni, hogy az asszonyok szüljenek, még ha nincsenek is terhben. A »viscuni« a »striguni« fia. Ez a »striguni« olyan férfi boszorkány, aki sok tekintetben a táltostípushoz közeledik. Nem tesz semmi rosszat, ha nem bántják, nagyon erős, sok munkát bír és igen szép felesége van. Ezek a különféle bűbájosok hozzák és viszik a jégesőt.⁶⁴

A magyar táltos az ázsiai samánság emlékét egy olyan fokon őrizte meg, amely a török-tatár népekéhez áll legközelebb. Az első kultúrhatás, amely a magyarokat Európában érte, délszláv népektől indulhatott ki és nyilván a kereszténység felvételével (v. ö. samán mint krstniki) egyidejű lehetett. Végül még egy egyedülálló, de nagyföntosságú adatot kell kiemelni. Egyrészt a samán »trance« állapotából (magyarul: elrejtés) magyaráztuk a táltos verekedését, repülését, másrészt láttuk, hogy a tudós a táltos szinonimája. Mármost Szatmár megyében mesélik, hogy egy leány »elrejtőzött« és mire »felébredt«, »tudóssá lett«.^{64/b}

Ezzel azonban korántsem magyaráztuk meg a táltos pszichológiai történetét, csak némileg előkészítettük a talajt egy ilyen pszichológiai tör-

ténet megírására. Előre kell bocsátanunk, hogy a pszichoanalízis legújabbban nemcsak a szorcsabb értelemben vett szexuális és neurotikus jelenségek közötti kapcsolatokat, hanem a jellemnek, azaz az egyén általános lelki felépítésének testi és ösztönös funkcióival való kapcsolatát is pontosan ki tudja már mutatni. Freud, Ferenczi és Jones idevágó munkáit újabban Abraham töltözte be. Neki ugyanis sikerült kimutatni, hogy legtöbb lelki tulajdonságunk három legfontosabb testi funkciónk alapján fejlődik ki. A legősibb a táplálék felvétele és ennek megfelel az orális erctika és az orális jellem. A táplálék kiürítése az analis erotika és jellem alapépítménye, míg a genitalis jellem természetesen a genitalis erotikából kiindulva, a jellemfejlődés zárókövét jelenti.

A szopás minden befogadóképesség őse és a tudományra szomjas ifjú csak a valódi anya pótlékát keresi az Alma Materben. Azok, akiket anyjuk soká szoptatott (vagy ellenkezőleg túl rövid ideig, úgyhogy örökké kompenzálni akarják az elmaradt élvezetet), a társadalomtól, mint második anyától, állandóan eltartásra (fixfizetés!) számítanak és eredeti optimizmusuk csakhamar az ellenkező hangulatba csap át, ha ebben a várakozásukban csalódnak. A szopás az anyához való rögzítődés megerősödésével jár és a csecsemő élménye a későbbi látnivágyás, a vizuális típus, egyszóval a néző kiindulópontját alkotják. Az orális fázison belül külön fejlődési fokot jelent a fogképződés ideje. A gyermek élvezete most már megoszlik a szopás és a harapás között és ebben a harapásban már megtalálja az első je-

lentékenyebb izomműködést, mint a későbbi szexuális és jellembeli agresszivitás alapját. Az emberiség fejlődésében a kannibalisztikus fejlődési fok felel meg ennek a típusnak és különböző véres áldozati módok meg tilalmak (»Ne főzd meg a kecskegödölyét anyja tejében«) csökevényei ennek a fázisnak.⁶⁵ Hozzátehetjük még, más munkákra utalva, hogy ennek az oralis-anális fejlődési foknak különleges megbetegedési formája a mania-melancholia és hogy egy régebbi munkámban sikerült kimutatnom a primitívek orvostudományának kapcsolatát a kannibalisztikus-oralis fejlődési fokkal.⁶⁶ Az is köztudomású pszichoanalitikus körökben, hogy a gyermek az excrementumokat részint ajándéknak fogja fel, amelyet a kapott jótéteményekért (elsősorban az anyatejért) juttat a környezetnek, részint fegyvernek, amellyel a táplálék megtagadásának sérelmét megtorolja.⁶⁷

Mármost a samán, vagy a táltos a primitív orvosnak (»medicine man«) egy válfaja. Régebbi feltevéseink értelmében tehát elvárhatjuk, hogy a fogzás, a tej felvétele, különös fontos szerephez jut majd a táltos lélektanában.

Valóban úgy találjuk, hogy a táltos és a garabonciás, aki úgy látszik több vonást átvett a táltos mondatárából, különösen vonzódnak az édes tejhez és ennek megtagadása náluk éppen olyan dührohamot vált ki, mint a csecsemőnél az anyatej elvonása.^{67/b}

Taj annak, aki nem ad enni a garabonciás diáknak! (Ez a garabonciás diák azonban foggal született stb., szóval táltos.) Ha megéhezik, betér egy tanyára és ott leginkább tejet kér. Ha nem

adnak neki, felszáll a lovára, a lovat sárkánnyá változtatja, a felhőkbe repül és olyan jégesőt hoz, amely elveri az egész határt.⁶⁸

Ugyanígy a borsodmegyei garabonciás; rongyos köpönyegben járkáló diák, aki csak tejjel és tojással él.⁶⁹ A göcseji foggal született »garabonciás diák«, aludttejet kér és ha eltagadják, hogy tejük van, megmondja, hogy hol a tej és hány fazékkal. Itt éppen nem fogunk csodálkozni a tejhez való hajlandóságán, hiszen olyan gyermekből lett, aki hét éven át szopott.⁷⁰ Földeákon a táltos megiszik egy köcsög aludttejet, azután elmegy. Ahol csak megjelenik, tejet kér.⁷¹

A Balaton vidékén a garabonciás diák olyan ember, aki tejjel és tejfellel él, de ha ezt a kérését megtagadják, elsorvad a gazda és a háza népe.⁷² Máriatelepen (Balaton, Fonyód mellett) mesélték, hogy arra járt a garabonciás diák. Kért egy kis bort, de azt mondták, hogy »nincs«. »No, ha nincs, ne is legyen hét évig!« mondta. És azóta elmúlt már három esztendő, de egyszer sem volt bor, a jég mindig elverte a termést.⁷³ Az ital megtagadásán támadó hirtelen harag és irigység olyan vonások, amelyeket a pszichoanalízis a csecsemő, az orális jellem, sajátsága gyanánt ismer. Azonban az orális organizáció második fejlődési foka adja meg a táltosnak valódi jellegét. Hiszen tudjuk, a táltos abban különbözik más emberektől, hogy mindjárt foggal születik. Ez azt jelenti, hogy fejlődéséből hiányzik az a fok, amelyet a tiszta tárgyszeretés jellemez táltosaink már elejétől fogva, már eredetileg ambivalensek, azaz szeretetükbe már eredetileg nagyfokú agresszivitás vegyül. Teljesen egybevág ez

a mi táltosaink összeférhetetlen természetével, nagy testi erejével és azonfelül megmagyarázza örökös verekedésüket.

Az egyik fejlődési fokon kialakult tulajdonságok u. i. átadódnak a következő fejlettebb fokokra, tehát az analisra vagy genitalisra. A foggal született gyermek a harapásnál aggresszivitást egyesít a szeretéssel. Mármost mit csinálnak a délszláv és magyar táltosok? A levegőbe emelkednek, az asszonyokat megtermékenyítik. Fentebb láttuk ennek a verekedésnek közelebbi leírását; a férfi és a női táltos anyaszült meztelenre vetköztek, egymásnak mentek és a férfi a bal mellbimbóján megsebezte a nőt.

Kétség sem férhet hozzá, hogy ez a coitusnak álom vagy vízióbeli szimbolikus ábrázolása és hogy éppen a foggal születés magyarázza, hogy ilyen alkatuaknál a coitus alaphangja a küzdelem, a verekedés marad. A bal mellbimbón ejtett seb a felfelé való eltolás értelmében az átalakító folyamatot és a folyamat okát (mell-szopás) egyaránt jelzi.

Nyilvánvaló, hogy a táltos, a samán, a kultúra fejlődésében az első foglalkozási ág, amely nem közvetlenül gyűjt (vadász, halász stb.) vagy termel (földműves), hanem célpontja (mint a csecsemőnél) az emberi test és amely embertársainak adományára szorult. Ha a »voyeur«-ség, vagyis a látás kedvtelési eleme összefügg a szopásnál való kielégüléssel, érthető, hogy táltosaink egyszersmind nézők, valamint a Borsi Ilona valomása, aki az anyaszült meztelenre vetköző férfi és női táltos küzdelmét, vagyis a szülők coitusát látja. Néző táltosaink elsősorban a földanya mé-

hében rejlő kincset látják, hiszen mint foggal született gyermekek, egész életükben nem tudnak lemondani arról, hogy az anyát másoknál intenzívebben »lássák«.

A kincsel való szorosabb kapcsolat a második, az analis fejlődési fokot is jelzi a táltos pszichológiai jellemzésében. Valószínű, hogy ennek a foknak erősebb hangsúlyozottsága már az európai babcnakör (és általában az európai kultúra) behatásának tulajdonítandó. Mindenesetre módunkban van az átkapcsolódási pontot az orálisból az analisba megfigyelni, mikor a tej megtagadására a táltos vagy garabonciás azzal válaszol, hogy a felhőből kirázza a jégesőt, hasonlóan a csecsemőhöz, aki nemcsak elismerését, hanem haragját is bélműködése által jelzi.

Míg a fejlődésnek ez a foka történelmileg is későbbi hatásokra utal az orális vonások tanulmányozása érdekesen mutatja, hogy a pszichoanalízis és az etnológia eredményei mennyire alátámaszthatják egymást. A pszichoanalízis szempontjából a primitívek kannibalizmusa a faj fejlődésében ugyanazt a fejlődési fokot képviseli, mint a csecsemő szopási és harapási élvezete az egyén életében.⁷⁴ A mi táltosaink eddig is leginkább a jakut sámánokkal mutattak rokonságot, mármint állítsuk egymás mellé a következő két adatot. Az avatás végén a sámán leöli az áldozati állatot és vérét saját magára fecskendezi, míg a magyar táltos soká szopik és édestejjel él.⁷⁵ A vérfürdő Európában tejfürdővé szelődött, vagyis a philogenetikus formától regrediált az ontogenetikusra, de azért a kegyetlen »vérszomjas« jellemvonás nyoma megmaradt abban,

hogy a táltos foggal születik és élete végéig a többi táltossal (bikával) verekszik.

Ennek a verekezésnek sajátos vonása, hogy azért a fogért folyik, amelyet a táltos születésekor magával hozott. Mármost meg kell jegyeznünk, hogy némely primitív népnél a férfikor küszöbén a fogkiütés műveletét találjuk. Ez a fogkiütés is kapcsolatos egy küzdelemmel; az ősök rendszeren állatalakban fellépő szellemei el akarják pusztítani a fiúkat, a férfiak ráveszik őket, hogy ériék be az áldozatul odadobott foggal. A mi táltosunk pedig a fogért a bikává változó idősebb táltosokkal küzd, sőt azt is tudják forrásaink, hogy ez a táltosság »próbája«, a táltos avatási szertartása. Innen azután tovább is mehetünk. A primitívek egy másik jelentős csoportjánál nem a fogon hajtanak végre valami műveletet, hanem a nemi szervet. (Circumcisio mint szimbolikus kasztráció.) Gondoljuk meg, hogy a pubertásról van szó, mi sem természetesebb, mint hogy az elfojtás okozza a regresszív szimbolumképződést, a pénisnek a foggal való helyettesítését. Ha ilyen szempontból nézzük a dolgot, arra a következtetésre jutunk, hogy a genitalis fokon a táltos alapvető tudattalan élménye a kasztráció, illetve a kasztrációtól való félelem leküzdése. Igazi táltos csak az, aki megtartja a fogát, akiét elrabolják, legfeljebb fél-táltos. Emlékezzünk a lakodalomra siető gólya véres lábára, amelyet a »magyar gyerek« samándobbal gyógyít, a jakut samán dobolására a nemibajok ellen és végül a baranyai és göcseji táltosparipa hiányzó alsó állkapcsára.

A sebesült lábat viszontlátjuk a táltosavatás

egy másik változatánál. Német János Szalontán csak féltáltos volt, mert nem tudott levizsgázni az ördögi mesterségből, de a tudománya azért megvolt. »Nem tudta a darázst lenyelni, meg leesett a katángkóró-létráról.« Azt mondják, hogy mikor a katángkóró-létráról leesett, akkor lett sánta, mert eltörte mind a két lábát.^{75/b}

A félelem leküzdésének kompenzációja gyanánt ezután ott találjuk a táltos levegőbe emelkedését (v. ö. az álombeli röpdülést)⁷⁶, rendkívüli erejét és szoros kapcsolatát a termékenységgel. Ahogy a magyar és a délszláv táltos küzdelme a termékenyséért folyik és az utóbbi bűvös úton a nőket is meg tudja termékenyíteni, a jakut sámán szellemeket hoz le a földre, hogy megtermékenyítse a magtalan asszonyokat és ősszel a vizet megtermékenyítésére rendez ünnepet.⁷⁷ És a két állat, amely élén áll a jakut és a magyar táltos metamorphosisainak, a bika meg a csöddör, kétségkívül a testi erő, a férfiaság képzetkörére utal.

A táltos tárgyalása közben jogutódja gyanánt többször megemlítettük a garabonciás diákat. A »garaboncás« vagy »garabonciás diák« tejjel, tejfellel és tojással él, könyv és bot van a kezében, kalap a fejében, néhol respegje (messzelátója) is van. Nem mindig jár egyedül, olykor kettesével, hármásával jelenik meg; ha tojást és tejet kap, ártalmatlan, de ha megtagadják, elsorvad a gazda, a felesége meg az egész háznépe. A garaboncás azért veszedelmes, mert ő a sárkány ura.⁷⁸

Nógrádban 12-en vannak a barboncások és egy rozmaringerdőben laknak a fellegek kö-

zött. Egész évben nem esznek semmit, csak egy nagy követ nyálnak, melyet Amerikából hoznak. Csak egy napon lakhatnak jól, ilyenkor lejönnek a földre, összefogdossák a sárkányokat, mert ezeken lovagolnak. De ekkor sem esznek mást, mint édes tejet.^{78/b}

A Csallóközben azt hiszik, hogy a garaboncás 13 iskolát végzett diákból lesz, aki a szerencse kerekén el nem vészett. A 12 iskolát végzett diák elmegy messze országba vízen és tengeren át, sok veszedelmen keresztül. Egy barlangban tanulja társaival a 13-ik iskolát; midőn tizenketten együtt vannak, ráülnek a szerencse kerekére, ez gyorsan forog velük, míg egy közülük elpusztul. A többi tizenegy garaboncás lesz, szétmennek a világban és úzik a garaboncás mesterséget. Sovány képpel és rongyos köpönyeggel leginkább tejet és kenyeret kérnek. Egész kenyérből és kezdetlen köcsögből szerényen veszik ki a maguk részét. Ha nem kapnak, azt mondják »gazda, megbánod tettetted, majd adnál örömet egy fertályóra múlva, de késő lesz!« Erre titkos könyvével kiimádkozza a sárkányt és olyan fürgeteget támaszt, hogy leviszi a ház tetejét. A fürgetegben azután elvágat a sárkánnyal szerecsenországba. Itt levágja a sárkányt és húsát töméntelen aranyért, drágakőért eladja a szerecseneknek, akik nyelvük alatt sárkányhúsdarabokat hordanak, ez a szörnyű melegben hűsíti őket.⁷⁹ A táltossal való keveredés sokszor szembeszökő, mint például a borsodmegyei palócoknál, akiknél a foggal született barboncások a sárkánykígyón ülve küzdenek egymással és ez csinálja a »borulásokat«. A sárkányt rendszeren olyan helyre viszik,

ahol rettentő meleg van, ott azután megölik és húsból egy-egy darabot a nyelvük alá tesznek, hogy a rekkenő hőségben lehüljenek tőle.⁸⁰

Különösen kimerítő leírását kapjuk az idevágó néphitnek Göcsejből. A táltostól átvett vonásokat már ismerjük, de ehhez járul a garabonciásnak saját mondaköre. A garabonciás olyan vándorlegényforma, kezében könyv, a karján zsirós kantár. Tizenhárom iskolát végez és a könyvből érthetetlen szavakat mormol. Ha megpirongatják, vagy a tejet megtagadják tőle, olyan vihart csinál, hogy az asztagot a falu szélére hordja. A garabonciás sárkányon, fekete csikón, rákon vagy halon lovagol. Tudja, hogy ezek hol rejtőznek, felkantározza őket, mint a lovat és azután rajtuk nyargalva támasztja a vihart, égháborút, jégesőt. Ha békából vagy kígyóból lett sárkányon lovagol, akkor eső, ha rákon, akkor jég esik. A garabonciás sárkányát Gönczi »fekete csikónak« mondja⁸¹ és úgy látszik, az a változat is előfordul, hogy a garabonciás a táltoson nyargal.⁸² Viszont már 1626-ban halljuk, »hogy ő Táto és a sárkányok neki közössi«.⁸³ Mindenképpen sajátja a garabonciásnak a diákhhoz illő könyv.⁸⁴ Az egész mondakör kétségkívül európai eredetű, sőt a név segítségével a közelebbi áradót is sikerül kimutatni. Rajtunk kívül u. i. még a horvátok beszélnek a *grabancijas dijak*-ról. Itt is a tizenharmadik iskolát járják és a sárkányon Arábiába nyargalnak. Mint Göcsejben, a Muraközben is mocsárban élő halból, más horvát vidékeken nagyon vén kígyóból, békából lesz a sárkány. Először elkezd a könyvből imádkozni és mikor a sárkány kidugja a fejét, gyorsan rádobja a kantár-

szárat és oda nyargal, ahol a nap felkel (Göcsejben is: a garabonciás oda nyargal, ahol a nap felkel).⁸⁵ Ott aztán drága pénzért adja el a sárkány bőrét, mert ott mindenki sárkánybőrt tesz a nyelve alá, hogy kibírja a meleget.

A híres tizenharmadik iskola Bolognában van, ahol a középkorban közös magyar-horvát kollégium volt. Itt van a diákoknak egy 13 küllővel ellátott hatalmas kerekük. Mindegyik küllőre áll egy »grabancijas« és erre gyorsan forgatják és aki legelőször lerepül a kerékről, abból lesz a graboncijás.⁸⁶ Jagič azt is kimutatta, hogy a magyar garabonciás a horvát grabancia átvétele, ez viszont az olasz *gramanzia*-ból ered. A *gramanzia* a *nigro-mantia* (fekete varázslás) eltorzítása és mivel a diák sem diák eredetileg, hanem kispap (diaconus), az egész nem más, mint a papok vihartámasztó bűvéségében való középkori hit továbbfejlesztése. Még 1840-ben is tiltakozik a zágrábi püspök az ilyen babona ellen és kijelenti, hogy ő bizony nem tud jégesőt csinálni.⁸⁷ A vihartámasztó diák vagy pap szláv földön szerezte a maga sárkányát éppúgy, mint ahogy a magyar folklorból más, a táltosság körébe tartozó vonásokkal bővült mondaköre.

A magyarság ázsiai török táltosai tehát két egymástól időbelileg eltérő délszláv hatás nyomait mutatják. Az egyik még magán a táltos alakján hagyott nyomot, a másik a táltossal sokszor összetévesztett garabonciás diákot hozta a magyar folklorba.⁸⁸

JEGYZETEK AZ I. RÉSZHEZ.

¹ Etnographia. XXXII. 136.

² Etnographia. XV. 446. XVI. 122.

³ Oláh Gyula: A boszorkányperek Békés megyében. Békésmegyei régészeti társulat évkönyve. 1886/87. 149.

⁴ V. ö. Róheim: Adalékok a magyar néphithez. 1920. 285.

⁵ Karácsonyi: Békés vármegye története I. 37, 177, 178. III. 83.

⁶ Komáromy Andor: Magyarországi Boszorkányperek Oklevéltára. 1910. 354—363.

⁷ Kolumbán S.: Babonás hiedelmek a dévai esángóknál. Ethn. XI. 1904. 42.

⁸ Jankó János: Adatok a samán vallás megismeréséhez. Ethn. XI. 447.

⁹ Róheim: Adalékok a magyar néphithez. 1913. 16, 17.

¹⁰ Sebestyén Gy.: Regös énekek. 1902. 35, 469. Krohn—Bán: A finn-ugor népek pogány istentisztelete. 1908. 130. Georgi: Beschreibung aller Nationen des Russischen Reiches. 1776. 377.

¹¹ Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monografiája. 1881. II. 250.

¹² Jakab József: Szatmármegyei babonák. Ethn. VI. 311.

¹³ Dr. Mészáros Gyula szóbeli közlése.

¹⁴ Gönczi Ferenc: Göcsej és népe. 1914. 176. A cseli vízi-ember lóvá változik, de az ilyen lónak alsó ajka hiányzik. J. Košťál, Vodník v. podaní lidu ceskeho. Cesky Lid. I. 55.

¹⁵ Kálmány Lajos: Összeférhetetlen Tátosaink. Ethn. XXVIII. 261.

- ¹⁶ Kálmány L.: i. h. 264.
¹⁷ Bartók Jenő: Nyr. XII. 284.
¹⁸ Jankó János: i. h. Ethn. XI. 219.
¹⁹ Mikhailovszki: Shamanism in Siberia and European Russia. Journ. of the Royal Anthr. Inst. 1895. XXIV. 80.
²⁰ W. L. Priklonski: Über das Schamanentum bei den Jakuten. *Bastian*: Allerlei aus Volks- und Menschenkunde II. 262. Ezeket az adatokat már összeállítottam. *Róheim*: Adalékok a magyar néphíthez. 1913. 6.
²¹ Sebestyén Gyula: A magyar varázsdob. Ethn. XI. 422—446.
²² Wichmann Györgyné: A moldvai csángók szokásaiból. Ethn. 1907. 290.
²³ Kiss Aron: Magyar gyermekjátékok gyűjteménye. 6, 7. Nyr. IX. 186.
²⁴ V. ö. *Róheim*: Samánkodó gyógyítás nyoma egy gyermekversben. Ethn. 1912. 360. Dr. Pfeifer Zsigmond barátom egy felolvasásomhoz hozzászólva, figyelmeztetett a »véres láb« itt adott értelmére.
²⁵ Kiss Aron: i. h. 8.
²⁶ Vikár Béla: A szentiváni ének. Nyr. 30.
²⁷ Kiss Aron: i. h. 6.
²⁸ S. Ferenczi: Versuch einer Genitaltheorie. 1924.
²⁹ V. ö. M. A. Czaplicka: Aboriginal Siberia. 1914. 243.
³⁰ V. M. Jonov: Orel po vazrzenijam jakutov. Publications du Musée d'Anthropologie et d'Ethnographie de l'Académie Impériale de St. Petersburg. XVI. 1913. 8—10. *Róheim*: A kazár nagyfejedelem és a turul monda. 1917. 34, 35.
³¹ Karcsay: Új Magyar Múzeum. II. 500.
³² Istvánffy: A borsodi matyó nép élete. Ethn. VII. 364.
^{32/b} Szendrey Zsigmond: Ember és természetfeletti lények a szalontai néphitben. Ethn. XXV. 315—317.
^{32/c} Haan Lajos: Békésvármegye hajdانا. II. 225. (Dr. Győrffy István szívességének köszönöm ezt az adatot.)
^{32/d} Török Károly: Nyr. III. 86.
³³ Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. 1854. 449.
³⁴ Lohoczky Tivadar: i. h. II. 230.

- ³⁵ *Kálmány Lajos*: Összeférhetetlen Tatosainkról. Ethn. XXVIII. 264.
- ³⁶ *Komáromy*: Boszorkányperek 249.
- ³⁷ v. ö. más foggal született garabonciásokkal, akik szintén a táltosoktól kölcsönözhatték ezt a vonást. *Istvánffy Gyula*: A borsodmegyei palócok. Ethn. 1911. 298. *Tóth István*: Kiskunfélegyháza vidéki néphiedemek. Ethn. 1906. 230.
- ³⁸ *Gönczi Ferenc*: Göcsej. 1914. 174, 175.
- ³⁹ *Jankó János*: Torda, Aranyosszék, Torockó magyar népe. 1893. 249.
- ⁴⁰ *Munkácsi Bernát*: A samán istenidézés és bűbájosság a vogul-osztják néphitben. Ethn. 1910. 157.
- ⁴¹ *Munkácsi Bernát*: i. h. 158.
- ⁴² *Czaplicka*: Aboriginal Siberia. 178.
- ⁴³ *A. Krause*: Die Tlinkit Indianer 1885. 248.
- ⁴⁴ *Czaplicka*: i. h. 314.
- ⁴⁵ *F. Weinitz*: Die Lappische Zaubertrommel in Meiningen. Zeitschrift f. Ethnologie 1910. 5.
- ^{45/b} *Mikhailovszky*: Shamanism. Journal. 1894. 133. *Czaplicka*: i. h. 182, 183.
- ⁴⁶ *Gönczi Ferenc*: Göcsej. 1914. 175.
- ⁴⁷ *Czaplicka*: Aboriginal Siberia. 182, 183.
- ⁴⁸ *Czaplicka*: i. h. 235, 236. — A burjátok szerint a fehér és a fekete samánok küzdenek egymással többszáz mérföldnyi távolságról hajigálva egymásra baltáikat. *Czaplicka*: i. h. 201.
- ⁴⁹ *Komáromy*: Boszorkányperek. 249, 250.
- ⁵⁰ *Szell Farkas*: Törvénykezési adatok alföldi babonákról. Ethn. III. 111.
- ⁵¹ *Lehoczky Ferenc*: Adatok »nézőink« ismertetéséhez. Ethnographia. 1904. 43.
- ⁵² *Rubinyi Mózes*: A moldvai csángók multja és jelene. Ethn. XII. 121.
- ⁵³ *Kolumbán Samu*: Babonás hiedelmek a dévai csángóknál. Ethn. 1904.
- ^{53/b} Saját gyűjtés. Kiskunlacháza. Aki foggal születik, jövendőmondó. Bács megye Monographiája. 333.
- ⁵⁴ *Komáromy*: i. h. 356.
- ⁵⁵ *Reizner*: Szeged Története IV. 1900. 463, 464.
- ⁵⁶ *Karjalainen*: Ostjakkeja oppimassa Journal de la Soc. Finno Ougrienne. XVII. 40—43,

⁵⁷ V. ö. *Mészáros Gyula*: A magyar kerek tükör. Néprajzi Értesítő 1914. 12. *Róheim*: Spiegelzauber. 1919. 244, 249.

⁵⁸ *Grimm*: Deutsche Mythologie III. 409. *I. Hansen*: Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung. 1901. 40.

^{58/b} V. ö. ennél a pontnál a nyelvészeti kutatás eredményeit. *Melich*: Száv jövevényszavaink. 1903.

⁵⁹ V. ö. *Krauss*: Slavische Volksforschungen. 1908. 41, 42.

⁶⁰ *M. Arnaudoff*: Die bulgarischen Festbräuche. 1917. 50.

⁶¹ *Grgjic-Bjelkovic*: Volksglaube und Volksbräuche in der Hercegovina. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina. VI. 1899. 630.

⁶² *Kálmány Lajos*: Összeférhetetlen táltosainkról. Ethn. XXVIII. 263.

⁶³ *Grgjic-Bjelkovic*: l. c.

⁶⁴ *Carič*: Volksaberglaube in Dalmatien. Wiss. Mitt. in Bosnien u. Herzegovina. VII. 601.

^{64/b} Szatmár vármegye Monographiája. 270.

⁶⁵ V. ö. *Karl Abraham*: Psychoanalytische Studien zur Charakterbildung. 1925.

⁶⁶ *Róheim*: Nach dem Tode des Urvaters. Imago. IX.

⁶⁷ V. ö. *Freud* műveit. A fegyvert illetőleg pedig *Bálint*: Die mexikanische Kriegshieroglyphe. Imago IX.

^{67/b} Feltevésem szerint, miután az édestejjel való kapcsolatot a horvát és az oláh garabonciás nem ismeri, ezt a vonást a magyar garabonciás már a táltostól vette át. Újabb adatok azonban módosíthatják ezt a nézetet. »Wilder Mann« és tejhez, v. ö. I. V. *Zingerle*: Sagen aus Tirol. 1891. 106.

⁶⁸ *Tóth István*: Kiskunfélegyházavidéki néphiedelmek. Ethn. 1906. 230.

⁶⁹ *Istvánffy Gyula*: A borsodmegyei palócok. Ethn. 1911. 298.

⁷⁰ *Gönczi Ferenc*: Göcsej. 174.

⁷¹ *Kálmány Lajos*: l. c. Ethn. XXVIII. 262–264.

⁷² *Jankó János*: A balatonmelléki lakosság néprajza. 1902. 408.

⁷³ Saját gyűjtés.

⁷⁴ *Róheim*: Nach dem Tode des Urvaters Imago. IX.

- ⁷⁵ *Czaplicka*: Aboriginal Siberia. 185.
- ^{75/b} *Banner Benedek*: A lidérc és a táto a szalontai nép hiedelmeiben. Eth. XXXVII. 39.
- ⁷⁶ V. ö. a görögök szárnyas phallosait és a jakut dalt. »The friend with testicles like wings.« *Czaplicka*: i. h. 311.
- ⁷⁷ *Czaplicka*: i. h. 195.
- ⁷⁸ *Jankó János*: A balatonmelléki lakosság néprajza. 1902. 408.
- ^{78/b} *Versényi György*: Felvidéki népmondák. Ethn. VI. 232.
- ⁷⁹ *Karcsay*: Új Múzeum. II. 449.
- ⁸⁰ *Istvánffy Gyula*: A borsodmegyei palócok. Ethn. 1911. 298.
- ⁸¹ *Gönczi Ferenc*: Göcsej. 1914. 175.
- ⁸² *Moldován*: Alsó-Fehér vármegye román népe. 1897. 182.
- ⁸³ *Komáromy*: i. h. 91.
- ⁸⁴ *Gönczi Ferenc*: i. h. 175.
- ⁸⁵ *Gönczi Ferenc*: i. h. 175.
- ⁸⁶ *V. Jagic*: Die Südslavischen Volkssagen von dem Grabancijas dijak. Archiv für slavische Philologie II. 437–465.
- ⁸⁷ *Jagic*: l. c. 452. V. ö. *O. Asbóth*: Der Garabonciás diák nach d. Volksüberlieferungen der Magyaren. Archiv für slavische Philologie. IV. 611. *Lázár Béla*: A garabonciás diákról. Ethnographia. I. 277.
- ⁸⁸ V. ö. egyébként *Kühnau*, *Grabe* etc. gyűjteményeit a német »Fahrende Schüler« és »Venedigera«-iekről, amelyekből szintén kiderül az olasz főiskolák szerepe ebben a mondakörben. Az oláh solomonár-ról v. ö. *Moldován*: A magyarországi románok. 1913. 329. Alsó-Fehér. 178. — A solomonár, valószínűleg a salamancai főiskola diákja, (*M. Gaster*: Der Solomonár nach der Volksüberlieferung der Rumänen. Archiv für slavische Philologie VII. 288.) az Aranyosszéken a garabonciással egyértelmű »solomár«-rá vált. *Jankó János*: Torda, Aranyosszék, Torockó magyar népe. 1893. 234. V. ö. *Lázár*: Alsófehér Vármegye Magyar Népe. 1896. 105.

II. RONTÁS ÉS VARÁZSLÁS.

A fejezet címe igen nagy területet jelez, amelynek kimerítő tárgyalása valószínűleg nagyobb teret venne igénybe, mint amely az egész anyag részére rendelkezésünkre áll. Az idevágó jelenségeket nagyjából három csoportba lehet osztani, mégpedig offenzív, defenzív és expetítív jellegű varázslásra, másszóval rontó, védekező és valami célt előidéző bűvös cselekedetre, amilyen például a szerelmi vagy eső-varázslás.¹ Mindegyik típusból adunk valami mutatványt, hogy legalább némi fogalmunk legyen az egészről.

1. Fejszét a viharba.

Pszichológiailag a legegyszerűbb az a reflexmozdulat, amely az emberi befolyás körén kívül eső jelenségeket megszemélyesítve, az emberi ellenféllel szemben reális hatású cselekedetet átviszi egy nem emberi ellenfélre, vagyis egyszerűbben szólva, dühében úgy támad a viharra, mint egy emberre. A hatás persze elmarad, de mivel a psziché alapvonása, hogy a zavaró momentumokat nem veszi tudomásul, a néphit »bűvös« hatást tulajdonít a reflexmozdulatnak.

»Ha terhes, jeget hozó felleg közeledik, vágd be a fejszét az udvar közepén a földbe s a felleg felett elhúzódik«, mondják a Szilágyságon. Ha pedig a rossz szellemek bántanak, akkor a seprűt kell, seprűjét felfelé fordítva, az ajtóban keresztbe állítani.² Általános hit Magyarországon, hogy zivatar alkalmával a lapátot, a csípővasat keresztbe kell tenni a földön. A sarlót a földbe szúrják; a székely egy örökölt régi puskával a fellegek közé lö. Aki pedig egy fejszével belevág a viharba, az megsebzí a boszorkányt.³ Szatmár megyében jég-esőkor a fejszét az udvarra dobják, mégpedig élével felfelé. Ha a jég úgy talál leesni, hogy a fejsze kettévágja, a fellegek is azonnal kettéválnak és a jégeső megszűnik.⁴ A hétfalusi csángók a nyársat, a vaskanalat teszik az ajtó elé.⁵ A zágoniak fejszét, vasvillát az udvar közepébe.⁶ Bács megyében két baltát keresztbe kell a földbe vágni. A hosszas esőzés eláll, ha baltát vágunk fa alatt a földbe.⁷ Diószegi K. István 1679-iki prédikációjában azt írja a viharról: »Nem használ a háragozás, mint a pápisták szokták. Nem használ annak a fejszekivágás, mint a magyarok szokták.«⁸ Darázson, ha jég esik, baltát tesznek a földre, hogy ne tegyen kárt a gabonában, vagy a vaslábast, a sütőlapátot teszik ki az udvarra.⁹ Tordán és Aranyosszéken valami éles tárgyat tesznek a jég ellen az udvarra. A lapátot lefektetik éllel, nyársot tesznek az eresz alá, vagy a fejszét csapják az udvar közepébe.¹⁰ Hosszúfalun »ha a vasvillát beütöd a földbe, leszáll előtte a lidérc, mint a sütőkemence«. Ha jégeső esik, hányj az udvarra nyársat, vaskalánt, fogót és a jég esővé változik.¹¹ Udvarhelyt a sarlót a kü-

szöbbe ütik.¹² Biharban a fejszét az eresz alá hajtják vagy a földbe vágják.¹³ Rimaszombaton a zsepegés alá vágott lapátot keresztbe teszik.¹⁴

Aki esetleg az összehasonlító nyelvészet teréről jön át a szomszédba, a folklóreba, hajlandó lesz feltételezni, hogy az emberi ösztönök ilyen egyszerű, elementáris megnyilvánulása bizonyára a magyarság őskorából maradt fenn. Mert hiszen a legegyszerűbb életmegnyilvánulásokra vonatkozó szavaink közösek az ugor népekkel, a kissé haladottabbak török hatást tüntetnek fel és azután következnek a szláv, germán stb. rétegek. Így kellene ennek lenni tehát a folklóreban is, de ki fog derülni először, hogy ez a feltevés téves, mert az indogermán hatás a folklóreban sokkal mélyebbre ér, mint a nyelvet illetőleg, másodsor, hogyha a tudattalan tényezőket is figyelembe vesszük, az ilyen egyszerű cselekvés sem olyan nagyon egyszerű.

Mindenekelőtt tehát: magyarok, szomszéd népek és messzibb lakó törzsrakonaik egyaránt vágják a fejszét a viharba. Magyarországi szerb néphit szerint, továbbá a fehértemplomi sváboknál baltát, kapát kell az udvarba dobni.¹⁵ A sokácok kaszát, kapát, fejszét vagy kést hajítanak az ég felé; a vihar megijed, elvonul és a jég nem veri el a vetést.¹⁶ A horvátok szerint a jégesőt a boszorkányok vagy gonosz papok (garabonciások) hozzák. Ilyenkor ekét, kaszát, kocsit, asztalt, ami kezük ügyébe akad, felforgatnak, hogy a boszorkány, ha leesik, összetörje magát.¹⁷ Az oláhok ilyenkor a kapát és seprűt keresztbe teszik a ház elé. Az asszonyok a pitvarba lépnek, a szoknyát a fejükre húzzák és Szent Illést hívják segítségül.

Esetleg egyik levetközve tükröt tart a felleg felé, hogy az szégyelve rút képét, eltávozzék.¹⁸ A baltát vagy a szénvonólapátot vágják ki az udvarra a rutének.¹⁹ A huzul nők seprűt, lapátot, meg az élével felfelé fordított baltát visznek ki a szabadba. Karjukat keresztbe fonva, felemelik ezeket a szerszámokat és ezt a kuruzslást igen gyakran meztelenül hajtják végre. Azt is meg szokták tenni, hogy a jégesőt meghívják a terített asztalhoz vendégségbe és ilyenkor úgy mennek ki elébe, hogy a szoknyát a fejük fölé csapják.²⁰ Német néphit szerint viharban, forgósélben a boszorkány nyargal. Tirolban, Felsőpfalzban a kést, sarlót azért vágják ki az ajtó elé, hogy megsebezze a boszorkányt, vagy pedig kést vágnak a forgósélbe. A forgósélbe dobott bal cipő megjelenésre kényszeríti a benne táncoló boszorkányt a sváboknál. Kelet-Poroszországban ugyanezt érik el, ha a baltát a küszöbbe vágják. Felső-Pfalzban szentelt puszkagolyóval lőnek a levegőbe.²¹ A lényeges a dologban pedig az, hogy a boszorkány ilyenkor meztelenül esik le a fellegekbe.²² Meztelen a vihar ellen búvóló asszony is, vagy legalább a szoknyát felcsapja a fejére. Éppen ezt nem szabad ilyenkor tennie a göcseji asszonynak, mert ilyenkor Illés üldözi az ördögöt. A mennykövet vágja hozzá, a rutének szerint tüzes nyilalakú vasat.²³ Az ördög búvóhelyet keres és ha az asszony felfogja a szoknyáját, támad egy nyílás, ahol az ördög bebújhat. A viselő asszony tehát köténnyel jár és ha villámlik, kötényének egyik sarkát felhajtja és csücskét az átelleni sarokba dugja a kötény kötésébe. Így a kötény háromszögalakot nyer. Esetleg mindkét

oldalról felhajtják az átelleni sarokra, úgyhogy a csücskök keresztezik egymást.²¹ E szerint tehát az a hasadék, amelybe Illés a mennykővel be akar férközni, az asszony vaginája. Mármost a férfi, varázsló szempontból nézve a dolgot, ő csak Illést utánozza. Az hajigál a mennykővel, tüzes nyállal, az ember meg fejszével, kaszával. Valószínű, hogy a mozdulat jelentősége is ugyanaz, hiszen az eredmény a felhőkből pottyánó mezítelen boszorkány. Később látni fogjuk a küszöböt, mint a vagina szimbolumát; itt pedig a férfi a baltát a küszöbbe vágja és megjelenik a boszorkány. (A boszorkányt illetőleg utalok régebbi művemre.)²⁵ Felesleges itt idézni a minden kétértelműséget mellőző lucanapi mondókákat,²⁶ amelyből viszont a fejsze penis symbolikája derül ki. A huzuloknál a mezítelen varázsló olyan pálcával támad a viharra, amellyel egy kígyót egy békától elválasztott.²⁷ A pálcá, kígyó, béka jelentőségét a Szent György-napról szóló fejezetben tárgyaljuk. Ott látni fogjuk, hogy egészen egybevág a fent megadott magyarázattal. Ha ily módon az anyag arra a következtetésre kényszerít, hogy ez a látszólag egyszerű mozdulat valójában a coitus lerövidített jelzése, azt is megértjük, hogy ez miért van így. A vihar félelmet vált ki, a félelem ősi levezetője a coitus. A férfi megtámadja a boszorkányt; a nő mezítelenül megadja magát a viharnek.

2. Harmatszedés.

Az offenzív varázslatnak (magyar műszóval: rontás) egy igen ismert módja a haszon elvétele, vagy harmatszedés. Szent-György-nap éjszakáján

meztelenül szedik a palóc asszonyok a harmatot, mert csak akkor lesz »hasznos«. A lepedőt végighúzogatták a harmatos fűvön három határban; folyton ezt mondogatva: »Szedek is, hagyok is.«²⁸ Kecskeméti néphit szerint Szent György napján virradóra a juhászok lepedőt vesznek és kimennek a legelőre vagy vetésekre, rájuk terítve a lepedőt, maguk után húzzák, szüntelen e szavakat mondván: »Szedem, szedem mindennek felét.«²⁹ Miután a lepedő egészen nedves, abból a harmatot egy arra elkészített bögrébe kicsavarják és az akol vagy istálló hídaljára, ahol a teheneket vagy a juhokat fejkik, elássák. Ezt azzal a babonás hittel teszik, hogy a juhoknak és teheneknek tejük lesz és hogy ezt a gonosz asszonyok el ne vegyék.³⁰ Szatmármegyei, egervidéki, tiszaroffi adataink ugyanezt mutatják.^{30/b} Párhuzamokat a szláv és német néphitben bőven találunk. Így pl. kis-orosz boszorkányok zsákszám lopják el az esőt meg a harmatot. Krakóvidéki néphit szerint újhoid utáni csütörtökön összeszedik a boszorkányok a réten a harmatot és amíg a szűrőrongyból egy gödölyére facsarják, szüntelen azt mondják: »Veszem a hasznót, de nem az egészséget.« Délszláv néphit szerint Szent Iván éjjelén a boszorkány odalopózik a kerítéshez és azt mondja: »Nekem a sajt, a vaj, a zsír, a tej, nektek marad a tehén bőre.« Ezt úgy lehet meggátolni, ha az ember ilyenkor korán reggel egy lepedőben összegyűjti a harmatot és ebben lepedőben megmossa a tehenet. Azután a tehenet megfejkik, bőven adja a tejet.³¹ Május elsején a bolgárok a réten tejet isznak és a harmatos fűben fürödnek, mert minél harmatosabb lesz valaki e napon, annál több sze-

rencse éri az év folyamán.³² Poseni néphit szerint a boszorkányok újhholdkor mezítelenül, rostában szedik el mások rétfjeiről a harmatot.³³ A harmatban való mosdástól a leányok szépséget, a betegek gyógyulást remélnék.³⁴ A tehén hasznát a boszorkány másképpen is elszedi, nemcsak a harmat révén. Egy 1568-iki kolozsvári pör aktái szerint »Andreas Hagyóné una cum sorore maiore Elizabetha summo diluculo ante auroram, in festo Georgii, antequam gregem in campum expellerent ad foras stetisset et illa Elizabetha voce alta aclamasset«. »Büvösök az én sajtáromba, tej, vaj, szarom a ti sajtárotokba.«³⁵ Bucsum vidékén azt hiszik, hogy az olyan asszony, aki a házhoz megy, ahol a tehén megborjadzott, »morosnica«; hétfőn, szerdán és pénteken nem szokás a házból tejet kiadni.³⁶ Szalontán Szent György napján kőkénygallyat szegeznek a kapukra és az istálló ablakára, tövisgallyakat égetnek az istálló kapujában, mert ez megvédi a tehenet és a tejet a boszorkányoktól. Szent-György-nap este a boszorkányok miatt nem szabad tejet inni.³⁷ A Fekete-Körös völgyében Szent György éjjelén tömjénszagú gyökeret adnak be korpában a jószágnak, akkor nem bír vele a boszorkány. A lyukon át való fejést is ismerik, ha a tőgye megdagad, ami a menyét vagy kígyó esípésétől ered. Ilyenkor lyukas kövön keresztül fejkik a tehenet.³⁸ Ha a tehén vizel, a vizeletet fel kell fogni, a tehén szeme közé hányni, vagy vasvillával odadöfölni, hogy a boszorkány meg ne rontsa az állatot.³⁹ 1629-ben Kolozsvárott Kis Gáspárné Orsolya asszony azt vallja, hogy »a Kerekes szüle éjjel a pajtában az tehenre ült volna s láttá az inas, hogy leszállott a tehenről és meg-

fejte; és azt mondta ez a szomszédom, hogy lelke vesztetlen ő rá gyanakszik, mert összeháborodván mind magának, mind marhájának nyavalyája esett vala». Maga nem vizelethetett.⁴⁰ A vizelni való képtelenség a pszicho-szexuális impotenciának urethrális mellékajátása. Sokszor párhuzamba állítják ezeket a funkciókat a tehén tejelésével⁴¹ és ez azt sejteti, hogy itt ugyanegy alap-phobiának az állatvilágra való kivetítéséről van szó. A boszorkány Ugocsa megyében ráteríti kötényét a tehén fejére, a tej a tehén tőgyéből átvarázsolódik a kapufélfába. A boszorkány azután megfürja a kapufélfát és abból úgy ömlik a tej, mint a csorgó kút vize. Visszakapni úgy lehet a tejet, ha az ember a tehén fejét üti, míg csak meg nem indul. Az ütlegelés u. i. nem a tehénnek fáj, hanem a tejrabló boszorkánynak.⁴² Hajdúhadháza Szent-György-napon elásott sóval védekeznek a tejelvitel ellen. Ha már megtörtént a baj, mikor a tehén este hazajön a csordával, a gazdasszony a kapuban hirtelen leveti az ingalját, ráteríti a tehenre és elkezdi püffölni egy nyírfaseprűvel, míg a tehén mindenét le nem adja, ami benne van. Azután leveti a ballabáról a csizmát, hogy a tehén abba rakodjék és azt felköti a kéménybe a füstbe. Az ilyen módon megidézett boszorkány »belepocsékol az üstbe»; de a tejet azért mégis visszaadja.⁴³ Egy 1751-iki kiskunhalasi boszorkánypör aktái szerint a boszorkány megrontja a tehenet, meg azt is, aki nem ad neki édes tejet.⁴⁴ Sepsiszentgyörgyön, ha valakinél borjadzik a tehén, azon a napon sem kölesön, sem ingen nem adnak ki a házból semmit, hogy el ne vigyék a tehén hasznát. Udvarhely megyében úgy hárítják

el a bajt, hogy a szoba földjére csöppentenek a háztól elviendő tejből (azaz ambivalens cselekedettel visszaesinálják a tej elvivését),⁴⁵ vagy pedig mikor viszik a házba a fejés után a friss tejet, pár cseppet hintenek a ház fedelére, hogy a boszorkányok és gonosz szellemek is kapják ki a maguk részét és ne bántsák a tehén tejét.⁴⁶ Hajdúszoboszlón a gazdasszony leveti az ingét és ráteríti a tehenre, azután elveri balkézével a baltafokával.⁴⁷ A tehén hasznának elvitele a forgácslopás vádjával együtt szerepel.⁴⁸ Fazékban való füstöléssel szerzik vissza Tiszaroff vidékén a tejet: a harmatból, amelyet összeszednek a boszorkányok, vajat csinálnak.⁴⁹ Göcseji boszorkányok éjjel 11 óra után lepedőt borítanak magukra, a tehén tőgyét emberi ürülékkel bekenik, azután az állat előtt táncolnak és magukban boszorkánymondásokat mormolnak és úgy ugrálva fejk a tejet a kis bőgrébe. Azonfelül meg tudják fejni a kapufélfát, vagy a törülközőt.⁵⁰ Csallóközben a tejelvévő boszorkány ellen a nyírfaseprő használ.⁵¹ Szegedi boszorkányok Luca napján veszik el a tehenek hasznát.⁵² Ha Luca napján a boszorkány megfeji a tehenet, olyan fának a forgácsát kell a tőgyére megfőzni, amelyikbe a mennykő beleütött.⁵³ Egy régi siklósi kézíratszerint Borbála-napkor pirított kenyérrel védekeznek az ellen, hogy elvegyék a tehén hasznát. Ugyanott találjuk a következőt, amelyből a »haszon« fogalmának tudattalan analerotikus determináltsága⁵⁴ tagadhatatlanul kiviláglik: »Hogy a tehenednek haszna legyen. Ami nemű ganéjok esik Lujza-napra virradóra, az a ganéjt tsapd a falra, füstöld meg vele Szent-György-nap estéjén a tehenet.«⁵⁵ Ugyanezeket a vonásokat

megtaláljuk a velünk szomszédos szláv, továbbá a német és általában az európai néphitben. Az árвамеgyei tótok a tejet meghengerlik vagy felforralják és így idézik meg a tejelvívő boszorkányt. Napnyugta után nem adnak ki tejet a házból, máskor is csak sózva.⁵⁶ Az utóbbi két tilalom szószerint ugyanúgy van meg Sziléziában is: ha napszállta után kapnak a boszorkányok valahonnan tejet, akkor egy rúdra zsákot akasztanak és addig fejk a rúdról a tejet a zsákba, míg az illetőnek a tehene véres tejet ad.⁵⁷ Gombostűkkel szurkálják, felforralják a fejőlepedőt: megjelenik a boszorkány. Ismét találunk egy példát a coitust utánzó ellenszerekre; éjjélkor a gazdasszony meztelenül köpüli vajjá a megrontott tejet.⁵⁸ Ha esik az eső és ugyanakkor süt a nap, »a boszorkány köpül« és mérge esik az égből.⁵⁹ A boszorkány vajastésztája a kereszt jegyétől tehenganéjjá válik.⁶⁰ A tehenekkel is úgy bánnak, mint az emberekkel: a tehén hátulsó combját felnyitják, kiveszik a húst a bőre alól és teletömik szalmával.⁶¹ Lewinben a boszorkány a fiától és a menyétől mindig kölesönkéri a kapát, szeméthányó villát vagy söprűt, ezeket azután keresztbefekteti az istálló ajtaja előtt és így elvezeti mind a tejet a fia gazdaságából.⁶² A véres tejet tövises vesszővel kell verni; másnap eljön az összevisszavert boszorkány.⁶³ Az oroszokhoz hasonlóan a csehországi németek is háromkirályok napján különösen féltik a teheneiket és vajat a boszorkánytól.⁶⁴ Walpurgis éjszakáján a boszorkány hullavizet önt a trágyadombra, ettől egy évig nem tejel a tehén. Deslawenben nagyszombat előestéjén lopott tehéntrágyával elviszik a tehén hasznát.⁶⁵ Walpurgiskor természé-

tesen nem szabad tejet eladni. A boszorkányos tejet nyírfavesszővel verik: a boszorkány eljön valamit kérni. Grünben a fejésnél nem szabad ott-hagyni a fejőzsámolyt, mert ráül a boszorkány. A vajasbödönbe három kavicsot dobnak és forróvizet öntenek reá, azután tövissel verik és a boszorkány érzi a csapásokat. De a három kavicsot három olyan ember földjéről kell hozni, akik valakivel bűnös szerelmi viszonyban élnek.⁶⁶ A vajasbödönt, mielőtt megkorbácsolnák, fel is öltöztetik női ruhába: így még inkább mágikus ekvivalense a boszorkánynak.⁶⁷ Vend boszorkányok is május elsején szedik el a tehén hasznát kilenc határról lopott fűvel.⁶⁸ Sokszor addig fejk a kötelet, míg a tehén összeroskad.⁶⁹ Zesbergben tejet födetlenül, vaját a kereszt jele nélkül nem visznek — a boszorkányok miatt.⁷⁰ Styriában kétféle a boszorkány, »Wetterhexe« és »Butterhexe«. Az utóbbi működését a naptól kiszívott ágesomón át meg lehet lesni.⁷¹ Tiroli boszorkányok ellopják a tehén tejét, a köpülést meggátolják, az istállóban a vasszőget megfejk.⁷² Karinthiai boszorkányok megfejk a kapanyelet és holtra fejk a tehenet.⁷³ Zürieh kantonban, ha a boszorkánynak friss tejet adnak és nem sózzák meg, az illető tehén véreset tejel. A »Weidelandeln« nevű szellem az Ütlibergben életében ilyen teheneket megrontó boszorkány volt.⁷⁴ A német boszorkánypörök »molkentowersche«-inek⁷⁵ megfelel a mai Frankföldrön a »Milchdibin«. Hessenben úgy ölik meg a borjút a boszorkányok, hogy szalmaszállal szurkálják meg a hasát.⁷⁶ Felsőfpalzban Szent-János-apon napfelkelte előtt összegyűjtik kendőjükbe a harmatot a rétről: a kendőből azután kifejk mindazoknak

a teheneknek a tejét, amelyek azon a réten legeltek.⁷⁸ Borbála-naptól Walpurgis-ig nem szabad a tejet kiadni a házból.⁷⁹ Waldthurnban, ha a tehén véreset tejel, boszorkánynyomba lépett. Tānesbergben a megrontott tehenet »Erbsack«-ba vizeltetik, a zsákot azután tövises vesszővel korbácsolják: minden ütés a boszorkányt éri.⁸⁰ Mecklenburgban a boszorkány a falon át feji meg a tehenet, de ha meggyújtják a tejet, a boszorkány holtan rogy össze.⁸¹ Braunschweigben a boszorkányok okozzák, hogy a tehén véres tejet ad.⁸² Oldenburgban is megtaláljuk a boszorkányok bűvös köpülését⁸³ és a »Botter-Hexe« elnevezést.⁸⁴ Hollandiában a boszorkány megrontja a tehenet és bűvös úton elköpi a vaját.⁸⁵ Egy yorkshirei mondában a gazda és a felesége mindig adtak írórt a boszorkánynak. Lányuk egyszer megtagadta az írórt; attól kezdve nem tudtak vaját köpülni.⁸⁶ Wlesben a megbabonázott tehén tejét tiszta sarlóval kavarája, vagy vesszővel ütik: a fájdalom kényszeríti a boszorkányt, hogy odajöjjön.⁸⁷ Egy gombafajtát »witches butter«-nek neveznek, ezt kell megdöfködni és a köpülés újból sikerrel jár.⁸⁸ Man szigetén ilyenkor füvet kérnek a javasembertől és azokat velefőzik a tejjel.⁸⁹ Skóciában a boszorkány megfeji a tejesevény láncát, ha egy kevés tejet kap, annak révén a többit is elrabolja.⁹⁰ Guernsey szigetén, ha a köpülés nem sikerül, a boszorkány a felelős.⁹¹ Bretagne-ban május elsején szedik el a boszorkányok a tehenek tejét.⁹² Franche-Comtéban egy csepp só óvja meg a tejet a boszorkányoktól.⁹³ A boszorkány megbüntetését analógiás varázslat révén, mint mindenütt, Bretagne-ban is ismerik.⁹⁴ Berry-ben újévkor szedik el a bűvösök

a vaját olyképpen, hogy a vidék kútját lefölközük.⁹⁵ Finistère-ben a varázsló csak ahhoz a tehénhez nem tud hozzáférközni, amelyiktől folyóvíz választja el.⁹⁶ Puisaye-ben május elsején szedik el a harmattal a szomszéd tejét.⁹⁷ A Côtes-du-Nordon az asszonyok mezítelenül szedik a harmatot és vele a vaját.⁹⁸

Mindezt a látszólag ezerfelé ágazó anyagot azonban közös pszichológiai nevezőre hozhatjuk. Mindenütt szembetűnő, hogy a babona alaphangja a boszorkánytól, vagyis a nőtől való félelem. A nő az, aki a férfit valamitől megfosztja, valamit elvesz tőle, mégpedig olyasvalamit, ami szoros kapcsolatban van az életerővel és a termékenységével. Ezt a valamit éppen a harmat, vagyis az égből aláhulló folyadék szimbolizálja: lengyel néphit szerint van égből lehulló és földből jövő harmat, varázserővel csak az előbbi bír.⁹⁹ Ha meggondoljuk, hogy ősi-indogermán hit szerint a harmatos tavasz Zeus és Hera, az ég és föld esküvőjének ideje,¹⁰⁰ akkor aligha tévedünk, ha a harmatot a semen szimbolumának fogjuk fel. Maga a semen elvesztésével kapcsolatos félelem, amelyet a pszichoanalízis kasztrációs félelemnek szokott nevezni,¹⁰¹ az emberi psziché alapvető jelensége, amelynek messzemenő biológiai gyökereit eddig csak sejthetjük. Ugyanez a megfosztatástól való félelem a gyermek életében kapcsolatos a tejfelvétellel; a csecsemő lelkében nyomot hagy az anyai emlő megtagadása és a boszorkánnyá torzított anya az, aki azután a tehén tejét is megrontja.

3. Mezítelenség.

A göcsejiek úgy hajtják el a patkányt, hogy a temetőből anyaszült meztelen egy keresztet visznek haza és ezzel háromszor megkerülik a házat.¹⁰² Nagypénteken kora hajnalban meztelenül körülfutják a házat: »Patkányok, egerek, csótányok, poloskák, oda menjete, ahol füstös képet láttok«, mondják ilyenkor.¹⁰³ Tornyos-Pálcán a tűz ellen úgy védekeznek, hogy egy vénasszony meztelenül, kezében rostával körülfutja a házat.¹⁰⁴ Ugyanígy járnak el Ugocsában,¹⁰⁵ Szatmár megyében,¹⁰⁶ és Hosszúfalun.¹⁰⁷ Lőrinc éjjelén mezítelenül járják körül a kölest, hogy a verebek ne bántsák. Tordán, Aranyosszéken meg a temetőből meztelen hozott földet szórnak a szántóföldre a madarak ellen.¹⁰⁸ A mezítelenség a magyar és a szomszédos népek folklóréjában nemcsak védekező varázslat gyanánt szerepel. Így például a göcsejiek »fekete-héten« meztelenül vetik a mákot.¹⁰⁹ Arad megyében, ha a leány meg akarja tudni, ki lesz a jövőendő férje, sepperje ki meztelenül a házat és mikor Úrfelmutatásra harangoznak, vigye ki meztelenül a szemetet. Amerről kutyaugatást hall, arról jön majd leendő férje.¹¹⁰ Deésen a leány András-napon vagy Szilveszter éjjelén a tükör előtt meztelenül állva látja meg a jövőendőbelijét¹¹¹ és ugyanezt teszik a zilahiak karácsony éjszakáján.¹¹²

Ugyanezeket a csoportokat természetesen a szomszédos népek varázslásában is megtaláljuk. Mégpedig: a mezítelenség mint védekezés valami vontás, betegség vagy más veszedelem (tűz) ellen,

a mezítelenség a termékenységet hozó szertartásokban (vetés) és a szerelmi jóslásnál.

Kelet-Poroszországban húsvét előestéjén négy mezítelen leány kopog a szoba négy sarkában és azt mondják: »Patkányok, patkányok, ki a falból, itt a húsvét.« Voigtlandban farsang hajnalán a leány meztelen söpri ki a szobát és a szemetet más ajtaja elé önti. Így azután a bolha mind átköltözik a szomszédba.¹¹³ Az erdélyi szászoknál, ha egy mezítelen nő háromszor körülfutja azt a helyet, ahol tűz támadt, a tűz elalszik.¹¹⁴ Szláv és román szomszédainknál a szertartás igen jellegzetes formában szerepel. A máramarosmegyei oláhoknál mezítelen fiú vagy leánygyermekek láncot húznak a ház körül, hogy a kígyók ne bántsák őket.¹¹⁵ Szlavóniában, ha a pestis beférkőzött a faluba, újhoid-vasárnap éjjelén tizenkét legény és tizenkét szűzleány meztelen körülszántja a falut.¹¹⁶ Ugyanezt teszik az oroszok és nyilván tőlük vették át a mordvinok a szokást.¹¹⁷ A meztelen vető férfi jelzi az átmenetet a védekezőtől a termékenyítő szertartásig; látszatra a szertartás jelentheti a bajok távoltartását a vetéstől éppúgy, mint a föld megtermékenyítését.¹¹⁸ Kelet-Poroszországban a parasztok meztelen vetnek. Saalfeldenben a leányok meztelen táncolnak a len körül, hogy magasra nőjön és Sziléziában, Voigtlandban a leányok meztelen ugrálnak le az asztalról ugyanazon céllal.¹¹⁹ Meztelen köpülik a vajat, hogy a boszorkány meg ne ronthassa.¹²⁰ A köpülés köztudomás szerint¹²¹ a coitus mágikus utánzása, érthető tehát, hogy a nő miért vetkőzik le meztelenre. Ugyanez a szempont irányadó ott is, ahol a meztelenség a jövődöbéli férj meglátá-

sának előfeltétele. Dalleschitzben (Morvaország) a leány András-napon tükör előtt meztelenre vetkőzik.¹²² Svájcban vagy András-napon, vagy karácsonykor, ha a leány meztelen fekszik le, a tükörben meglátja jövődöbelijét.¹²³ Abból, hogy a meztelenség valószínűleg a coitus szertartásbeli csökevénye,¹²⁴ még bajosan érthetjük meg, hogy miért hat riasztólag a szellemekre. Továbbvisz minket Ferenczinek egy megfigyelése és a hozzáfűzött magyarázat. Egy gyermeket, aki nagyon »anyás« volt, anyja a túlságos szeretetről azáltal szoktatta le, hogy hirtelen pőrére vetkőzött előtte. A fiúcska sivalkodva szaladt el; Ferenczi feltevése szerint azért, mert a még fejletlen, gyenge »én« nem bírta el a hirtelen túlságos mennyiségben reá támadó libidót.¹²⁵ Ha ezen a nyomon indulunk el, az első, ami feltűnik, hogy a meztelenséget gyakran a »látványság«, az apró állatkák eltávolítására használják. Tudjuk, hogy ugyanezek az apró állatok az álomban igen gyakran a gyermeket jelképezik és így, úgy látszik, jó úton haladunk, mikor az anya és gyermek közötti viszonyban keressük a meztelenség riasztó hatásának magyarázatát. A pszichoanalízis a régebbi pszichopatológiai irodalomból átvett műszóval exhibitionának nevezi az ilyesmit és azok a kutatások, amelyek főleg a férfi meztelenségéből indultak ki, azt is kiderítették, hogy a meztelenség lényeges eleme a nemi szervek mutogatása. Mintán a mi eseteinkben főleg a nő exhibitiojáról van szó, a meztelenség, amely a betegséget, apró állatokat, tüzet stb. elűzi, voltaképpen a vagina megmutatása volna.

Ámbár az újabb pszichoanalitikus kutatások

sokban csökkentették Rank felfogásának általános érvényű voltát, annyi mindenestre megmaradt hipotéziseiből, hogy a gyermek születéskor félelmet keltő helyzetbe kerül és ez a félelem sokszor befolyásolja későbbi beállítását a női genitale-val szemben.¹²⁶ Úgy látszik, a ritus szó szerinti szövege is a születés pillanatára utal. Mert hisz magyarul azt mondjuk, az asszony *anyaszült* meztelen fut a ház körül. A délszlávok a varázslatot »meztelen, ahogy anya szülte őket« hajtják végre.¹²⁷ Vegyük még tekintetbe, hogy a meztelenség mint szertartás az átbujással kapcsolatos, ezt pedig Zachariae már régen is alapos okfejtéssel a megszületés utánzásának, vagy mondjuk ismétlésének magyarázta.¹²⁸ Így szerepel minálunk is az alakváltozással, vagyis egy új születéssel kapcsolatban; mikor valaki farkassá válik és ugyanezt hiszik Dániában is.¹²⁹ Mecklenburgban a beteg gyermek meztelen bujik át a »Zwieselbaumon«, amely egy asszony alsó testéhez hasonló.¹³⁰ A dán adat oly meggyőző, hogy a német szöveget szószerint ideiktatjuk: »Ein Mädchen kann sich leichtes Gebären sichern, wenn es um Mitternacht *nackt* durch die ausgespannte *Geburtshaut* eines Füllen *hindurch krieht*.«¹³¹ A születés pillanatának tudattalan feléledése talán megmagyarázza azt a sajátságos vonást, hogy a bűvölő asszony fejét lehajtja és a lába között néz át hátrafelé; másszóval a megszülető gyermek helyzetét foglalja el.¹³² A születés pillanatában a nő kidob testéből egy ott már tűrhetetlenné vált élőlényt, érthető, hogy a kártékony szellemeket is ezen a módon távolítja el. Lehet, hogy a meztelenség félelmet gerjesztő hatásának még

mélyebb gyökerei is vannak, sőt, hogy ez a nagyon világos utalás a szülésre, csak arra való, hogy a rejtettebb értelmekről elterelje a figyelmet. Erre különösen az előbbi fejezet anyaga utal minket, ahol a »hasznót« (sément) elszedő boszorkány jelenik meg meztelenül. Az itt adott magyarázat mindenesetre fedi a jelenségek egy részét és »vera causa« voltában nem lehet kételkedni.

Mind a három esetben, amelyben egy mágikus szertartással foglalkoztunk, ugyanazt az eredményt kaptuk. Mágikus cselekvések valamely libidinózus helyzet vagy cselekedet félelemmel kevert ismétlései és dacára ezen őseMBERI gyökereknek, mai formáikban magyar területen jövővényeknek tekintendők.

4. Szerelmi varázslat.

Hasonló tanulságokat meríthetünk a szerelmi varázslat tanulmányozásából. És pedig elsősorban azt, hogy még az ilyen őseMBERI, sőt »állati« megnyilvánulásokban is, a magyar néphit csupán része egy egyetemes egésznek, amelyet európai néphitnek nevezhetünk és amely az itt lakó népek szellemi kölcsönhatásának eredője. Másodsorban: a szerelmi varázslat mint egész a pszichoanalitikus tapasztalásból válik érthetővé. A pszichoanalízis u. i. kiderítette, hogy a nemi impulzus onto- és biogenetikailag különböző fejlődési fokokon megy át, vagyis hogy a genitalitás az oralis (táplálék, száj), analis (táplálék kiürítése) és urethralis (vizelet) libido-ösztönök eredője. Mivel pedig a férfi részéről a nemi aktushoz egy adag agresszivitás is szükséges, ennek képviselője, jelképe: a

vér is szerephez jut a szerelmi varázslatban. így válik érthetővé először a tej és az étel, azután a különféle ürülékek, végül pedig a vér szerepe a szerelmi varázslatban.

Pórszombaton, mikor valamely házaspár nem szereti egymást, s ha az asszonynak véletlenül az anyja is szoptat, ezeknek a tejét összevegyítik, pogácsatésztába gyúrnák. E pogácsákat olyan kemencében sütik meg, melynek a szája egy másik kemencéjével »öggyű van fordulva«, vagyis a két kemence szája összenéz.¹³³ A pogácsákat a házaspárral megetetik és egymás iránt való vonzalmuk felébred. Bánokszentgyörgyön, ha ugyanilyen kemencében vagy konyhában nővérek tejjel gyúrt pogácsát sütnek s azokból a legénynek és leánynak adnak, ezek okvetlen egymásba szeretnek.¹³⁴ Szatmár megyében a leányok a tejet az ingük alsó szélén szűrik át és az így átszűrt tejjel sült pogácsából etetnek a szeretőjükkel.¹³⁵ Göcsejben, aki valakinek a szerelmét meg akarja nyerni, az illető hónaljszőréből néhány szálát levág, azt edénybe teszi, rá bort önt, melyet néhány nap múlva leszűr és ezt a kiszemelttel megitatja.¹³⁶ A kalotaszegi leány balkezének kisujjából vett vérért még melegen rákenni a legény hájára, akkor az nem tud másra gondolni.¹³⁷ Nagylengyelen, ha a férfi azt akarja, hogy a nő viszonzszerelemre gerjedjen, nevendék-ujjából ereszen egy csepp vért a pohárba, abba öntsön bort és itassa meg vele.¹³⁸ Aranyosszéken, ha a leány hónapszámos ingét kimossa és ennek vizéből vakarót csinál és azt a legénnyel megéteti, a legény beleszeret.¹³⁹ Általános magyar néphit szerint, ha a férfi az asszony vizeletét saját semenével, meg

egy kevés vérével együtt megfőzve a nőnek ételébe keveri, az asszony nem tud neki ellenállni.¹⁴⁰ Vér helyett a nyál is szerepelhet.¹⁴¹

Végül az analis és urethralis erotika köréből is vegyünk egy-egy példát. Sárhidán, ha a tojást meghabolják és a szerelmes egyén alfelének vágányán a tányérba csurgatják, azután megsütik és szerelme tárgyával megetetik, az nem szakíthat.¹⁴² Hasonló szerelmi varázslatra találunk példát egy 1752-iki biharmegyei boszorkányparben. »Már az nyomát is felvette, három nap a pendelye koreában hordozta, mikor süttött a kemencébe betette, ott megtüzesítette, és kivette, reá vizelettel és úgy mondta: »úgy füljön szíve, lelke Erdélyi Istvánnak hozzá, amint a víz azon a tüzes nyomon«. ¹⁴³

Áttérve mármost a nemzetközi párhuzamokra, nagy általánosságban itt is azt a törekvést találjuk, hogy a libido valamelyik kezdetlegesebb formájának megisméltódése révén jussanak el az igazi genitalis kielégüléshez.

Az Égei-szigeteken szerelmi ital gyanánt az anya tejét összekeverik szintén szoptató leánya tejével és a menstruációs vérrel.¹⁴⁴ Északi Dalmáciában három asszony tejével, akik mind fiúkat szoptatnak, búzakalácsot sütnek. A kerek kalácsot átlukasztva, azon át nézik az illető nőt, mondván: »Három asszony tején át nézlek, te pedig három szíven át nézzél engem.«¹⁴⁵ Hasonlóképpen Mecklenburgban is iszik a férfi anyatejet a potencia helyreállítására.¹⁴⁶ A brandenburgi leány hónalja alá teszi a cukrot, amíg át- meg át-izzadta és úgy tesz kedvesének a kávéjába.¹⁴⁷ Ugyanezt a szolgálatot teszi egy darabka átit-

zadt kenyér Oldenburghban.¹⁴⁸ Skandináviában három izzadságeseppet ejtenek egy kilyukasztott almába, amelyet az illetőnek meg kell enni.¹⁴⁹

Az eszt leány úgy nyeri el a legény szerelmét, ha egymás után következő szombaton letörli testéről a gőzfürdőben az izzadságot egy ronggyal és a rongyokat belefacsarja kedvese italába.¹⁵⁰ Csehországban a férfi a táncnál fehér kendőt tesz bal hóna alá és avval törli a leány homlokát.¹⁵¹ A cigányleány ruhájának izzadákos részét néhány haj- vagy szőrszállal porráégetve a szeretett férfi életébe vagy italába keveri.¹⁵² Nyilvánvaló, hogy mindezek a szokások már egy erogén zónának, mégpedig az epidermisznek a libidókeltésben való részét mutatják. Pennsylvániai németeknél a térdről lehámló bőrrészeket keverik a közös ételbe.¹⁵³ A vend leányok három hajszálat vágnak le karjukról és egy darabka bőrt térdükről és mindkettőt belesütik egy kalácsba.¹⁵⁴ Görög keleti gyóntató manúálék említik az asszonyok szokását, akik az élesztőt mezítelen testükre dörzsölve lobbantják a férfiakat sátáni szerelemre.¹⁵⁵ Amint másrészt a nyálkahártyák és így a nemzőszervek nyílásai is csak az epidermisnek a külön genitális cél szolgálatában történő tovább-differenciálódásai,¹⁵⁶ a szerelmi varázslatnak ez a válfaja is néha külön hangsúlyozottsággal jelzi igazi jelentőségét, mint a vendeknél, ahol a leány zsemlyét, kétszersültet vagy almát tesz egy éjjelen át lába közé a »klin«-re, ott átizzadja és úgy eteti meg a legénnyel.¹⁵⁷

A bőr erotikus jelentőségén kívül még szadistikus elemeket is tartalmaz a vérnek a szerelmi varázslatban való szerepeltetése. Ismeretes az a

magyar népszokás, hogy »a szerelmes fiatal párok kezüket tüvel megszúrják és egymás kiserkedő vérért a kötött frigy megpecsételésére felszívják«. ¹⁵⁸ Aligha követhetjük az eddigi kutatókat, akik (Crawley-t kivéve) a szerelmi vérszerződést a törzsek közötti szertartás ¹⁵⁹ csökevényének fogták fel, ha tekintetbe vesszük Freud megfigyelését. Egy fiatal leány azt hitte, hogy a házasság a »vérnek összekeveréséből áll«. ¹⁶⁰ Amboinában a szerelmesek összetartozásukat hangsúlyozandó, kölcsönösen isszák egymás vérért. ¹⁶¹ Birhori lakodalmokon a vőlegény és menyasszony kisujjuk vérével kenik be egymást. ¹⁶² Dániában az illető vérenek három cseppjét egy almába vagy kávéba cseppentve megitatja a kedvesével. ¹⁶³ Cigány javasasszony halálakor a leányok a holttest mellcsontját egy ronggyal megdörzsölik, a rongyot azután kilenc napig pusztá testükön hordják, balkezükből néhány csepp vért folytatnak rá és az egészet elégetik, a megmaradt hamut annak ételébe-italába keverik, akinek szerelmére vágyódnak. ¹⁶⁴ Magtalan délmagyarországi és romániai cigányasszonyok belevágnak férjük balkezébe a mutató- és hüvelykujj közé: ott van a bengreskosen, azaz az »ördög nyerge«. A kibuggyanó vért azután egy edényben elássák egy fa alá, kilenc nap múlva kiveszik és számartejet öntenek belé. Az egészet lefekvés előtt közösen megisszák, bűvös igében elmondva, hogy jön a három »Urme, az egyik keresi a vért, a másik megtalálja, a harmadik gyermekké formálja. ¹⁶⁵ Kétségtelen, hogy ez a ritus a terhességnek mágikusan redukált előjátéka: a kilenc nap a kilenc hónap, a fa az anyja jelképe; ¹⁶⁶ a vér pedig, amint a varázs-

ige expressis verbis kifejezi, a gyermek.¹⁶⁷ Visszafelé következtetve megkapjuk ebből a véresre-sebzésnek specifikus, tudattalan szimbolum-értékét is: nem jelenthet mást, mint a coitust, különösen pedig a deflorációt.¹⁶⁸ Dél-Írországban, ha a kisfiú a leánykát játékközben véletlenül megvérezi, a dajka azt szokta mondani: »Most el kell vened feleségül.«¹⁶⁹ Nyilván azért, mert a redukált mozdulat, a szimbolum kezdő fázisa, beharangozója a reális cselekvésnek. Hasonló eltolódás mutatható ki a férfiaknál is: itt meg a vér a semennek pótléka. Az ilyen szimbolumképződéseknél a döntő szerepet az érzetanalógia játssza: ebben az esetben alighanem a nagyfokú semen- és vérvesztéséget közösen jellemző fáradtság érzete. Erdélyi cigányasszonyok keresztleletlenül elhalt gyermekek kisujjából¹⁷⁰ szívják ki a vért, hogy a fogamzást megkönnyítsék.¹⁷¹ További példákat ad Hartland.¹⁷² Ami pedig különösen a vérnek a semen jelképe gyanánt való szereplését illeti, azt megint egy erdélyi cigányszokás igazolja, mert az asszony menstruációs vérének és a férfi genitális szőreinek analóg szerep jut a koncepciós mágiaiban.¹⁷³ A vérnek tehát ilyen sűrített, illetve többszörösen determinált jelentőséget kell tulajdonítanunk a megétetés ritusában is, amelyet a felfelé való eltolás mechanizmusa tesz érthetővé. Kreuzburgban három véreseppet kevernek a szerelemitalba.¹⁷⁴ Hessenben, Csehországban és Oldenburgban az év utolsó órájában vágunk az ujjukba és az így kicsöpögő vért almában vagy zsemleiben eteti meg a kedvesével.¹⁷⁵ Cigányleányok Szent György napján keresztúton balkezüik kisujjából három csepp vért ejtenek a földre, mondván:

»Véremet adom kedvesemnek, akit látok, azé leszek«, mire a vércseppekből kialakul a leendő férj alakja és azután szertefoszlik a levegőben.¹⁷⁶ Igen jellemző egy erdélyi cigány esete, aki anyósát vádolta azzal, hogy vérét keverte ételébe, hogy szerelmét elnyerje.¹⁷⁷ Oldenburgban három csepp vér a borban vagy kávéban szolgálja ugyanazt a célt,¹⁷⁸ és Bajorországban legény és lány három-három vércsöppjüket ejtik egy rongyra, amelyet az oltárkendő alá rejtenek. Ha azután a pap misét mond felette, az egyesülés bizonyos.¹⁷⁹ Minden későbbi egyesülés prototípusa pedig az a boldog érzés, amelyet az anya tejét szívó csecsemő érez és az a körülmény, hogy az említett szertartásokban a vérnek orális úton való bekebelezése döntő szerepet játszik, kétségkívül arra vall, hogy a vér ezekben a szertartásokban a tejet szimbolizálja. Gondoljunk különösen a vérral itatott almára: az almáról t. i. már Kálmány Lajos kimutatta, hogy népköltészetünkben az anyai emlőt jelenti.¹⁸⁰ Ámde, hogy mindezeknek a váladékoknak erogén jellegét egészen kétségtelenné tegyük, térjünk rá most azokra a példákra, amelyek a szerelmi varázslatnál használt szernek a genitáliákkal való közvetlen kapcsolatát mutatják. A vérről természetes átmenet mutatkozik a menstruációs vérhez.¹⁸¹ Indiában a nő homlokát saját menstruációs vérével keni be, hogy férjének szerelmét lánggra lobbantsa.¹⁸² A középkori Európa jól ismerte a szerelmi varázslatnak azt a formáját, hogy a nő menstruációs vérét keverte a férfi ételébe, italába.¹⁸³ Buchard von Worms kérdezi: »Fecisti quod quaedam mulieres facere solent? Tollunt menstruum suum sanguinem et immiscunt cibo vel

potui et dant viris suis ad manducandum vel ad bibendum, ut plus diligantur ab eis. Si fecisti, quinque annos per legitimas ferias poeniteas.»¹⁸⁴ Szerb nők menstruációs vérbe áztatott cukrot használnak, vagy pár csepp vért kevernek a kávéba,¹⁸⁵ vagy borba, pálinkába.¹⁸⁶ Dalmát néphit szerint a férj okvetlen beleszeret abba a leányba, akinek menstruációs vérből tudtán kívül ivott.¹⁸⁷ Magyar néphit szerint a férfi az italába öntött menstruációs vértől örült szerelemre lobbán.¹⁸⁸ Kisszigeten a nő havi folyásából önt a férfi borába, ha azt akarja, hogy az övé legyen,¹⁸⁹ a férj is használja a felesége menstruációját szerelmi zálog gyanánt,¹⁹⁰ és Nagylengyelen amely leány a havi bajából eredő vérfoltot az ingéről valami folyadékba facsarja, azzal pogácsát süt és azt a legénnyel megéteti, az illető el fogja venni.¹⁹¹ Cigányasszonyok porrátört almamagokkal keverve teszik a férfi ételébe,¹⁹² erdélyi száz asszonyok elássák olyan helyre, ahová a férfi vizelni szokott.¹⁹³ Mecklenburgban almában vagy süteményben adják be,¹⁹⁴ Rheinpfalzban és Badenben étel- vagy italba keverik,¹⁹⁵ a braunschweigi leány titokban keveri választottja italába,¹⁹⁶ vend leányok a pudendákról vett hajszálakkal együtt adják be a férfinak.¹⁹⁷ Dániában a leány menstruációs vérből egy kanállal kever a férfi sörébe,¹⁹⁸ Alsó-Itáliában Bari tájékán a menstruációs vérbe áztatott sütemény lobbantja lánggra a férfi szerelmét.¹⁹⁹ Tökéletesen megfelel ennek a férfi részéről a semennek felhasználása. Megint Burchard von Worms-ot idézzük: »Gustasti de semine viri tui ut propter tua diabolica facta plus in amorem tuum exardesceret?»²⁰⁰ Spermáját juttatja a férfi a be-

telrágásnál az asszony szájába Indiában,²⁰¹ ételébe Mecklenburgban²⁰² és Csehországban.²⁰³ Az erotikumnak eredetileg az ember saját testéből való kiindulása teszi érthetővé azokat a különös délszláv szokásokat, ahol az asszony a vele közösülő férfi spermáját keveri annak ételébe, hogy örök időkre magához láncolja.²⁰⁴ Flumsban a leány titokban belevizel a férfi borába.²⁰⁵ Középkori példa is akad Bernardinonak »De Idolatriae Cultu« című prédikációjában: »Unde dum semel una iuennis vellet diligi a marito, iuit ad vetulam qui in nocte, expoliauit se nudam... et illa incantatrix ei dixit, da bibere de hoc illi iueni et maritus diligit eam, at illa iuennis videns hoc, horrore percussa noluit bibere.«²⁰⁶ Ismerik a vizeletnek a szerelmi varázslatban való szerepét a délszlávok,²⁰⁷ az erdélyi szászok²⁰⁸ és a magyar néphit.²⁰⁹ Mecklenburgban a terméketlenség elleni, illetve férfinél a nemzőképeség visszaszerzésére irányuló varázslatban szerepel. A férfi egy pálinkáspohárral iszik egy fiatal asszony tejéből, aki nemrég szülte első gyermekét, azután egy karót húz ki a földből, a lyukba belevizel és a karót megfordítva visszatesszi.²¹⁰ Hasonlóképpen egy XVI. század végéről való kéziratban, ahol a cél az asszony szerelmének elnyerése »vade ad rutam in die solis ante ortum et perminge eam in nomine eius quam diligis et espergas sale²¹¹ et post occasum fac similiter et effodias eam tota redice etc.²¹² A cigányoknál az ifjú férj, ha attól tart, hogy »elkötik az erejét«, a házasság első kilenc hónapján állandóan az asszony valamelyik ruhadarabjáról letépett rongyra vizel.²¹³

Nyilvánvaló, hogy a varázslat az infantilis

tudattalan erogén komplexumok (urethralis erotika) megmozdítása és a coitusnak szimbolikusan redukált előjátéka révén el is érheti célját.

Roppant jellemző az esztek véleménye, akiknél egészen pszichoanalitikus felfogással, az infantilis incontinentia urinae vagy excrementorum a későbbi szexuális inkontinencia prototípusa gyanánt szerepel: u. i. azt hiszik, hogy prostituált lesz az olyan leányból, aki a keresztelésnél bepiszkolja magát.²¹³ Burchard von Worms szerint az ő idejében az asszonyok az alfelükön gyúrott tésztát etették meg férjeikkel, hogy szerelmüket fokozzák.²¹⁵

A szerelmi varázslat különböző formáinak átvizsgálása nem jár minden tanulság nélkül, magát a libido fejlődését illetőleg. Mindenekelőtt sikerült beigazolnunk, hogy a szerelmi varázslat különböző formái megfelelnek egy-egy erogén zónának, az étel és a nyál felhasználása az orális, a semen és a menstruációs vér a genitális, a vizelet az urethralis, az excrementumok az analis zónának. Mindez természetesen igen távol áll a normális felnőtt ember nemi életétől; ellenben egyik-másik szertartásra elég közeli analógiákat lehet találni a perverzsek, azaz infantilis fokon rögzített egyének cselekedeteiben. Minket azonban a bűvös erő magyarázata érdekel; honnan veszik ezek a szertartások kényszerítő jellegüket? Egyrészt nyilván abból a körülményből, hogy aki a szertartást végzi, nincs tisztában annak erotikus jellegével. Szóval »Zwangshandlung« gyanánt végzi el dolgát, amelynek voltaképpen jelentősége a tudattalanban marad. Másrészt igen fontos az a körülmény, hogy a prae-genitalis organizáció nem

biztosítja a libidónak a szabad genitalis lefolyást és ezért egy feszült helyzetet állandósít. A pszichoanalízis kényszerneurózisnak nevezi a lelki megbetegedésnek egy fajtáját, amely voltaképpen ugyanazon részletösztonökön alapszik, mint a perverzciók, csak hogy e részletösztonök elfojtásán. Az elfojtás és a kielégülés között sokféle átmenet akad és ilyen átmenetnek kell tekintenünk a szerelmi varázslat eddig tárgyalt módját is.

A mondák egynémelyike ezt a tudattalanból eredő kényszert plasztikusan tünteti fel.²¹⁶ Walesben aki ilyen bűvös italt ivott, apját, anyját, eget, földet feledve, csak a szerelmére gondol. Glamorganban beszélnek egy ilyenképpen megbűvölt leányról: »Szomorú látvány volt, ahogy követte őt, hegyen, völgyön, pocsolyákon és kerítéseken át rohant, csak hogy egy pillantást vethessen rá. Végül megúnta a leányt és vissza akarta csinálni a bűbajt, de nem tudta; lelki gyötrelmébe a szegény leány belehalt.«²¹⁷ A megidézett férjtől kérdezi felesége: »Hát te miért jöttél?« — »Nem volt nyugtom. Éreztem, hogy jönnöm kell.«²¹⁸ Egy másik igen jellemző és lélektanilag indokolt vonása mondáinknak, hogy a komplexum tudatossá tévése megszűnteti, sőt ellenkezőjére fordítja annak hatóerejét. Mecklenburgban a szerelmi bűvöléssel megidézett vőlegény otthagyja zsebkését a leánynál, aki azt fiókjába zárja. Egyszer a férj megtalálja a fiókban a kést: »Also du bist diejenige, die mich damals so gequält hat« — mondja és a késsel leszúrja nejét.²¹⁹ Kétségtelenül helyesen ítéli meg a neurotikus psziché mechanizmusát az oldenburgi néphit, amely szerint az ilyen szerelmi bűvöléssel mindig sikerül létrehozni a há-

zasságot, de a házasság azután szerencsétlen és a szerelem gyűlöletté változik.²²⁰ Itt azután bekapcsolódik a néphit a pszichoanalitikus felfogásba, amely szerint a gyűlölet és undor sokszor csak a belső gátlásokon megakadt, a lélek felsőbb rétegei által az ellenkezőjére fordított, vagy mondjuk ellenkező előjellel ellátott erotikum. A néphitből kapjuk ismét ennek a felfogásnak képezhető legekleatásabb bizonyítékait, mert a bűvölés módjai, amelyekkel két szerelmes érzelmeit ellenkezőjére változtatják, tökéletesen azonosak azokkal, amelyek előbb a szerelemkeltésben szerepeltek. Az egész különbség csak az, hogy az infantilis polymorph erogeneitás ott eredeti, emitt pedig a tudattól visszajára fordított alakban szerepel. Ha a közlő nem tenné hozzá a célt, magunktól nem tudnók megmondani, hogy a vend legény, mikor cipőjébe vizelet és azt adja a leánynak inni, nem szerelmet akar kelteni, hanem eltávolítani.²²¹ Dél-magyarországi cigányok a férfinak ételébe beadják a saját vizeletét a felesége vérével keverve: ettől meggyűlöli, megutálja nejét.²²² További részleteket, amelyekből kiderül, hogy az urethralis erotika körébe tartozó cselekedeteknél jóformán csak a szándék, azaz az infantilis erotikummal szemben való tudatos beállítás differenciálja a szerelemkeltést az undorkeltéstől, a délszláv folklóreből találunk.²²³ Az excrementumok szerepét is megismertük már a szerelmi varázslatban: adataink bőven szolgáltatnak adalékokat az ellenkező és nekünk érthetőbb undorkeltő szerepeltetésre is,²²⁴ amelyek azonban a néphit világánál szemlélve, csak pozitívból negatívvá forduló erotikumnak magyarázható. A szerelem keltésében oly

nagy szerepet játszó izzadság a szerelembontásnál is használatos.²²⁵ Említettük a délírországi felfogást, amely szerint, ha a fiú megsebzí a leányt, el fogja venni feleségül. A vendeknél megtaláltuk az ellenképet: a sebből kicseppenő vér végét veti a szerelemnek.²²⁶ Az anyatej, amely Porszombaton és Bánokszentgyörgyön szerelemkeltésre való, Szentadorjában a szerelmet megszüntető bűvös szer.²²⁷ A megfordítás a vendeknél autoszimbolikusan ki is fejeződik, mert míg Göcsejben két nyílásával, azaz szájával egymásnak forduló kemence kell a szerelemkeltéshez,²²⁸ a vendek két egymásnak háttal (mit den »Aerschen) forduló kemencéről kaparnak le valamit és azt dobják a szétválasztandó szerelmesek közé.²²⁹

A kényszerneurózissal való egybevetés anynyival is inkább helytálló, mert itt is, Ferenczi Sándor régebbi kutatásai szerint, a kényszer a praegenitalis (jórészt az analis) organizációiból veszi hatóerejét; másrészt, mivel az ilyen nem végleg kifejlett erotikus beállításokra jellemző az ambivalentia, a szeretés és gyűlölködésnek mondáinkban és az idézett szertartásokban mutatkozó kettősége, amely csak a teljes, normális (genitalis) nemi életben szűnik meg.

JEGYZETEK A II. RÉSZHEZ.

- ¹ *O. Stoll*: Zur Kenntniss des Zauber-glaubens der Volksmagie und Volksmedizin in der Schweiz. Jahresber. A. Georg. Ethn. Ges. in Zürich. 1909.
- ² *Balázs Márton*: Szilágysági néprajzi adalékok. Enth. II. 205, 208.
- ³ *Herrmann Antal*: Az idővarázslás a magyar és egyéb hazai népek hitében. Ethn. VI. 200, 203.
- ⁴ *Jakab József*: Szatmármegyei babonák. Ethn. VI. 311.
- ⁵ *Kolumbán*: Hétfalusi babonák. Ethn. VI. 400.
- ⁶ *Kovács*: A zágoni nép szokásai és babonái. U. o. 398.
- ⁷ *Nagy József*: Bácsmegyei babonák. Ethn. VII. 177.
- ⁸ Ethn. IX. 404.
- ⁹ *Bellosics*: Délvidéki magyar babonák. Ethn. X. 307.
- ¹⁰ *Jankó*: Torda. 234.
- ¹¹ *Borcsa Mihály*: Nyőr IV. 557.
- ¹² Nyőr V. 87.
- ¹³ Nyőr VI. 519.
- ¹⁴ Nyőr VI. 83.
- ¹⁵ *Juga Velimir*: A magyar szerb korona országai-ban élő szerbek. 1913. 143.
- ¹⁶ *Wlislocki*: A sokác néphit köréből. Ethn. VII. 296.
- ¹⁷ *Krauss*: Volksforschungen. 82, 83. *Margalits*: Horvát népszokások és babonák Károlyváros vidékén. Ethn. X. 303.
- ¹⁸ *Herrmann Antal*: Idővarázslás. Ethn. VI. 201.
- ¹⁹ *Zsubek Antal*: A máramarosmegyei »Nagy Ág« ruthén népének hiedelmeiből. Ethn. VI. 436.

- ²⁰ R. Fr. Kaindl: Die Huzulen. 1984. 9.
- ²¹ Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 1900. 302, 303.
- ²² Herz: Der Wervolf. 1868. 76.
- ²³ Szabó O. A magyar oroszokról. 1913. 209.
- ²⁴ Gönczi: Göcsej. 198, 199.
- ²⁵ Róheim: Adalékok a magyar néphithez. 1920. 174.
- ²⁶ Róheim: i. h.
- ²⁷ Kaindl: i. h. 90.
- ²⁸ Istvánffy Gyula: A borsodmegyei palócok. Ethn. 1911. 295. A harmatszedéshez v. ö. Róheim: i. h. 21, 222.
- ²⁹ Wasiljew: 61.
- ³⁰ Ipolyi: Magyar Mythologia. 1854. 433 gy. 269. U. o. 433—436. Komáromy: Magyarországi Boszorkányperek Oklevéltára. 1910. 56.
- ^{30/b} Benkóczy: Ethn. 1907. 100. Jakab József: Ethn. 1895. 411. Vécsy Agoston: u. o. 1897. 449.
- ³¹ Krauss: 128.
- ³² Strauss: Bolgár Néphit. 1897. 307.
- ³³ Knoop: Der Tau im Glauben und in der Sage der Provinz Posen. Z. d. V. f. Vk. 1912. 95.
- ³⁴ Wuttke: i. h. 92.
- ³⁵ Komáromy: Boszorkányperek. 1910. 13. V. ö. u. o. 15. Excrementalis és urethralis képzeteknek a tej-vaj-komplexumba való belejátszásához. V. ö. Steckel: Die Sprache des Traumes. 1911. 49, 52.
- ³⁶ Moldován Gergely: Alsó-Fehér vármegye román népe. 1897. 322. Juhtejet elvevő boszorkányok és tündérekről. V. ö. Moldován: A magyarországi románok. 1913. 440.
- ³⁷ Szendrey: Szalontai jeles napok. Ethn. 1916. 76.
- ³⁸ Györffy István: Babonás hiedelmek és szokások a feketekőrösvölgyi magyaroknál. Ethn. 1916. 84, 85.
- ³⁹ Györffy: i. h. V. ö. még Jankó János: Torda, Aranyosszék, Torockó magyar népe. 1893. 242. Kovács G.: Tejelvétel a Nyárad mentén. Erdély néprajzi mel-léklet »Erdély népei« 1898. 22.
- ⁴⁰ Komáromy: Boszorkányperek. 1910. 96, 97.
- ⁴¹ N. N. barátom meséli: »Városi gyerek létemre, mikor falun először láttam tehenet fejni és azt mondtam, hogy lehet azt inni, hisz az a tehen vizelete«. Az ilyen individualpszichológiai (és infantilis) adatok meg-

lehetően összevágunk a néphagyománnyal és kölcsönösen kiegészítik egymást. A tehén tőgyéből a kisfiú hajlandó a maga penisének megfelelő szervet látni. V. ö. *Steckel: Die Sprache des Traumes.* 1911, 247, 248. Ugyanez az átvetítése a penisnek a tehénre, mint másutt a boszorkányra. Köztudomásu, hogy primitív marhatenyésztő pásztornépek utálják a tejet. W. *Crooke: The Veneration of the Cow india.* Folk Lore 1912. 285—290, és lehet, hogy ezt az utálatot a fentihez hasonló infantilis komplexumok okozzák.

⁴² *Király Pál:* Ugocsai babonák. Ethn. II. 367.

⁴³ *Trencsény Lajos:* Babonák az Alföldről. Ethn. I. 345, 346. A veréssel való idézéshez v. ö. *Kristály Balázs:* A tejelvitel és visszahozatal hiedelme a székelyeknél. Ethn. VII. 88.

⁴⁴ *Palugyay:* Jász kun kerületek s Külső Pest. 1854. 245.

⁴⁵ V. ö. *Róheim:* Psychoanalizis és ethnologia. Ethn. 1918. 59.

⁴⁶ *Kristály Balázs:* A tejelvitel és visszahozatal a székelyeknél. Ethn. VII. 86. Északi Nigériában a filanik nem adnak el friss tejet, ha mégis megteszik, előbb pár cseppet a földre öntenek. *A. J. N. Tremearne: The Tailed Head Hunters of Nigeria.* 243. W. *Crooke: The Veneration of the Cow in India.* Folk Lore 1912. 285.

⁴⁷ *Feltóthy László:* Boszorkánymondák Hajdúszoboszlón. Ethn. VII. 91. V. ö. *Nagy József:* Bács megyei babonák. U. o. 101.

⁴⁸ *Komáromy:* Boszorkányperek. 1910. 182. (Dés, 1696.)

⁴⁹ *Vécsy Agoston:* Néprajzi adatok Tiszaróff vidékéről. Ethn. VIII. 449.

⁵⁰ *Gönczi:* Göcsej. 1914. 60.

⁵¹ *Nyőr. X.* 425. Továbbá lásd *Varga János:* A babonák könyve 1877. 18. v. ö. Somogyban, ha véres a tehén teje, szenes vízzel mossák vagy a seprűt keresztbe teszik alatta. Hevesben ha véres a tej a boszorkányt elpáholják. (Saját gyűjtés.)

⁵² *Ipolyi:* i. h. 436.

⁵³ *Lázár Virgil:* Babonák. Nyőr. X. 185.

⁵⁴ V. ö. *Róheim:* Psychoanalizis és Ethn. II. 1918. 226.

⁵⁵ *Bellosics Bálint:* Régi babonák. Ethn. 1900. 356.

V. ö. F. S. Krauss: Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven 1900. 126. Tehéntrágya a hasznót ellopó boszorkány ellen.

⁵⁶ P. Drechsler: Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien. 1906. II. 253.

⁵⁷ Drechsler: i. h. II. 254. Ha a háziasszony nagypénteken hajnal előtt mezítelenül köpül, egy évig nem ronthatják meg a tejet a boszorkányok. U. o. 255. Az asszony tehát ugyanazt csinálja, amit a boszorkány, jobban mondva a boszorkány mythikus cselekedetei csak kivételül bizonyos komplexumokhoz tartozó ritu-soknak. A köpülés coitus szimbolikájához, v. ö. K. Abraham: Traum und Mythos. 1909. 66.

⁵⁸ Drechsler: i. h. II. 247.

⁵⁹ R. Kühnau: Schlesische Sagen. III. 1913. 81. V. ö. u. o. 45, 46.

⁶⁰ Kühnau: i. h. 54, 55.

⁶¹ Kühnau: i. h. 70, 71.

⁶² Ismét az anya az, aki a rögzítés révén a fia gazdaságából veszi el a tejet, azaz a potentiát.

⁶³ Kühnau: Schlesische Sagen 1913. III. 100.

⁶⁴ A. John: Sitte, Brauch und Volksglauben in deutschen Westböhmen. 1905. 41.

⁶⁵ A. John: i. h. 72.

⁶⁶ Utalás a coitus szimbolikájára és a boszorkányképzet mögött rejlő incesztus komplexumra.

⁶⁷ U. a. i. h. 203, 204.

⁶⁸ W. von Schulenburg: Wendische Volkssagen und Gebräuche aus dem Spreewald. 1880. 158.

⁶⁹ Edm. Weckenstedt: Wendische Sagen, Märchen und abergläubische Gebräuche. 1880. 287.

⁷⁰ Pfister: Sagen und Aberglauben aus Hessen und Nassau. 1885. 170.

⁷¹ P. Rosegger: Das Volksleben in Steiermark. 1910. 248—250. Az ágcsmóhoz v. ö. fentebb az ágcsmón át való fejésről és lejjebb »A titkok nyílása« típus magyarázatát.

⁷² J. W. Zingerle: Sitten, Bräuche und Meinungen des Tiroler Volkes. 1857. 33.

⁷³ G. Gräber: Sagen aus Kärnten. 1914. 215.

⁷⁴ Th. Vernaleken: Alpensagen. 1858. 127, 128. További svájci adatokat v. ö. E. L. Rochholz: Schweizer-

sagen aus dem Aargau. 1856. II. 167—169, 172. *Rippmann*: Volkskundliches vom Untersee. Schweizerisches Archiv für Volkskunde. XVI. 1912. 17.

⁷⁵ *Soldan—Heppe*: Geschichte der Hexenprozesse. 1911. II. 371.

⁷⁶ *A. Jacoby*: Eine Warnung von den Künsten der Hexen, auf einem Flugblatte, vom Jahre 1627. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 1911. 294.

⁷⁷ *Wuttke*: l. c. 266.

⁷⁸ *Fr. Schönwerth*: Aus der Oberpfalz. 1895. III. 172.

⁷⁹ *Schönwerth*: U. o. 1857. I. 334. (V. ö. fentebb a szép-asszonyok táját.)

⁸⁰ *Schönwerth*: i. h. I. 335. A zsák az uterus szimboluma és egyszersmind a boszorkányé.

⁸¹ *K. Bartsch*: Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg. 1879. I. 120.

⁸² *R. Andree*: Braunschweiger Volkskunde. 1901. 382.

⁸³ *Strackerjan*: Aberglauben und Sagen aus dem Herzogtum Oldenburg. 1909. I. 384.

⁸⁴ *Strackerjan*: i. h. I. 371.

⁸⁵ *Schrijnen Jos.*: Nederlandsche Volkskunde. 1916. I. 78.

⁸⁶ *S. O. Addy*: Household Tales with other Traditional Remains 1895. X. I. 35.

⁸⁶ V. ö. u. o. 7, 72.

⁸⁷ *M. Trevelyan*: Folk-Lore and Folk-Stories of Wales. 1909. 209.

⁸⁸ *Trevelyan*: i. h. 214.

⁸⁹ *J. Rhys*: Celtic Folk-Lore. 1901. I. 300. 301.

⁹⁰ *R. C. Maclagan*: Evil Eye in the Western Highlands. 1892. 89. V. ö. u. o. 51—56.

⁹¹ *E. Macculloch*: Guernsey Folk-Lore. 1903. 291.

⁹² *P. Sebillot*: Traditions et Superstitions de la Haute Bretagne. I. 1882. (Litt. Pop. IX.) 276. V. ö. u. o. 277.

⁹³ *Sebillot*: i. h. 1882. I. 287.

⁹⁴ U. a. U. o. II. 32.

⁹⁵ *Laisnel de la Salle*: Coyances et Legendes du Centre de la France. 1875. I. 238. (ex Sebillot: de Folk-Lore de France. II. 1905. 241.)

⁹⁶ *P. Sebillot*: Le Folk-Lore de France. II. 1905. 373.

⁹⁷ *Sebillot*: u. o. II. 439.

⁹⁸ U. a. u. o. I. 95. A haszonnak a harmat révén való

elszedéséhez v. ö. fentebb. Ehhez a témához v. ö. még
F. S. Krauss: Tausend Sagen und Märchen der Südslaven. 1914. 156. *A. de Cock. en Is. Teirlinck*: Brabantsch Sagenboek. 1909. I. 40, 43. *A. Haas*: Sagen und Erzählungen aus den Inseln Usedom und Wollin. 1904. 62. *H. Gloede*: Märkisch Pommersche Volssagen, Erzählungen, Sitten und Gebräuche 1907. 130, 138. *E. T. Kristensen*: Sagn og overtro fra Jylland 1883. I. 179. *U. a. Jyske Volkesagn*. 1876. 271. Pest vármegye Monographiája. II. 35. *Istvánffy*: Adatok a palóc nép babonáihoz. Ethn. 1892. 352. *Czirbusz*: A délmagyarországi bolgárok. 1882. 66, 67. *Reiterer*: Hexen und Wilderer Glaube in Steiermark. Z. f. V. f. Vk. 1895. 408.

⁹⁹ *Knoop*: i. h. 89.

¹⁰⁰ *I. E. Harrison*: Themis. 1910.

¹⁰¹ V. ö. A kútágasba vágott kést, vérző kapufélfát. s. a. t.

¹⁰² *Gönczi*: i. h. 221.

¹⁰³ *Gönczi*: i. h. 243.

¹⁰⁴ *Kiss Áron*: Tornyospálcai babonák. Ethn. II. 252.

¹⁰⁵ *Király Pál*: Ugocsai babonák. Ethn. II. 367.

¹⁰⁶ *Jakab József*: Szatmármegyei babonák. Ethn. VI. 311.

¹⁰⁷ Nyőr. IV. 517.

¹⁰⁸ Z. d. V. f. Vk. IV. 398, 405.

¹⁰⁹ *Gönczi*: Göcsej. 243.

¹¹⁰ *Somogyi Gyula*: Arad megye magyar népe. Arad vármegye Monographiája. III. I. 1912. 343.

¹¹¹ *Versényi*: Babonák. Nyőr. XII. 45.

¹¹² *Balázs*: Szilágysági néprajzi adalékok. Ethn. 1891. 206.

¹¹³ *K. Weinhold*: Zur Geschichte des heidnischen Ritus. 1896. 34.

¹¹⁴ *Wislöcki*: Volksglauben und Brauch d. siebenbürger Sachsen. 81.

¹¹⁵ *Sróth Péter*: Máramaros oláh babonák. Ethn. II. 363.

¹¹⁶ *F. S. Krauss*: Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven. 1890. 66.

¹¹⁷ *F. S. Krauss*: Slavische Volksforschungen. 1908. 100, 101.

¹¹⁸ V. ö. *Marót Károly*: Homerus comparatus. Egyetemes Philológia Közlöny. 1915.

- ¹¹⁰ Weinhold: Ritus. 29.
- ¹²⁰ Drechsler: i. h. II. 105.
- ¹²¹ Lásd először Ad. Kuhn: Die Herabkunft des Feuers. 1886.
- ¹²² Th. Vernaleken: Mythen und Bräuche des Volkes in Oesterreichs. 1859. 339, 340.
- ¹²³ O. Stoll: Zur Kenntnis des Zauberglaubens. Jahresber. d. geol. ethn.: Ges. Zürich. 1909. 152, 153.
- ¹²⁴ Róheim: Spiegelzauber 1919. 140. Goja: Nacktheit und Aberglaube. Zeitschrift für Psychoanalyse. VII.
- ¹²⁵ Ferenczi: Die Nacktheit als Schreckmittel. Zeitschrift für Psychoanalyse V. 305.
- ¹²⁶ O. Rank: Das Trauma der Geburt. 1924. (Ezt már Rank elött Freud is felteszi).
- ¹²⁷ F. S. Krauss: Volksglaube. 55.
- ¹²⁸ Zachariae: Scheingeburt. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 1910. XX.
- ¹²⁹ Weinhold: i. h. 38.
- ¹³⁰ Bartsch: Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg. 1880. II. 321.
- ¹³¹ Weinhold: i. h. 38.
- ¹³² Magyar, német, orosz adatokat lásd Róheim: Spiegelzauber. 1919. 145.
- ¹³³ Gönczi: Szerelmi »teemények«. Göcsejben és Hétesben. Ethn. 1907. 34, 35.
- ¹³⁴ V. ö. Antropophyteia. VII. 226. (U. 199.).
- ¹³⁵ Jakab József: Szatmármegyei babonák. Ethn. 1895. 414.
- ¹³⁶ Gönczi: i. h. 35.
- ¹³⁷ A. F. Dörfler: Das Blut im magyarischen Volksglauben. Urquell. III. 269.
- ¹³⁸ Gönczi: i. h. 35.
- ¹³⁹ Jankó János: Torda-Aranyosszék, Toroczkó magyar népe. 1893. 248.
- ¹⁴⁰ Wlislöcki: Aus dem Volksleben der Magyaren. 1893. 71.
- ¹⁴¹ Wlislöcki: i. h. 76.
- ¹⁴² Gönczi: i. h. Ethn. 1907. 35.
- ¹⁴³ Komáromy: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. 1910. 530.
- ¹⁴⁴ W. R. Paton: Folk-Medicine etc. from the Aegen Islands. Folk Lore. XVIII. 1907. 330.

- ¹⁴³ Athropophyteia. VII. 226. (U. 199.)
- ¹⁴⁴ *Bartsch*: l. c. II. 354.
- ¹⁴⁷ *H. Prakh*: Glaube und Brauch in der Mark Brandenburg. Z. d. V. f. Vk. 1891. II. 182.
- ¹⁴⁸ *Strackerjan*: Aberglaube und Sagen aus dem Herzogtum Oldenburg. 1909. I. 114.
- ¹⁴⁹ *H. F. Feilberg*: Totenfetische im Glauben nord-amerikanischer Völker. Urquell. III. 1892. 59.
- ¹⁵⁰ *Wiedeman*: Aus dem inneren und äusseren Leben der Esten. 1876. 391, 392.
- ¹⁵¹ *Wuttke*: i. h. 365. Hasonlóan a leány Samland-ban. *Ploss*: Das Weib. I. 651.
- ¹⁵² *Wlislöcki*: Szerelmi jóslás és szerelmi varázslás az erdélyi sátoroscigányoknál. Ethn. 1890. 276.
- ¹⁵³ *W. J. Hoffmann*: Folk-Medicine of the Pennsylvania Germans. Proceedings of the Amerikan Philological Society. 1889. 349.
- ¹⁵⁴ *Schulenburg*: Wendisches Volksthum. 1882. 117.
- ¹⁵⁵ *Hartland*: The Legend of Perseus. 1895. II. 123.
- ¹⁵⁶ *W. R. Paton*: Folk-Lore V. 277. *J. Aubrey*: Remains of Gentilisme and Judaisme. ed Britten. 1881. (F. I. S. IV.)
- ¹⁵⁷ *V. ö. Sadger*: Haut, Schleimhaut und Muskulero-tik. Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen. Bd. III. 525.
- ¹⁵⁸ *Schulenburg*: i. h. 1882. 117.
- ¹⁵⁹ *Sebestyén*: A magyar honfoglalás mondái. 1905. II. 25.
- ¹⁶⁰ *Tagányi*: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről.
- ¹⁶¹ *S. Freud*: Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre. 1912. II. 171.
- ¹⁶² *Riedel*: De Sluik-en Kroeshaarige Rassen, tus-schen Selebes en Papua. 1886. 41, 42.
- ¹⁶³ *E. Crawley*: The Mystic Rose. 1901. 385. *Ex Dal-ton*: Descriptive Ethnology of Bengal. 1872. 220.
- ¹⁶⁴ *H. F. Feilberg*: Totenfetische im Glauben Nord-germanischer Völker. Urquell. III. 1892. 4.
- ¹⁶⁵ *H. v. Wlislöcki*: Aus dem inneren Leben der Zigeuner. 1892. 84, 85.
- ¹⁶⁶ *H. v. Wlislöcki*: Menschenblut im Glauben der Zigeuner. Urquell. III. 7, 8.
- ¹⁶⁷ A kilences szám és a terhésséghez v. ö. *Róheim*:

Adalékok a magyar néphíthez. 1920. A vérhez hasonlóan a számatej is a semen jelképe. (V. ö. *Steckel*: Die Sprache des Traumes. 1911. 52. »Symbolische Gleichung.«)

¹⁶⁷ Annak a módnak ahogy itt a ritusban születik a gyermek, megfelel az északamerikai indiánok mythosában, a »Blood-Clot Boy«.

¹⁶⁸ V. ö. S. *Freud*: Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre. 1912. II. 167.

¹⁶⁹ W. *Crooke*: Folk Lore XVII. 114. Megfelelő házassági szokásokról. *Hartland*: The Legend of Perseus. II. 338. U. a. A Brittany Marriage Custom. Folk-Lore XVIII. 448. Hasonlóképpen Sziléziában azt mondják a kislánynak ha elbukik és megüti magát: »Sokszor fogsz még elesni, míg menyasszony lesz belőled.« *Drechsler*: Sitte, Brauch und Volksglauben in Schlesien. 1903. I. 217, aminek tudattalan determinálását természetesen az elbukás szexuális értelme adja meg.

¹⁷⁰ A kisujj valószínűleg a penist helyettesíti.

¹⁷¹ *Whislocki*: Menschenblut im Glauben der Zigeuner. Urquell III. 8.

¹⁷² E. S. *Hartland*: Primitive Paternity. 1909. I. 70, 72, 73.

¹⁷³ *Whislocki*: Menschenblut. Urquell III. 8.

¹⁷⁴ *Drechsler*: Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien. 1903. I. 231.

¹⁷⁵ *Wuttke*: i. h. 366.

¹⁷⁶ *Whislocki*: Volksglaube und religiöser Brauch der Zigeuner. 1891. 131. v. ö. 134. és U. a. Aus dem inneren Leben der Zigeuner. 1892. 6. (Egy cigányasszony megjegyzései a vér és szerelem közötti kapcsolatáról.)

¹⁷⁷ *Whislocki*: Aus dem inneren Leben der Zigeuner. 1892. 85.

¹⁷⁸ *Strackerjan*: Aberglaube und Sagen im Herzogthum Oldenburg. 1909. I. 114.

¹⁷⁹ H. *Raff*: Aberglauben in Bayern. Z. f. Vk. VIII. 398. U. o. lásd a vérnek szerelmi italba való keverését.

¹⁸⁰ *Kálmány Lajos*: Szeged népe. 1881. I. 174.

¹⁸¹ Ámbár a menstruáció idején világsszerte tartózkodnak a coitustól, (*Ploss*: Das Weib. 1908. I. 482–507.) mégis köztudomású az asszonyoknak ilyenkor fokozottan libidínusz volta. H. *Ellis*: Die Bewerbung. *Moll*: Handbuch der Sexualwissenschaft. 1912. 186, 187. V. ö. a menstruációs álmokat. H. *Henning*: Der Traum. 1914. 46.

- ¹⁸² *R. Schmidt*: Liebe und Ehe in Indien. 1904. 168, 169.
- ¹⁸³ *Wuttke*: i. h. 366. *A. Wiedemann*: Das Blut in den frühmittelalterlichen Bussbüchern Urquell. 1892. 183.
- ¹⁸⁴ *E. Friedberg*: Aus deutschen Bussbüchern. 1868. 98.
- ¹⁸⁵ *F. S. Krauss*: Liebeszauber der Völker Anthropophyteia III.. 1906. 165, 166.
- ¹⁸⁶ Anthropophyteia. V. 203. *Krauss*: Slavische Volksforschungen 1908. 169.
- ¹⁸⁷ Anthropophyteia. VI. 215.
- ¹⁸⁸ *Wlislocki*: Aus dem Leben den Magyaren. 1893. 70, 71.
- ¹⁸⁹ *Gönczi*: Szerelmi »teemények«. Ethn. 1907. 36.
- ¹⁹⁰ *Wlislocki*: Volksglaube u. rel. Brauch der Magyaren. 1893. 192.
- ¹⁹¹ *Gönczi*: i. h. Ethn. 1907. 36.
- ¹⁹² *Wlislocki*: Menschenblut im Glauben der Zigeuner. Urquell III. 12.
- ¹⁹³ *Wlislocki*: Volksglaube und Volksbrauch der siebenbürgen Sachsen. 1893. 203.
- ¹⁹⁴ *Bartsch*: Märchen, Sagen und abergläubische Gebräuche aus Mecklenburg. 1880. II. 353.
- ¹⁹⁵ *Wuttke*: i. h. 366.
- ¹⁹⁶ *Andree*: Braunschweiger Volkskunde. 1901. 297.
- ¹⁹⁷ *Schulenburg*: Wendisches Volksthum. 1882. 118.
- ¹⁹⁸ *Feilberg*: Totenfetische im Glauben nordgermanischer Völker. Urquell. 1892. 4.
- ¹⁹⁹ *A. Carusio*: Pregiudizi popolari Putignanesi. Archivio per l'Anthropologia et la Ethnologia XVII. 1887. 311—332. (Ploss: I. 652.)
- ²⁰⁰ *J. G. Bourke, F. S. Krauss, H. Ihm*: Der Unrath in Sitte, Brauch, Glauben und Gewohnheitsrecht der Völker. (Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia VI. 1913. 183. *Friedberg*: Aus deutschen Bussbüchern. 1868. 95.
- ²⁰¹ Anthropophyteia. VIII. 248.
- ²⁰² *Bartsch*: Sagen, Märchen und abergläubische Gebräuche aus Mecklenburg. 1880. II. 353.
- ²⁰³ *Wuttke*: i. h. 366. *Grohmann*: Aberglaube und Gebräuche aus Böhmen und Mähren. 1864. I. 209.
- ²⁰⁴ *Bourke—Krauss*: Unrath. 1913. 196. Anthropophyteia. VI. 223.

²⁰⁵ *W. Manz*: Volksbrauch und Volkslaube des Sarganserlandes. Schriften. Schw. Ges. f. Vk. XII. 1916. 143. (Lásd a vizelettől való csodálatos születés motívumát.)
H. Baba: Geschlechtsleben, Geburt und Missgeburt in der asiatischen Mythologie. Z. f. E. 1906. 281.

²⁰⁶ *Zachariae*: Abergläubische Meinungen und Gebräuche des Mittelalters. Z. d. V. f. Vk. XXII. 1912. 125. U. o. jegyzetben egy párhuzamos adat. (*Etienne de Bourbon*: Anecdotes Historiques. Nr. 361.)

²⁰⁷ *Bourke—Krauss*: Der Unrat. 1913. 458.

²⁰⁸ *Wislocki*: Volksglaube und Volksbrauch der Siebenbürger Sachsen. 1893. 203.

²⁰⁹ *Wislocki*: Aus dem Volksleben der Magyaren. 1893. 71.

²¹⁰ *Bartsch*: Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg. 1880. II. 354.

²¹¹ A só sexualis jelentőségéhez v. ö. *Jones*: Die Bedeutung des Salzes. Imago. I. 361. *Róheim*: Spiegelzauber Imago 1917. 91. *Eitrem*: Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer. 1905. 329.

²¹² *C. Bartsch*: Zauber und Segen, Zeitschrift deutsche Myth. u. Sittenk. III. 328.

²¹³ *H. v. Wislocki*: Volksglaube und rel. Brauch der Zigeuner. 1890. 82.

²¹⁴ *Wislocki*: Volksgl. Zig. 82. *Bartsch*: II. u. o. *Krauss*: Unrat. 206, 207.

²¹⁵ *Wuttke*: Volksaberglaube. 1900. 366. *Bourke—Krauss*: Unrat. 193.

²¹⁶ *Ploss—Bartels*: Das Weib. 1908. I. 647.

²¹⁷ *M. Trevelyan*: Folk-Lore and Folk Stories of Wales. 1909. 238.

²¹⁸ *Ch. S. Burne*: Snaps of English Folk-Lore. Folk-Lore 1909. 221.

²¹⁹ *Bartsch*: loc. cit. II. 239, 240, Völegényidézés.

²²⁰ *Strackerjan*: Aberglaube und Sagen aus dem Herzogtum Oldenburg. 1909. I. 115.

²²¹ *Schulenburg*: Wendisches Volksthum. 1882. 118. Épp olyan szimbolikus coitus (cipő-vagina) mint a már tárgyaltak.

²²² *Wislocki*: Aus dem inneren Leben der Zigeuner. 1892. 85.

²²³ *Bourke—Krauss*: Unrat. 1913. 455.

Róheim: Magyar néphit és népszokások.

²²⁴ Gönczi: Szerelmi »teemények«. Ethn. 1907. 37, 38.
Sztancsek: Privigye vidékén gyűjtött babonák. Ethn. 1908. 104. *P. Drechsler*: Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien. 1903. I. 233. *G. F. Abbott*: Macedonian Folk-Lore 1903. 232.

²²⁵ *Drechsler*: Sitte etc. in Schlesien. 1903. I. 232.

²²⁶ *Schulenburg*: Wendisches Volksthum, 1882. 118.
 V. ö. *Wuttke*: l. c. 365. Megvérezés a szerelemkeltésnél.

²²⁷ Gönczi: Szerelmi »teemények«. Ethn. 1907. 37.

²²⁸ Gönczi: Szerelmi »teemények«. Ethn. 1907. 35.

²²⁹ *Schulenburg*: Wendisches Volksthum. 1882. 118.
 119. Ugyanazon eljárás, de visszafelékező. v. ö. *Wuttke*: 365. Butjadingenben azt hiszik, hogy a békaesontváz két csontja közül az egyik a »Leefhaken« érintésével szerelmet, a másik a »Leedhaken« gyűlöletet támaszt. »Man weiss aber vorher nicht, welcher der Knochen der »Leef«, welcher der Leedhaken ist.« *Strackejan*: Aberglaupe und Sagen aus dem Herzogtum, Oldenburg. 1909. I. 115, 116. Vagy pedig a »Liebeshaken«-t fordított irányban végighúzva a leányon, bontják a szerelmet. *Wuttke*: l. s. 265.

III. MYTHIKUS LÉNYEK.

1. Az animizmus világa.

a) A kísértet.

Látszólag azonos volna a lélek* a kísértettel, de a néphit, valószínűleg nem ok nélkül, sokszor különbséget tesz a kettő között. A mi szempon-
tunkból a lélek a halottnak leváló része, az a fik-
ció, melyhez az új élet reménye fűződik. A kísér-
tet maga a halott, mégpedig a büntudattól módo-
sult alakban. Míg az emberiség fejlődésében az
élő büntudata változtatta a halottat félelmes kí-
sértetté (Freud), a magyar és általában az euró-
pai néphitben a kísértet megjelenésének okát a
monda gyakran életében elkövetett bűneiben ke-
resi. Másszóval az első projekció megismétlődik;
a félelmetes halott a rossz lelkiismeret kivetülése
és a tudattalan bűnöket az élő a halott bűnei gya-
nánt tünteti fel. Ugyanebbe az irányba mutat a
kísértet állatalakja, itten a népek rémlátásaiban
az őshorda megölt vezérhímjének emlékképe járt
haza büntudatsujtotta gyilkosainak képzetében
állat gyanánt és az emberiség legősibb társadalmi

* V. ö. a »Halotti szertartások«-at.

formájának, a totemizmusnak vált kiinduló pontjává.

A dévai csángók szerint holta után sines nyugta annak, aki templomot rabol. A lelke mindaddig hazajár, amíg meg nem mondja, hogy hova dugta az elrabolt tárgyat. Egy ilyen rablónak a lelke temetése után hét egymásután következő éjszaka járt vissza hol kakas, hol kutya, hol macska, hol egyéb állat képibe. A lélek szele az ember halála után éjjel-nappal hazajár kutya, macska és más állatok képében.¹ Az udvarhelymegyei székelyek szerint a kísértet rendszeren valamely állat, főleg kecske meg disznó, de esetleg pulyka vagy macska alakjában szokta az embereket megkísértetni. Isten nevének említésétől, vagy egyébként is az ilyen állat egyszerre eltűnik.² Kiskúnlacházáról való a következő monda: »Amint ment a nagymamám, mindig valami rőfögést hallott maga mögött. De mire hátranézett, a disznó nem volt sehol. Kísértet volt.«³ Már a göcseji kísértet, vagyis bűnös lélek többnyire emberi alakot ölt. Az állatok közül főleg a csikót, tehenet, fekete vagy fehér kutyát, malacot, fekete macskát és rókát választja. A félénkeket úgy megrémíti, hogy sokszor bele is hálnak, de a bátrakhoz nem mer közeledni. Ez a naív kijelentés megmutatja a kivetítés lényegét; a kísértet nem más, mint maga a kivetített félelem. Hogy pedig ennek a félelemnek oka a rossz lelkiismeret, az élő elfojtott agresszivitása a halott ellen, mutatja a következő tilalom: »Mikor a férfi megy, nem jó botjával hadonászni, mert minden ütésnél egy-egy szellemet üt meg.«⁴

A kísértetek világában a nemzetek közötti

egység rég nem utópia, úgyhogy jóformán mind-egy, hogy honnan állítjuk össze a magyarral egybevágó példákat. A német éppúgy, mint a magyar, azt hiszi, hogy a kísértetek eltűnnek, ha valaki azt mondja: »Minden jó lélek dicséri az Urat.«⁵ A kísértetiesen röfögő és hirtelen eltűnő disznókat Tirolban látjuk viszont⁶ és a vend paraszt története, aki nagyon gonosz volt apjához és halála évfordulóján mindig megkapja a kísértettől a maga pofonját,⁷ plasztikusan tünteti fel az egész komplexum keletkezését az apa halálát követő lelkiismeretfurdalásból.

A kísérteti alapfogalom kevéssé differenciált kiágazásait néphitünk *tüzes, fekete és fehér* embereiben találjuk meg. A tüzes ember főleg a határokon fejti ki működését életében és holtá után. A tüzes emberek u. i. azokból lesznek, akik mások földjeit elszántották, birtokát elmérték, a mesgyéket meghamisították, határköveket és táblákat alattomban áttettek. Ezek a lelkek tüzes sziporkák vagy golyók gyanánt bolyonganak künn a határban, leginkább ott, ahol a bűnt elkövették.⁸ A Balaton vidékén a tüzes ember éjjel jár. Emberi alakja van, sárga, mint a láng, lobog, mint a tűz, kezében tüzes bot, éjjél után a réteken jelenik meg és ha közelítenek hozzá, háromfelé válik és sziporkát szór. Néha csoportosan jelennek meg, felülnek a réten átmenő szekér hátuljára és ettől a szekér olyan nehéz lesz, hogy az ökrök egészen beleizzadnak.⁹ A göcsejiek gyertyásoknak hívják és ezek olyanoknak a lelkei, akik más emberek földjét elmérték, vagy más igazságtalanságot követtek el. Az ő bűnös lelkük ég és útjukat gyertyaformájú kékes láng jelzi.

Nemcsak a szekérre ül rá, hanem az ember vál-lára is ránehezedik. Aki fél tőlük és imádkozik, ahhoz közel jön, aki káromkodik vagy feléjük üt, attól elmegy. Ahol a rétek mocsarasak, ott lehet meglátni az ilyen felszálló és meggyúló gázokat. Agyon is lehet lőni a gyertyásokat, de csak pipa-szárral s olvasószemtöltéssel, éppúgy, mint a bo-szorkányt.¹⁰ Erdősokonyán és a mocsaras helye-ken kigyulladó földgázt nevezik tüzes embernek. Ez annak az embernek a lelke, aki más kárára rosszul mérte a földet és az ilyennek nincs nyug-vása a sírban, hanem mindig barangol a határ-ban.¹¹ Györött a hazajáró lélek is tüzes alak, de ezenfelül van még bolygótűz vagy tüzes ember. Ha valaki megy a szomszéd faluba, utána megy és addig követi, míg a község határát át nem lépte. Nem használ sem imádság, sem futás, sőt még a hátára is ül annak, aki nagyon könyörög neki.¹²

Ugyanezt az alakot megtaláljuk Európában jóformán mindenütt, de elsősorban a velünk szom-szédos dél-német és nyugati szláv folklóre terüle-ten. A »Feuermann« vagy »Lichterträger«¹³ olyan elkárhozott lélek, aki életében a határköveket toltta el, vagy a templomépítéshez használt köve-ket ellopta, vagy más hasonló dolgokat cseleke-dett. Felső-Pfalzban, Frankföldön és Csehország-ban, akárcsak minálunk, a káromkodás elűzi, az imádság még veszélyesebbé teszi ezeket a szelle-meket. Pszichológiailag ez könnyen érthető, az imádkozó ember fél, a káromkodó lereagálja fé-lelmét. Csehországban rá is ülnek az ember nya-kára, ami a lidércnyomásos álom démonjaival való rokonságukra vall.¹⁴ Egy csehországi német

mondában valaki messziről lobogó lángot lát. Minél közelebb megy a hídhoz, annál nagyobb lesz a láng, úgyhogy végül három embermagasságban állt a hídon. Ez volt a »Feuermann« vagy »Lichtmann«. Ugyanebből a familiából származik a Hemon is, aki He kiáltással ugrik az emberek nyakába.¹⁵ Irrwisch a másik nevük és a mondákban valóban egyik fő hivatásuk, hogy a vándort halálra rémitik, meg rossz útra vezetik.¹⁶ Míg a tüzes ember voltaképpen a purgatóriumban égő lélek, a fehér és fekete ember színei a sápadt halál és a fekete gyász hangulatából támadnak.

»Egy Orosz János nevű kocsis kiment a szőlőbe. Két kosár volt a kezében, szőlőt akart hozni. Teleszedte a kosarakat és indult hazafelé. Egyszerre csak látott egy fehér alakot, aki nem jött közelebb, hanem bizonyos távolságból követte, miközben azt kiabálta neki: »Azt hiszed, hogy meg nem előzlek?« Végül a kocsis elkezdett iszonyúan káromkodni és azt mondta a koresolyázó alaknak: »Most gyere ide, ha mersz.« Erre az megfordult és rémsebesen elkoresolyázott.¹⁷ Ide tartozik a lámpás kísértet dánosi története is. Jött haza éjjel a kocsis és a határnál meglátta a lámpás kísértetet. Ahogy ő ment, úgy ment az is előtte. Mikor a fordulóhoz értek, a kocsis azt mondta: »No lámpás, az apádnak azt a cifra szentségét, most gyere, ha bírsl!« Hát már ott is volt mellette a lámpás a bakon és úgy kísérté hazáig.¹⁸ A fehér alak tehát egészen úgy viselkedik, mint az előbbi tüzes emberek, de már mutatja az átmenetet a különböző fehér (ősz) és a fekete emberek, meg a barátok felé. Ezek többnyire kincsekkel, meg a bányászvilággal kaposo-

latos szellemek, akiknél a fehér szín a jóindulatot, a fekete természetesen a gonoszt jelzi. Már a »barrát« (Mönch) és »ember« váltakozó elnevezése, továbbá egész szereplésük a német folklóre-ra utal, ahonnan valószínűleg a bányászattal együtt kaptuk őket.¹⁹

b) A házi kígyó.

Kétségkívül a lelkek világából ered, ámbar tőlük sok mindenben elüt a házi kígyó alakja. Nagyszalontán azt mondják, hogy a házi kígyó az Isten állatja. Beszélni is tud és fészkében kincset őriz. Nem szabad a tojásait bántani, mert leég a ház és agyonütni sem szabad, mert meghal valaki a családban. Aki a döglött házi kígyó húsát megeszi, minden állat nyelvén érteni fog.²⁰ Elkergetni nem szabad, mert szerencsétlenség éri a házat.²¹ Körmöcön azt mondják, hogy minden háznál van egy fehér kígyó, a ház őrszellemé. Tizenkét órákor kijár a napra sütkérezni; ha agyonütik, meghal valaki a háznál. Felsőbányán mesélik, hogy a kis gyermek az ilyen fehér kígyóval együtt itta a tejet. A gyermek kanállal megütögeti a kígyót és az mégsem bántja.²²

Az erdélyi szászok szerint minden udvaron él egy kígyó, ha agyonütik, az egész család kihal.²³ Felső-Sziléziában a »Natter« a házi szellemek közé tartozik és a pincében vagy a küszöb alatt tanyázik. Ketten vannak minden házban és elvárják, hogy gondos ápolásban legyen részük. A házhoz tartozókat a kígyó nem bántja és ha kiköltöznek, velük megy. Ha megölik, valamelyik családtag meghal. Valahányszor a tehenet meg-

fejik, egy külön tányérba eresztenek egy kevés tejet a kígyónak. Mint Nyitrában, itt is emlegetik a kígyó különös szagát.²⁴ Vend néphit szerint minden házban él két kígyó a tető alatt, akik szerencsét és egészséget hoznak. Az egyik neve Gospodar (gazda), a másiké Gospoza (gazdaszszony). Ha a gazda vagy az asszony meghal, a róluk elnevezett kígyó sem éli túl őket. Etetni nem kell őket, mert az istállóba mennek és ott a tehenek tejét szívják.²⁵ Némely vidéken azt hiszik, hogy ez a kígyó a házak falában tanyázik, ott valami zörejt okoz. Hont megyében fali kígyónak, Párkányánán csörgőkígyónak, Nyitra megyében pézsmakígyónak nevezik és azt mondják róla, hogy fehér és jószagú. Ha a gazda meghal, a fali kígyó is elpusztul. Zalában, Vas, Komárom és Bars megyében is ismerik a fali kígyót. Azt hiszik, hogy a kígyó szerencsét hoz a házra, úgyhogy háziállatként dédelgetik, etetik a betévedt vízisiklót. Bars megyében egy parasztszszony egyszer agyonverte a házi kígyót és nemsokára meghalt a kisleánya.²⁶ Tordán a házban levő fehér kígyó hoz szerencsét.^{26/b} Voigtlandban, Dél-Németországban, Csehországban és Svájcban a házi kígyó szívesen látott vendég. Tejjel tartják jól, szerencsét, áldást hoz a házba. Megölni nem szabad, mert ez szerencsétlenséget, a gazda halálát jelenti. Csehországban, úgy látszik, erősebben fejlődött ki (vagy jobban maradt meg) ez a hit; itt minden családtagnak megvan a maga kígyója és a kígyók épp olyan családot alkotnak egymás között, mint a velük kapcsolatos emberek. A küszöbön nem szabad fát vágni, mert alatta tanyázik a »Hausotter«.²⁷ Tőlünk délre²⁸ éppúgy

megvan a házi kígyó, mint keletre, a románoknál.²⁹

Nehéz megállapítani, hogy melyik szomszédjától vette át ezt a hitet a magyarság, de a cseh-tót közvetítés mindenestre szerepet játszott. (Felvidéki elterjedés, speciális motívumok, mint a kígyó szaga.) Egyébként nem is valószínű, hogy az egész magyar nyelvterület egy forrásból veszi az ilyesmit; könnyen kerülhetett a délvidékre a délszlávoktól, a székelységhez az oláhoktól stb.

Lélektani szempontból még indokolásra szorul, hogy miért soroltuk a házi kígyót az animizmus-hoz. Aki a felhozott példákat figyelemmel olvasta, észrevehette, hogy a kígyó és az ember közötti kapcsolat megfelel a primitívek »külső lélek«-ben való hitének, t. i. annak a felfogásnak, hogy az ember lelkét vagy lelkének egy részét testéből kihelyezheti valamely állatba. Másrészt a két házi kígyó, a »gazda« és a »gazdasszony«, sokszor a családot alapító ős és ősasszony lelkének megtestesítői. A család fenntartója maga az ősi kígyó, a római genius. »Genius a gignere«; a szó a nemzés fogalmából ered és a kígyó a férfi nemzőszerve, amely »a küszöb alatt« (a vaginában) a faj fennmaradását biztosítja.³⁰

c) *A csordás-farkas.*

Az animizmus hitkörével lazább összefüggést mutat a »farkas-koldus« alakja. Ha a farkasok nagyon elhatalmasodnak, a felvidéki nép azt hiszi, hogy ezek juhászokból lett farkasok. Azok a juhászok, akiket gazdájuk életükben bántott vagy elnyomott, illetve a juhászoktól sanyargatott boj-

tárok holtuk után dühöngő farkasok képében bosszulják meg magukat a nyájon.³¹ Göcsejben élő emberek válnak farkasokká, hogy ellenségeiken bosszút álljanak és farkas képében lophassanak. Különösen gyermekek, pásztorok és ezek feleségei szoktak csordás-farkassá változni. Csordás-farkassá változni az olyan gyermek tud, akit a bábaasszony háromszor keresztülbujtatott egy nyírfaabroncon, vagy aki gyermekkorában hét évig szopta az édesanyja emlőit. A keresztülbujás megismétlése révén változik az illető farkassá; istenátkozta tüskefából vagy nyírfából készült abroncon (ugyanesak háromszor vagy hétszer) és Addig marad farkas az illető, míg valamely bosszútervét végrehajtja, azután visszabújik az abroncon (ugyanesak háromszor vagy hétszer) és újból emberi alakot ölt. Átbúvás előtt egy külön »lájblit« öltött magára vagy szíjat kötött a derekára és valami zsírral kente be magát. A szíj rajtamaradt mint farkason és ha az abroncon való visszabúzás előtt leszakadt, az illető visszaváltozott emberré. A csordás-farkas különösen akkor vad, amikor a közönséges farkasnak a bagzási ideje van. Akire a csordás-farkas haragszik, napal is kísérgeti. Majd minden falunak megvan a maga csordás-farkasa. A 7 éves gyermekből lett farkasnak emberfeje van, egyébként is marad rajta emberi mivoltából valami nyom, lelógó szíj vagy leányoknál hajfonat. Sok »igaz történetet« tudnak róluk, többek között egy csordás-farkasról, akit saját fia sebzett meg, nem tudván persze, hogy ki lappang a farkasbőr mögött.³² Győrmegyei adataink a tizennyolcadik század derekatájáról valók. Horváth Jánost boszorkányság miatt mint »kül-

dött farkast» fogják perbe. Ha ő valakit megfenyeget, »harmadnapra annak jó, egészséges lovat széttépi a farkas«. Midőn Horváth János lópásztornak megfogadtatott és némely gazdák, hogy küldött-farkast láttak, emlegették, arra is azt mondta, hogy azt a farkast ne bántsák, békét kell neki hagyni, senkit se bánt az.³³ Köztudomású, hogy a kárttevő farkas képében jár és az ilyen farkast, mivelhogy tudálékos, az ebek sem ugatják.³⁴ Itt bizony ingadozás van abban, hogy a tudálékos ember maga van-e a farkasban, vagy azt csak küldi (küldött-farkas). »És harmadnapra ördengi mesterséggel az egyik lovát farkas által megöletted; vagy talán magad farkas képiben ölted meg azon lovat.«³⁵

Ennek a kellemetlen jószágnak a mi néphitünkben e szerint három neve mutatható ki: *farkas-koldus*, *csordás* és *küldött-farkas*. A tótok általános szláv szóval vlikodlak-nak hívják a mi farkas-koldusunkat,³⁶ de éppen egy tót mondában a vlikodlak-ká változó és leányát üldöző apa jelenik meg koldus gyanánt.³⁷ Kelet-Poroszországban a masszúroknál a koldusok szoktak farkasokká átváltozni, illetve ilyesmit híresztelni, hogy féljenek tőlük és minél többet kapjanak.³⁸ A göcseji csordás-farkas, illetve pásztorból lett farkas viszont a horvát vucji pastir, azaz farkaspásztor. Igaz, hogy ez inkább mitológiai lénynek mondható, embernek, aki a farkasok pásztora, gondozója, de azért kétségtelen, hogy ezt is csordás-farkasnak, farkassá változó embernek képelték.³⁹

Itt a szláv és germán népek igen ősi közös képzetével van dolgunk; valószínű, hogy a magyarság északon és délen az előbbi forrásból

kapta a közös anyagot. Ami ezeknek a képzeteknek tudattalan mozgató elemeit illeti, szembe-
szökő bennük a vérengző, szadisztikus vonás. Érdemes tehát felemlíteni, hogy Rank magát a szadizmust a születési trauma erőszakos visszafordításának tartja, mint ahogy a kisfiúk játékszereiket gyakran azért tépik szét, hogy meglássák, mi van benne. A szadizmus lényege e szerint a nő szét-tépése az uterusba való erőszakos visszatérés volna.⁴⁰ A mi csordás-farkasunk pedig vagy a szopási időszak rendkívül meghosszabbításával, vagy a születés aktusának megismétlése folytán válik azzá.⁴¹ Ha magát Odhin-Wotant a farkasok és halottak és varázslók istenét és Berserkerjeinek harci dühét is ideszámítjuk, hidat vertünk a mai mintegy amorf-alakban előforduló néphit és a társadalom kezdeteire tehető totemizmus között. Mivel pedig a totemizmus kétségkívül apák és fiúk őshordabeli küzdelmeinek elfojtásából keletkezett,⁴² érthetővé válik, hogy a mi göcseji mondánkban miért sebzi meg a fiú farkassá változott apját és hogy Sigmund és Sinfjötli, a farkas-isten ivadékaik miatt gyilkolják egymást farkassá változva.⁴³

2. Lidérc és sárkány.

a) *A lidérc.*

Nagyszalontán, ha valaki egy fekete tyúknak fekete kakastól való első tojását huszonegy napig hóna alatt hordja, ezalatt hazulról ki sem mozdul, a tojásból lidérc nő ki. A lidérc apró fekete szárnyas jószág, rendszeren éjjel jár és lámpa módjára világít. Gazdájának pénzt hoz, de mindebből neki

kell adni az első falatot és mindig dolgot kell neki adni, másként megöli a gazdáját. Csak úgy lehet tőle megszabadulni, ha elajándékozzák, vagy fába fúróval egy kis lyukat csinálnak és abba egy ékkel beverik.⁴⁴ Csallóközben a jérce első tojását meleg ganajba vagy az ember hóna alá teszik és ott kilenc nap alatt kiköltik, az eredmény egy csipegő csirke képében járó kis házi ördög, a lidérc vagy iglic.⁴⁵

Szigetváron a ludvérc egy ujjnyi nagyságú majomfejű emberke.⁴⁶ Szatmármegyei, egri, nagytárkányi és kúnsági adatokból nagyjából ugyanezt tudjuk meg.⁴⁷ Kenézlőn még az a feltétel fűződik a dologhoz, hogy a lidérc a fekete jérce husvét első napján tojt tojásából kel ki.⁴⁸ Vagy pedig záptojásból.⁴⁹

A kincshordáson kívül a lidérc még a távollévő szerető alakját is fel tudja öltetni.⁵⁰ Olaszfalun olyan fiatal asszonyokhoz jár éjjel, akik nem szeretik az urukat.⁵¹ Kecskeméten el is hál az asszonnyal, meg pénzt is hord. Tordán, Aranyosszéken, ahol megjelenik, az egész udvart bevilágítja. A lidérc a halott vagy élő kedves képében hál az emberrel és szerelmes ölelésével elsorvasztja.⁵² Egy győri mondában még egy sajátos jelenséget tapasztalunk: a lidérc-szerető exkrementumait hátrahagyva távozik.⁵³ Kisvárdán az egyetlen, aki a lidércköltést valóban meg is próbálta, »se fiú, se leány személy volt«.⁵⁴ A mondat ezúttal kivételesen előbb megmagyarázzuk és csak azután vesszük figyelembe a kérdés etnológiai oldalát.

A pszichoanalitikus tapasztalat azt mutatja, hogy az emberi libido csak fokozatosan jut el

a genitalitás kifejlődéséhez. A vágy megvan már a csecsemő szopási élvezetében (oralis erotika), majd innen továbbfejlődve, eljut egy olyan fokra, amelyben a kényszeretek a megemésztetlen táplálék kiadása körül csoportosulnak (analís erotika). Ezzel, mint normális átmeneti stádiummal, számolunk, csak a valamelyik fokon való megakadást, rögzítődést nevezzük patológikusnak. Tudjuk továbbá azt is, hogy az álom, neurózis stb. szimbolikájában a pénz rendszerint a libidinózusan túlértékelt exkrementumok szimbóluma. Az anális fejlődési fok, a normális, hetero-szexuális szerelmet előzi meg és ez a magyarázata, hogy miért éppen »egy se fiú, se leány« valaki az, aki vágyait ilyen módon próbálja kielégíteni. Maga a folyamat, amikor valaki, esetleg egy férfi, hóna alatt »szül« egy apró lényt, arra utal, hogy itt azzal a tipikus infantilis fantáziával van dolgunk, amellyel a gyermek a bélsár kiürítését szülésnek teszi meg és esetleg az így létrejött produktumot játékosan meg is személyesíti. Hogy pedig mindez valóban tapasztalaton alapul és nem mint hozzá nem értők esetleg hiszik, pusztá »fantázia« maga a néphit fényesen igazolja. Székely néphit szerint a lidércet tüzes seprűvel verik ki az udvarról és ilyenkor azt mondják: »Tüzes seprőt a seggibe, patkószeget a fülibe«, »Az éfi legény (t. i. a lidérc) pedig telefosta az udvart tüzes szikrával.«⁵⁵ Az idevágó példákat igen könnyű volna szaporítani, itt csak a tüzes szikrákra hívjuk fel a figyelmet, mert a mexikói hieroglifákból Bálint Alice nemrégén kimutatta, hogy az »atl-tlachinolli«, azaz »víz-égő-föld« voltaképpen az exkrementumot jelöli.⁵⁶

Azonban bármennyire általánosan emberek azok a jelenségek, amelyekből a lidérechit keletkezett, maga ez a hit mégis csak egy bizonyos meghatározható hely és idő produktuma. Azok a népek, amelyek ma a magyarság szomszédjai, olyan tipikus és a mienkkel mindenben egyező formáit mutatják ennek a hitnek, hogy a külön keletkezés gondolatát ki kell zárni. Viszont tekintve, hogy nemcsak a magyarral szomszédos, hanem egyéb szláv, germán és román népeknél is éppen úgy előfordul, az sem lehet kétséges, hogy ki az átvevő és ki az átadó.

A tőlünk északra eső cseh-morva-tót terület-ről bőven vannak adataink. A tótok ugyanolyan módon tesznek szert a »zmok«-ra, mint a csallóközi magyarság a lidérere.⁵⁷ Morvaországban hit szerint az a fekete tyúk, amelynek a tojását a már ismert módon költik ki, maga az ördög. Azután a tyúk (Märisch-Trübau-ban egy fekete kakas) mindennap tojik gazdájának egy tallért.⁵⁸ Csehországban a bal hónalj alatt történik a kiköltés és tart kilenc napig.⁵⁹ A húsvéti dátumot is megtaláljuk Deslawenben; a kobold kilenc napig hónalj alatt kiköltött nagypénteki fekete tyúktojásból lesz.⁶⁰ A huzulok addig hordják a hónuk alatt a fekete tyúknak a Mária fogantatása napján tojt első tojását, míg kibújik belőle a szolgáló ördög.⁶¹ Szerintük az »antypko chovanec« születése a Megváltó születésének egyenesen ellenképe; húsvét napján, mikor a templomban a pap azt mondja: »Krisztus feltámadt«, az illető a tojással megy a templomba és magában háromszor mondja: »Az enyém is feltámadt.«⁶² A galíciai hovanec, akit ilyen módon a rendesnél kisebb vagy záptojásból

költenek ki, egy kis emberke fényes feketegombos kabátban. A rendesnél kisebb tojást használnak és kilenc nappal husvét előtt kezdik az egész procedúrát.⁶³ A rendesnél kisebb tojást használnak többek között a beregmezei rutének is.⁶⁴ Svédországban, Alsó-Ausztriában, Morvaországban, Miskolcon, Nagyszalontán és a románoknál a lidércet »Spiritus«, vagy a spiritusz szóból eltorzított néven is nevezik.⁶⁵ Feltűnő, hogy a lidérc erotikus szerepe nem mindenütt maradt fenn egyformán, bár kétségtelen, hogy az egész komplexumnak eredeti, lényeges alkotórésze. Magyar területen igen gyakori; északnyugatra csak egyes nyomok utalnak rá. Egerlandban az ördöggel azonosított tűzes sárkányra mondják: »Es mus eine Hexe sein, die der Teufel besucht.«⁶⁶ A göcsejiekhez ellenben csatlakoznak ismét a délszláv adatok. Sabbioncellóban a »mora« tarka tyúk gyanánt jár az ifjakhoz és megnyomja őket.⁶⁷ A szerbeknél ugyanez az eljárás, amit fentebb lidércszerzés gyanánt írtunk le, szerelmi varázslat gyanánt szerepel.⁶⁸ Boszniában a lidércet kiköltő leány ugyanolyan szerelmi viszonyban van a lidérccel, mint a magyar folklórban.⁶⁹ A magyar és délszlávhoz járul a távolabbról rokon eszavas, tüzes kigyó, meg a kirgiz, kazáni és krimi tatár »albaste«, mint elháló, illetve megnyomó szellem.⁷⁰

Egyetlen adat, egyetlen szó utal arra, hogy a szlávon át jövő német elemeken kívül közvetlen német hatással is kell számolnunk. Pucz Antal szerint, akinek a házába sárkány repül, az táltos és az ördöggel áll szövetségben. A sárkány enni-valókat hullat és annak látásánál azt kiáltják: »Halt-part!« Ilyenkor tető alá kell állni, másként

az illetőt az arra repülő sárkány teledobálja sárral.⁷¹ Zuchenben odakiáltják a repülő tüzes koboldnak: »Half-part!«, mire kincsének felét ledobja, de ha megbosszantják, teledobálja az illetőt piszokkal.⁷²

b) A sárkány.

A sárkány Aranyosszéken (és általában Tordát kivéve mindenütt) a földön kezdi pályafutását. Olyan kígyó, amelyik a mocsárban, kőszirtben elbujva hét évig nem látott embert, azután felszáll a fellegekbe, elborítja a napot és zivatart csinál. Ha nagy farkát leereszti, ahol az a földet végigsepri, ott árvíz és fellegszakadás támad és ahol a farkát csavargatja, ott jég esik. Különösen ott nagy a veszedelem, ahol két sárkány összeütközik, mert ott az egyik mindig elpusztul és a helyén nagy bűdösség származik. Csak egy feje van a néphit sárkányának és az sohase látszik, mert mindig a sötét fellegekbe van rejtve.⁷³ Nagyszalontán a sárkányt a levegő szívja fel a tengerből, hátul kígyó-, elől lóalakú. Van sárga, fakó, fehér, fekete és kék sárkány. Csegöd felé van a vízben egy sárkányvár, a gazdája odaviszi az elrablott embereket és vérükből fürdőt csinál. Amerre megy, nagy zivatar támad és nyomában csak törpe bokrok nőnek. Ha a kígyó kígyót eszik, akkor is sárkány lesz belőle.⁷⁴ Utóbbi hitet Csallóközön, Hont megyében és Kecskeméten is megtaláljuk. Úgy látszik, itt a megfelelő közmondás, amely viszont egy latinnyelvű közmondás fordítása, érezteti hatását a néphitre. A Csallóközön a vén harsa vagy csuka, ha az iszapos mocsárban hét vagy tizenhárom esztendőt tölt, sárkánnyá

válík; szintúgy az öreg kakas is, ha a szemétdombon vagy üres kútban hosszú ideig rejtőzik. Főleg iszapos mocsárban tanyázik, ahonnan a garaboncos bűvöli elő és azután a fellegekbe nyargal vele.⁷⁵ Körülbelül ugyanaz a Balatonmellék hite; a garabonciás könyvéből »olvassa meg«, kiimádkozza a kőlíkből és felül a hátára.⁷⁶

Sajátságos az a párhuzam, amely a sárkányok, garabonciások és táltosok között kimutatható. Kenesén, ha a sárkány felszáll a felhőbe, onnan hét évig nem jön le,⁷⁷ mint a hazulról hét évre elkóborló táltos. Sőt Sárhidán a gyermekből is lehet sárkány, ha hét foggal születik és kellő időben ki nem húzzák. Már fentebb láttuk, hogy a sárkányok, mint a táltosok, néha összeverekednek.⁷⁸ A szegedi néphit a forgószelet és vihart tátorjának nevezi és ebben látja a sárkányt.⁷⁹ Márpedig a tátorján-szélben egyébként a táltosok verekszenek,⁸⁰ sőt egy 1626-iki adatunk szerint, aki táltos, annak a sárkányok »a közösi«.⁸¹ Lehetséges, bár bizonyítani bajosan sikerülne, hogy a táltoshit ősmagjával egyidőben megvolt a sárkány, mint afféle csodakígyó. Ezeknek a samánnal való kapcsolata ismeretes dolog.⁸² Túlnyomórészt azonban itt is a déli (horvát-szerb) és azonkívül az oláh néphittel egyeznek sárkányaink, vagyis a sárkány ugyanazt az utat tette meg, mint lovasa, a garabonciás. A mocsárban rejtve növvő csuka, kígyó stb., a horvát néphitből jó ismerősünk.⁸³ Bánáti szerb néphit szerint az égben több sárkánykirályné van. Ezek minden évben csatát vívnak és a leggyöngébb királyné rendesen elesik. Ahová az ilyen királyné leesik, azt a mezőt hét éven át mindig elveri a jég.⁸⁴ A kalotaszegi oláh szerint

a balaur (sárkány) a feneketlen tóban lakik és onnan tarajos hátával, polipszerű farkfoszlányai-val az égbe emelkedik. A mennydörgés a sárkány kotlása, a jégeső a tojása. Ha a villám lecsap, két sárkány harcol egymással.⁸⁵ A balaur eredetileg kígyó és csak ha hét esztendeig a föld alatt él, napvilág nem éri, akkor lesz belőle sárkány.⁸⁶

3. A természet szellemei.

a) *A vízi emberek és leányok.*

Nem egészen egyszerű feladat azoknak az emberforma lényeknek akár eredetét, akár lényegét meghatározni, amelyekkel a primitív ember fantáziája a természetet benépesíti. Ezt a feladatot azonban itt nem is szükséges megoldani, hiszen könyvünk elsősorban a magyar anyag nemzetközi kapcsolatait akarja megvilágítani. A vízzel szintén szoros atyafiságot tartó sárkány után most a vizek emberforma lakóit tárgyaljuk.

A szegedvidéki holt ember meredt testtel, hullaszerűen úszkál a víz színén. Azon van, hogy a halászok bevegék a csónakba és ha ez sikerül neki, a csónakot elsüllyeszti, a bennlevőket pedig leviszi otthonába. Máskor a hálót kapja el; kioldja a csomóit. Azután kérdi: oldjam-e, kössem-e? Ha azt mondják: »oldjad«, a csomókat oldja ki; ha »kössed«, a hálót köti meg.⁸⁷ A holt ember édes testvére a köröstaresai vén Márkus. Holta után, mivel hamis esküje miatt a föld be nem vette, a víz örvénye lett a lakása. Innen vetődik fel az »oldjam-e vagy kössem« kérdésével és a szerint, hogy milyen választ kap, vagy úgy megoldja a

hálót, hogy egyetlen szállá változik, vagy úgy összebogozza, hogy többé senki ki nem bontja.⁸⁸ A harmadik változat Gönyüről való. A molnár-legény ilyen mozgó holttestet emel be a ladikjába, az meg visszaugorva a Dunába, azt mondja neki: »Szerencséd, kutya, hogy hozzám nem nyúltál, mert elbántam volna veled.«⁸⁹

A deésaknai bányába fulladt bányász testéből vízi szellem lett.⁹⁰ A tápéi halász kihalássza, majd meg visszalöki a meredttestű vízi lényt, mire az, mint a dunaparti mondában, így szól: »Köszönd az Istenednek, mert majd elúsznál volna te is!«⁹¹ Az itt leközölt adatokat bizonyos értelemben a vízi szellemekről szóló mondák alaprétegének nevezhetnők. Uno Holmberg ugyanis idevágó könyvében arra az eredményre jutott, hogy a finn-ugor népeknél a vízi szellemekben való hit alapja a vízbefulladtak lelkének a vízben vagy a víz alatt való továbbélése, míg a víz személyesítésének tekinthető lények szláv, illetve germán eredetűek.⁹² Ha a magyar mondák különösen primitív jellegét a vízi szellem hullaszerű voltát figyelembe vesszük, azt hihetnők, hogy itt végre rábukkanunk az ázsiai ősmagra. Csakhogy ez az »ázsiai ősmag« nincs meg Ázsiában és ami megvan belőle, az germán-szláv népeknél sem hiányzik. Így például tudjuk, hogy a kondai osztjakok szerint a vízi szellemek vízbe fulladt emberek.⁹³ Ugyanezt hiszik azonban az oroszok is,⁹⁴ például, hogy a »vodjanoj«-ok Pharaó vízbe fulladt katonáinak ivadékai. Testük néha egészen kék (mint a vízben megfulladt hulla), csupa iszap és hinár.⁹⁵ Fehér-orosz néphit szerint, ahol egy ember megfullad ott van az ő lelke és a lélek behúzza a fürdőzőket. Dél-

Németországban a fuldokló szavát utánozza, hogy odacsálja a halandókat; ezért nem is mernek odamenni, amikor valaki valóban a végét járja.⁹⁶ Ugyanígy a cseheknél; a fuldoklót nem szabad kihúzni, mert magukra haragítják a vodnikot.⁹⁷ A fürödni menő ember egyszerre csak lát egy felbukkanó karót a vízen. Megszólal a vodnik: »Hány óra?« »Kilenc« — hangzik a válasz. »Szerencséd, hogy nem tizenkettőt mondtál, mert vízbefullasztottalak volna.«⁹⁸

Mi csak azt következtethetjük, amit adataink jeleznek. Ezek pedig a rendszerint számításba vett két lehetőség (átvétel és őshagyomány) helyett itt egy harmadik irányba mutatnak. A hullásterületek vízi szellemben való hit az általános emberinek egy helyi, a *mai magyar területen keletkezett változata*. Kétségtelen, hogy a magyarság éppúgy, mint más finn-ugor népek a szomszédos szláv népek vízi szellemeit vette át. Halászaikban azonban a vízbefulladtak látása különösen felkeltette a borzadás kísérteties (unheimlich) érzését és így az átvett mondaanyagot az antimisztikus ősförvény felé visszafejlesztette.

Freud egyik éles logikájú dolgozatának eredménye, hogy az »unheimlich« érzés lélektani nyitját rég meghaladott, de ismét kísértő veszélyekben keressük. Azelőtt is tudtuk, de Ferenczi »Genitaltheorie«-ja révén jobban tekintetbe vesszük, hogy az emlősök közös ősveszedelem a vízből a szárazföldi életre való átmenet volt. Talán ennek az ősveszedelemnek »unheimlich« kísértő démonjai a félig hal-, félig emberalakú vízi lények és ezért jelent megjelenésük veszedelmet.

Ha eddig nem is tűnik még ki vízi lényeink

egyezéseinek foka a szomszédokkal, rögtön tisztában leszünk a helyzettel, ha a további részletekre térünk át. A Márkus és a Holt ember megoldják a hálót, Csehországban a vodnik eloldja a halász hajóját,⁹⁹ és a kisorosz halászok hálóját gyakran eltépi a vízi szellem.¹⁰⁰ Borsodban, Sajóvamos mellett a vízi manó öreg ember képében csalogatja magához az embereket és gyermekeket. Mikor a víz alá süppedt velük, a víz színén feltűnik egy félig csikóalakú lény, hármat nyerít és újból lebukik.¹⁰¹ A Perec mellett egy áll nélküli ló kerülgeti a partot röhögő nyerítéssel és a vízbe esalja az embereket.¹⁰² A cseh mondák hasztrmanja lópatás törpe,¹⁰³ fehér vagy fekete ló, amelynek nincs alsó ajka.¹⁰⁴ Az ilyen lovat a paraszt alsó állkapcsánál fogja meg.¹⁰⁵ A Léva melletti Perec folyóban kis vízi ember lakott, aki bejárt a vásárra és arról lehetett megismerni, hogy a kabátja ujjáról mindig csepegett a víz. Egy mészáros megbántotta, bosszúból elragadta lelkét és a víz alatt más lelkekkel együtt egy korsóba zárta.¹⁰⁶ A párhuzamokat ezúttal mellőzöm, elég az hozzá, hogy szószerint ugyanezt a történetet számtalan változatban ismerik a csehek és velük szomszédos németek.¹⁰⁷ A zöld ruha és a veres sipka¹⁰⁸ a szláv és germán vízi lények jellemző uniformisa. A víz alatt tartott lelkek történetének még kezdetlegesebb alakja a ceglédi. Egy varangynak mondja a szakácsné: »Ha megszorodsz, elmegyek komának.« Mikor azután tényleg elmegy a víz alá, a konyhában felemeli a fazék fődőjét és látja, hogy ősz, öreg emberek forrnak benne.¹⁰⁹ Ezt a történetet E. S. Hartland mindenütt egyező részletekkel mutatja ki.¹¹⁰ Még az olyan részlet is, hogy

a lovadi molnároknál a vízi szellem éppen lúddá változik,¹¹¹ szóról-szóra megvan Leobschützben,¹¹² míg Csehországban¹¹³ a monda vörös, illetve fekete kacsáról tud.

Ugyanezt a szláv-germán rokonságot mutatják a vízi leányok. A Balatonban szép leányok laknak, alul haltestűek, a vízben lubickolnak, dalolnak és hirtelen eltűnnek.¹¹⁴ Nagyszalontán a vízi leányok félig halalakúak, arcuk szép, de foguk kutya fog. Igen szépen dalolnak, tőlük ered minden dal. Ők vigyáznak a vízben levő kincsre és aki sokáig a vízbe néz, azt belerántják. A kimerített vízből egy keveset mindig visszalocesantanak az ő számukra. A béka a segédállatjuk, az embereket gyógyítják, a vízbeejtett baltát felhozzák.¹¹⁵ Szigetvári néphit szerint a tengeri leányok felső része nőhöz, alsó része halhoz hasonló. Tőlük ered minden dal. »kiéneklük a jövőndőt«.¹¹⁶ A fehéroroszoknál a »ludzi morskie«, a tengeri emberek azok, akiktől minden dal származik. Azonkívül még a »vízi királynék« is a tengerben élnek. Ezek éjjelente feljönnek a felszínre és dalolnak. Vannak, akik ezt leírják és innen terjed el az emberek között minden dal.^{116/a} Ukrán néphit szerint, hogy a tengerben vannak olyan kisaszszonyok, hogy félig leányok, mert övig halfarkuk van. Szép időben kijönnek a férfiakhoz a vízből és dalolnak. A férfiak, akik írástudók, kihallgatják, hogy mit dalolnak, felírják és ezek a nóták széjjelmennek a világba és ez mind a tengeri kisaszszonyoktól ered, »mert ugyan ki tudna kigondolni annyi dalt, ha nem ezek segítenének«.¹¹⁷ Kímás, mint a Múzsák hiszen az Istennő görög hazájában is a források nimfája!¹¹⁸

b) Az erdei csoda és társai.

Keveset tudunk a magyarság erdei szellemeiről. Zrinyi egy leírása tud egy füvetrágó erdei csudáról,¹¹⁹ akiről ma már csak az erdélyi magyarság és a székelyek beszélnek. Hosszú szőrrel fedett, zömöktestű, vadtekintetű ember, aki a havasokon barangol és az erdők és vadak felett őrködik. A favágók egy tönköt hagynak hátra az erdei csuda számára, hogy őket hazatértükben ne bántsa. Ha valaki szerencsétlenül jár, azt mondják: »az erdei csuda megrázta ökelmét.« Újév éjjelén zsákban adnak el neki egy hétéves fekete kandurt és a csuda a zsákot megtölti pénzzel. Aki váratlanul meggazdagszik, arra mondják a székelyek: »A csuda gazdaggá tette.«¹²⁰ Kalotaszegen »vad öreg«-nek hívják ugyanezt az alakot. Régente a favágók odatettek egy darabka húst és egy csepp bort egy fa alá, a vad öreg a húst megette, a bort megitta és estig a favágók nehéz munkáját elvégezte. De idővel a favágók az öregnek vizet tettek oda a bor helyébe, erre megharagudott rájuk és elpusztított minden szőlőskertet.¹²¹ Egyszer egy borus téli napon a favágók tenyerükbe fúttak. Megmondták a »vad öregnek«: azért, hogy felmelegedjenek. Délben látta, amint a levest fújják és mikor magyarázatot kért, azt mondták, arravaló, hogy meghűljön. De már ezt megsokalta a vad öreg és így szólt: »Egyszer fúttok, hogy meleg legyen, máskor fúttok, hogy hideg legyen! Engem bolonddá nem tesztek, várjatok csak!« És azóta nem segít a favágókon. Ha valakit az erdőben megüt egy fa, azt mondják: »Megrázta őt a vad öreg.«¹²²

Erdélyből való a harmadik adat is. A gör-gény-üvegsüri erdőben a szakállas zuzmával be-nőtt fát a parasztok állítólag Tápiónak hívják. Némelyik babonából még enni is ad neki, több-nyire egy darab kenyeret vet a tövéhez, mert azt tartja, hogy akkor szerencsét hoz a számára. A világért sem merne hozzányúlni, mert attól fél, hogy akkor elvesz a szerencséje. Ha belevágna a fejszével vagy letörik az ágát, vér folyik be-lőle.¹²³ A közlő a finn erdőistennel, Tapio-val veti egybe ezt az adatot. Mi természetesen nem követ-jük ezen az úton, mert tudjuk, hogy valódi egye-zés esetén a finn Tapio éppenséggel nem hangzana magyarul is tápiónak. A névtől tehát teljesen eltekintünk; maga az adat, mint a vad öregnél, a fa tövébe tett áldozat miatt fontos. A vérző fa az erdei lényekben való hitnek legősibb fokát jelenti, amelynek keletkezésében az anthropoid majmok erdei hazája valószínűleg szerepet ját-szott.¹²⁴ Maga a képzet megtalálható a szomszé-dos germán és szláv népeknél szintúgy, mint az a sajátságos vonás, hogy az erdei lényeket »vadak«-nak nevezik, akiket a kultúrának olyan egyszerű vívmánya, mint a főtt étel is, már bá-mulatba ejt. Alighanem helyesen következett Giannini, aki a monda elterjedésével foglalko-zott,¹²⁵ hogy ezek a vadak valóban az erdőkben tovább lappangó primitív népek mondabeli utó-dai. A fák tövébe tett étel nagyon egybevág evvel a felfogással, mert Közép-Afrikában a föld-művelő és a vaskorszakban élő néger törzsek és az erdők teljesen ősemberi színvonalon álló törpe népei között ilyen módon folyik le a cserekeres-kedelem.¹²⁶ Végül a mondának az a vonása, hogy

a vad öreg az erdő állatainak gondozója, az orosz ljesi-re emlékeztet és valószínűleg ruthén közvetítéssel jutott el a székeltekhez.^{126/a}

4. A tűz.

A göcsejiek bár tűz-emberről vagy efféléről nem beszélnek, de a tüzet teljesen személyiséggel bíró külön lénynek fogják fel. Nagyböjtben a tűz bagzik (párosul) és ha nem látják el bőven étel-ital, elfut a háztól, kilobban a háztetőre és tűzveszélyt okoz. Lisztet és sóval mindennap meg-
etetik, minden este egy pchár vizet tesznek oda a tűzhelyre és az reggelig ott marad. A tűz táplálásáról a következőket mesélik.

»Egyik tűz a másik szomszédbeli tűzhöz — sziporka-alakjában — át szokott járni panaszkodni, különösen karácsonykor. Egy koldus, aki éjjeli szállást kapott a konyhabeli tűzhelyen, lefeküdve, hallotta, hogy a szomszédból átjött tűz az otlévőnek imígyen panaszkodott: »Én nekem igen rossz asszonyom van, sohse ad enni-inni.« A másik ráfelelte: »No, én bizony kapok eleget.« A panaszkodó tűz harmadnap fölégette gazdája házát. Egy másik tűz meg szomszédjának arról panaszkodott, hogy asszonya leköpködi. A tűzbe köpőnek nyelve kisebesedik.¹²⁷

Ennek a mondának rokonait kelet felé kell keresnünk, végső gyökerét valószínűleg a szláv tűzkultusz egy primitív fázisában, amelyet a szlávoktól keleti szomszédjaik is átvettek.¹²⁸ A jakutok mindenféle ételből egy kanálnyi dobnak a tűzbe. A tűz szellemét Al-utnak nevezik. Egszer egy vendég meglátta, hogy a háziasszony

nem ad a tűznek enni, hát ő loccsantott belé. Éjjel felébredve, látja, hogy a kandallón ül egy kicsi száraz legény. »Én itt lesoványodtam, — azt mondja. — Senki sem ad nekem enni, mindig éhes vagyok, te vagy az első, aki egy kanál kását ad, ezért hálából mondom, eredj mennél hamarabb.« Másnap a jurt (sátor) leégett. Ha egyik helyről a másikra költöznek, a tűzhely szellemét magukkal viszik és ezért az elhagyott jurtban nem lehet tüzet gerjesztetni.¹²⁹ Jóformán szószerint így hangzik egy burját elbeszélés. A burjátok is loccsantanak néhány cseppet a tejből erjesztett pálinkából a tűzhelyre.¹³⁰ A tűz ura hatalmas szellem. Utazott egyszer egy ember, aki az állatok nyelvén is értett. Betért egy szegény emberhez, hát látja, hogy étkezés közben nagy darab húsokat dob a tűzbe, a tűz urának áldozat gyanánt. A vendég látja, hogy ott van a tűz ura, jó ruhája van, jól táplált. Éjjel belép a kunyhóba egy nyomorúságcs alak és a házitűzhely ura megkérdi tőle, hogy mitől van olyan rossz bőrben. »A gazdag ember fősvény, — így hangzik a válasz. — Rosszul táplál engem és legújabbán még valami hegyes szerszámmal ki is szúrta a félszememet. (A burjátok is ismerik a tilalmat, hogy a tüzet nem szabad vasszerszámmal piszkálni.) De meg fogom büntetni érte; ma éjjel leég a háza.«¹³¹ Ugyanez a monda Dél-Oroszországban igen elterjedt és a göcsejiek valószínűleg éppúgy szláv forrásból kapták, mint a jakutok és burjátok. Ukrán néphit szerint éppúgy mint Göcsejben, ha a tűzhelyet kitakarítják, vizet kell oda tenni; a tűz abból iszik. Egy ember a mezőn amíg szántott, egyszer csak tüzet gyújtott valami ételhez. Egyszerre

csak magától meggyulladt a szekere. Amint vezeti haza a lovat, találkozik egy emberrel. »Ne vidd haza a lovat, — azt mondja neki — amíg te haza érnél, a házad is leég.« — Ki vagy te? — kérdi. Megmondja, hogy ő a »chozain« (gazda) a ház szelleme. »Ha tüzet gyújtasz a kemencében, tégy fel vizet, én jóllakom a vízzel és tűzvészt nem támasztok.« »Ha valaki nem tesz fel vizet nekem, úgy megtüzesedem, olyan forróság jön rám, hogy a szívem ég.« A kemence sohase maradjon üresen. Víznek mindig kell ott állni. A tűzbe és a kemencébe köpni bűn, ettől pörsenések (»ohnik« — tüzezske) támadnak az ember ajkán.¹³² Ez az elbeszélés több változatban ismeretes az ukránoknál és ha mítosznak az olyan elbeszélést nevezzük, amely a kultusznak valamely mozzanatából keletkezett,¹³³ akkor ez mindenesetre mítosznak mondható. Egy galíciai változatban (Zelenicából) két »duch ognya« (tűz-szellem) találkozik, az egyik azt mondja: »Nekem nagyon rosszul megy a sorom, engem törnek, zúznak, lábbal taposnak, eloltanak.« A másik: »Nekem jól megy a sorom. Minden este lapáttal szépen összekaparnak és hamuval lebcritanak. Ha ezek téged nem tisztelnek, akkor bosszúljuk meg magunkat a gazdádön.« »Még az éjjel leégett a ház.«¹³⁴

Ha tekintetbe vesszük, hogy a tűzhely a házban ugyanazt jelenti, mint az uterus a női testben (ha gyermek születik azt mondják: »der Ofen ist eingefallen«),¹³⁵ akkor megértjük magának a tűznek és a hozzáfűződő tilalmaknak jelentőségét. »A tűznek nem szabad kialudni«, mert a látható láng csak szimboluma annak a másik hevületnek, amely az emberben magában ég és amely

nélkül a család valóban kihalna. A votják »vor-sud«, »a szerencse megtartója«, a tűzhely hamuja, amelynek elvesztése minden reménység végső elvesztését jelenti a votják számára. Wasiljev feltevése szerint ez a vor-sud eredetileg identikus volt a nemzetség *ősanyjával*, a budzim-in-vu-val.¹³⁶ Budzim-in-vu azt jelenti: »nagy égi harmat«¹³⁷ és így itt a tűz és víznek ugyanazt az együtt szereplését találjuk, mint a fenti monda kultikus hátterénél: egy pohár vizet a tűzhelyre. Ha még hozzátesszük, hogy tűz és víz mögött a »nemzetség ősanja«, az uterus rejlik, akkor a tűzhelyre tett vizet a magzatvíz tudattalan jelképének érthetjük.¹³⁸ Másrészt a víz és tűz együtt pszichoanalitikus tapasztalat szerint az urethralis inger tipikus szimboluma, amely a mondánk végén jelzett gyujtogatással is igen szoros kapcsolatban áll. A monda elterjedése a kultusszal való szoros kapcsolata folytán valószínűleg a tűzkultusz átvételével együtt történt.

5. Tündérek, szépasszonyok.

A tündérhit tárgyalása a folklore-kutatót szép, de rendkívül kényes feladat elé állítja. A tündérvilág közös vonása minden európai néphitnek, sőt még ennél is több. Ezen a ponton érintkezik a népmese kutatás a néphit tanulmányozásával. Régi íróink nem voltak tisztában azzal, hogy az európai népek mesekincse nem közvetlenül saját szokásaikból vagy hitükből támadt, hanem lezárt egész gyanánt vándorolt egyik néptől a másikhoz. Ezért minduntalan felhasználták meséink anyagát mikor voltaképpen

a néphit tündéireiről van szó és így reánk az a feladat maradt, hogy mindjárt az összeállításnál alaposan megrostáljuk az anyagot. Lehetséges, hogy volna itt még egy messzebbmenő feladat is, t. i. a népmese vagy a tündérmese keletkezését a tündérhit segélyével kihüvelyezni. De ez már az európai folklóre körébe vág, mi csak maradjunk meg ezúttal a hazai földön.

A magyarországi adatok itt egészen elűtnék az erdélyrészi néphittől. Az igazi Tündérország Erdélyország^{138/b}, ahol ezenkívül még szó esik a tündérekről, ott közelebből nézve látnivaló, hogy csak a tengeri kisasszonyok, vízilányok egy külön elnevezésével van dolgunk.

Igy mindjárt a Lugossytól közölt szombatos-kódex versében: »oltalmát ha kéred a mennynek urának, *sellők* sem *tündérek* ám neked nem árthatnak.«

Mármarosi és szatmári tájszólásban a víz sebesfolyású helyeit nevezik *sellőknek*.¹³⁹ Valamikor nyilván azt hitték, hogy az ilyen sebesfolyású vízben tanyázik a *sellő*, akihez igen hasonló valami lehetett a tündér. A Balatonban Tihany foka oldalában kivájt sziklaüregeket a nép tündérvárnak nevezi, mert egykor itt laktak a Balaton tündérei. A Fertő-tóban hét város sülyedt el, amelyekben vízitündérek laktak. Csendes éjszakákon még ma is hallatszik énekük, a hold világánál meglátszanak gyémánt- és aranypalotáik. Csallóközi néphit szerint a Duna alatt van a tündérek fényes birodalma és innen elnyúlik egész a tengerig.¹⁴⁰ Mielőtt a Csallóköz csallóközzé lett volna, szép, aranyhajú tündérlányok jártak át a macskaréven a mogyorósi uraság rétjére, volt ott étel, ital, arany, ezüst

bőven, míg egy gazdaember, akit jóllakattak, há-
látlanul odaacsunytott. Eltűntek a tündérek és
velük a boldogság; az aranykert csallóközzé vál-
tozott.¹⁴¹ Vízrel kapcsolatban fordulnak elő a tün-
dérek Hont megyében is. Fődémes és Palást között
volt valamikor egy tó, ahová tündérlányok jár-
tak le mosdani és hajukat fésülni, az aranyhaj-
szálakat a környék népe felszedegette utánuk és
gazdagságban éltek, míg valaki fősvénységből
megleste a tündéreket és levágta valamelyiknek
aranyhaját; a tündérek eltűntek és a vidék
rommá, pusztává lett.¹⁴² Végül Agárd községben
a Latorca és a Bodrog összeshövelésénél úgy tud-
ják, hogy a láp tündére volt az utolsó tündér.
Lápi virágokból volt a palotája és úgy lépdelt
egyik liliomról a másikra. Bűvös nótázása kihal-
latszott a lápból; egy ifjú beleszeretett és fehér
paripán benyargalt érte. Az ifjú ott pusztult el
a lápban.¹⁴³ A gömöri tündérek a forrás mellett
tanyáznak és megölik azt, aki kezük ügyébe
kerül.¹⁴⁴ Lehet, hogy még ebből a régi sellőréteg-
ből származik tündéreink hattyúalakja. Egyházas-
kéren azt mondták, a tündérek búbajosak voltak,
szárnyon jártak hattyú képében.¹⁴⁵ Nagyszalon-
tán tejtóban fürödnek és fehér galambbá vagy
hattyúvá változnak.¹⁴⁶ Ezekkel a hattyúalakú
tündérekkel szemben két feltevés kínálkozik;
egyik természetes, de mindennapi, a másik kalandos,
de csábító. Az előbbi lehetőség az volna, hogy
itt a népmeséből (»Schwanenmädchen«-típus)
kölesönvett vonással van dolgunk. A másik arra
utalna, hogy a tündér¹⁴⁷ finn-ugor eredetű szó és
hogy az osztják és vogul istenek szeretnek hattyú-
vá változni. A híres »Ob-i öreg«, tehát egy

vízisten, hattyúalakban menekül abból a tűzből, amelyre a hittérítők bálványát vetik. A hattyút megenni bűn és egy törzs kihalását is ennek a büntettnak tulajdonítják. A votjások külön hattyúünnepet is ülnék és a hattyúkultusz a finn-ugor és a török-tatár népeknél általános.¹⁴⁸

Ezek a víz partján daloló, hajukat fésülő szép leányok egy népes, egész Európában, sőt részben Ázsiában is elterjedt család tagjai. A lappok szerint mindenféle vízben, tóban, folyóban él a Sacien nevű szellem gyermekeivel. Mezítelen nő, szép fésűvel fésülgeti haját. Ha megijeszti, beugrik a vízbe és otthagyja fésűjét, meg hajának egy részét.¹⁴⁹ Az orosz néphit russalkái mezítelen szűzleányok hosszú, kibontott, többnyire zöld hajjal, fehér ingben, kik szépségükkel magukhoz vonzzák és halálra csiklandozzák a halandót.¹⁵⁰ A patak felszínén hab gyanánt úszkálnak.¹⁵¹ Holdvilágos éjjeleken borzadály fogja el a tót szeke-rest, ha a Garam felől búbajos éneket hall, mert ilyenkor a Garam tündérei csalogatják vesztébe az embert.¹⁵² De a mi tündéreink legközelebbi rokonai a délszláv vilák és a románok »frumoasele« (szépek) vagy »iele« (ők) nevű szellemei. Károlyváros környékén a vízi tündérek (vilák) csábítóan énekelnek és a közékük kerülő halandót elveszítik.¹⁵³ Sabbioncello-félszigetről, mint a Csallóközről a tündérek, már elköltöztek a vilák, mégpedig a »harangok szava« riasztotta el őket. Híres a kolo-juk, azaz körtáncuk. Szép, fiatal lányok ezek, akik hosszú hajukat fésülik és a tengermelletti barlangokban laknak.¹⁵⁴ A kalotaszegi románok erdei tündérei táncszerűen perdülő sellő vagy szép leány alakjában jelennek meg. Az erdőből

kihallatszik bájos énekük, amellyel a kiválasztott ifjakat holdvilágos éjjeleken magukhoz vonzzák. Aki egyszer hallotta ezt az éneket, soha életében el nem felejtí. A »fata-paduri«, az erdők tündére a forrás körül enyeleg a pásztorfiúkkal.¹⁵⁵ A iele-k éjjel isznak a kútból és aki utánuk iszik, azt megbűvölik.¹⁵⁶

Tündéreink élettörténetük második fejlődési fokát nyilván az oláh ielek-vel való szoros kapcsolatban érték el és Erdélyország is alighanem azért Tündérország, mert itt a dúsan burjánzó oláh folklóre hatása hosszabbította meg tündéreink életét. Firtos déli csúcsán van egy sziklacsopórt, Tündér Ilona kocsija, amelyen a várban lakó tündérek kocsikázni jártak holdvilágos éjjeleken. Egyszer azonban későn tértek haza, a kakas megszólalt és a koei kővé változott.¹⁵⁷ Tündér Ilonának Csíkszentdomonkoson és Mikházán van vára.¹⁵⁸ Erdélyben a táj hatásának megfelelően, úgy látszik, a kincsőrző leány (Schatzjungfrau) mondaelemei vegyültek a tündérmondákba,¹⁵⁹ ámbár a vízhez való vonzódás itt is megtalálható. Így a sámsondi Pogányvár kincseit őrző tündérek holdvilágos éjeen lejárnak fürdőzni a tóba és a szentkeresztúri Katus-tava is egy ilyen elszüllyedt tündért rejt magában.¹⁶⁰ Gagy és Kőris-patak határán egy ilyen földtöltés vonul át, amelyet szépasszonyok útjának vagy tündérek útjának neveznek.¹⁶¹ A tejút a szépasszony vászna, de egyszersmind a Tündérek útja, fordulója.¹⁶²

Teljesen tündéri karakterű a *szépasszony*, aki ebben a mondában a kristálytóba süllyed.¹⁶³ Szent György éjjelén bandaszóval járnak a szépasszonyok.¹⁶⁴ Aranyosszéken a szépasszonyok dúdolnak, táncolnak és így repülnek a tordai hasadék

felett, vezeti őket a Garabonciás.¹⁶⁵ Ezt a Garabonciást Solomárnak is nevezik¹⁶⁶ és ez persze az oláh solomonar.¹⁶⁷ A Dudástól (Carabas) vezetett éneklő nőket megtaláljuk az oláhoknál,^{167/a} a mégpedig alighanem a »ielek«, »dinselek« (ők maguk) személyében. Ezeknek a tündéreknek és varázslóknak hangját hallja az oláh a levegőben;¹⁶⁸ őket látja a szélvészben, különösen a forgószélben.¹⁶⁹ A ielek egyik neve frumoasa (a szépek), megbénítják az embert,¹⁷⁰ pásztorlegényekkel szerelmeskednek¹⁷¹ és végül kellemetlen daganatok a ielek köpéséből erednek.¹⁷² Mindebben egyeznek a szépasszonnyal. A körben, amelyben a iele-k (dine-k) táncolnak és lakmároznak, ott marad a tortájuk, kanaluk, szitájuk.¹⁷³ A magyar szépasszonynak is van füve,¹⁷⁴ kenyere, kalácsa, kásája és ezek mind növénynevek.¹⁷⁵ Ennek az adatnak a fontossága abban rejlik, hogy nem az egyedüli vonás, amelyben az oláh iele és balkáni kollégái (vílák) megegyeznek a szépasszonnyal.

Egy régebbi művemben, amelyre itt kénytelen vagyok utalni,^{176/b} már kimutattam, hogy a szépasszony voltaképpen a boszorkány euphemisztikus megjelölése. A születés pillanatában küzd a Boldogasszony a boszorkánnyal (szépasszony), a praenatalis lét minden boldogító emléke a megszületés, elszakadás kínjával. Az emberi élet történetében itt áll elő az ambivalentia az anyaimagóval szemben és innen átvive az élet jelenségei iránt. A boszorkány rútságát éppúgy elfedi a »szépasszony« aggódó megnevezése, mint ahogy a tündér szépsége mögött jóadag félelem lappang. A »szépasszony« euphemizmus mögött megbújhatik a rút boszorkány és a valóban szép, de nevén

nevezett tündér is. Az oláhoknál ilyen euphemisztikus képződmény az egész iele mythologia, még az erdélyi tündérekkel és szépasszonyokkal való kapcsolat és a közös lelki beállítás alapján fejlődhetett. Ne felejtjük el, hogy a mi tündéreink királynője Tündér Ilona, az oláhoké Ileana Cosinzana és ahogy amott Co-sin-dzana valószínűleg azt jelenti: Szent Jánossal, a mi Tündér Ilonánknál is mutatkoznak nyomok, amelyek a Szent János-napi tűzugrálás felé mutatnak.^{176/c}

Végezdményben olyképp foglaljuk össze a mondottakat, hogy tündéreink alaprétegét az a keleteurópai, talán már a vándorlás folyamán megismert¹⁷⁷ néphit képezhette, amely a vizeket »szirénekkal«, csábító szép nőkkel népesítette be. A további fejlődés már a szláv vilákkal és román ielekkel együtt történt. Lehetséges, hogy még egy ősi maggal is kell itt számolnunk, amely a szibériai népek hattyúkultuszáig vezetne. Mindez azonban csak a tündérek ethnikus története; amit néplélektani szempontból lehet a dologról mondani, azt fenntartom más alkalomra.

6. A délibáb.

A magyar rónák víziója, az elérhetetlent szimbolizáló délibáb irodalmunk révén jól ismert fogalma köznyelvünknek, de a néphit igen keveset tud róla mondani. A tündérvilággal valahogy összefügg, egyrészt, mert a palóc a szívárványt bába bukrának nevezi és a bába ebben a kifejezésben tündért jelent. másrészt, mert a délibáb olasz nevében: Fata Morgana, benn van a híres Morgan le fée: a kelta tündérek királynője.¹⁷⁸

Valószínű, hogy a köz európai néphit a fordítva feltűnő városokban eredetileg nem magát a délibábát, hanem annak művét látta, mint ahogy más lidérenyomások déli álmokat a Poludnice etc. (daemon meridanus) nevű tündérrel való szerelmeskedésnek tulajdonít. Ezekhez a szláv déli tündérekhez, akik rendszerint hatalmas emberfeletti nagy nők, a rozsföldek génuszai és a mezőn alvók rémei,¹⁷⁰ tartozik a göcseji »déli-baba« is.¹⁸⁰ A délibaba asszony- vagy leányalak, fehér vagy fekete ruhában. A búza- vagy rozsvetésben tartózkodik, csak megáll az ember előtt és nem szól semmit. A gyermekeket szokták vele rémítgetni: »Ne menj el, mert a délibaba meghajt vaskarikával.«¹⁸¹

7. A törpék.

Deesen azt hiszik, hogy a föld alatt kicsi emberek laknak, akiknek a kalapja akkora, mint egy gyűszű. Aki egyszer lejut hozzájuk, onnan nem kerül föl többé.¹⁸² A göcseji »fődipicinyek« (törpék) kisgyereknagyságúak vagy még kisebbek. Hosszú földig érő szakállt hordanak és a hegyek mélyében, a föld gyomrában tartózkodnak. Aranjuk, ezüstjük van bőven.¹⁸³ Nagyszalontán a törpék apró emberkéek, akik nagy szakállukat a földön húzzák. Távol az emberektől, a föld alatt laknak és őrzik a kincseket; aki lejut közéjük, nem kerül többé fel.¹⁸⁴ A törpéink ősi hazája kétségtelenül a germán mondavilág, ahol akármelyik német folklóre-gyűjtemény révén mindezeket a vonásokat vizionláthatjuk. Bányászatunkkal együtt itt kell keresnünk a törpékkel közelrokon bányarém eredetét is.

JEGYZETEK A III. RÉSZHEZ.

¹ *Kolumbán Samu*: Babonás hiedelmek a dévai csángóknál. Ethn. XV. 41.

² *Kolumbán Samu*: Adalékok az udvarhelymegyei székely néphithez. Ethn. VI. 299, 300.

³ Saját gyűjtés.

⁴ *Gönczi*: Göcsej. 171, 172.

⁵ *Wuttke*: Volksaberglaube. 483.

⁶ *Zingerle*: Sagen aus Tirol. 1891. 202.

⁷ *Veckenstedt*: Wendische Volkssagen. 345.

⁸ *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 361. V. ö. *Istvánffy*: Adatok a palóc nép babonáihoz. Ethn. 1892. 355—357.

⁹ *Jankó*: Balaton. 409.

¹⁰ *Gönczi*: i. h. 172.

¹¹ *Pittner Károly* gyűjtése. F. F. Erdősokonya. 1914. IV. B.

¹² *Nagy Károly*: Népköltés, babonák és szokások. Győry F. F. 10.

¹³ V. ö. a göcseji gyertyást.

¹⁴ *Wuttke*: i. h. 447, 448.

¹⁵ *Langer*: Deutsche Volkskunde aus dem östlichen Böhmen VI. 1906. 183—189.

¹⁶ *Zingerle*: Sagen aus Tirol. 1891. 244, 245.

¹⁷ Monok, Zemplén megye. Saját gyűjtés.

¹⁸ *Rakovszky László*: Babonás történetek. Ethn. 1910. 31.

¹⁹ *Kolumbán Samu*: Adalékok az udvarhelymegyei székely néphithez. Ethn. VI. 298. Ethn. VI. 131. *Szívós Gyula*: Alföldi kincskeresők. Ethn. XXIII. 30. *Wislöcki*: Volksglaube und rel. Brauch der Magyaren. 1893.

- 129, 130. *R. Kühnau*: Schlesische Sagen IV. 1913. Index »Schwarz«, »Weiss« és »Mönch« címszók alatt. *J. V. Zingerle*: Sagen aus Tirol. 1891. 255, 260, 262, 295. *Róheim*: Adalékok a magyar néphíthez. 1920. 198. Nyőr. IV. 517. *Jankó*: Torda. 244.
- ²⁰ *Szendrey Zsigmond*: Ember és természetfeletti lények a szalontai néphitben. Ethn. XXV. 325.
- ²¹ *Wlislöck*: Volksglaube d. Sachsen. 182.
- ²² Ethn. VI. 232.
- ²³ *Wlislöck*: Volksglaube d. Sachsen. 182.
- ²⁴ *Drechsler*: Sitte, Brauch u. Volksyl. in Schlesien. II. 181, 182.
- ²⁵ *W. v. Schulenburg*: Wendische Volkssagen und Gebräuche aus dem Spreewald. 1880. 96.
- ²⁶ *Kóssa Gyula*: Kígyó az emberben. Ethn. 1908. 273.
- ^{26/b} *Téglási István*: Építőáldozat Tordán. Néprajzi Értesítő. 1913. 101.
- ²⁷ *Wuttke*: Volksaberglaube. 51.
- ²⁸ *Lilek*: Volksaberglaube und volkstümlicher Cultus in Bosnien u. Herzegovina. Wiss. Mitt. aus Bosn. u. Herz. IV. 440.
- ²⁹ *Moldován*: Magyarországi románok. 488.
- ³⁰ *V. ö. Róheim*: Das Selbst. Imago VI. Pszichanalízis és etnológia. Ethn. 1918.
- ³¹ *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 361.
- ³² *Gönczi*: Göcsej. 176—179.
- ³³ *Komáromy*: Boszorkányperek. 672, 673.
- ³⁴ *Komáromy*: i. h. 679.
- ³⁵ *Komáromy*: i. h. 688, 689. A küldött farkashoz v. ö. *Kertész Manó*: Szokás-mondások. 1922. 97.
- ³⁶ *Bél*: Not. II. 382.
- ³⁷ *Hertz*: Der Werwolf. 1862. 121, 122.
- ³⁸ *M. Toeppen*: Aberglauben aus Masuren. 1867. 32.
- ³⁹ *F. S. Krauss*: Slavische Volksforschungen, 1908. 141, 142.
- ⁴⁰ *O. Rank*: Trauma der Geburt. 1924.
- ⁴¹ A születés »traumatikus« mivoltát Rank erősen túlozta és a mondáinkban nyilvánuló vérengző elem is inkább az elválasztással függ össze. Az átbujás (születés) csak megkönnyíti az átmenetet.
- ⁴² *Freud*: Totem und Tabu. 1912. *Róheim*: Australian Totemism. 1925.

⁴³ *J. Grimm*: Deutsche Mythologie II. 915. *Russwurm*: Aberglaube in Russland. Z. d. D. M. IV. 156. *J. J. Hanus*: Die Wärvölfe oder Vlkodlaci. Z. d. D. M. IV. 193. *W. Mannhardt*: Über Wampyrismus ebda. 259. *W. Hertz*: Der Werwolf. 1862. *Wuttke*: Volksaberglaube 277. *W. R. S. Ralston*: The Songs of the Russian People. 1872. 403—409, 432.

⁴⁴ *Szendrey*: Ember és természetfeletti lények. Ethn. XXV. 324, 325.

⁴⁵ *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 229.

⁴⁶ *Mátyás Lajos*: A szigetvári néphitből. Ethn. 1894. 337.

⁴⁷ *Jakab József*: Eth. VI. 310. *Végh Ferenc*: Egri F. F. B. 117. *Lázár Péter*: Nagytárkányi népk. gy. F. F. 74. *Herrmann*: A hegyek kultusza Erdély népeinél. Erdély. 1893. 180. *Tóth István*: Kiskunfélegyháza-vidéki néphiedelmek. Ethn. 1906. 231.

⁴⁸ *Mató László*: Néprajzi Gyűjtemény. F. F. Sárospatak. 1913. 48.

⁴⁹ *Sólyom Zoltán*: Gyűjtése. Sárospataki F. F. 232. *Lázár József*: Gyűjtése. Eger. 1914. 22.

⁵⁰ *Kristály Balázs*: A lüderé a székely néphitben. Ethn. VI. 106.

⁵¹ *Gubicza J. Imre*: Babonák. Nyőr. XV. 188.

⁵² *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 228. *Jankó*: Torda. 1893. 245.

⁵³ *Nagy Károly*: Népköltés, babonák és szokások. 1913. Győri F. F. 5.

⁵⁴ *Leány*, aki fiú ruhában járt. *Rubovszky Ferenc*: Népköltészeti hagyományok. Kisvárd. Egri F. F. 1914. 40.

⁵⁵ *Kristály Balázs*: A lüderé a székely néphitben. Ethn. VI. 106.

⁵⁶ *V. ö. Bálint*: Die mexikanische Kriegshieroglyphe. Imago. IX.

⁵⁷ *Ipolyi*: i. h. 228—229.

⁵⁸ *Th. Vernaleken*: Mythen und Bräuche des Volkes in Oesterreich. 1859. 261, 263.

⁵⁹ *Polivka*: Die Entstehung eines dienstbaren Kobolds aus einem Ei. Z. d. V. f. V. 1918. 49, 50.

⁶⁰ *John*: Westböhmen, 217.

- ⁶¹ *Kaindl*: Die Huzulen. 1894. 83. *VI. Hnatjuk*: Znadobi do Halicko Ruskoji Demonologii. 1903. I. 253. II. 96.
- ⁶² *Polivka*: i. h. 1918. 51.
- ⁶³ *Jaworszky*: Hausgeister der Südrussen in Galizien. *Zt. f. östr. Vk.* 1897. 308. *L. Leger*: La Mythologie Slave. 1901. 160--162.
- ⁶⁴ *Lehoczky*: Bereg megye monographiája. 1881. II. 288.
- ⁶⁵ *Norlind*: Spiritusglaube in Schweden. *Z. d. V. f. Vk.* 1915. 224. *Polivka*: l. c. 50. *Vernaleken*: l. c. 262. *Domluwil*: Aberglaube der Schafhirten in der mährischen Wallachei. *Z. f. östr. Vk.* 1907. 24. *Szendrey*: l. c. 1915. 325. *Ipolyi*: l. c. 1854. 111. *Moldován*: l. c. 328.
- ⁶⁶ *A. John*: Volksglaube im Egerlande. *Zt. f. östr. Vk.* 1900. 125.
- ⁶⁷ *Hovorka*: Volksglauben von Sabbioncello. *Zt. f. östr. Vk.* 1897. 88.
- ⁶⁸ *F. S. Krauss*: Liebeszauber der Völker. *Anthropiteia*. III. 1906. 168.
- ⁶⁹ *J. Zovko*: Ursprungsgeschichten und andere Volksmeinungen. *Wiss. Mitt. aus Bosnien u. Herz.* I. 440, 441.
- ⁷⁰ *Mészáros*: A csuvas ősvallás emlékei. 1909. 46. *Kunos*: Török szómagyarázatok. Keleti szemle. I. 333. *Potanin*: Iz oblasti kirgiskich vjerovanij. *Ethn. Obozr.* 1891. IV. 41.
- ⁷¹ *Pucz Antal*: A babonáknak és az ő sokféle neveinek rövid előadása. 1822. 123, 124.
- ⁷² *O. Knoop*: Volkssagen etc. aus dem östl. Hinternpommern. 1885. 124.
- ⁷³ *Jankó*: Torda. 234.
- ⁷⁴ *Szendrey*: *Ethn.* XXV. 325.
- ⁷⁵ *Ipolyi*: *Magyar Mythologia*. 1854. 222.
- ⁷⁶ *Jankó*: Balaton. 408.
- ⁷⁷ *Jankó*: i. h.
- ⁷⁸ *Gönczi*: Göcsej. 173, 174.
- ⁷⁹ *Kovács*: Szeged népe. 366.
- ⁸⁰ *Török Károly*: Nyőr. III. 86.
- ⁸¹ *Komáromy*: Boszorkányperek. 91.
- ⁸² *Jankó*: Adatok a samán vallás megismeréséhez. *Ethn.* XI. 217, 219.
- ⁸³ *V. Jagic*: Die südslavischen Volkssagen von dem

Grabancijás dijak. Archiv für slavische Philologie IV. 489, 440.

⁸⁴ *Bellosics*: Adalékok hazai szerbjeink néphitéhez. Ethn. XV. 316, 317.

⁸⁵ *Téglás Gábor*: Kalotaszegi oláh mitoszi emlékek. Ethn. 1912. 160.

⁸⁶ *Moldován*: Magyarországi románok. 1913. 319.

⁸⁷ *Kálmány Lajos*: A magyar halászok vízi ellenségei. Ethn. 1895. VI. 103.

⁸⁸ *Szabó Károly*: A magyar helynevekről. Új magyar múzeum. I. 376.

⁸⁹ Ethn. XXII. 109.

⁹⁰ *Versényi György*: Erdélyi népmondák. Ethn. XII. 319.

⁹¹ *Kálmány*: i. h. 104.

⁹² *U. Holmberg*: Die Wassergottheiten der Finnisch-Ugrischen Völker. 1913.

⁹³ *U. Holmberg*: i. h. 56.

⁹⁴ *U. Holmberg*: i. h. 104.

⁹⁵ *Usakov*: Materiali po narodnim vjerovanijam velikovrussov. Ethn. Obozr. 1897. 160.

^{95/b} *N. Federovszkij*: Lud bialoruski na Rusi Litev-szkiej. I. 1897. 78.

⁹⁶ *Wuttke*: i. h. 49.

⁹⁷ *J. Kostal*: Vodnik v podáni lidu českého. Cesky. Lid. I. 53.

⁹⁸ *Kostal*: u. o. 396.

⁹⁹ *Kostal*: i. h.

¹⁰⁰ *Kostal*: i. h.

¹⁰¹ *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 101.

¹⁰² *Ipolyi*: i. h.

¹⁰³ *Kostal*: i. h. 55.

¹⁰⁴ *Kostal*: i. h. 56.

¹⁰⁵ *Kostal*: i. h. 57.

¹⁰⁶ *Ipolyi*: i. h. 101.

¹⁰⁷ Lásd *Kühnau*: Schlesische Sagen. *Kostal*: i. h.

¹⁰⁸ V. ö. Kálmánynál a szegedi veressipkást.

¹⁰⁹ *Ballagi*: Nyőr. II. 139. *Ipolyi*: i. h. 104.

¹¹⁰ *E. S. Hariland*: Introduction to the Science of Fairy Tales. 1891. 37.

¹¹¹ Ethn. XXXII. 109.

¹¹² *Kühnau*: Schlesische Sagen, II. 255.

- ¹¹³ *Kostal*: i. h. 245.
¹¹⁴ *Jankó*: Balaton. 409.
¹¹⁵ *Szendrey*: Ethn. XXV. 324.
¹¹⁶ *Mátyás Lajos*: A szigetvári néphitből. Eth. V. 1894. 336.
^{116/b} *Federovszkij*: Lud bialoruski na Rusi Litev-szkiej. 1897. I. 108., 109.
¹¹⁷ *VL. Hnatjuk*: Znadobi do Halicko Ruskoji Demonologii. II. 197.
¹¹⁸ *V. ö. H. Bertsch*: Weltanschauung, Volkssage und Volksbrauch. 1910. 131.
¹¹⁹ *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 107.
¹²⁰ *Herrmann Antal*: A hegyek kultusza Erdély népeinél. 1893. 27, 28.
¹²¹ *Jankó*: Kalotaszeg. 32—35.
¹²² *Herrmann*: i. h. 27.
¹²³ *Zilahy József*: Tápió. Ethn. 1911. 126.
¹²⁴ Lásd *Róheim*: Primitive Man and Environment. Int. Journal of Psycho Analysis. III.
¹²⁵ *L'Uomo Selvaggio*: Lucca. 1890.
¹²⁶ *V. ö. Heller Bernát*: Az arab Antar — Regény. 1918. 188.
^{126/a} *V. ö. Mannhardt*: Wald und Feldkulte 1904. *Krauss*: Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven.
¹²⁷ *Gönczi*: Göcsej. 193.
¹²⁸ *Tagányi*: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ethn. 1918.
¹²⁹ *Priklonszki*: Jakutskia narodnia poviera. Zsi-vaja Starina. 1890. II. 170.
¹³⁰ *Genest*: Die Burjaten. Globus. LII. 13.
¹³¹ *L. Stieda*: Das Schamanentum unter den Burjaten. Globus. LII. 250.
¹³² *M. K. Vasiljev és J. Th. Sumkov*: Anthropomorfeszkija predstavlenija po vjerovaniach Ukrainaskago Naroda. Etnograficeskoje Obozrjenie 1892. IV. 160 v. ö. még *Dragomanov*: Malorusskija. 387.
¹³³ *V. ö. Robertson Smith*, *Gennep* sat. felfogását.
¹³⁴ *VL. Hnatjuk*: Znadobi do Halicko Ruskoji Demonologii 1912. 183. u. o. több változat.
¹³⁵ *Drechsler*: Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien. I. 181.

¹³⁶ *Wasiljev*: Übersicht über die heidnischen Gebräuche der Wotjaken. 1907. 43.

¹³⁷ V. ö. *Róheim*: Adalékok a magyar néphithez. 1920. 20, 21 és az ott adott utalásokat.

¹³⁸ A tűzveszély és a születés közötti kapcsolatra jellemző, hogy amely házra a gólya rászáll, ott tűzvész támad. *Gönczi*: i. h. 210.

^{138/b} Tséri Verestói Györgynek 1733. március 1-én mondott halottas orációjából idézi *Hunfalvy*: Magyarország Ethnographiája. 1876. 252.

¹³⁹ *Ipolyi*: i. h. 98.

¹⁴⁰ *Ipolyi*: i. h. 96.

¹⁴¹ *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 65.

¹⁴² *Ipolyi*: i. h. 65.

¹⁴³ *Balásy Dénes*: Ethn. IX. 73.

¹⁴⁴ *Elek Zoltán*: Gömörmegyei babonák. Ethn. VII. 288.

¹⁴⁵ *Kálmány Lajos*: Gyermekijesztők és rablók nyelvahagyományainkban. 1893. 5.

¹⁴⁶ Ethn. XXV. 324. Az altáji néphit tejtavából születnek a gyerekek. *W. Radloff*: Aus Sibirien. 1893. II. 11.

¹⁴⁷ *Hunfalvy*: Magyarország Ethnographiája. 1876. 251.

¹⁴⁸ *Patkanov*: Die Irtysch Ostjaken. I. 131.

¹⁴⁹ *Charuzin*: O noidach u drevnich i sovremennich Loparej. Ethn. Obozr. I. 61.

¹⁵⁰ *Usakov*: Materiali po narodnim vjerovanijam velikorussov. Ethn. Obozr. 1897. 2, 3.

¹⁵¹ Ethn. Obozr. 1894. 164.

¹⁵² *Benkőczy Emil*: Garammenti mondák. Ethn. 1908. 165.

¹⁵³ *Margaliits Ede*: Horvát népszokások és babonák Károlyváros környékén. Ethn. IX. 303.

¹⁵⁴ *Hovorka*: Aus dem Volksglauben von Sabbioncello. Zt. f. Östr. Vk. III. 299.

¹⁵⁵ *Téglás Gábor*: Kalotaszegi oláh mítoszi emlékek. Ethn. 1912. 161, 162.

¹⁵⁶ *L. Saineanu*: Die Jele. Donauländer. 1898. 100.

¹⁵⁷ *Kozma Ferenc*: Mythológiai elemek a székely népköltészetben és népeletben. 1882. 23.

¹⁵⁸ U. a. u. o. 24.

¹⁵⁹ V. ö. u. o. 26.

- ¹⁶⁰ U. o. 27.
¹⁶¹ U. o. 24.
¹⁶² *Kálmány*: i. h. 1893. 3.
¹⁶³ Új magyar múzeum. 1855. 253.
¹⁶⁴ *Kolumbán*: Babonás hiedelmek a dévai csángók-nál. Ethn. 1904. 38.
¹⁶⁵ *Jankó János*: Torda-Aranyosszék. Torockó magyar népe. 1893. 245.
¹⁶⁶ U. a. u. o. 234.
¹⁶⁷ *Moldován*: Magyarországi románok. 1913. 328.
¹⁶⁸ *Schott*: Walachische Märchen. 1845. 196.
¹⁶⁹ *L. Saineanu*: Die Jele, oder bösen Geister im rumänischen Volksglauben. Donauländer. I. 28, 199.
¹⁷⁰ U. a. u. o. 202.
¹⁷¹ U. a. 204, 205.
¹⁷² U. a. u. o. 276.
¹⁷³ *Mariencescu*: Az áldozatok. Ethn. II. 2, 3, 10.
¹⁷⁴ *Kovács*: i. h. Ethn. X. 35.
¹⁷⁶ *Kálmány*: i. h. 17. Sziléziában v. ö. »Hexenholz, Hexengras, Hexenmehl, Hexenlauche mint növénynevek. *R. Kühnau*: Schlesische Sagen. 1913. III. 11.
^{176/b} V. ö. Adalékok a magyar néphithez. 1920.
^{176/c} V. ö. *Herrmann Antal*: A hegyek kultusza Erdély népeinél. 1893. 60. »Selyem sárhajó Magyar Ilonáról a szentiváni énekben, v. ö. *Vikár Béla*: A szentiváni ének. Magyar Nyelvőr. 1901.
¹⁷⁷ V. ö. *B. Munkácsi*: Anfänge der ungarisch-slavischen ethnischen Berührung. Donauländer I.
¹⁷⁸ *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 90.
¹⁷⁹ Lásd: *Laisner*: Des Rätsel der Sphinx. 1887.
¹⁸⁰ V. ö. a szláv babát a démonok nevében Zlata Baba, Jagababa.
¹⁸¹ *Gönczi*: Göcsej. 179, 180.
¹⁸² *Versényi*: A bányarémről. Ethn. I. 336.
¹⁸³ *Gönczi*: i. h. 173.
¹⁸⁴ *Szendrey Zsigmond*: Ethn. XXV. 324.

IV. NAP ÉS HOLD.

1. A Nap.

Amit a magyar néphit a nappal kapcsolatban mondhat, azt inkább valami homályos pszichikus hatás nyomának nevezhetnők, mint a nap kultikus jelentőségének. Látni fogjuk, hogy a holdnál a helyzet egészen más; annak egyes fázisai nagy befolyást gyakorolnak arra, amit szabad és amit nem szabad tenni, feltjaihoz pedig mindenféle magyarázat fűződik. Ugyanezt a diszparitást mutatja minden európai néphit; de éppen csak az európai. Így azután bizonyos, hogy okát nem pszichológiai, hanem történelmi folyamatokban a keleti asztrológia hatásában kell keresnünk.

Naplemente után kezdődik a néphit kritikus időszaka, mint ahogy a gyermek is megrémül a sötétben. Ilyenkor a realitás éles körvonalai eltűnnek és a tudattalanból az elfojtott fantáziák félelemtől torzítva bujnak elő.

Bajmokon azt tartják, hogy napnyugta után nem jó kivetni a szemetet, mert a gazdagság is vele megy,¹ szintúgy nem jó kiönteni a gyerek fürdővizet, mert a gyermek meghal. Udvarhelyen a kisgyermek mosott ruháit nem jó naphaladta

után kiadni, mert elviszik az álmát.² Lozsádon a nap felé seperni vétek. Naplemente után, ha valaki kihányja a szemetet, megfájdul a feje.³ A Balaton vidékén napnyugta után nem adnak ki tejet, mert a tehén véreset ad.⁴ Tállyán úgy vélik, hogy az ecet, meg minden egyéb megromlik, ha a napszállat után kikölesönzik.⁵ Cegléden a szemetet nem szabad kiadni naplemente után.⁶ Szatmár-megyei néphit szerint, ha a kígyót vagy gyíkot napközben agyonvágjuk, nem múlik ki napnyugtáig, mert a nappal enyészik el az ő élete is. Naplemente után nem szabad kivinni a szemetet, mert nem tudnak aludni.⁷ Gömör megyében, aki a nap felé köp, az szemfájást kap, aki a hold felé köp, annak megfájdul a feje.⁸

Amilyen könnyű megállapítani, hogy itt megint az általános európai néphit egy részletével van dolgunk, olyan bajos, szinte mondhatnám, olyan felesleges azt kutatni, hogy a magyarság honnan vette a néphitet, mert bármily néptől, amellyel Európában érintkezésbe került, átvehette ezeket az alapelemeket. Felvidéki tót néphit szerint napnyugta után ne adj ki tejet, mert elviszik a tehén hasznát.⁹ A hosdáthi — teljesen eloláhosodott — magyarság hite szerint a szemetet csak naplemente után szabad kiönteni, másként az »erdők anyja« elviszi a gyermek álmát.¹⁰ A bolgároknál naplemente után nem szabad az ablakot kitakarítani, mert a juhok megbetegednek.¹¹

A legújabb pszichoanalitikai kutatás szerint a szétválástól való félelem az embernek legősibb alap-fobiája, amelynek gyökere még az egysejtűek oszlásáig nyúlik vissza.¹² A etnológia ehhez annyit tehet, hogy a primitív népek legáltaláno-

sabb fobiája csakugyan a testtől levált részre vonatkozik. Ezek idegen varázslók kezébe juthatnak, aki azután gazdájuk megrontására használhatja őket. Európában, úgy látszik, a félelem enyhült; legalább nappal mernek nyugodtan megválni a szeméttől. A Megváltó és a Nap közötti párhuzamosságra felépített keresztény szimbolika¹³ csak felépítménye egy ősbibb tudattalan beállításnak, amelyben a sötétséget űző nap az apa jelképe. Valószínű, hogy az apával való identifikálódás előrehaladása egyik belső kritériuma annak a haladásnak, amelyet az emberiség az ősellapottól az európai parasztság színvonaláig mégis megtett és így a fent csoportosított babonákban voltaképpen nem az a fontos, hogy este, naplemente után nem szabad a szemetet kisöpörni, hanem inkább az a nevezetes, hogy nappal, míg a Nap az égen van, már szabad. Amit egyébként »napimádás« néven felhoznak, arra sehogysem illik rá ez az elnevezés. A Napnak nincs is külön folklореja, mert az, hogy vízzel telített fehér tálban Magdolna napján meglátják benne, »amint Mária rengeti a bölesőt«, a húsvéti napbanézés egy eltolt változata,¹⁴ amelyet a megfelelő német és szláv anyaggal együtt régebben tárgyaltam.¹⁵

2. Az égitestek fogyasztása.

Valamivel többet tud néphitünk a napfogyatkozásról mondani. Az idevágó anyag rendszerint egyaránt vonatkozik a két égitestre és ezért külön fejezetbe foglaltuk.

Hold-, illetve napfogyatkozást okozó lényeink közül legrejtélyesebb a szegedi Markaláb. Kezdjük tehát a Markalábbal abban a feltevésben, hogy a többi változat azután majd megadja a misztikus Markalábnak a magyarázatát. »Mikor a Hód fogy, mög a Nap is, a Markaláb öszi. Mög is láccik, hogy kapkoggya. (Milyen a Markaláb?) A Markaláb ojan, mint a papagájmadár. Mikor mögemésztötte, lassanként kiaggya a világoságot, mint a galamb, mikor ötetí a fiát, osztán kiaggya az önnivalót. (Hol van a Markaláb?) A Markaláb, mikor nem löhet látni, a Napkeletfáján van, csak akkor gyün le, mikor fogyatkozás van.« (Szöreg.)^{15/b} Hogy mi légyen ez a Markaláb, arról a szegedi népnek nem lehet valami határozott képzelete, amennyiben például ennek tulajdonította nemrég a talajvízingadozás grafikonjának érthetetlen ugrándozását is.¹⁶ Ilyen elhomályosult értelemről lehet szó is, ahol általában ijesztő szellemet, vagy a kincsőrző sárkánnyal rokon lényt jelent a Morkoláb. Szurdokpüspökön a palócok már helyesen tudják, hogy: »A Morkoláb megeszi a holdat.«^{16/b} A göcsejiek szerint a napfogyatkozás Isten büntetése; valamint állat, kopó-kutya vagy farkas kapkod a Nap után. Másrészt azt is mondják, hogy a háznál tartózkodó rágesálók rágják le; »pumudli-kutya« vagy oroszlán kapdossa le. Ha ezek egész elkapkodhatnák, vége lenne a világnak. Holdfogytán fehér tányérba tiszta kútvizet öntenek s azt a szabadba teszik. Ekkor úgy látják, mintha a Holdat farkasok kapkodnák. Olyan erős ilyenkor a Holddal való verekedés, hogy ez egészen véres. A Balaton vidékén napfogyatkozaskor némelyek szerint a Napot ko-

kas eszi meg, mások szerint a Hold verekszik vele, ismét mások szerint a sárkánykigyó és a garabonciás mennek a Nap elejébe és ugyanakkor ott lebegnek azok is, akik nem érnek keresztséget, vagyis keresztleletlenül halnak meg és azok is, akik »el vannak dörgölve«, vagyis akiket anyjuk szántsándékkal elvetélt; ilyenkor félelmes rettegés fogja el a magukat bűnösnek érző asszonyokat s felébred bennök a lelkiismeretfurdalás.

Gernyeszegen igyekeznek hamar megkereszteni a gyermekeket, mivel azt tartják, hogy holdfogyatkozáskor a keresztleletlenül elhalt gyermekek lelkei eszik a Holdat.¹⁷ Ugyanígy Aranyoszéken és Alsófehér megyében; a Holdat fogyatkozáskor a keresztleletlenül elhalt gyermekek eszik meg. Szintúgy a Napot is; míg ellenben Kalotaszegen a Napot fogyatkozáskor egy hegy takarja, vagy egy sárkány nyeli el.¹⁸ Végül pedig a máramarosi magyarok azt mondják, hogy a Holdat a virkolák falja fel. Ez a virkolák mindenféle csodára képes lény. Egy ideig farkas, egy ideig ember és kivált télen a hófedte utakon barangol.¹⁹ A fogyatkozást okozó lények néphitünkben e szerint a következők: 1. *Valami madár, markaláb, kakas etc.* 2. *Farkas vagy »pumudlikutya«.* 3. *Keresztleletlenül elhalt gyermekek lelkei.* 4. *A sárkány és végül a nyilván nem magyar eredetű »virkolák«.* Ha sejtésünk nem csal, akkor itt a már jól ismert »csordás-farkas«-sal van dolgunk, amelyet mindenféle szláv nép vlkodlak-nak nevez. Kassán a »varkolács« gonosz, farkastermészetű ember, aki embertársainak ártani igyekszik.^{19/b} A vlkodlak ugyanis nemcsak farkassá változó ember, hanem farkasalakban feltámadó

farkas-kísértetei¹⁹/c éppen a keresztleletlenül elhalt gyermekek lelkéből lesznek.²⁰ Mármost a máramarosmegyei magyarsághoz közel lakó huzulok szerint a Holdban farkasok laknak, akik addig eszik a Holdat, míg csak egy darabka marad belőle. Akkor abbahagyják, míg a Hold valahogy magához tér, azután újból kezdik rágni.²¹ Hogy pedig ezeknek a farkasoknak azonossága egyrészt a keresztleletlenül elhunyt gyermekek lelkével, másrészt a virkolákkal kétséget sem szenved, azt az oláh néphit mutatja. Itt a vercolaci holdbeli farkasok, amelyek holdfogyatkozásakor megeszik a Holdat.²² Egy másik adatunk szerint ezek a varcolaci nemcsak holdbeli farkasok, hanem azonfelül a keresztleletlenül elhunyt gyermekek lelkei.²³ A szerbeknél a vukodlak vampír, vagy sírjából kijáró gonosz lélek, aki a sírt holdtöltéskor hagyja el és elmegy az élőkhöz, hogy vérüket szívja.²⁴ Továbbá: orosz varázsigék szerint a Hold a vrkolák-ok patrónusa.²⁵ Az 1065-iki évből már találunk orosz adatokat a fogyatkozásnak arra a felfogására, amelyről fentebb céloztunk. »Ebben az időben a Nap elhalványodott, mint a Hold és a műveletlenek azt hitték, hogy a Napot felfalták.« Az 1262-iki délszláv nomokanon egyenesen meg is mondja, hogy a Holdat a vlkodlakok, a farkassá változott emberek falják fel. A galíciai ukránok ma is a vovkulaki-nak tulajdonítják ugyanazt a jelenséget.²⁶ Hogy azután a délszlávok (Szlavónia) ezt a vrkolákot, mikor a Holdat, Napot megeszik, sárkánynak mondják és nagy lármával igyekeznek elkergetni, már keveset változtat a dolgon, illetve csak azt mutatja, lélek. Így például a belovár-körösmegyei horvátok

hogy a holdevő farkas mondája itt összeolvadt a holdevő sárkányéval.²⁷

Messze nyugaton, a franciáknál már ironikussá vált ez a mondás: »Dieu garde la lune des loups«, de azért nem kevésbé bizonyítja a hajdani néphitét.²⁸ Ennek a hitnek korát mutatják még az Edda Holdat és Napot üldöző farkasai is; amikor ezek elérik az égitesteiket, itt a világ vége. Ezek a farkasok óriások ivadéakai, tehát szintén nem közönséges állatok.²⁹ Eschatológiai jelentőségükben nyilván az ukrán »Repülő Farkas«-sal azonosak.³⁰ E szerint tehát több mint bizonyos, hogy a szláv (román) kölesönhatásban kell keresnünk holdatevő farkasaink és lelkeink magyarázatát. Valószínű továbbá, ahogy már Lasch is felteszi,³¹ hogy a szegedi »Markaláb« egyszerűen a szerb »vlkodlak«. Itt a nép egy szót vett kölcsön, fogalom nélkül és lett a vlkodlak-ból »Markaláb«, mint máshol a Lichtenstein-ből »lik István«, míg Máramarosban még megmaradt a szláv szó eredeti értelme.³² Ezzel szemben ellenérv gyanánt ott volna a közlő megjegyzése, a »Markaláb olyan mint a papagájmadár«. Gondolhatnók, hogy itt a szarkaláb-bal való contaminatio társította a szarkát, de ott van még a göcseji fogatkozást okozó kakas is. A dolog nyitja alighanem az lesz, hogy a másik a farkashittől független vélekedés szerint a sárkány az égitestek elnyelője. Mint ahogy Limuosin-ben is egy griffmadár teszi a lábát a Holdra,³³ lehet, hogy a madár csak a keletről jött szárnyaskígyónak, a sárkánynak, egy lehasadt komponense.

Megjegyzésre méltó, hogy van, illetve volt nekünk még egy idevágó néphitünk, amely a

Hold, Nap eltűnését bűbájosok vagy lelkek beavatkozásának tulajdonította. A halott táltos szájába tesznek valamit, mert másként lerágja a Holdat az égről és Besenyőtelkén a boszorkány az, aki az égről a Napot leveszi.³⁴ Talán a csuvasok »vuber«-ja,³⁵ a tatárok sokfejű holdevő ogre-ja³⁶ és az ozmán törökök zadi-asszonya is ide tartozik. Az utóbbi ugyanis a boszorkány mellékneve, de tulajdonképpen jelentése jótét lélek, bolygó lélek.³⁷

Hátra volna még, hogy az ilyen képzetek keletkezését valahogy lélektanilag is megmagyarázzuk. Vörösvárott azt hiszik, hogyha az ember holdfogyatkozásakor vízzel telt edénybe néz, ott egy gyermeket lát, aki eszi a Holdat.³⁸ A fentebb idézet szerb adat szerint a sírból fölkerekedő vampír holdtöltekor az emberek vérért szívja, míg a magyar táltos a Holdra teszi át működése színhelyét. Az oláhok a keresztleletlenül elhalt gyermekek lelkét rendszerint nem vercolaci-nak, hanem moroiunak nevezik. Az ilyen moroj vagy gyermek gyanánt, vagy valamely állat képében bujik ki a sírjából és ha emberre akad, ráugrik, széttépi. Főleg azonban az anyját gyötri és éjjelenként eljár hozzá szopni.³⁹ Magától értetődik, hogy a halott gyermekek lelke elsősorban anyjukat »rágja« és csak másodsorban vetítődik ki ez a halál folytán félelemmé vált ösélmény az égboltozatra. Akár az álomanalízisre, akár a holdkórosok viselkedésére hivatkozunk, számtalan példa igazolja, hogy a Hold az anya szimbóluma és ha ezt a jelentést itt is behelyettesítjük, egyszerre megértjük, hogy a táltos, a foggal született gyermek, miért veszélyezteti az anyát, vagyis a

Holdat, mint ahogy a kereszteletlenül elhalt gyermekek is a szopásért keresnek kárpótlást a Hold evésében. Ennek az egybevetésnek mellékterméke pedig az a megismerés, hogy a vampírok vérszomja csak torzított mása a szopó gyermek aggresszivitásának, sőt, hogy a töbi égitesteket fogyasztó szörnyállat mögött sem kell mást keresnünk, mint »his Majesty Baby«-t: ő felsége a gyermek. Elvégre ha a pszichoanalízist mindig azzal vádolják, hogy a legártatlanabb dolgok mögött is olyan »szörnyűségeket« talál, legalább tartozunk egy kis kárpótlással a közönségnek és a vérszomjas farkas álarcát lerántva, mögötte egy csecsemő mosolygó képére bukkanunk.

3. A Hold hatása a földi jelenségekre.

Ha a néphitnek a címben jelzett fejezetét ki akarnók meríteni, igen nagy térre volna szükségünk. Így csak három képzetkörből vesszük adatainkat; tárgyalni fogjuk a Hold kapcsolatát a haj növekedésével, a vízzel és a növényi termékenységével. Míg történetileg ezek a képzetek, mint már mondtuk, a keleti asztrológiának az európai néphitre való hatásából magyarázhatók, pszichológiai jelentőségüket abban az alapvető és soha el nem szakadó érzelmi kötelékben kell keresnünk, amely minden emberi lényt az anyához fűz.³⁹/b A növekedést szabályozó Hold csak apoteozisa a felcseperedő gyermeket óvó és tápláló anyának. A Holdnak a vízzel való összefüggése arra a nedves öskörnyezetre utal, amelyben a gyermek születéselőtti életét tölti, míg a Holdnak kapcsolata a növényi, éppúgy mint az emberi termé-

kenységgel (szerelmi varázslat) a Hold-anyát mint nőt mutatja.

A haját, körmöt újságkor kell nyírni, hogy nőjön és erősödjék.⁴⁰ Újhold péntekjén jó haját nyíratni, akkor sűrűn nő.⁴¹ Újholdkor jó haját, körmöt vágni, akkor gyorsan és szépen nő.⁴² Ha a lány azt akarja, hogy a haja nagyra nőjön, minden újhold pénteken levág egy keveset.⁴³ A Szilágyságban azt hiszik, hogyha holdújság péntekén vágja le a haj végét, sohse hull le.⁴⁴ Mesterszálláson azt tartják, hogy egy új hónap újhold első péntekén kell először megnyírni az újszülött haját, akkor nagy haja lesz.⁴⁵ Siklóson, ha újholdkor megnyírják a leány haját, az dúsán fog nőni.⁴⁶ Jobban nő a haj, hogyha újhold péntek után vágjuk.⁴⁷ Újholdkor kell haját vágni Szolnok vidékén.⁴⁸ Míg az újhold a Hold növekedésének kezdőpontja, egyszersmind a Hold növesztő hatásának kezdetét jelenti, addig a holdtölte a népies felfogás szerint az az idő, mikor a Hold hatásereje tetőpontját éri el. Ezért a holdtölte néha az újhold helyére kerül, így például Domoszlón a lányok holdtöltekor vágják le hajuk végét, hogy jobban nőjön.⁴⁹

Más verzió szerint, ha azt akarjuk, hogy körmünk, hajunk újra megnőjön, a hold növekedésének idején vágjuk le.⁵⁰

Ugyanez a néphit negatív formában is kifejezhető. Ahogy a nőző Hold növeli, úgy a fogyó Hold fogyasztja a haját. Udvarhely megyében azt mondják, hogy: »holdfogytára a hajad ne vágasd, mert elhull«.⁵¹ Szegeden holdfogytakor nem jó haját vágni, mert nem nő ki a haj.⁵² Azonban éppúgy, mint az álmjóslásban, itt is

néha nem az analógia, hanem az ellentét a döntő és előfordul az a hit is, hogy hajunkat holdfogytával kell nyíratnunk, mert másképp kihull.⁵³ Liptó megyében a tót lányok, ha azt akarják, hogy nagyon megnőjön a hajuk, egymás után két újhold péntekjén nyírják. A délszláv paraszt csak holdnőttén vágatja a haját, másképp megfájdulna a feje.⁵⁴ Franciaországban és Holsteinben újholdkor vágnak haját, körmöt, hogy ismét megnőjön.⁵⁵ A portugálok a gyerek haját növekedő Hold idején nyírják, hogy gyorsan és bőségesen nőjön meg újra.⁵⁶ Sziléziában az ember haja jól megnő, ha akkor vágatja, amikor nő a Hold.⁵⁷ A vendek szerint a haját növőholdkor kell vágni. Akkor jobban nő.⁵⁸ Az esztek szerint az újholdkor borotvált szakáll és levágott köröm gyorsabban nő meg; csak újholdkor vágják és pedig lehetőleg pénteken.⁵⁹ Az ellenkezőre is van példa Stíriában: haját, körmöt vágni csak holdfogytán szabad.⁶⁰ Épígy Angliában, Devonshirében.⁶¹

Általános emberi motívumokon kívül, amely a növő Hold és a növő haj és köröm közötti analógiát megteremtik, talán az asztrológia hatását is kimutathatjuk. A középkori asztrológia szerint a Hold kormányozza az agyvelőt és maga a híres verulami Baco⁶² azt írja: »Valószínű, hogy az emberi agyvelő nedvesebbé és teljesebbé lesz holdtöltekor, stb., stb.«⁶² A hinduk három fiziológiai régióra osztják fel az emberi testet: 1. agni mandala, a tűzrégió, az alsótest, amelyben a tűz uralkodik, 2. adittja mandala, a Nap-régió, azaz a gyomor és a szív, ahol a Nap befolyása a legerősebb. 3. chandra-mandala, a Hold-régió, azaz a fej és a vállak; itt a Hold uralkodik. A Holdat azért teszik

magasabb régióba, mint a Napot, mert szerintük a Hold a földtől sokkal messzebb van a Napnál, azért látszik kisebbnek.⁶³ Ha tehát a fej a Hold befolyásának különösen ki van téve, természetes, hogy a hajra ugyanez áll.

A kínaiak szerint ugyanis a yang, a tiszta hím fogalom termékei a tűz és a Nap, a női ying hideg gőzeinek kondenzálódása a víz és a Hold.⁶⁴ A nedves éj és a tüzes Nap közötti nagyon is kézzelfogható ellentét a gyökere az egész asszociációnak. A délaustráliai euahlay-i mondában Balu, a Hold, esővel áll bosszút ellenségein. A wichita-indiánok szerint a Hold az »asszony, aki hatalmas a vizek felett«. A Sierra-Madre huichol-indiánusairól szól a következő leírás: Egyike a legfontosabb szertartásoknak, hogy az öregek és gondolkozók egy kis leánynak, aki Tátéx holdistennőt jelképezi, pipáikból az arcába fújják a füstöt, mert a holdistennő hozza létre szájával a nedvességet, lehelletéből keletkeznek a köd és a felhők. Hogy több felhőt tudjon létrehozni, a felhőket jelentő dohányfüstöt arcába fújják.⁶⁵ A francia folklórebán a Hold a tenger ura és az ind klasszikusoknál a Hold minden más lénynél gyakrabban szerepel, mint a vizek ura, fia, barátja, vagy a tenger istene.⁶⁶ Nem folytatom a felsorolást, mert most nem az általános mitológia problémáinak fejtegetése a dolgom, ezeket csak a magyar adatok megvilágítására hozom fel. A Hold és a víz közötti kapcsolatot feltűnteti Wernher egy adata. Szerinte Sárosvára előtt van egy mérgekvízű forrás, amely a holdtöltén megárad, míg fogytán apad és az utolsó negyedben egészen kiszáradt.⁶⁷

A szimpátiás varázslás alaptétele az a hit, hogy hasonló hat a hasonlóra és tényleg vízhez hasonlóknak tartja a néphit a Holdat. Mikor a holdsarló egyik hegye a Föld felé áll, azaz a Hold »csorgóra« áll, úgy tartják Szilágy megyében, eső lesz.⁶⁸ Domoszlón, Heves megyében, azt hiszik, ha újhholdkor a Hold szarva felfelé áll, akkor abban a hónapban sok eső lesz, ha lefelé hajlik, akkor kevés eső lesz.⁶⁹ Szegeden esőre számítanak, ha a Hold szarva lefelé áll, de Pécskán az oláhok jó időt várnak, mivel szerintük az eső már kicsorgott a Hold szarvából.⁷⁰ A tordamegyei magyarság szerint, ha a holdsarló tompán áll felfelé, akkor önt, azaz eső lesz,⁷¹ tehát a Hold maga önti az esőt.

Angliában, ha az újhhold a hátán fekszik, rossz idő lesz, mert azt mondják, olyan, mint egy vízzel telt csésze, amely a hónap folyamán ki fog ürülni. Ha erősen felfelé áll a hegye, jó idő lesz,⁷² mert ebben a helyzetben a víz megmarad a Holdban, nem csurog ki.⁷³ Más felfogás szerint, ha a hátán fekszik, mint valami csónak, nem lesz eső. Mecklenburgban akkor várják az esőt,⁷⁴ ha a hátán fekszik; itt is azt mondják, hogy csónakázik.⁷⁵ Ha a Hold utolsó negyed idején a hátán fekszik, eső lesz.⁷⁶ Ha a Hold, mikor először látszik, a hátán fekszik, esős hónap lesz, mert a formája olyan, mint egy vízesedény.⁷⁷ A kasubok szerint, ha az újhhold úgy áll, hogy egy lovas kényelmesen ráakaszthatná a gyeplőt, jó idő lesz, ha ellenben meredeken, úgyhogy a gyeplő leesne, akkor eső és vihar várható.⁷⁸ Azt is mondják, hogy a szarvból eső, a köldökből jó idő támad. Szarvnak az egyenesen álló vagy a lefelé nyíló

köldöknek a felfelé nyíló holdsarlót mondják. Más verzió szerint meg »Aus dem Horn baikt es, aus dem Nabel lecket es«, vagyis éppen megfordítva.⁷⁰ Hasonló nézeteket találunk az oroszoknál, például Charkov kormányzóságban.⁶⁰ A kazáni tatárok szerint, ha a holdsarló újhold után felfelé áll, szép idő lesz; ha ferdén, akkor eső.⁶¹ Mindezek a jóslások tehát olyanféle míthoszon alapulnak, mint a kolmükkéké, akik szerint a Hold egy vízzel telt kristálygömb.⁶²

Ha a holdnak udvara van, eső lesz. Ez a hit nemcsak közmagyar, hanem közeurópai. Európán kívül sem ritka és olvasóim közül bizonyára sokan rá fogják mondani, ez bizony igaz is, magam is tapasztaltam. Az ilyesmi makacsul tartja magát.⁶³ A holdudvar köd és felhőszerű volta érezhetővé teszi, hogy a valósággal esőt hozó felhő tulajdonságát a homályos udvarra átruházzák. Egyszerű képzettársulás útján keletkezik tehát az a hit, hogy a holdudvar esőt jelent. Ha azután az a homályos, ködszerű jelenség a holdbeli ember kunyhója, háza vagy házának udvara, akkor persze azért építette, mert tudja előre, mikor fog esni és idején gondoskodik róla, hogy meg ne ázzék. A délausztráliai euahlayik, ha udvart lát, az a Hold körül, azt mondják: »Esni fog, Balu (Hold) kunyhót épít magának, hogy meg ne ázzék.«⁶⁴ Egy míthoszuk elmondja, a haragos Balu mielőtt megbünteti esővel egy ellenfelét, előbb kunyhót épít magának.⁶⁵ A német Mondhof (holdudvar) talán hasonló míthoszon alapul. A holdudvar, mint esőömen, magyarországi és európai elterjedését a jegyzetek illusztrálják. A hit úgyis közismert, teljességére törekedni tehát felesleges.⁶⁶

A Holdnak az időjárásra gyakorolt hatása érthetővé teszi, hogy a növényvilág, különösen pedig az emberre legfontosabb gazdasági növények is befolyása alatt állanak. Bács megyében például azt tartják, hogy ültetni, vetni akkor a legjobb, mikor a Hold a Föld alatt van, mert akkor hamar kikel és jó termés lesz.⁸⁷ A Hold ilyenkor közvetlenebbül érezteti termékenyítő erejét. Veszprém megyében ugyanezt a szabályt azzal indokolják, hogy ilyenkor a gabona nem ragyásodik meg.⁸⁸ Oláhlapádon holdújság alkalmával nem vetnek el semmiféle veteménymagot, mert ha akkor vetik el, az a növény, amely abból lesz, sohasem fog teremni, csak mindig virágzik.⁸⁹ Általánosan elterjedt szabály, hogy a holdváltás idején nem jó vetni, bizonyára azért, mert az áldást hozó csillag befolyása ilyenkor a leggyengébb. Másrészt mindazok az ártó mágikus erők, amelyeket a Hold máskor távol tart, ilyenkor éreztetik hatásukat. Szabolcs megyében újholdkor nem jó vetni.⁹⁰ Vas megyében holdújuláskor nem fognak az aratásba.⁹¹ Veszprém megyében újságon nem jó vetni.⁹² Másrészt érezteti hatását az a homályosan átérzett gondolat, hogy a növény a Hold feljön, a fogyó Hold viszont lemegy, tehát a termények nőttén felfelé, fogytán lefelé nőnek.⁹³ Így a zágoniak újságra nem veteményeznek, mert a vetemény csak levelében fejlődne.⁹⁴ Szegedi néphit szerint újságon vetni nem jó, mert akkor virágzik, de nem magzik, amit vetettünk.⁹⁵ Újságkor nem jó semmit sem vetni, mert amit akkor vetnek, kivirágzik, de nem terem.⁹⁶ A lozsádiak újságkor nem vetnek, mert csak virágzik és nem terem.⁹⁷ Torda megyében, amit holdújságkor vet-

nek, az mind csak virágzik, sohasem terem.⁹⁸ Másrészt az újságot tekintik minden növény, fejlődés kiindulópontjának és ezért fát, virágot oltani, gabonát vetni a zágoniak szerint újságkor kell.⁹⁹ Újholdkor kell vetni mindazt, aminek kalászát élvezzük, aminek gyökerét, azt holdtöltén.¹⁰⁰ Némely földi és kerti vetemény szebb és nagyobb, ha holdtöltén vetik el, némelyik meg bujább, ha holdfogytán ültetik.¹⁰¹ Szürnyegen a fogyó Holdtól félnek, nyilván abból indulva ki, hogy a fogyó Hold a gabonát is elfogyasztja.¹⁰² Csallóközi hit szerint: »A Hold fogytakor semminemű vetés vagy ültetés nem jó, holtölte ellenben hasznos.«¹⁰³ Holdfogytán nem szabad gabonaneműeket vetni, káposztát és más magot, amelynek gyümölese a föld fölött érik, holdnőttén pedig tilos krumplit, répát, petrezselymet és hasonló növényeket ültetni.¹⁰⁴ A holdtölte is érezteti a maga hatását, de nem mindig egységes és érthető módon.

A dévai csángók holdtöltére nem vetnek semmi olyan növényt, ami magnak van szánva, mert »sok lesz a héjája«. A káposztát és céklát megeszi a bolha.¹⁰⁵ Világosabban kitűnik a telt Hold és a telt virág közötti analógia abból a hitből, hogy ha a virágmagot holdtölte alkalmával vetik, akkor a virágok duplák, teltek lesznek, ennél fogva mindig holdtöltén kell ültetni a virágmagot, vagy vetni a hagymát.¹⁰⁶

Sorba veszem a megfelelő külföldi párhumokat. Tirolban, ha a Hold a Föld alatt van, fel kell törni az ugart.¹⁰⁷ A délszlávok újholdkor nem vetnek, mert az érett gyümölcsből kiesik a mag.¹⁰⁸ Cotes-du-Nord-ban az újholdkor vetett borsó csak felfelé nő, de szemet nem ad, épúgy a káposzta

nem teljesedik.¹⁰⁹ Horvátországban a gottschee-i németek nem vetnek, mert a gabona megnő, de nem ad kalászt.¹¹⁰ Észak-Thüringiában újholdkor vetett borsó csak virágzik, de nem terem.¹¹¹ Az esztek, ha újholdkor ültetik el a borsót, babot vagy lencsét, azt hiszik, hogy jól terem, a burgonya ellenben csak levelet hoz, de gumót nem terem.¹¹² Tirolban holdfogytán ültetik mindazt, aminek gyümölese föld alatt terem, pl. burgonya, répa. A tököt három nappal holdtölte előtt kell ültetni, akkor nagyra nő, darát is holdnőttén, de rozst nem.¹¹³

Ha nem a noviluniumot, mint veszedelmes varázslatos időpontot, hanem az újságot, mint a kezdődő növény idejét tekintjük, akkor éppúgy, mint a zágoniak, a kaschubok is újholdkor végeznek minden munkát, aminek növényét, fejlődését óhajtják. A virágokat újholdkor ültetik, a krumplit ilyenkor kapálják.¹¹⁴ Amit holdnőttén ültetnek, »virul«, amint a hold maga is nő, ha fogytán ültetik a gabonát, elsatnyul.¹¹⁵ Észak-Thüringiában semmit sem ültetnek holdfogytán¹¹⁶ és Yorkshirében a holdfogytán vetett mag soha meg nem fogamzik.¹¹⁷ A dévai csángókhoz hasonlóan az esztek sem szeretnek holdtöltekor ültetni.¹¹⁸ Anhaltban borsót nem ültetnek ilyenkor.¹¹⁹ Megtaláljuk ismét a telt Hold és a telt virág közötti analógiát: ha százszorszép árvácskát holdtöltén ültetünk, a virág is szép telt lesz.¹²⁰ A holdtöltekor átültetett virág teltté, bujává válik.¹²¹ Az alapgondolat másutt is előfordul, a becsuának újholdkor nem művelik a földet.¹²² Dél-Mexikóban újholdkor végeznek mindenféle szertartást, hogy biztosítsák a bőséges termést.¹²³ A magyar néphit itt is kétség-

telenül csak egy része az európai néphitnek, amely viszont ezen a téren fenntartotta az ókori keleti kultúrák hatását.

4. Holdlakóink.

A magyar hagyomány szerint a Holdban Dávid király hegedül Szent Annának, vagy ahogy a Csallóközben tudják, hogy Dávid és Cicelle körben forognak, körülöttük pedig a tündérek táncolnak. Nem jó mereven a Holdba nézni, mert Dávid hegedűjén elszakad a húr és az ember megvakul.¹²⁴ Tiszapalkonyán (Borsod megye) azt hiszik, hogy Dávid azért van a Holdban, mert anyja valami esinyért megátkozta, hogy se földön, se égben ne legyen neki helye.¹²⁵ Ugyanezt jegyezte fel Szőregen Kálmány Lajos; szerinte a monda Félegyházáról került Szőregre.¹²⁶ Csakugyan Félegyházán azt hiszik, hogy aki folytonosan a Holdba néz, megvakul; Dávid hárfájáról lepattan a húr és az kicsapja a szemét. A Holdban Dávid és Cicelle van, az hárfázik, emez táncol.¹²⁷ Szeged tájékán azt mondják, hogy Cicelle meg Dávid úgy jutott a Holdba, hogy Cicelle örök ifjúságot kért Istentől. Így, mikor a Hold megújul, Cicelle is megújul. Cicelle örökké táncol, Dávid meg örökké hegedül. Egy másik változat hozzáteszi, hogy Cicellének már a csontjai is zörögnek, de azért »a babilomi toronyban táncol«. Cicelle nagyon várja a megváltást és azt reményli, hogy mire a diófa levele akkora lesz, mint a cseresznyefa levele, vége lesz a világnak és az ő órája is elérkezik.¹²⁸

Holdbeli szereplésétől eltekintve, még egyszer

fordul elő a magyar folklóre-ban Cicelle alakja. »Ha valaki kölcsön kenyeret ad a szomszédnak és ez még nagyobbat ad vissza, ebből a különbségből él Cicelle.«¹²⁹ Megvalljuk, ettől nem lettünk okosabbak. Már közelebb visz bennünket célunkhoz a sziléziai néphit. Itt azt mondják, hogy a Subella vagy Zebelle egy toronyban ül és a halottasingét varrja. Minden száz évben tesz egy öltést, ha befejezte, itt a végítélet napja. Ha egy varróné nagyon lassan varr, azt mondják neki: »Du nãhst ja wie die Zebill neun Jahr.«¹³⁰ Subella, Zebelle: Cicelle, de a torony és a végítélet napja teszi csak bizonyossá ezt az egybevetést. A sziléziai Zebelle testvére a Melusina és az ő részére tesznek kenyeret az ablakba áldozat gyanánt. Nyilván ez a kenyér az, amit Erdősokonyán viszontlátunk, de azt még mindig nem tudjuk, hogy miként került Cicelle a Holdba. Nos, Zebelle voltaképpen Sybilla; és Clemens Alexandrinus szerint a Holdban látható arc a Sybilla lelke.«¹³¹

Ha tehát a táncoskedvű Cicelle kiindulópontjának a hellénizmus mutatkozik, eleve valószínű, hogy a filiszteusok leigázója, a kései korban főleg zsoldárköltő gyanánt ismert Dávid nem együtt indult el vele vándorútjára, hanem valahol útközben találkoztak. A katolikus eschatológiában már együtt találjuk őket. »Dies irae, dies illa, Solvet saeculum in favilla, Teste David cum Sybilla.«^{131/b} Egyébként a kilencedik században már azonosították Sybillát Sába királynőjével, akinek Salamonnal és így közvetve Dáviddal való mondai nexusa közismert dolog.^{131/c} Azonban ismét az északnyugati szláv-német nyelvhatár az, ahonnan némi felvilágosítást ka-

punk. A lausitzi vendek egy dala elmondja Dávid holdbajutásának történetét. Kérdezik Dávidot, hogy miért olyan szomorú, miért nem játszik. »Apám, anyám meghaltak és a pokol tüze égeti őket.« Mégis arra kéri, vegye elő hegedűjét és hegedülje el a »három törvényt«. Az elsőt az Űristennek, a másodikat Máriának, a harmadikat a Szentléleknek. Aki nem hisz a dalnak, nézzen a Holdra, ott megláthatja Dávidot bodzafa-kesztyűben és nyírfa-nadrágban.¹³² A különös kosztüm részletei most nem érdekelnek bennünket, ámbár sejthetjük, hogy egy másik holdmondából erednek, amelyben a tolvaj vagy a vízhordó egy bozótba kapaszkodik.^{132/b} Volna a Holdban látható Dávidról még egy adatunk, amely alighanem elvezet minket a végső forráshoz. Nyugatmagyarországi zsidó hit szerint a Holdban Dávid király képe látszik.¹³³ Ennek a hitnek kiindulópontját természetesen az újholdkor mondott imaformulában kell keresni. A Talmud idevágó traktatusából a következő felvilágosítást kapjuk. Újholdkor azt kell mondani a Holdnak: »Újulj meg, te korona és ékesség azok részére, akiket születésüktől fogva az Isten oltalmaz (Izráel), mert ők megújulnak, mint ahogy a Hold megújul. Dícsértessék a Teremtő, aki a Holdat megújítja.« Azután szökdellve: »Ahogy én feléd ugrálok és nem érlek el, úgy ne érjenek el engem az ellenségeim, Dávid, Izráel királya él és fennáll.« Hogy ne sejtsek a bizonytalanságot a holdfeltűnés napját illetőleg, Rabbi Chia azt izente Rabbi Jehuda Hanassinak: »Dávid, Izráel királya él és fennáll«, jelezvén ezzel, hogy ő látta az újholdat. (III—V. század.) Lehetőséges, hogy újholdkor mondott varázsigéinek (új

hold, új király) is ebből a forrásból erednek, de ennek felderítését máskorra halasztjuk.

A vend adat különösen, ha a sziléziai Sybillát is tekintetbe vesszük, minden esetre arra vall, hogy az imaformula hatása alatt kifejlődött zsidó néphit átvevői valamely nyugati szláv (vend, cseh, lengyel) nép, ahonnan azután a magyarok kaphatták Dávidot és Cicellét.

Ipolyi, sajnos, helymegjelölés nélkül, közli azt a magyar néphitet, hogy a holdfoltok a Kain által megölt Ábel vérének nyomai.¹³⁴ Klárafalván azt mondják: két cigánygyerek osztozkodott a Holdban. Látszik benne, ahogy kapdossák. Már a szőregi szerbek Kain és Ábelről tudnak. Hogy testvérgyilkosság többé elő ne forduljon, Isten intő például a Holdba tette őket. Ábelt fekvé, Kaint szaladó helyzetben.¹³⁵ Horvát- és Szlavonországban a holdbeli cigány egy kovács.¹³⁶ A bukovinai románok Káint és Ábelt látják, Káin hátán hordja testvérét.¹³⁷ A bolgárok Káint vagy egy cigányt látnak holdtöltekor a Holdban.¹³⁸ A huzulok szerint a Holdban az idősebb testvér villájára felszúrva tartja a fiatalabbat.¹³⁹ Ugyanezt a mondást Dänhardt összeállítására szerint a kisoroszok, lengyelek és esztek, továbbá Dél-Európában az olaszok és görögök, Nyugaton a franciák és belgák is ismerik.¹⁴⁰ Első látásra tehát a déleurópai eredet látszik valószínűnek; az olaszoktól átvehették a franciák, görögöktől, vagy ugyancsak az olaszoktól a délszlávok, innen románok és magyarok. A másik ismertebb holdlakónak mondabeli elterjedése, minálunk legalább, nyugati, német bevándorlásra vall, habár német területre talán szintén olasz forrásból került.¹⁴¹ Várkeszőn azt mondják,

hogy a Holdban egy öreg ember tüskét vág, amivel a pokolban tüzelnek.¹⁴² A Balaton vidékén úgy tudják, hogy volt egy gazda, aki újhold vasárnapján küldte el a cselédjét boronyatüskéért, erre a Hold bosszúból felkapta. Most is látni, amint a cseléd hátán viszi a tüskét. Mások szerint valaki szeprentét lopott és a Hold büntetésből szítta fel.¹⁴³ Tekenyén égő csipkebokor mellett áll egy ember a Holdban.¹⁴⁴ A göcsejiek azt mondják, hogy egy ember holdvilágos éjjelen szénát lopott és azt vitte a vállán.^{144/b} Gossensassban a Holdban »Taxenmandle« van; egy fenyőgallyakat vágó ember.¹⁴⁵ Általános elterjedt német felfogás szerint a favágó azért jutott a Holdba, mert vasárnap vágott vagy lopott fát.¹⁴⁶ A falopás mellett a kelkáposztalopás is gyakori.¹⁴⁷ Ilyenkor a hátán a »Kohlbüschel« látható.¹⁴⁸ A mondát már Neckam, a Szt.-Albanban született apát említi:

»Rusticus in Luna
Quem sarcina deprimit una
Monstrat per spinas
Nulli prodesse rapinas.«¹⁴⁹

Észak, Dél, Nyugat, mind találkoznak folklóre-unkbán, sőt, hogy a Kelet se maradjon el, a székelyek pakulárja (pásztor), aki a Holdban a kapeáját szárítja, nyilván román eredetre vall.¹⁵⁰

Végül Nagyszalontán találkoznak Palesztina és Románia folklóreja, vagy találkoznak legalább az »*Elveszett Alkotmány*«-ban (I. ének) ahol megtudjuk »Hogy lapos a tele hold, mint tányér és ráteregte Dávid kapeáit, szikkadni az éjjeli szélben.«

JEGYZETEK A IV. RÉSZHEZ

- ¹ Nyelvőr. VIII. 327.
- ² *Versényi*: Adalékok a gyermekekről való magyar néphithez. Ethn. V. 111.
- ³ *Kolumbán*: Lozsád. Ethn. V. 333.
- ⁴ *Jankó*: Balaton. 406.
- ⁵ Nyelvőr. IV. 421.
- ⁶ Nyelvőr. I. 516.
- ⁷ *Jakab József*: Szatmármegyei babonák. Ethn. VI. 310.
- ⁸ *Wlisslockiné*: Nyál és köpés a magyar néphitben. Ethn. VII. 461.
- ⁹ Eth. V. 338.
- ¹⁰ Ethn. VI. 121.
- ¹¹ *Strausz Adolf*: Bolgár néphit. 1897. 252.
- ¹² Lásd *Ferenczi*: Versuch einer Genitaltheorie. 1924.
- ¹³ Lásd *Mansikka*: Über russische Zauberformeln. 1909.
- ¹⁴ *Gönczi*: Göcsej. 186.
- ¹⁵ *Róheim*: Spiegelzauber. 1919. 258.
- ^{15/b} *Kálmány Lajos*: A hold nyelvhagyományainkban. 14.
- ¹⁶ Világ. 1925 június 25.
- ^{16/b} *Jankó*: Balaton. 406.
- ¹⁷ *Elekes Sándor*: Gernyeszegi babonák és népszokások. Ethn. VI. 1895. 49.
- ¹⁸ *Jankó*: Torda. 232. *Lázár István*: Alsófehér vármegye magyar népe. 1896. 101.
- ¹⁹ *Szilágyi István*: Mármaros vármegye egyetemes leírása. 1876. 282.

^{19/b} Magyarország Vármegyéi és Városai. Abauj vármegye. 1896. 207. Egy másik adat szerint Kassán a virkolák vad, szürösszemű ember. Nyelvőr. XXXIII. 571.

^{19/c} Keresztelő előtt a palóc gyerek »farkas«, utána »bárány«. Istvánffy: A borsodmegyei palócok. Ethn. 1911. 277.

²⁰ Margalits Ede: Horvát népszokások és babonák. Belovár — Körös megyében. Ethn. X. 124.

²¹ R. F. Kaindl: Die Huzulen. 1894. 97.

²² Moldován: A románok. Az osztrák-magyar Monarchia. Magyarország. VII. 424.

²³ Wlislocki: Quälgeister im Volksglaube d. Rumänen. Urquell. 1895. 90. Pávay: Oláhlapádi babonák és népies gyógymódok. Ethn. 1907. 218, 219.

²⁴ Hadzsics: Délmagyarországi szerbek, Osztrák Magyar Monarchia. Magyarország. VI. 639.

²⁵ Russwurm: Aberglaube aus Russland. Z. f. D. Myth. u. Litt. IV. 156.

²⁶ V. J. Mansikka: Die Religion der Ostslaven. F. F. Communications. 1922. 95.

²⁷ F. S. Krauss: Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven. 1890. 10. Katona Lajos rámutatott a morkoláb—vlkodlak-egyenletre, de mivel a vlkodlak holdevő voltára nem voltak adatai, nem merte határozottan állítani. Nyelvőr. XIX. 198.

²⁸ P. Sebillot: Le Folk-Lore de France. I. 1904. 39, 40.

²⁹ Grimm: D. M. I. 202. II. 588. III. 207.

³⁰ A. Oniščuk: Materiali po Ukrainskoj Etnologii XV. 1912. 9.

³¹ Lasch: Die Finsternisse im religiösen Brauch der Völker. A. R. W. III. 142.

³² V. ö. fentebb.

³³ Sebillot: I. 40. Más magyarázatát adja a dolognak. Katona Lajos: Morkoláb. Nyelvőr. XIX. 199.

³⁴ Berze: Ethn. 1910. 28. Ipolyi: i. h. 449.

³⁵ Mészáros Gyula: A csuvas ősvallás emlékei. 1909. 82.

³⁶ Radloff: Aus Sibirien. 1894. I. 372.

³⁷ Mészáros Gyula: Az ozmán-török nép babonái. Ethn. 1906. 29.

³⁸ Székely László: Magyar néphagyományok gyűjtése. Egri F. F. 1914. 8.

- ³⁹ Hermann: Hegyek kultusza. 49, 50.
- ^{39b} Mélyebbremenő magyarázatot másutt adtam
Róheim: Mondmythologie und Mondreligion. 1927.
- ⁴⁰ Ipolyi: i. h. 260.
- ⁴¹ Egervidek. Türk Frigyes. *Kandra Kabos*: Magyar
Mythologia. 1897. 459.
- ⁴² Nagy József: Ethn. VII. 176.
- ⁴³ Bellosits Bálint: Délvidéki magyar babonák. Ethn.
X. 311. Bács megye. 344.
- ⁴⁴ Boér: A Szilágyság népeiről. Erdély népei. 1901. 12.
- ⁴⁵ Mathias Mátrai Varga Róza: Szarvasvidéki
babonák. 1908. 160.
- ⁴⁶ Révai Sándor: Baranyai babonák. 1905. 295.
- ⁴⁷ Kovács: A zágoni nép szokásai és babonái.
1895. 398.
- ⁴⁸ Brachfeld József gyűjtése. P. Fokoru.
- ⁴⁹ Engelmann Oszkárné gyűjtése. Heves m.
- ⁵⁰ Wlislöcki: Volksglaube. 48.
- ⁵¹ Balásy Dénes: Udvarhelyvármegyei babonák.
1905. 42.
- ⁵² Kovács: Szeged. 1901. 374.
- ⁵³ Kármán József: A babonáról. Zombor. 1877. 54.
- ⁵⁴ F. S. Krauss: Volksglaube und rel. d. Südslaven.
1890. 15.
- ⁵⁵ Grimm: i. h. II. 595.
- ⁵⁶ Abeking: Stern und Wetterkunde des portugiesi-
schen Volkes. 224. Zt. d. V. f. V. 1904.
- ⁵⁷ Küster: Alltagglauben aus Schlesien. 1892. Ur-
quell. 40.
- ⁵⁸ M. Rentsch: Volksitte und Aberglaube der Wen-
den in Wuttke: Sächsische Volkskunde. 1903. 369.
- ⁵⁹ A. B. Holzmayer: Osiliana. Verh. d. Est. Ges.
VII. 1873. II. Heft 47.
- ⁶⁰ Fossel: Volksmedizin und medizinischer Aber-
glaube in Steiermark. 1886. 141.
- ⁶¹ T. Harley: Moon Lore. 1885. 203.
- ⁶² T. Harley: i. h. 196, 202. W. G. Black: Folk Medi-
cine. 1883. 125.
- ⁶³ Schanz. Zur Psychologie der Hindus. Globus. 1884.
XLV. 200.
- ⁶⁴ Lóczy: A mennyei birodalom története. 9.
- ⁶⁵ K. L. Parker: Australian Legendary Tales. 1897.

8. *Th. Preuss*: Reise in die mexikanische Sierra Madre. Z. f. E. 1908. 594, 595.
- ⁶⁶ *Hillebrand*: Vedische Mythologie. I. 1891. 356., 360.
363. *Sebillot*: Folk Lore de France I. 37, 38.
- ⁶⁷ *Ipolyi*: M. M. 203.
- ⁶⁸ *László Géza*: Magyar Nyelvőr. XXX. 199.
- ⁶⁹ *Engelmann Oszkár*né gyűjtése.
- ⁷⁰ *Kálmány Lajos*: i. h. 4.
- ⁷¹ *Jankó*: Torda. 1893. 236.
- ⁷² Folk Lore. II. 427.
- ⁷³ *Harley*: l. c. 187.
- ⁷⁴ *R. Wossidlo*: Das Naturleben im Munde des mecklenburger Volkes. Z. d. V. f. Vk. 1895. 428.
- ⁷⁵ *R. Wossidlo*: i. h.
- ⁷⁶ *O. Schell*: Einige Bemerkungen über den Mond im heutigem Glauben des bergischen Volkes. Urquell. 1893. 173.
- ⁷⁷ *Mrs. Gutch*: County Folk Lore. II. North Riding of Yorkshire. 1901. 41.
- ⁷⁸ *Gulgowsky*: Sonne, Mond und Sterne im Volksglauben am Weitsee. Globus. XCIII. 1908. 145.
- ⁷⁹ *F. Lorentz*: U. o.
- ⁸⁰ Etn. Obozr. 1897. II. 25. Ivanov.
- ⁸¹ *Mészáros Gyula* szóbeli közlése v. ö. Csúvas. 83.
- ⁸² *O. Peschel*: Abhandlungen. 545. (Pallas nyomán.)
- ⁸³ V. ö. Globus. 1892. LXI. 282.
- ⁸⁴ *Parker*: The Euahlayi Tribe. 1905. 98.
- ⁸⁵ *Parker*: Australian Legendary Tales. 1897. 68.
- ⁸⁶ *Kandra Kabos*: Magyar Mythologia. 1897. 459.
- Jankó*: Kalotaszegi babonák. Ethn. II. 274. *Wlislöcki*: Volksglaube. 50.
- ⁸⁷ Bács megye. *Bellosics*. 343. *Nagy József*: Ethn. VII. 176.
- ⁸⁸ *Décsei*: Nyelvőr. XI. 99.
- ⁸⁹ *Pávay V. Ferenc*: Oláhlapádi babonák és népies gyógy módok. Ethn. 1907. 220.
- ⁹⁰ *Kálnay*: Szabolcs megye Monographiája. 160.
- ⁹¹ *Sziklay*: Vas megye Monographiája. 376.
- ⁹² *Décsei*: Nyelvőr. XI. 91.
- ⁹³ *Frazer*: Adonis, Attis, Osiris. 1907. 364.
- ⁹⁴ *Kandra*: i. h. 459. *Kovács*: A zágoni nép szokásai. Ethn. VI. 398.

- ⁹⁵ *Kálmány Lajos*: Szeged népe. 1882. II. 106.
⁹⁶ *Nyelvör*. XII. 185. Deés.
⁹⁷ *Kolumbán Samu*: Lozsád és népe. Ethn. V. 335.
⁹⁸ *Jankó*: Torda. 1893. 238.
⁹⁹ *Kovács*: Ethn. VI. 397.
¹⁰⁰ *Wliskoeki*: Volksglaube. 49.
¹⁰¹ *Kármán József*: A babonáról. Zombor. 1877. 91.
¹⁰² *Csomár István*: Zemplén m. Nyelvör. XII. 426.
¹⁰³ *Karcsay*: Új magyar múzeum. II. 496. *Ipolyi*:
i. h. 260.
¹⁰⁴ *Csaplovics*: Gemälde von Ungern. 1829. II. 278.
¹⁰⁵ *Kolumbán*: Dévai csángók. Ethn. 1904. 42.
¹⁰⁶ *Kármán József*: A babonáról. 75.
¹⁰⁷ *Zingerle*: Sitten, Bräuche und Meinungen des
Tiroler Volkes. 1857. 21.
¹⁰⁸ *Krauss*: Volksglaube. 15.
¹⁰⁹ *Sebillot*: i. h. III. 1906. 456.
¹¹⁰ *Tschinkel*: Volksglaube in Gottschee. Z. d. V. f.
V. 1907. 19.
¹¹¹ *R. Reichardt*: Volksastronomie und Volksmeteo-
rologie in Nordthüringen. Z. d. V. f. V. 1899. 230.
¹¹² *Holzmayr*: Osiliana. Verh. VII. 2. 1873. 125.
¹¹³ *Zingerle*: Sitten, Bräuche und Meinungen des
Tiroler Volkes. 21.
¹¹⁴ *Gulgowsky*: Sonne, Mond und Sterne in Volks-
glaube d. Kaschuben. Globus. XCIII. 1908. 145.
¹¹⁵ *O. Schell*: Einige Bemerkungen über den Mond
im heutigen Glauben des bergischen Volkes. Urquell.
1894. 173.
¹¹⁶ *Reichardt*: U. o.
¹¹⁷ *Gutch*: F. L. II. North Riding of Yorkshire.
1901. 41.
¹¹⁸ *K. Schwenck*: Mythologie des Slaven. 1853. 432.
¹¹⁹ *Hartung*: Volkskunde aus Anhalt. Z. d. V. f. V.
1897. 148.
¹²⁰ *Küster*: Alltagsglauben aus Schlesien. Urquell.
1892. 40.
¹²¹ *F. Branky*: Volksüberlieferungen aus Österreich.
Zeitschrift für Volkskunde. III. 1891. 266.
¹²² *Folk Lore*. XV. 105.
¹²³ *Starr*: Notes upon the Ethnography of Southern
Mexiko. 1898. 58.

- ¹²⁴ *Ipolyi: M. M. 262.*
- ¹²⁵ *Székely László: Magyar Néphagyományok Gyűjteménye. Egri. F. F. 4.*
- ¹²⁶ *Kálmány Lajos: Hold. 17.*
- ¹²⁷ *Tóth István: Kiskunfélegyháza vidéki néphiedelmek. Ethn. 1906. 231.*
- ¹²⁸ *Kálmány Lajos: i. h. 17, 18.*
- ¹²⁹ *Pittner Károly gyűjtése. Győri F. F. 1914. Erdőcsokonya 14.*
- ¹³⁰ *Drechsler: Sitte, Brauch. II. 160.*
- ¹³¹ *T. Harley: Moon Lore. 1885. 20. Serapion, Clemens Al. Strom. I. 15. 70. Plut: De Pyth. or. 9. W. H. R. Roscher: Nachträge zu Selene und Verwandtes. 1895. 18. Rohde: Griechischer Roman 269. A. Dietrich: Abraxas. 1891. 102.*
- ^{131/b} *A »Dies irae« a XIII. századból való. V. ö. Kátona Lajos: Morkoláb. Magyar Nyelvőr. XIX. 194, aki a Cziczelle—Sybilla-egyenletet helyesen megállapítja, de nem bizonyítja.*
- ^{131/c} *V. ö. W. Hertz: Gesammelte Abhandlungen. 1905. 434.*
- ¹³² *L. Haupt und J. G. Schmalzer: Volkslieder der Wenden in der Ober und Nieder Lauschwitz. 1841. I. 273, 274.*
- ¹³³ *L. Mandl: Urquell VI. 76. Idézi Dänhardt: Natursagen. 1907. I. 320. A holdbeli Sz. Dávid eredetéről való felfogásomat Heller Bernát professzor is osztja, sőt egy kiadatlan kéziratában már ki is fejtette. Ugyancsak ő volt szíves a szövegben idézett traktatust számomra lefordítani. (Rosh-hashanah 22/b, 25/b. Sofrim 19, 9. 20, 1. 2.)*
- ¹³⁴ *Ipolyi: M. M. 262.*
- ¹³⁵ *Kálmány Lajos: Hold. 16.*
- ¹³⁶ *Krauss: Volksglaube. 13.*
- ¹³⁷ *R. Fr. Kaindl: Zur Volkskunde der Rumänen in der Bukovina Globus. 1907. XCII. 287.*
- ¹³⁸ *Strausz: Bolgár néphit. 1897. 27, 28.*
- ¹³⁹ *Kaindl: Huzulen. 97.*
- ¹⁴⁰ *Dänhardt: Natursagen. I. 254—256.*
- ¹⁴¹ *V. ö. O. Harley: Moon Lore 1885. által összegyűjtött anyagot és G. Pitré: Biblioteca delle Tradizioni Popolari Siciliane. 1889. XVI. 22.*
- ¹⁴² *Berta Imre gyűjtése. Pápai F. F. 1914. 116.*

- ¹⁴³ *Jankó*: Balaton. 406.
¹⁴⁴ Saját gyűjtés. Tekenye. Zala megye.
^{144a/b} *Gönczi*: i. h. 187.
¹⁴⁵ *M. Rehsener*: Aus Gossensass. Z. d. V. f. Vk. II. 192.
¹⁴⁶ *Bartels*: Was sich auf dem Monde zuträgt? Z. d. V. f. Vk. 1897. 110.
¹⁴⁷ *R. Reichardt*: Volksastronomie u. Volksmeteorologie in Nordthüringen. Z. d. V. f. Vk. 1899. 230.
¹⁴⁸ *H. Volkmann*: Mondglaube aus Dithmarschen am Urquell. I. 85.
¹⁴⁹ *T. Harley*: Moon Lore. 1885. 27.
¹⁵⁰ *Jankó*: Torda. 232. *Wlisko*: Quälgeister im Volksg. d. Rumänen. Urquell. 1895. 90.
-

V. HALOTTI SZERTARTÁSOK.

Halotti szokásaink és egyáltalán az öt világ-rész minden népeinek halotti szokásai alapjában véve egy-két egyszerű, de annál mélyebb gyökerű lélektani nevezőre hozhatók. Valami elszakad, leválk és a hiány félelmes, borzasztó. A lélek elhagyja a testet, a halott az élők társadalmát. A pszichoanalízis már régen kiderítette és legújabbban nagyobb nyomatékkaal hangsúlyozta, hogy az egyén a születés pillanatában szerzi meg ezeket a filogenetikailag örökölt élményeket, a halott testéről leváló lélek prototípusa volna az anyáról leváló csecsemő. Újabb kutatások folytán a hangsúly eltolódott a csecsemőről a szülőre, vagyis a félelemérzet voltaképpen arra vonatkozik, hogy az emberről leválk egy rész, a nőről a gyermek, a férfiről a coitusnál a semen. Míg egyrészt nyilvánvaló, hogy ez a formulázás az előbbivel közös ősforrásra megy vissza az élőlényeknek abban az ősz élményében, amelyet a tudomány oszlásnak nevez és amely a szülést és születést, nemzést és halált differenciálatlanul foglalja magában, másrészt az is szembeszökö, hogy ez az újabb felfogás még jobban illik a halotti szokásokra. A haldokló fél, hogy valami leszakad róla

(ez a lélek), a társadalom, az élők világa megremeg, mikor valaki leszakadt róla, t. i. a halott. És itt értjük meg a hívők igazát, akik vigaszt keresnek a vallásban; a lélekben való hitet valóban a vigasz keresése teremtetten és anyagnak ehhez a mítoszhoz felhasználta előbbi jól végződött katasztrófák élmény-nyomait. A testről leváló gyermek tovább él, a genitáléból kijövő semen új életet teremt, így a végső agónia mögött is új élet délibábja int.

A katasztrófára a psziché kétféleképpen reagálhat: *hangsúlyozza* vagy *letagadja*. A halott, ha már meghalt, tűnjön el minél előbb, mert borzalmas mivoltában emlékeztet a végső órára. Vagy pedig úgy kell tekinteni a halált, mintha nem a legszomorúbb, hanem valami örvendetes esemény volna, nem az élet záróköve, hanem új élet kapuja.

Magyar szokásaink ethnikus jellegét, ethnológiai értelemben vett korát meghatározni itt különösen nehéz. Az alapvonások általánosan emberiek, sőt a kifejezésmód is gyakran közös tulajdona a germán-szláv és uraltáji népeknek.

1. A lélek búcsúja.

Hódmezővásárhelyen, mikor a haldoklásnak híre megy, összeszaladnak a szomszédok és egymásnak adják tovább a hírt: »Kiesi van még hátra, halálra vált, készen van.« Már üvegesen néz, egyszerre csak lehúnyja a szemét és kiszalad belőle a lélek. Katholikusoknál ilyenkor kinyitják az ablakot, hogy a lélek hadd szálljon el, de sokan azt mondják, a lélek addig nem megy el,

míg a halottat le nem teszik a föld alá.¹ Mikor a beteg utolsót lehel, a borsodi matyók kinyitják a ház ablakát, hogy lelke könnyebben kiröppenessen és ilyenkor mindig csillag fut le az égről annak jeléül, hogy lélek szabadult.² A Hegyháton mihelyt a halál bekövetkezett, kinyitják az ablakot, hogy a szálló lélek utat találjon a magasba.³

Nyilvánvaló, amint Munkácsi kiemeli, hogy itt ugyanazzal a képzetrel van dolgunk, mint a vogulban: »Zsengekezű kis magzatkám, zsenge-lábú kis kedveském (gyermekem) madárka-lelkét ha fölemelnéd, akkor neveznélek tégedet igazán bálványkának, igazán istenkének.« Majd meg arról beszél az ének, hogy a haldoklónak »veréb-lelke, vércselelke elszakadni törekszik.«⁴ A Hegyhát vidékén azt mondják, hogy »a lélek elszáll.«⁵ Látszólag az következne ebből, hogy itt a magyarság legmélyebben fekvő rétegéig a vogul együttélés koráig ér le a kutatás, de ha közelebbről vesszük szemügyre az adatokat, egészen más eredményre jutunk.

A madárformában elszálló lélek általánosan emberi, alig lehetne népet találni, ahol ez a hit nincs meg. A magyar néphitben ez a hit állandóan egy szokásos cselekedettel kapcsolatban fordul elő; kinyitják az ablakot, hogy megkönnyítsék a szálló lélek távozását. A maszúrok (németországi lengyelek) azt hiszik, hogy a lélek egy darabig még ott marad a holttest körül és ezért tartják egy darabig nyitva az ajtót és ablakot, hogy a lélek szép lassan, észrevétlen távozhasson. Mikor a koporsót kiviszik, a lélek a koporsó egyik végén foglal helyet és csak akkor távozik, amikor a sírt befödik. Ha az ajtót és ablakot idő előtt be-

csukják, a lélek nem tudja követni a testet és a házban kísért tovább.⁶ Wohlauban (Szilézia) egyszer elfelejtették kinyitni az ablakot, másnap egy ködfelhőt találtak a szobában és ez volt a halott lelke.⁷ Ugyanígy a magyarországi tótok, ha a lelket vissza akarják tartani, nem nyitják ki az ablakot.⁸ Samuel Collins XVII. századbéli angol utazó leírja, hogy az oroszok halál után kinyitják az ablakot.⁹ Az ablakkinyitás szokása általános szláv szokásnak mondható. A ruténeknél további változat gyanánt találjuk azt a szokást, hogy a haldokló feje fölött a tetőben csinálnak egy lyukat, a tótok meg fűvet égetnek a haldokló mellett, hogy a füsttel együtt szálljon el a lélek.¹⁰ A németek is azért nyitják ki az ablakot, hogy a lélek kirepülhessen.¹¹ Yorkshirében haláleset után kinyitják az ablakot, hogy a lélek szabadon távozhasson.¹² Mindez a haláltusa megrövidítését célozza. Különböző magyarázatokat adnak annak hosszadalmas voltára. Például Szeged vidékén ha valaki nem bír meghalni, mert haragosa van, a lélek csak akkor távozik, ha megbocsátott neki.¹³ Vagy pedig az a baj, hogy a haldokló ágyban nem tud meghalni, leteszik a földre, hogy megkönnyítsék a haláltusát. Bartholomaeides szerint a haldoklót letették a földre »ut inter trabes domum sustinentes iaceat medius«.¹⁴ Csaplovics szerint is a földretevés által megkönnyítették a halálküzdelmet.¹⁵ A Balaton mellékén, ha a haldokló nagyon szenved, a földre fektetik abban a hiszemben, hogy ott kevésbé ártanak neki a rosszak és a lelke könnyebben felszabadul.¹⁶ Hódmezővásárhelyen, mikor a nagybetegnek már a szava is eláll, akkor már »a földön

húz», nemsokára meghal. Ilyenkor leveszik az ágyról a földre és a ház közepére a gerenda alá fektetik gyékényponyvára. Az ágyról nemesak azért teszik le, mert a föld elősegíti, hanem azért is, mert az ágy hátráltatja a haláltusát; a haldokló ugyanis nem tud meghalni, ha a feje alatt tyúktollas párna van.¹⁷ Göcsejben a haldoklónak a földre, az asztal helyére vetnek ágyat árpaszalmából, hogy könnyebben halhasson meg. Azt tartják, hogy aki földön született (és régente a nők általában földön szültek), az nem tud az ágyban meghalni. Némelyek azért kíváncsiaknak le a földre, hogy hátha a dunyhában levő toll lopott, átok tapad hozzá és nagy kínnal fog járni kimúlásuk. Megtörténik, hogy a beteg leugrik az ágyról és odaszól a körülötte siráncozóknak: »Meg akarok halni, terítsenek hamar szalmát a földre, adjanak kezembe gyertyát,« és alig hogy lefekszik — meghal.¹⁸

Mit jelent a földretevés szokása? Aki a földön született, csak a földön halhat meg, mert a halál visszatérés az anyaföldbe.¹⁹ A palócok a halott feje alá párna helyett gyaluforgácsot vagy szalmával kitömött kis »gyócespárnát« tesznek. Az északi osztjakok mohára és rénszőrre, vagy pedig gyaluforgácsra fektetik halottaikat, tehát ugyanazon készséggel látják el, melyet a világrajövő csecsemőnek adnak »nyilván oly gondolatlanul, hogy a halál is születés, belépés egy új világba, afféle, mint a gyermeké.«²⁰ A vogulok nyíltan ki is fejezik, hogy miről van szó, mikor azt mondják: *az alvilág fejedelmének legifjabb leánya fogadta ölébe.*²¹ Ahol pedig ezenfelül a tollas párnától való elkülönítést is hangsúlyozza a szokás, máso-

dik tényező gyanánt feltehető az a képzet, hogy a madáralakú tollas lelket a hozzá hasonló tollak²² tartják vissza. Írorszáiban, ha a haldokló nagyon kínlódik, azt hiszik, hogy a csirketollak miatt van ez és barátai az ágyról a földre teszik, hogy könnyítsenek fájdalmán. A cseremiszek és votjákok a tollas párnát elveszik és szalmát tesznek a haldokló alá.²³ Yorkshirében nem egykönnyen tud meghalni az, aki tyúktollakon fekszik.²⁴ A románok a kínlódó embert a ház földjére fektetik, vagy fekvőhelyét megváltoztatják; párnája alá borsót vagy borsóhéjat tesznek.²⁵ A szoba közepére a mestergerenda alá fektetik a vívódó beteget az oroszok.²⁶ A tótok szerint tyúktollakon nehezen lehet meghalni és így ezeket kiveszik az ágyból.²⁷ Sziléziában a párnát, amelyben tyúktollak vannak, hirtelen elrántják és szalmára ágyaznak a haldoklónak, vagy a pusztta földre teszik.²⁸ A litvánok és németországi lengyelek a haldoklót kirántják az ágyból és a földön kiterítik, hogy ezáltal is megkönnyítsék kimúlását.²⁹ Németországnak körülbelül minden vidékén, azonkívül a cseh,³⁰ zsidó és ind néphitben is megtaláljuk a szokást.³¹ A mi szokásaink még külön is megérsítik ezt a feltevést. Nem elég a halottat a földre tenni, az irányt is a ház mestergerendája szabja meg. A mátravidéki palócoknál a mestergerendát egy kicifrázott oszlop tartja, melyet ők »boldog anyának« hívnak* és amelyet a gyermekek

* »A mestergerendát az ágasokon kívül két gömbölyűre faragott faoszlop tartotta; ezek egyike az asztaltól nem messze, a másika pedig a kemence padkájának szegleténél volt fölállítva s az elsőt »baódoganyának«, a másikat »bálvány«-nak nevezték: a baódog-

lefekvés előtt, vagy ha csínyt követtek el, rendre megcsókolnak.³²

Látnivaló, hogy a haldoklóval szemben való rosszindulat, agresszivitás, ha elfojtva is, de azért elég nyomatékosan megnyilvánul ezekben a szokásokban. A művelt emberiség lelkiismerete kényesebb, talán mert rosszabb és nem tűr olyan orvosi beavatkozást, amely a még olyan kínos haláltusát megrövidíti. Valóban, ha tekintetbe vesszük a hirtelen történő megrázkódtatást, meg a szokás szuggesztív hatását, nincs kizárva, hogy ez a bánásmód olyanokat is hozzásegít a túlvilág gyönyöreihöz, akik e nélkül még a földi siralom-völgyben maradhattak volna. A kegyes lepelbe bujtatott agresszív szándék, a vágy, hogy az élők a halottat, a halált, maguk közül kiküszöböljék, semmiesetre sem lehet kétes. Ahogy a tollaspárna visszatartaná a tollas lelket, a tükörkép gyanánt megjelenő lelket a tükör marasztalhatja. Eger vidékén és Besenőtelkén fekete kendőt borítanak a tükörrre, az órát megállítják, hogy a lélek vissza ne térjen. Rétközberencsen a tükröt azért takarják le, hogy a halott meg ne pillantsa magát benne. Nagyszalontán azért fordítják meg a tükröt, mert mellette megy ki a lélek, vagy mert a halott megijed, ha meglátja magát benne. Nagylengyelben, aki ilyenkor a tükörbe néz, sárgaságot vagy halottszínt kap. Hollómajorban (Győr

anyára fügeszttették fel a nők, leányok ünneplő ruhá-jukat, a bálványra pedig a férfiak sallangos lószerszámaikat. «*Pintér Sándor*: A palóc család otthona. Néprajzi Értesítő. 1909. 201. Dr. Fuchs Dávid szíves figye-lmeztetése folytán idejegyzem, hogy a palóc »baódog-anyát az orosz is »materitse«-nek nevezi.

Róhelm: Magyar néphit és népszokások.

megye) nemcsak a tükröt, hanem a kutakat is eltakarják, mert a tükörben vagy a kútban ott van a halott arca.

Mindez természetesen a szomszédos népeknél is kimutatható. A délmagyarországi németek a székeket felfordítják és a tükröt egy kendővel takarják le, a temetkezés alatt boszorkány jelenik meg a tükörben. Németprónán a megokolás sokkal racionalisztikusabb: ha nem takarják le a tükröt, akkor az üveg elveszti fényét. Sziléziában újabb halálesetet jelent, ha a halott a tükörben tükröződik. A poseni lengyelek azt hiszik, hogy aki belenéz az ilyen tükörbe, amelyben a hulla tükröződött, nemsokára meghal. A csehek a vizesvedret is fellökik, ebben fürdik a lélek és aki iszik belőle, meghal. Ugyanígy a délszlávok, csak hogy itt a személyesített Halál veszedelme lappang a vízben és a tükörben. A románok azért takarják le a víztartó edényeket, mert a lélek nagyon vonzódik a vízhez és ha beleesik, megfullad.³³ Az erdélyi románok azért takarják le a tükröt, mert ha az élő meglátja benne a halottat, kénytelen követni. A szász Érchegységben azt mondják, hogyha a halott meglátja magát a tükörben, »megkettőződik a koporsó«, vagyis a halál.³⁴

Valóban abban a biológiaiilag determinált felteggásban kell keresnünk ennek a hitben legmélyebb gyökerét, hogy a halál egy kettéválás, oszlás. Az első élménynyomokon alapuló fikció maga a lélek. De a lélek tükörkép és mivel a lehasadás után csak újabb odatapadás következhet, a tükörkép, a lélek rögzítődik a tükörhöz. Most megint megindul a folyamat, egy lélekből, azaz halottból kettő lesz. A megkettőzés jelenségét régebben az

önszeretésből (narcisszizmus) magyaráztam, de hozzá kell tenni, hogy a narcisszizmust éppen a halálfélelem kényszeríti ezekre a védekező fikciókra.

A halott visszatérését a legprimitívebb népek cselekvő erőszakkal az élővel szemben esetleg elfojtott ellenséges indulatnak nyilvánvaló kilobbanásával gátolják meg. Ennek a nagyon is emberi jelenségnek nyomait a magyar népszokásban is megtaláljuk. Így például Bod Péter említi, hogy a székelyek lövöldözni szoktak, mielőtt a koporsót a sírba leeresztik.³⁵ Csaplovics szerint fűrészst tettek a koporsóba, hogy a felkelni próbáló halott ruhája ebben megakadjon.³⁶ Az utóbbi példa már inkább a délszláv és román szokások körébe tartozó vámpírizmus átvételének látszik, amint hogy teljességgel az a különben is eloláhosodott hoszáthiak szokása, akik egy alkalmas pillanatban hosszú vasszeget vernek a boldogult koponyájába a haj közé, ahol nem látszik, vagy a szívébe, nehogy élet maradjon benne és a koporsóból felkelve, mint sztrigoj haza járjon.³⁷ Ha pedig a háziállatok között pusztulás mutatkozik, hozzáértő emberek kiássák a halottat sírjából, fejét vagy más testrészét levágják és megcsontkítva temetik vissza. Ha az állat tovább is pusztul, ugyanazt a halottat háromszor is kiássák és az egész testét összevagdossák.³⁸ A Cserháton, mikor a koporsót a házból kiviszik, háromszor az ajtó küszöbére ütik, hogy a halott haza ne járjon. A hoszáthiak az ajtót háromszor jól becsapják, nehogy még visszatérjen és mást is magával vigyen a családból.³⁹ A szokást megtaláljuk a tótoknál: a koporsóval, melyben a halottat viszik

ki a szobából, háromszor az ajtó küszöbére ütnek, hogy a halott haza ne járjon.⁴⁰ A rutének, mikor a koporsót kiviszik a házból, háromszor odaütik a küszöbhez. A pap beszédet tart, amelyben a halott nevében kéri az egybegyülteket, hogy bocsás-sák meg neki, amit vétkezett.⁴¹ Sziléziában háromszor teszik le a koporsót a küszöbre és épígy minden keresztnél.⁴² Stíriában a szlovének egy pillanatra leteszik a küszöbre a koporsót.⁴³ A románok Alsófehér vármegyében a küszöbötől háromszor fordulnak vissza a szobába.⁴⁴ Bukovinában, mikor a holttestet a házból kiviszik, megérintenek minden küszöböt, amelyen átmennek, hogy a halott elbúcsúzhasson hozzátartozóitól.⁴⁵ Hasonlóképpen a kondai vogulok: mikor a halottat kiviszik, a jurta minden küszöbénél megállnak és a koporsót fölemelik egészen a tetőig, mégpedig azért, hogy a halott még egyszer és utoljára megérintve a küszöböt és a tetőt, így vegyen búcsút a háztól.⁴⁶

Ha figyelemmel olvastuk az eddigieket, már ezekből is kivehettük a két egymástól eltérő szándékot, vagy mondjuk enyhébben ugyanannak a szándéknak két egymástól elütő árnyalatát; a halott ne térjen vissza, vagy hogy még egyszer, utoljára érintse a küszöböt és vegyen rendes búcsút hozzátartozóitól. Még nyilvánvalóbbá válik ez az abivalencia (kétértékűség), ha megtudjuk, hogy a küszöb érintésének parancsa mellett ugyanannak tilalmát is megtaláljuk. Így például némely német vidéken a koporsónak nem szabad a küszöbhez érni, mert akkor a házban mindenki meghal,⁴⁷ vagy Kelet-Karjalában ilyenkor nem szabad megérinteni az ajtófélfát, mert különben

a »hiimasti« (»a halott ragálya«) ott marad a házban.⁴⁸ A szokáshoz fűződő megokolások, mint amelyek a tulajdonképpeni »pszichikus« tényezőt tartalmazzák vagy leplezik, igen fontosak. Így több német vidéken azért teszik le a koporsót a küszöbre, hogy a halott vissza ne térjen. Csehszországban ellenben azért, hogy az áldás a házban bennmaradjon.⁴⁹ Feltűnő, hogy a kegyeletes tendencia, amely a halott magatartására irányul, itt szinte el van bujtatva a halotttűzés leple alá. Ha ennek az elfojtásnak okát keressük, azt elsősorban a házra és különösen a küszöbre vonatkozó tudattalan képzetekben találjuk meg.

Bajorországban, Vogtlandban és Csehországban a küszöbön nem szabad fát vágni, mert ott tanyázik a házi kígyó- vagy az őskígyó-alakban tovább élő lelke. Örmény és hindu néphit szerint a lelkek a küszöb alatt tanyáznak.⁵⁰ Különösen érdekes a küszöb szerepe azokban az indiai és európai szertartásokban, amelyek a menyasszonyt hozzák a küszöb alatt tanyázó lelkekkel kapcsolatba. A szertartás célja a gyermekáldás, vagyis a küszöb alatt élő ősnak újjászületése az asszony méhében.⁵¹

Az ausztráliai totemizmusról szóló művemben azt hiszem, véglegesen igazoltam, hogy a születésre vonatkozó mítikus képzetekben csak a valódi folyamat reduplikációit kell látnunk,⁵² és ha ezt az elvet itt is alkalmazzuk, érthetővé válik, hogy valamint a testtől elszakadó lélek, az anyától elszakadó gyermek, a házból kijövő test is érinti a küszöböt, azaz egy szimbolikus vaginát. A halottakat sok helyen azért temették a küszöb alá, hogy biztosítsák újjászületésüket, ma leg-

alább érintik a küszöböt a régi szokás csökevénye gyanánt. A csehországi németek ilyenkor azt mondják: »Isten nevében jöttem e házba, Isten nevében megyek ki belőle újból.«⁵³ A női test küszöbén kezdődött a tudatos élet, a küszöb jelzi tehát az árnyékelet határát. A küszöbről felemelve megszületik a halott, hogy újból élhessen odaát. A göcsejiek szerint a halottat a ravatalos ágyból fejjel előre kell kivinni, hogy úgy kerüljön a koporsóba, mint születésekor a világba.⁵⁴

2. A nagy út.

A nagy útra útravaló is jár. A lovonjáró népeknek *paripa*, a gyalogosoknak *cipő*, mindkettőnek pedig *étel* és a veszedelmes útra *fegyver*.

A lóval vagy lovon való eltemettetés kétségtelenül más uraltáji népekkel egyetemben egykor a magyarság ősi temetkezési módja is volt. Talán ennek a csökevénye még a ravatal népies *Szent Mihály lova* elnevezése, meg az olyan közmondások, mint: »megrúgta a Szent Mihály lova« vagy »*elpatkol*« azaz meghal.⁵⁵ Az utóbbi mondás az élő népszokással is kapcsolatba hozható. A palócok ugyanis hellyel-közzel az elhalt fiatalemberek mellére lópatkót helyeznek. A közlő és utána Munkácsi ebben a szokásban a régi lóval való temetkezés csökevényét látják, hivatkozva, mint átmenetre, arra, hogy a keresztségre áttért magyarok a ló helyett csak ennek a jelképét, a zabolát vagy a kengyelvasat tették a sírba szintúgy, mint a beltíri és telengut tatárok, meg a kirgizek.⁵⁶ Mivel azonban a halott mellére nemcsak patkót, hanem vasalót vagy más vasat is szoktak tenni

és a vas általában a szellemek ellen nyújt védelmet, a szokás értelmezéséhez szó fér.⁵⁷ A magyar »elpatkolni« szólásmódnak megfelel a rajnavidéki és erdélyi szász »inem die Hufeisen abreissen«. Az erdélyi szászok t. i. régente vaspatkolást viseltek a cipőn, amelyet a halottról levettek, a románok szerint azért, mert az ég kapuja mellett van a pokol és ha a pokol kutyája meghallja a vas kopogását, a halottat az alvilágba cipeli.⁵⁸ Csak-hogy e mellett akadnak a lovas temetésnek kétségbevonhatatlan nyomai is. Bél Mátyás a következő leírást adja a nógrádi temetésekről: cada-ver proximus gerens... lentus praecedit, inse-ver proximus eques cataphractus,
 insequitur alter, pullatum gerens... lentus praecedit, insequitur alter, pullatum equum ductans.⁵⁹ Karácsonyi János 1383-ból közöl egy okiratot, amelyben arról van szó, hogy az egyik örökös kifizetni tartozik ama lónak árát, mellyel az elhunyt örökhagyót az egyházhoz vitték ugyanesak ezen egyház részére.⁶⁰ Hasonló csökevénynek tekintendő például a norvég szokás, hogy a lovat fordítva fogják a szánba, míg a temetés tart.⁶¹ A ló az ázsiai puszta, a cipő Európa. Szegeden a halott lábára harisnyát húznak, »mivelhogy szörnyen tüskös út visz a mennyországba« és ugyanezért papucsot is húznak rája.⁶² Skót néphit szerint ajánlatos dolog néha egy szegény embernek egy pár cipőt ajándékozni, mert az illető a másvilágon, mikor a tüskés mezőn kell átmennie, hasznát veszi ennek a pár cipőnek. Snorri krónikája szerint a halottnak lábára húzott cipő lehetőleg új legyen, hogy akadálytalanul jusson el a Walhalába. Kelet-Poroszországban, mint Szegeden, ha-

risnyát és papucsot húznak a halott lábára. Egy maszúr asszony azzal fenyegette meg az urát, hogy majd rossz cipőt húz a lábára, ha meghalt, így aztán lekési az utolsó ítéletet.⁶³

Mint ahogy az élő valamit visz magával a tarisznyában, ha útrakél, a halott sem maradhat éhomra a nagy úton.

A csángók odateszik a halottnak pipáját, hogy ne jöjjön vissza érte.⁶⁴ Bartholomeides idejében még az volt a szokás Gömörben, hogy mindenféle gabonából egy részt adtak a halottnak. Temes megyében a halottnak bort adtak, fejéhez körtét, almát, szilvát és más gyümölcsöt tettek, a sírra pedig kenyeret és más ételeket állítottak.⁶⁵ Különböző használati tárgyakat is adnak a halottnak, így például Szegeden törülközőt, zsebkendőt, fésűt.⁶⁶ Dél-Magyarországon állítólag még előfordul, hogy száraz szilvamagot tesznek a koporsóba, »hogy jó gyümölcstermés legyen«. Egy darab kenyeret is szoktak a sírba tenni, katolikus vidéken szenteltvízbe áztatva, hogy a szárazság ne bántsa a vetést.⁶⁷ Észak-Magyarországon egy üveg pálinkát vagy bort tettek a koporsóba.⁶⁸ A dunántúli németek nem annyira étel-italról, mint inkább olyan dolgokról gondoskodnak, amelyek a halottat megvédik a gonosz lelkektől. Fejéhez feszületet, égő gyertyát, egy kis csomó kalászt vagy szentelt bérkát tesznek, azonkívül egy szenteltvíztartót, amiben megmosdik, mielőtt az örök bíró színe elé lép.⁶⁹ Ugyanúgy a csehországi németek szerint a halottnak jár egy pohár víz, egy törülköző és egy égő gyertya, hogy megmosdhasson, mielőtt az Úr színe elé lép.⁷⁰ A szász Érc-hegységben a gyertya arra való, hogy a halott,

ha felébred, ne legyen sötétben. Voigtlandban a legmodernebb vívmányokkal látják el a halottat, kap esernyőt és sárcipőt.⁷¹ Fésűt, borotvát és törülközőt Sziléziában.⁷² Mecklenburgban⁷³ és Oldenburgban adnak a halottnak.⁷⁴ Badenben az ablak elé, amíg holttest van a házban, tejet tesznek.⁷⁵ Ha a halál pillanata születés, a nemrégien elhunyt halott még kis gyermek. Svédországban pipát, zsebkést és egy pálinkásüveget tettek a sírba, az antwerpeni zsidók kenyeret és egy pálinkásüveget. A huzulok és rutének különféle ételt, italt, a galíciaiak gabonamagvakat és kolbászt tettek a sírba.⁷⁶ Szerbiában egy kis edényben vizet, másikon olajat, harmadikban bort tesznek a sírba. Azonkívül pedig búzalisztból készült kovászt adnak a koporsóba. A sírra törülközőt, virágot és mindenféle ételt tesznek.⁷⁷ A búza és a magvak nemcsak táplálkozásbeli fontosságuk arányában szerepelnek a halottnak adott ételneműek között. A macedóniaiak, mikor a halott lelki üdvéért áldoznak, a búzában a feltámadás jelképét látják.⁷⁸ A voguloknál valószínűleg szláv kölesönzésekpen megtaláljuk azt a szokást, hogy a szoba mennyezetére magvakat, darát szórnak.⁷⁹ Az eleuziszi misztériumokban a búzakarász volt a halhatatlanság jelképe; az anyaföldbe hatoló mag után a halálán aratott diadalt jelentő gyermek.

A veszélyes útra védtelen nem mehetett a harcos. A harcos sírjára kópját tűztek és ez volt a kiindulópontja temetőink kópjafáinak.

A tulajdonképpeni Székelyföldön, különösen Siklódon, még a hatvanas években is úgy temették a férfiakat, hogy legelől, a temetési menet élén, haladt lóháton egy ember, kezében lefordí-

tott kópjával, melyet a temetés után a sírra tűztek és ha ifjú volt, akit temettek: fehér, ha pedig öreg volt, akkor fekete zászlócskát kötöttek a le-tűzött kópjára.⁸⁰ Többször megemlíti ugyanezt a székely szokást Orbán Balázs.⁸¹ Marosszéken a temetés harcias pompával történt. A kópját egy tekintélyes ember két legénytől támogatva lóháton lefordítva viszi a koporsó előtt. A sírnál lövöldöznek és a behantolás után a zászlós kópját a sírra tűzik.⁸² Viski feltevése szerint temetőink jellegzetes kópjafái (fejfák) eredetileg lyukasak és a kópja letűzésére valók. »Minthogy a friss hantba szúrt lobogós kópja szélben, esőben eldül, a kópjafa nyilván a kópja biztos és tartós feltűzésére szánt talpfa, tőke, tartófa, egyszóval kópjafa és nem kópja.«⁸³ Ezt a részét a kérdésnek tovább nem bolygatjuk; a fejfák már valószínűleg az oszmán-török hódoltság, illetve a török szokások hatását mutatják.⁸⁴ Maga a sírra tűzött kópja, illetve a belőle kialakult zászló visszavisz minket a messze múltba. Kővárytól azt az érdekes részletet tudjuk meg, hogy a temetésnél használt kópját, illetve a belőle kialakult zászlót összetörték.⁸⁵ A tizenhetedik század elején a temetési szertartáshoz szükséges dolgok között említik forrásaink a kópját és kópjavasat.⁸⁶ Thurzó György és Bosnyák Tamás koporsója előtt két zászlót vittek; egy arannyal írottat és egy fekete tafotazászlót. A fekete zászlót a sírba vetették, míg az aranyosat nyelénél fogva a templom falára függesztették.⁸⁷

A sírra tűzött kópja az emberiség legősibb szokásai közül való, minthogy a kópja, lándsa és ehhez hasonlóak a legrégibb fegyverek. Az ausz-

tráliaiak és más primitív népek adatainak felsorolására itt nem akarunk kitérni, hiszen uraltáji adatot is találunk, amennyi csak kell. A beltírek a hulla lába közé nyerget, melléje baltát, kést, kapát, ételt, italt tettek, azonkívül íjjat, nyilat, de ezeket már széttördelve, nyilván azért, hogy a halott ne árthasson velük az élőknek.⁸⁸ Egyéb dolgokon kívül a fegyverek veleadását a tungúzoknál és burjátoknál is megtaláljuk.⁸⁹ Az osztjások mindenféle más használati tárgyon és ételen kívül íjjat, nyilat, baltát, kést tesznek a sírba.⁹⁰ Hun- és honfoglaláskori magyar sírokban megtaláljuk a teljes fegyverzetet,⁹¹ de ez mind csak távolabbi párhuzam a kópjás temetéshez. Már közelebb visz minket célunkhoz az ujugurok szokása, akik a halottat, mint valami élő embert, helyezték el a sírban, kópjával a hóna alatt.⁹² A mongolok a tizenharmadik században,⁹³ ha valaki megbetegedett, szállásán lándsát állítottak fel és arra fekete nemezt csavartak körül.⁹⁴ Mikor meghal, evvel a lándsával temetik el.⁹⁵ De a kalmükök és különösen a kirgizek azok, akiknél a mi kópjás-zászlós temetésünket a maga egészében megtaláljuk. A kalmükökről Pallas írja, hogy a fej és láb oldalán összesen négy rudat vernek le, amelyre imádságokkal beírott kék vászondarabokat aggatnak. A szélben a kék vászon zászló gyanánt lebeg.⁹⁶ Ez, úgy látszik, már a buddhizmustól módosított formája az eredeti szokásnak. A kirgizeknél a gyógsátor (ak-üj = fehér sátor) füsteresztő nyílásából lándsaszerű póznán vörös zászló lobog. A végén, mikor már lobog a tűz a sírgödörben, a férfiak megragadják a vörös zászlót. A nők védelmezni próbálják, belekapaszkodnak,

sírnak, jajgatnak. De a zászlót mégis elveszik tőlük, odaviszik a tűzhöz, ott összetörik a nyelet (vagyis lándsát) és a zászlóval együtt beledobják a tűzbe.⁹⁷ Katanov a következő leírást adja: »Ha ifjú legény hal el, a kópjához zászlóképpen vörös szalagot kötnek; a kópja fája a sátorban áll az előszögletben, csúcsa pedig a szalaggal kiemelkedik a sátorból. Egy esztendő múlva nagy tort ülnek, amelyen valaki eltöri a jelvénykópját. A gazdasszony és lánya átölelik a kópját, sírnak fölötte és nem bocsátják kezükből. Mindamellett a férfi kirántja és eltöri. Ezután nagy tüzet raknak és abba belevetik a kópját szalagostól.«⁹⁸ De alighanem már itt is módosult szokással van dolgunk, amelynek alapelemei a halottnak a kópjával való azonosítása és a halottégetés kereszteződése a temetéssel. A szemipalatinszki és orenburgi kirgizek szokása egyrészt a régi mongolhoz, másrészt székelymagyar szokáshoz áll közelebb. Amint a kirgiz meghal, az ő sátorában azonnal felállítják sajátos módon az ő najzáját, azaz hosszú rudas kópjáját, melynek hegye a halott *fiatal, közép, vagy öreg kora szerint vörös, fekete vagy fehér* zászlócskákkal ellátva a sátor tetején rézsutos helyzetben kiemelkedik. Így marad a najza egy évig és még tovább bizonyos emléktorig, midőn ketté törve néha a sír fölé szúrják, reá helyezve az elhunyt kedvelt lovának koponyáját.⁹⁹

Az egyezés itt már olyan fokú, hogy párhuzamos fejlődésről szó sem lehet. Atyha községben ugyanis még azt is tudták, hogy a zászló *felete az öregeknél, fehér a fiataloknál*.¹⁰⁰ Besnyőtelkén az öregeknél a zászló fekete, a fiataloknál kék vagy

páros.¹⁰¹ További kutatás tudná csak eldönteni, hogy itt az ázsiai török kultúrhatás, vagy az oszmán hódoltság kora hagyott-e nyomot?

Áttérünk most a koporsóba tett pénzdarab szokására. A palócok az áldott állapotban elhalt nő mellé egy kis inget, egy szál vékony viaszgyertyát és egy krajcárt is helyeznek el, amit a kiszemelt keresztanya köteles adni. Palóc hiedelem szerint ugyanis a gyermek megszületik még a koporsóban is, arra kell tehát a kis ingecske, a krajcár, hogy az újszülöttnak a másvilágon legyen mivel megvenni a világosságot, a kis viaszgyertyára meg a keresztelés alkalmával lesz szükség, mert úgy vélik, hogy az ilyeneket Ker. Szt. János a Jordán vizében az utolsó ítélet napján meg fogja kereszteni, valamint a halva született és kereszteleetlen gyermekeket is, akik mellé ingeskét, krajcárt és viaszgyertyát szintén helyeznek. A krajcárt rendszeren a gyermek kezébe teszik.¹⁰² Más verzió szerint azért teszik a krajcárt¹⁰³ a halott »jókezibe«, hogy átvigyük a Jordán-folyón.¹⁰⁴ A hétfalusi csángók a felnőtt embernek egy pénzdarabot tesznek a markába, mikor meghal, gyermekeknek pedig anyatejjel csinált karikás kalácsot húznak a kezefejére, hogy átérasszék őket a másvilágra.¹⁰⁵ Besnyótelkén a halott kezébe pénzt kell tenni, hogy átmehessen Szt. János hídján. Ha valamely lélekről azt hiszik, hogy már a purgatóriumból kiment, de még a mennyországba nem jutott be, azt mondják, hogy a Jordán vizében áll.¹⁰⁶ A moldvai csángók a holt kezét a gyomrán egymásra teszik és belétesznek egy olvasót és egy viaszkeresztet, melyre egy gologán (8 filléres pénzdarab) van ragasztva. A pénz

költőpénz a másvilágon, vámot kell fizetni vele a hidakon. Szopós gyermek kezébe nem ezeket adják, hanem viaszból csinálnak az asszonyok egy kis füles pohárkát, abba fejnek az anya csecсібől egy kis tejet és ezt adják a gyermek kezébe, hogy mikor esetleg felkél, legyen neki ott teje. Némelykor a pipás férfi mellé odateszik a koporsóba a pipáját is, hogy ne jöjjön haza érte.¹⁰⁷ Annak, aki rendelkezik a temetésnél, a háziak odaadnak egy darab vásznat és három gologánt. A vásznat a rendező elteríti a küszöbén annak a szobának, amelyben a holt feküdt és a vászon hosszába egymástól egyenlő távolságra leteszi a három gologánt is. Mikor a holtat azon keresztül kivitték, ugyanazt a vásznat és pénzt a kapu előtt is éppúgy leteszi. A templomajtóban éppígy tesz. A vászon a híd, a pénz a vám a holtnak a másvilágon. A nyitott sír felett a rendező a háziak által előre megjelölt egyénnek egy égő gyertyát és egy élő tyúkot és egy darab vásznat ad át. A vásznat áthúzzák a levegőben a sírgödör felett, tudják, hogy az mindig hidat jelent, de már a gyertyának, tyúknak nem tudják a jelentőségét. A házikútnál a rendező egy előre megjelölt egyénnek egy darab vásznat és egy kalácsot ad át és úgy húzzák át az egész vásznat a kút felett. A vászon a híd a másvilágon a holtnak. A kalácsot azért adják, mert hosszú útra megy a holt. Más szertartásban bele is mártják ezt a vásznat a kútba, némelyek azt mondják, hogy akár egy év múlva is mehet ezt csinálni emlékezésül a holtra, mert hátha valami víznél fennakadt, nincs hídjá és nem tud tovább menni.¹⁰⁸ Az eloláhosodott hosdáthiak a halott nyelve alá egy piculát vagy más pénzdara-

bot tesznek.¹⁰⁹ Szegeden a halott bezárt szemeire egy-egy krajcárt tesznek, nehogy felnyíljanak, mert akkor vár valakit maga után a halott.¹¹⁰ Szilágy megyében a halott kezébe krajcárt tesznek, hogy kifizethesse a másvilágon a vámot.¹¹¹ Bács megyében a halott szemeit pénzdarabokkal zárják le, katolikus vidéken égő gyertyát tesznek a kezébe.¹¹² Csallóközi szokás szerint, akik a halottól félnek, pénzt, krajcárt vagy garast tesznek a markába.¹¹³ Ha a tátos ember meghal, kaviesot tesznek a szájába, mert másképp felfalja a holdat.¹¹⁴ Szeged vidékén egy öreg csizmadia nagyon lelkére kötötte a fiának, hogyha meghal, hát egy botot és egy négykrajcárost tegyen mellé a koporsóba, mert a hídpénzt majd követelni fogják a mennyország hídján. (Akkor ugyanis Szegeden négy krajcár volt az egy személy után való hídvám.) A mennyországba vezető utat általában hídon által képzei a nép.¹¹⁵ Ezek a látszólag homogén szokások földrajzi és tárgyi szempontból elemezve, a következő elemekre bomlanak:

1. Három palóc változat, amelyekben a halott kezébe tett pénz és a másvilág vizéről szóló hit együttl fordul elő. Egy változatban gyertya.
2. Bács megyében és Szegeden a halott szemére tett pénz, Bácskában gyertya a kezébe.
3. Két csángó változat. Pénz kézbe, kalács, gyertya, vászon, tyúk. Megokolás: másvilág hídjá, folyója. Szilágy megye: pénz a kézbe. Megokolás: hídvám.
4. Csallóköz és Szeged: pénz a kézbe. Csallóköz: halottól való félelem. Szeged: másvilág hídjá.
5. Szájba tett picula a Hosdáthon és a tátos szájába tett kavics.¹¹⁶

Ezeket az adatokat részben már Munkácsi¹¹⁷ tárgyalja és a magyar pogányság csökevényeinek tartja, hivatkozva a kondai osztjások szokására, akik a sírba egyebeken kívül néhány pénzdarabot is tesznek.¹¹⁸ Legteljesebbek adataink az 1. (palóc) és 3. (csángó) csoportban. A palócokkal vessük össze a következő tót adatokat: Némely községben a halott mellényzsebébe pár fillért tesznek, hogy a másvilágon legyen gyertyára valója mert különben az ujját kellene gyertya helyett meggyújtania.¹¹⁹ A halott után krajcárt vagy földet dobnak a sírba, ahol könnyebben hal meg.¹²⁰ A halott után aprópénzt vagy földet dobnak a gödörbe, hogy nyugodt legyen az örök álma.¹²¹ Túróc megyében a halottat pénzzel látják el és egy kenyeret szétvágva, elosztanak a szegények között, hogy a halott ezáltal a hét vámon át, melyen keresztül a mennyországba kell mennie, a szabad bemenetet kieszközölje.¹²² Nem lehet tagadni, hogy a tót és a palóc adatok között közeli a kapcsolat. Hogy a halott krajcár itt is, ott is előfordul, egymagában még mit sem jelent. De már, ha a palócok szerint a krajcár arra való, hogy megvegye a világosságot, a tótok szerint, hogy a másvilágon legyen gyertyára valója, akkor világos, hogy vándorlással van dolgunk. Az oroszok pénzt tesznek a halott mellé a koporsóba, hogy megfizethesse az átkelést a tengeren vagy a tüzes folyón, melyen át a paradicsomba jut. Nem csak az átkelésre kell ez a pénz; evvel veszi meg a halott a másvilágon a maga helyét, evvel vesztegeti meg a bírakat. A raskolnikok még ma is csónakformájú koporsókba temetnek.¹²³ A szláv adatok azt mutatják, hogy a palóc szokás

szláv hatás alatt alakult; a román adatok arra vallanak, hogy a szilágysági hétfalusi és moldvai csángó szokás minden ízében oláh, jóformán változatlan átvétel. Az oláhok kenyeret és pénzt tesznek a koporsóba.¹²⁴ Szilágy megyében az oláhok a halott nyelve alá tesznek egy kis ezüstpénzt, hogy a másvilágot határoló folyó révészét kifizethesse.¹²⁵ A Retyezát vidékén a halott szemeit egy-egy krajeárral lenyomják és a nyelve alá krajcárt tesznek »Charon számára«.¹²⁶ Nagyszeben vidékén a halott kezébe viaszkeresztet tesznek, hogy világítson neki, mikor átmegy a mennyország hídján. Pénzt is adnak a kezébe a révész számára, aki a halál vizén átszállítja.¹²⁷ A románok pénzt és viaszkeresztet tesznek a halott kezébe, utóbbit hogy a révet, vámot megfizethesse.¹²⁸ Hogy megkönnyítsék neki a számtalan akadály leküzdését az úton, amelyen a koporsót a templomba viszik, minden küszöbön, árkon, hídon át vászondarabokat vagy törülközőket terítenek, ezek azután a másvilágon hidakká válnak és így sok vidéken rövidesen hídnak (»pod«) nevezik őket.¹²⁹ A pénz arra is való, hogy a többi halott ne panaszkodjon, mintha az új jövevény ingyen volna közöttük,¹³⁰ voltaképpen azonban ez az ördögöknek járó vám, hogy vissza ne tartsák a lelket. A legborzasztóbb vám az utolsó, a paradicsom közelében. Körömvastagságú és késpengénél nem szélesebb hosszú hídon kell átmenni; alatta sárkányok- és kígyóklakta feneketlen tó. A hídon a lelket egy macska megtámadja és le akarja lökni a mélységbe; a lelket azonban egy kutya követi, ez megküzd a macskával. Arra is való a pénz, hogy a halott itt felfogadhasson egy embert, aki a macskát elker-

geti.¹³¹ Csak egy motívum szorul még magyarázatra a csángó szokásból: a tyúk-áldozat. Jellemző, hogy a kívánt kulcsot ismét a román néphit adja meg. A románok temetésnél a hant felett tyúkot nyujtanak át a meghalt lelkéért. Ez utat nyit a másvilágon, mert a tyúk a lelkek előtt halad, kapargálva, mintha csirkéi volnának.¹³²

Idáig minden világosnak tetszik, csak hogy a szokás megvan a magyarság ázsiai rokonainál éppúgy, mint szláv-román szomszédjainknál. A szoszvai vogulok a haldokló szájába egy fadarábot tesznek, hogy ne haraphassa össze a fogát, az osztjások pénzt adnak a balkéz markába.¹³³ A votjások kés, kanál, étel és dohány mellett még egy kis zacskóban pénzt is tesznek a koporsóba.¹³⁴ A cseremiszek mindenféle más tárgyakon kívül pénzt is adnak a halott mellé.¹³⁵ A török gagauzok a gazdag ember kezébe, mielőtt leterítik, két viaszgyertyából való keresztet tesznek és ahol a gyertyák kereszteződnek, rátesznek egy ezüst pénzdarabot.¹³⁶ Kínai Turkesztánig jutunk el az ugyanesak törökfajú beltírek révén, akik a halott baloldalához ételt és pálinkát tesznek, a szívére pedig egy pénzdarabot, mondván: »Legyen az ő szerencséje és lelkiállapota jó.«¹³⁷ A kalmükök a halott nyitvamaradt szájába az alvilági bíró képét, nyitvamaradt szemeire selyemkendőket tesznek.¹³⁸ Kínáig is elmehetünk, csak hogy itt a papírpénzt, a másvilág papírból készült hídját és hajóját mind elégetik.¹³⁹ VII, 18.

Nyilvánvaló, hogy a probléma a magyar szokások tárgyalásának keretén túlnő. Elliot Smithnek ezúttal alighanem igaza van az egyiptomi eredet feltevésével, mert a szokás nem olyan egy-

szerű, nem olyan ősi kultúrelemekből álló (pénz!), hogy az emberi gondolkozás őselemei (Elementargedanke) közé sorolhatnók. A régi Földközi-tengeri kultúra területéről a görögöghöz, innen pedig az európai szláv népekhez jutott el és így került természetesen Magyarországra is. A finn-ugor népek valószínűleg szláv forrásból kapták, éppúgy, mint a magyarok, míg a délebbi altáji csoport talán India és Kína révén ismerkedett meg a szokásunkkal. A helyhiány gátol benne, hogy a szokás keletre vándorlását Kínáig és Borneóig kimutassuk és ugyanezért lemondunk a pszichológiai magyarázatról is. Csak annyit, hogy ez már körülbelül helyesen megtalálható Elliot Smithnél is és hogy a dolog lényege eredetileg nem a pénz veleadása, hanem a félelmesen tátongó szemgödörnek a pénzzel való lezárása.¹⁴⁰ VII, 23.

3. Tor és lakodalom.

A halotti szokásokról való mondanivalónkat azzal kezdtük, hogy ezek a halál félelmetes jelenségét vagy siettetni (és rajta túlesni), vagy egyáltalán tagadni igyekeznek. A lélek távozzon el minél előbb, de ez a végső pillanat csak kezdete egy új életnek. A halott megszületik, útrakerel, »elmegy az igazi világba«.¹⁴¹ Ez volna a tagadás egyik módja, tagadja a megsemmisülést, fiktív élettel toldva meg a valót. A másik mód tovább megy és alighanem ősiabb ennél, tagad minden változást, lakomává változtatja a gyászt, örömmé a bánatot, lakodalommá a halált.

Hódmezővásárhelyen, mikor a gyászolók a temetőből hazamennek, akkorra már a ház előtt

várja az érkezőket a szegénység meg a koldusok. Ezeket, sőt elsősorban ezeket vendégelik meg. Paprikáshúst, lágy kenyeret, bort kapnak. A közép-korban lassanként mindenütt a szegények léptek az áldozati kultusznál a halottak helyébe¹⁴² és Hódmezővásárhelyen a katolikusok még tudatában vannak cselekedeteik jelentőségének. Legelőször ugyanis egy darab kenyeret, tányér húst, liter bort, kis üveg pálinkát adnak egyik koldusnak, mintha a megholtak adnák. Az öreg gazda így adja ki a parancsot a torban: »Húst a szegénységnek«, vagy: »Adjatok a koldusnak, hogy haza ne járjon a lelke.« Bent a házban a közeli rokonok paprikáshúst esznek, kalácsot, kenyeret és bort isznak. Néha olyan vígan vannak, hogy dalolnak is, sőt a cigány is húzza, mikor táncolnak.¹⁴³ Félegyházán is ez lehetett a szokás, de a halál utáni etetés lassanként áttolódott az őszi halotti ünnepre. Ezen a napon, aki csak teheti, cipócskákat, kalácskákat süt a szegényeknek. »Van is a templom körül annyi alkalmi koldus, hogy kétsorvást körülérik a templomot,« — írja Móra István. »Ösmertem olyat, aki előtte való nap még a tollszedő zsidók tollas zsákjait tologatta a vasúthoz, de Mindenszentek napján mankót, igazi hónaljmankót fektetett az ölébe. Aki adakozott neki, az is csakugyan megösmerte, mint én, de azért csak úgy adott neki, mint a többieknek. A lelkekért adakozott. Ez az adakozás annál nagyobb lett, mentül jobban kiment a divatból a szegények etetése; haláleset után egész csapat koldusnak a háznál való megvendégelése.«¹⁴⁴ IX. 7.

A borsodi matyóknál minden falunak megvannak a választott »koldusai«. A halált követő vásár-

napon, meg Halottak napján kiosztják közöttük a sok cipót, kalácsot, tojást stb.^{144/b} Közlebről megfigyelve ezeket a szokásokat, azt tapasztaljuk, hogy voltaképpen kétféle alkalom kínálkozik a temetéssel kapcsolatos vígságra, lakomára. A virrasztás, míg a halott a házban van és a tor a temetés után. A göcsejieknél a virrasztók kalácsot és bort kapnak. Esznek, isznak, imádkoznak, tréfáznak, játszanak, nem igen törődnek a halott körül siránczó házbeliek fájdalmával. Aki elálmosodik, csörgőpálcával költik föl, úgyhogy azt a füléhez csattogtatják.¹⁴⁵ Megint más a tor, a temetésen résztvevők megvendégelése.¹⁴⁶ A Nyárád mentén a virrasztásnál, tornál gyakori a részesegkedés, duhajkodás. Itt a haldokló meg is szokta hagyni, hogy a végtisztességre jövőket bőven lássák el étellel-itallal.¹⁴⁷ A Balaton mellékén is csak olyan sablónos, gyengülő félben levő szokás a tor, mint más vidékeken. Nagyobb jelentősége csak akkor van, ha legény vagy hajadon hal meg, mert ilyenkor tartották hitük szerint az elhunyt legény vagy leány lakodalmát.¹⁴⁸ A csángók szerint a holtak lelkei mindig az ember közelében vannak és az étel párájával, gőzével laknak jól.¹⁴⁹ Ez a motívum épebben megmaradt a szegedvidéki és csongrádmegyei halotti szokásokban. A szegedi tor még nem annyira »lekopott« népszokás, mint más vidékeken. Leginkább erős túrót, fehér kenyeret, marhahúspaprikást és bort adnak a torozóknak. Mikor az ételt beviszik a szobába és leteszik az asztalra, az énekes-asszony először is kivesz abból egy tányérravalót. Az étel tetejére egy darab kenyeret illeszt, mellé pedig egy pohár bort.

Erre az ételre ráimádkozik és az asztal közepére teszi. Nem szabad hozzányúlni senkinek, mert ez az elhunyt porciója és úgy tartja a nép, hogyha ebből az ételből eszik valaki a hozzátartozói közül, éhesen marad a halott és a másvilágon állandóan koplal. De ha idegen eszi meg, akkor olyan, mintha a halott ette volna meg. Ezért a koldusoknak jut ez is a maradékokkal együtt — másnap. Az étel, ének, tréfa és ivás lassan-lassan felváltja a szomorú hangulatot. Az ilyen vígra fordult halotti torban a sirató asszony el szokta énekelni a híres *Kánai menyegzőt*. Az ismert új-testamentumi jelenet humoros előadása mögött kétségkívül a halál és a menyegző közötti biológiai összefüggés lappang. Két versszakot idézünk az egészből:

»Adja Isten mi is örüljünk
Mikor lakodalmat hirdetünk
Jó bor mellett, duda nélkül,
Bolond a tánc ugrás nélkül.

Elment a szűz Mária is haza
És a szent fla is utána
Gyerünk mi is hát utána,
Ott vigadjunk mennyországba.«¹⁵⁰

A »Kánai menyegző« dallamára való táncról Kovács János is tud, aki különben a »virrasztás« és »tor« mellett harmadik halotti lakodalmat is említ. Ez az etetés a temetés után a kilencedik napon, majd újból kilenc hét után. Ilyenkor 8–10 koldust szoktak megvendégelni.¹⁵¹ Kálmány szerint a felsővárosi énekes-asszony, mikor már jól

ettek, ittak, fejére teszi a borosüveget és a »Kánai menyegző« éneket dalolva táncol.¹⁵² Pécskán, a hajadon leány felett mondandó halotti ének már részletesebben kidolgozza a motívumot. A leány vőlegénye Jézus, menyegző ágya a sír, örömatya a pap, vendégei az éhes férgek, akik a sírban ötöt várják eledelül. A harangok szava a lakodalmi pompa és mielőtt a sírba száll, leteszi fejről a menyasszonyi koszorút.¹⁵³ Ugyanígy a matyóknál. A halál a násznagy, Jézus a jegyes, forgácsból vetették a menyasszonyi ágyat és a koporsó a mátka-nyoszolya. Borsod megyében, Mercsén, minden asszonyt a menyasszonyi ruhájában és minden házas embert a »jegyruhá«-ban (a menyasszony által ajándékozott ingben, gatyában) temettek el.¹⁵⁴ A mátravidéki palócok a halatti toron terítenek a megholt részére. Kést, villát, kanalat keresztbe teszik egymáson, azután a tányért ráborítják, a lócán pedig üres helyet hagynak a számára. Ritka az olyan asszony akit nem a menyasszonyi ruhájában temetnek.¹⁵⁵ A göcsejiek ha leány hal meg, azt mondják: »Ne ríjon édes komámasszony, szebb menyasszonyt nem adhatott volna a Jézus Krisztusnak«. A legénynél »szebb vőlegényt nem adhatott volna a mennyországának.«¹⁵⁶ Csongrád megyében ha legény hal meg, pajtásai nemcsak a temetésen, hanem a toron is megjelennek, ahol ilyenkor táncolnak és dalolnak, de nem azért, hogy mulassanak, hanem, hogy ellakják a holtak lakodalmát.¹⁵⁷ Az egyházaskériek szerint a halott lakodalma arra való, hogy a másvilágon legyen neki menyasszonya. Szegváron még 1912-ben ellakták a halott Mészáros István lakodalmát, akinek temetésén Gyula Ist-

ván leánya vitte a menyasszony szerepét. A halott lakodalmát itt azért ülik meg, mert másként hazajárna. Pécskán a múlt század hatvanas éveiben ilyenkor a sírnál táncoltak.¹⁵⁸ Nyilván ehhez a táncsal megült halottak lakodalmához tartozik, de bizonyos tekintetben mégis egyedülálló az a halottas tánc, amelyet 1683-ban megjelent »*Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus*» szerzője egy magyar városban látott: Egy legény lefeküdt a szoba közepére; kezeit és lábait szétterjesztette. Az arca zsebkendővel volt letakarva. Így feküdt ottan és egyáltalán nem mozdult. Erre meghagyták a zenésznek, hogy dudáján a holtak táncát (den Toten-Tanz) játssza. Mihelyt ez belekezdett, néhány férfi- és nőszemély a fekvő fickót énekelve és félig sírva körüljárta. Összetették mellén a kezeit, és a lábait egybekötözték. Majd hasrafektették meg hanyat és mindenféle játékot úztek vele. Végül egyenként felállították és táncoltak vele. Fertelmes volt őt nézni, mivel a fickó legkisebbet sem mozdult, hanem ahogy tagjait állították, úgy maradt rögtön megmerevedve. Temetésen kívül még menyegzőkön is eljárták »farsangi bohóság gyanánt«, de egy alkalommal az Isten a holtat ábrázolót megbüntette, úgyhogy valóban holtan maradt ott. A szokáshoz még egy monda fűződik, a Nagybányán történt tárnabeomlásról, ahol egy erdélyi herceg a bányászok özvegyeit, akik nem tudták, hogy mi történt, táncba vitette és azután azt mondta a vendégeknek: »Ti, urak, ez ám egy ritka tánc; egész életekben nem fogtok háromszáz özvegyasszonyt ily vidáman és táncolva látni, mint most itt látotok!«¹⁵⁹ A monda persze nem lehet valóban ki-

indulópontja a szokásnak, de éppen másodlagos jellegénél fogva, esetleg megőrizhette a szokásnak egy időközben elavult vonását. A mi esetünkben ez nem lehet más, minthogy a táncoló halott személyesítője mellett annak »özvegye«, illetve menyasszonya is táncolt a toron, illetve lakodalmon. Wlislöcki szerint a halottas tánc Erdély némely vidékén még ma is dívik, mégpedig disznótör alkalmából. A legfiatalabb férj mereven, mozdulatlanul fekszik a hasán, míg a háziasszony a disznófőt az alfelére teszi. Erre a vendégek vadul körültáncolják és ha ilyenkor a tányér lepottyan, mindenki rávág párszor, hogy életében annyi disznót öljön, ahány ütést ilyenkor kapott.¹⁰⁰ IX. 14.

Ámbár ebből az adatból egy kis fantáziával sok mindent ki lehetne hámozni, így például, hogy disznótör eredetileg temetési tor, a disznóölés emberölés helyett stb., mindettől egyelőre tartózkodunk. Wlislöcki megbízhatósága ugyanis, különösen ahol az adatot közelebbi helymegjelölés nélkül adja, egyáltalán kétes, de még kétes az is, hogy ennek a szokásnak, még ha gyakorolják is, van-e valamilyes köze a halottas tánchoz. Valami kísértetszerű, fehérleplek lények járnak ugyan a vépi disznótörökön,¹⁰¹ de ez mind túlságosan ingadozó alap ahhoz, hogy reá építhessünk.

Marad tehát a mai magyar népszokásból következtethető valószínűség gyanánt az elhunyt legény vagy leány lakodalma, amelyben talán úgy a »halott«, mint a »menyasszonya«, illetve személyesítőik táncoltak. Másodszor volna a menyasszonyi ruha használata halottas ruha gyanánt és végül az a felfogás, hogy a halál me-

nyegző a férfié a mennyországgal, a leányé Krisztussal.

A halotti tor megvan a szomszéd népeknél is, megvan általában az indogermánoknál éppúgy, mint az uraltájiaknál.

A horvátoknál külön szertartásokat találunk a legidősebb vendéggel, egy kenyérrel és kalácsokkal kapcsolatban,¹⁶² amelyekre magyar párhuzam hiányzik. Már a magyarországi szerb szokások leírása sok rokonvonást mutat. Van kétféle temetés, kicsi és nagy, a nagyhoz zászlót is visznek.¹⁶³ Ha nőtlen legényt, vagy leányt temetnek, a koporsóval párhuzamosan négy lovas legény halad, a koporsó mellett pedig fehér ruhás leányok rózsaszínű szalagokat visznek. A temetőben a pap a koporsóra földet szór és leönti borral. Hazatérkezve megmossák kezüket és odaülnek a halotti torhoz. Közös üvegből isszák a meleg pálinkát és ivás előtt azt mondják: »Isten oldja fel a lelkét«. Szerintük a lélek nem eszik, csak az ételnek kell előtte lennie. Másnap kimennek a temetőbe és ott a rokonok pogácsát és egyéb ételt osztanak ki a szegényeknek. Hat hét múlva megismétlik a tort és ilyenkor a halott ruháját adják a szegényeknek.¹⁶⁴ A délmagyarországi ú. n. krassován bolgárok egy-két vödör pálinkát és száz darab zsemlyét visznek a temetőbe és ott szétosztják a résztvevők között. A férfiak megássák a sírt, az első korty pálinkát a sírba locsolják. A sírkeresztre virágot vagy koszorút tesznek, ha legény vagy leány nyugszik alatta. Visszajövet megtartják a pománát (tor). Az első korty pálinkát és az első falat ételt a halott emlékének szentelik. Nagyon figyelemreméltó a következő részlet. »Másnap

szűz leánnyal vizet hordatnak a reggeli órákban. Két dézsával a pázsitot kell a leánynak locsolnia, négy dézsával pedig a szomszédos házakba kell vizet vinnie. Ez öt hétig tart és rendesen valamelyik szegény rokon végzi a halott lelki üdvéért. A harmadik és kilencedik napon, a harmadik héten, az ötödik hétnak napi fordulóján és negyven nap múlva azután pénzt dobálnak a kútba, melyből a leány merített.¹⁶⁵ A hatodik hónapban odaajándékozzák a halott ruháját valami árva gyerekeknek.

Ez a bolgár szokás azért nevezetes, mert Demosthenes a Leochares elleni beszédben azt mondja, hogy a legényember sírját a lutrophoros-ról, a vízhordó edényről lehet felismerni. De a lutrophoros voltaképpen a lakodalomnak szimboluma, illetve az ilyenkor szokásos fürdő, a legényember sírján tehát a halottnak járó lakodalmat jelenti.¹⁶⁶ Némi valószínűség szól tehát a mellett, hogy a vízhordó leány itt is hasonló képzeteket takar. Talán a halott menyasszonyának helyét foglalja el, mint ahogy az árva gyermek, aki a halott ruháját kapja, talán magát a halottat személyesíti. A földrajzi kapcsolat, illetve más délvidéki adatok, mindenesetre támogatják ezt a feltevést. A délvidéki németek (Stájerlak) ha fiatalot temetnek, temetés után elmennek a kocsmába, ahol az előbb leírtakhoz hasonló táncos tort ülnek.¹⁶⁷ De csak a fiataloknál, az öregeknek nem jár a tánc, se a lakodalom. A szerbeknél, ha egy legény meghal, felöltöztetnek egy leányt menyasszonyi ruhába. Két koszorúval meg két vőfélyel megy a lakodalmi menetben. Mikor a holttestet a sírba bocsátják, rádobják az egyik

koszorút, a másikat a leány hordja, aki pedig az életében egyáltalán nem volt a halottnak jegyese.¹⁶⁸ Végül a szerbiai cigányokról tudjuk, hogy a férfi felesége halálakor leölet egy malacot és muzsikaszóra táncol. Mikor ezért egy esetben a pap szemrehányást tett a cigánynak, azt felelte: »Mikor egybekeltünk akkor is mulattunk és táncoltunk, most, hogy örökre búcsúzunk, ugyanezt tesszük. Így kívánják a mi cigány szokásaink.¹⁶⁹ X. 21.

Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a halottak lakodalmát, illetve a lakodalmas táncot, ilyenképpen szerbeknél, szerbiai cigányoknál, délvidéki németeknél és bolgároknál találjuk meg. Szorosan csatlakoznak ehhez az elterjedési területhez északfelé a szegedvidéki és csongrádi magyar adatok, kelet felé pedig az erdélyi szászok és románok. Az erdélyi szászoknál a legények legénytársaiknak vagy a leányoknak az erdőből hozott fákat ültetnek a sírjára.¹⁷⁰ A szokás ilyen formában a huzuloknál¹⁷¹ is előfordul. A mőcoknál, ha ifjú legény vagy leány hal meg, a legények a leányokkal együtt elmennek a fenyvesbe és ott levágnak egy sudár fenyőt. Mikor a fenyőfát a halottasházhoz viszik ezt éneklik:

»Drágalátos ifjú!
Nem tetszik, nem tetszik,
Hogy a feleséged
Úgy felnyúlt az égbe,
Hogy szirt volt hazája
És fejsze a halála!
Drágalátos ifjú!
Nem tetszik, nem tetszik,
Milyen a ruhája?
Zöld ág a ruhája stb.

Szóval a nőtlenül elhunyt ifjú neje a fenyőfa.^{171/a} Ennek nyomát a magyarban nem találjuk, ki is emelhetjük bátran a keleti (szász, román, huzul) szokáscsoportot azok közül, amelyek jelentékenyebb hatást gyakoroltak magyar népszokásainkra. A tornál ugyanezt a viszonyt állapíthatjuk meg; a halott fölött átnyújtott ételt, tyúk-áldozatot, másvilági hidakat, amelyek a román és ruthén torokból ismeretesek, csak a közmagyartól teljesen elütő csángó szokásokban találjuk.¹⁷²

Másként áll a dolog a közsláv szokásokkal, illetve az ural-altáji szokásokkal való egyezést illetőleg. A torok dátumainak megegyezését már Tagányi Károly hangsúlyozta.¹⁷³ Tagányi anyaga mutatja, hogy ez az egyezés még tovább is megy, a nyugati germán és latin népekig. A magyar halotti tornak egyszerűbb formáit tényleg megtalálhatjuk német szomszédainknál. Német-Prónán a halotti tor puha kenyérből és édespálinkából álló egyszerű étkezés.¹⁷⁴ A voigtlandiak, ám-bár a virrasztásnál is megvendégelik a résztvevőket, a temetés után még egy tort is rendeznek. Az ételneműek felsorolását itt elhagyjuk, csak a főtt szilvát említjük, mint a »Leichenessen« vagy a »Trauerbrot« lényeges alkatrészét.¹⁷⁵ A szilva ugyanis a sziléziai »Traueressen«-nek is lényeges kelléke¹⁷⁶ és fentebb már láttuk a sírba vele adott szilvát és ennek kapcsolását a gyümölcstermással, a délmagyarországi szokásban. Mint minálunk és a vendeknél,¹⁷⁷ a szomorúsággal kezdődő lakoma gyakran túlságos víg hangulatba esap át.¹⁷⁸ A szász Érc-hegységben megtaláljuk a szegények megajándékozását és a zajos, mulatós tort. Ilyenkor tánc,

kártya és trágár tréfálkozás, napirenden vannak. 1876-ban az is megtörtént egyízben, hogy a tor eljegyzési lakomában folytatódott.¹⁷⁹ Egy helyet üresen hagynak, hogy a halott is részt vehessen a saját torán. A maszurok Kelet-Poroszországban odaállítanak egy széket egy törülközővel a halott számára és azt hiszik, hogy bizonyos napokon, amelyek megegyeznek a tor megismétlésének idejével, odaül a halott a székre és használja a törülközőt. A halottra lepedőt terítenek és ha azt akarják, hogy a toron feltálatl ételekből senki se ehessen, ezt a lepedőt végighúzzák a terített asztalon.¹⁸⁰ A lepedő kétségkívül a fizikai kapcsolatot hozza létre a halott és az étel között és nem mindig azt a célt szolgálta, hogy a jelenlevők ne ehessenek az ételből. Megették az ételt és a lepedő révén magát a halottat, valamikor a Leichenessen valóban a hulla megevése lehetett. A Balkán-félszigeten az albánok »kolyva« nevű süteményeket esznek, amelyeken a halott képe látható, Sziciliában halottak napján teszik ugyanezt és a szokás neve »a halott megevése.«¹⁸¹ A halotti tor valamikor annyiban is egyezhetett a disznótorral, hogy a halott valóban a maga húásával vendégelte meg hozzátartozóit. Erre vall a doni kozákok tilalma; a maradék csontokat nem szabad odadobni a kutyáknak.¹⁸² Valószínű ugyanis, hogy a doni kozák szokás, éppúgy mint a keletporoszországi, egy régebbi változat elfojtásából keletkezett. Az urjankháj tatárok kenderolajat öntenek a halottra, hogy a kutyák hamarabb megegyék és minél hamarabb falják fel a kutyák a holttestet, annál jobban örül a rokonság.¹⁸³ Már azt alig szükséges hozzátenni, hogy a

kutyák viszont csak idők folyamán léptek az emberek helyébe. X1. 28.

Ezután a kis kitérés után térjünk vissza a tulajdonképpeni főkérdéshez. Úgy látszik, hogy az általános családi hasonlóságon túlmenő egyezést a mi magyar szokásaink itt is a szláv folklórral mutatnak. Hiszen a szláv néphit a halottak lakodalmának klasszikus területe.¹⁸⁴ Kis-Oroszországban menyegzői ruhába öltöztették a halott leányt és barátnői úgy jöttek a temetésre, mintha esküvő volna. Podoliában ilyenkor vőlegényt is szereznek neki, akivel azután a család komolyan tartja a rokonságot.¹⁸⁵ A halott leányra koszorút tesznek, a ravatalhordozók lakodalmi kendőkkel ékesek.¹⁸⁶ Morvaországban, Iglau tájékán, ha gyermek, nőtlen férfi vagy hajadon a halott, gyászról voltaképpen szó sem lehet. Ilyenkor minden piros a temetésnél, mintha lakodalmom volna. A hullát virágok ékesítik és mirtusz veszi körül. Nyole koszorús ifjú viszi a koporsót és kíséri őket ugyanannyi leány, díszes, ünnepi ruhában, égő gyertyákkal. A tort is ilyen jó kedvben ülik meg, ilyenkor lakják a halott lakodalmát, »mivel az életben ebben nem volt része« és a lakodalom után éjjelig táncolnak.¹⁸⁷ Sziléziában, ha nőtlent, különösen pedig ha jegyest temetnek, a gyászoló házat úgy feldíszítik zöld lombokkal, mintha lakodalomra készülne, és az étkezést is egészen lakodalom módjára rendezik.¹⁸⁸

Az adatok csak az egyezést mutatják, annak magyarázata már a mi dolgunk. Ne felejtjük el, hogy forrásaink a felszabadított rabszolgákat, akiknek kötelessége volt a halott lelki üdvéért

imát mondani, többnyire szláv szóval dusnik-oknak mondják (dusa=lélek).¹⁸⁹ Alig vonható tehát kétségbe, hogy szokásaink ezúttal is a szláv szokások hatása alatt, velük fejlődtek. Van azonban még egy és más szokásainkban, ami ebből a forrásból nem válik teljesen érthetővé. Mikor Mikes Kelemen egyetlen leánya meghal (1686), a halotti toron kijelenti, hogyha leánya életben maradt volna, úgyis megülte volna lakodalmát, most pedig őt az Üdvözítő Krisztusban adja férjhez »azért valaki engem szeret, ma vígan legyen házzamnál.«¹⁹⁰ Ez nem magyar, sem szláv népies felfogás, itt a hagyományos keresztény felfogással van dolgunk; a lélek mint Krisztus menyasszonya.¹⁹¹ A keresztény felfogásnak meg vannak a maga előzményei Keleten és Hellasban egyaránt. A női lélek Hades menyasszonya, a férfié Persephone vőlegénye, a sírkamra a menyasszonyi terem.¹⁹² Egészen így hangzik sok századdal később és keresztény köntösben »Szép menyasszonyt viszünk a Krisztusnak«, vagy »vőlegényt a mennyországnak.«¹⁹³ X . A

Ha leszámítottuk a kereszténységen átszüremelő földközítengeri kultúra hatását, ha már tekintetbe vettük az ennél sokkal intenzívebb szláv miliőt, még mindig marad valami kis mag, amelynek jelenléte nincs teljesen megmagyarázva. Mégpedig a halottnak a táncban való megszemélyesítése. Vessünk még egy pillantást az ural-altáji népek idevágó szokásaira, látha ez a vonás az ázsiai magyarság hagyatékának bizonyul. A középázsiai tatárok a halotti tort mindjárt a halál után, egy rövid ebéddel ünneplik meg, amelyen gazdagnak, szegénynek

egyaránt zsírban sült kenyeret osztogatnak. A tort a harmadik, hetedik és tizenegyedik napon, főleg pedig az évfordulón megismétlik, mert félnek, hogyha ezt elmulasztják, a halott éjjel megjelenik és kötelességükre inti őket.¹⁹⁴ Marco Polo szerint ha valamely tatárnak a fia, aki még nőtlen, meghal és ha ugyanazon időben meghal egy másiknak a leánya, mindkettő szülei egybejönnek és megtartják a két halott nászát. Mintán megszerkesztették a házassági szerződést, lerajzolják a fiút és a leányt egy papírra és képüket pénzzel meg egyebekkel elégetik, azon hitben, hogy a halottak a másvilágon egybekelnek.¹⁹⁵ A halottak lakodalmához közelálló mulatozást a síron Mészáros említi a csuvasoknál. A csebokszári kerületben temetés alkalmával az összes résztvevőket sörrel, pálinkával itatják és mire a temetésre kerül a dolog, jó részük már teljesen elázott és a temető felé már kurjongató énekszóval viszik a halottat.¹⁹⁶ Mikor a fejfát viszik, már hegedűs is ül a kocsin és menetközben muzsikál.¹⁹⁷ A kazárokról Massudi írja, hogy a nőtlennek holta után, ellakják a lakodalmát.¹⁹⁸ A cseremiszeknél, mint a mi halottas táncunknál, maga a halott meg is jelenik, mégpedig egy élő ember személyében. Az illető, aki a halott ruháit viseli, hosszas kérlelésnek engedve és pálinkával megkínáltatva végre bejön a szobába. Az özvegy férjének szólítja, a gyermekek apjuknak. A tánc közötti szünetekben elmondja, hogy mikép folynak dolgai a másvilágon és óva inti hozzátartozóit a túlzott gyászolástól. Másutt beérik a halott ruháinak egy széken való elhelyezésével. Másnap azután kérik a halottat, hogy jó kedvben

X.3. térjen vissza sírjába és táncolva, ugrálva kísérik vissza a temetőbe.¹⁹⁹ A magyar szokásokkal való kapcsolat itt már elég feltűnő, mert a holtat képviselő élön kívül, megtaláljuk a tort és a halott táncát. Még feltűnőbbé válik a hasonlóság, ha a mordvin, votják és vogul-osztják szokásokat is bevonjuk a vizsgálódás körébe. A mordvinoknál ugyanis nagyjából ugyanezeket a szokásokat találjuk, de avval a toldalékkal, hogy a halott helyét először egy rongybábú foglalja el, amelyet a halott ruháiba öltöztetnek és csak azután lép fel ugyancsak a halott ruháiban, annak élő képviselője.²⁰⁰ Aminoff szerint a kazáni kormányzóságban, ha a gazda vagy a gazdasszony meghalt, pár év múlva örömmünnepet ülnek. Ugyanúgy ülik meg mint a lakodalmat és úgy is hívják: »kulem murt«, azaz »halott ember« lakodalma.²⁰¹ Az osztjakoknál pedig egy bábút faragnak az elhunyt képmására. A bábút felöltöztetik a halott ruháiba, ugyanolyan ékszerekkel, mint amilyeneket az elhunyt viselt. Különös tiszteletben részesíti a nő elhunyt férje képmását, minden étkezésnél maga mellé ülteti az asztalhoz, csókolgatja, nyá-jaskodik vele, mintha élő férje volna, éjjel pedig maga mellé veszi az ágyba és ott folytatja vele szerelmeskedését.²⁰² Itt tehát megkapjuk az özvegy lakodalmát a halotti bábúval, a mordvinoknál a halotti bábú azonosságát a halott ruhát viselő emberrel, a eseremiszeknél és magyaroknál viszont a halott földi képviselőjének táncát és ettől függetlenül a mi szokásainkban a halott táncsal egybekötött lakodalmát. Az eszkimóknál, akiknek őskori kapcsolata az ural-altájiakkal a paläoázsiai népek révén adva volna, a »bábúk

X.6.

ünnepején» összeesketik a halottak »névrokonait«, azaz földi képviselőit (névrokonság a lélek rokonságát jelenti) halott feleségeik névrokonai-val.²⁰³ Azt már bebizonyítottuk, hogy a bábú és az élő ember között nem nehéz az átmenet. Végző lecsökkenésében azután Baranya megyében, Hegyháton, találjuk meg a halottal való hálás szokását. A halott ágyát azonmód hagyják, amint a halott benne feküdt és ha a férj halt el, a felesége, ha a feleség halt el, a férj fekszik bele, hogy a halott álmában tudtára adja kívánságát.²⁰⁴ Úgy látszik tehát, hogy Munkácsi nem ok nélkül vetette egybe ezt a szokást az osztják halotti bábúval és Karjalainen is nagyjából eltalálta az igazságot azzal a sejtésével, hogy a szlávoktól kölcsönvett szokások mögött, a magyarság még ősi ugor hagyományanyagot is felmutathat.²⁰⁵ A halotti tört és a holtak lakodalmát illetőleg az a sajátos viszony áll fenn, hogy az átvétel nagyjából a már meglevő primitívebb hagyomány továbbfejlesztése lehetett. Különben, ha itt részletesen vizsgálónk a szláv és ural-altáji szokások viszonyát egymáshoz, valószínűleg oly nagyfokú egyezést találnánk, hogy szláv és ural-altáji halotti szokások helyett inkább keleteurópai szokásokról beszélhetnénk. Pszichológiai szempontból csak egész röviden utalunk annak a komplexumnak mély biológiai gyökereire, amely a halálra, a halottal való együttevés és a halottal való lakodalom formájában reagál. Az élőlények fejlődésének régen meghaladott fokán a nemi coniunctio egymás kölcsönös megevéséből áll és ez a fázis nyomai követi az osztást, vagyis az individuum halálát.

Az ethnológiai helyzet tehát itt is nagyjából az, amit az eddigiek révén elvárhattunk. Szoros közösségben a szomszédos népekkel, részletekig menő egyezésben fejlődtek ki a mai magyarság halotti szokásai. Ahol, mint a lovas temetésnél és a kópjánál, valamit találtunk, ami a törökség felé, vagy mint a halott képviselőjének szerepeltetésénél (lakodalom stb.) a legrégibb finn-ugor réteg felé látszott mutatni, ott egyrészt bizonytalan a talaj lábunk alatt, másrészt voltaképpen nem annyira a mai, mint a 200—500 évvel ezelőtti magyarság szokásairól van szó.

JEGYZETEK AZ V. RÉSZHEZ.

¹ *Kiss Lajos*: Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. Ethn. XXXI. 81.

² Ethn. VII. 280.

³ *Munkácsi*: Adalékok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz. Ethn. XI. 106.

⁴ *Munkácsi*: i. h.

⁵ *Nagy Lajos*: Hegyhátvidéki népszokások. Ethn. XI. 106.

⁶ *M. Toeppen*: Aberglauben aus Masuren. 1867. 108, 109.

⁷ *Drechsler*: Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien. I. 291.

⁸ Ethn. Mitt. V. 96.

⁹ *V. J. Mansikka*: Die Religion der Ostslaven. 1922. 371.

¹⁰ *W. R. S. Ralston*: The Songs of the Russian People. 1872. 314.

¹¹ *Wuttke*: Volksaberglaube. 458.

¹² *Addy*: Household Stories. 173.

¹³ *Cserzy Mihály*: Temetkezési népszokások Szeged vidékén. Néprajzi Ertesítő. 1911. 254.

¹⁴ *Bartholomaeides*: Not. com. Gömör. 1808. 453.

¹⁵ Gemälde von Ungarn. II. 307.

¹⁶ *Jankó*: A Balatonmelléki lakosság néprajza. 402.

¹⁷ *Kiss Lajos*: i. h. Ethn. XXXI. 80, 81.

¹⁸ *Gönczi*: Göcsej. 357.

¹⁹ *Dieterich*: Mutter Erde. 1901. 26.

²⁰ *Munkácsi*: i. h. Ethn. XI. 101, 102.

²¹ *K. F. Karjalainen*: Die Religion der Jugra Völker. F. F. Comm. 41. 1921. 89.

- ²² V. ö. lejjebb a tükörnél.
- ²³ *Dieterich*: i. h. 27.
- ²⁴ *Addy*: i. h. 123.
- ²⁵ *Moldován*: A magyarországi románok. 184.
- ²⁶ *Szabó*: A magyar oroszok. 166.
- ²⁷ *J. Lovcsányi*: Der Tod in Glauben und Brauch der Slovaken. Ethn. Mitt. aus Ungarn. V. 93.
- ²⁸ *Drechsler*: Sitte, Brauch. I. 290.
- ²⁹ *Toeppen*: Aberglaube aus Masuren. 106.
- ³⁰ *Dieterich*: Mutter Erde. 1901. 26.
- ³¹ *Sartori*: Sitte und Brauch. II. 25.
- ³² *Réső Ensel*: Magyarországi népszokások. 1867. 199.
- ³³ *A. Flachs*: Rumänische Hochzeit und Totengebräuche. 1899. 44.
- ³⁴ A forrás nélkül közölt adatokat lásd *Róheim*: Spiegelzauber. 1919. 206—213.
- ³⁵ *Kállay*: Hist. ért. 47.
- ³⁶ *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 365.
- ³⁷ *Munkácsi*: l. c. 108.
- ³⁸ Ethn. VI. 123.
- ³⁹ *Munkácsi*: l. c. 105, 108.
- ⁴⁰ *Pechány*: A tótokról. 1913. 119.
- ⁴¹ *Kaindl*: Die Huzulen. 1894. 127.
- ⁴² *Drechsler*: Sitte, Brauch u. Volksglaube. I. 302.
- ⁴³ *Suman*: Slovenische Bräuche. Ztschr. f. Östr. Vk. II. 364.
- ⁴⁴ *Moldován*: A magyarországi románok. 1913. 286.
- ⁴⁵ *Demeter*: Das Volksglauben. Zt. f. Östr. Vk. II. 286.
- ⁴⁶ *Munkácsi*: l. c. 105. *Karjalainen*: Iugra Völker. F. F. 1921. 112.
- ⁴⁷ *Wuttke*: Volksaberglaube. 464.
- ⁴⁸ *Karjalainen*: i. h. 112.
- ⁴⁹ *Wuttke*: i. h. 464.
- ⁵⁰ *Santer*: Geburt, Hochzeit und Tod. 1911. 141, 142.
- ⁵¹ *Róheim*: The Significance of Stepping Over, Journal. III. 23.
- ⁵² *Róheim*: Australian Totemism. 1925.
- ⁵³ *John*: Sitte, Brauch etc. im deutschen Westböhmen. 1905. 174.
- ⁵⁴ *Gönczi*: Göcsej. 360.
- ⁵⁵ *Ipolyi*: i. h. 371.
- ⁵⁶ *Munkácsi*: l. c. 100, 101.

- ⁵⁷ V. ö. *Binder*: Ethn. II. 271.
⁵⁸ *Sartori*: Zd. V. f. Vk. IV. 417.
⁵⁹ *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 556.
⁶⁰ *Munkácsi Bernát*: A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai. Ethn. VII. 298.
⁶¹ *Liebrecht*: Zur Volkskunde. 1897. 314.
⁶² *Cserzy Mihály*: Temetkezési szokások Szeged vidékén. Néprajzi Értesítő. 1911. 255.
⁶³ *Sartori*: Der Schuh im Volksglauben. Ztsch. d. V. f. Vk. IV. 424, 425.
⁶⁴ Ethn. 1907. 292.
⁶⁵ *Ipolyi*: i. h. 555.
⁶⁶ *Cserzy Mihály*: Temetkezési szokások Szeged vidékén. Értesítő. 1911. 255.
⁶⁷ *Wlislöcki*: Volksglaube und rel. Brauch der Magyaren. 134.
⁶⁸ *Vernaleken*: Mythen. 312.
⁶⁹ *Nits Mátyás*: A dunántúli németiség. 1913. 86.
⁷⁰ *Wuttke*: Volksaberglaube. 458.
⁷¹ *Wuttke*: i. h. 464.
⁷² *Drechsler*: Sitte, Brauch. II. 295.
⁷³ *Bartsch*: Sagen, Märchen etc. aus Meklenburg. II. 91.
⁷⁴ *Strackejan*: Aberglaube etc. im Hgztum Oldenburg. II. 130.
⁷⁵ *Wuttke*: i. h. 458.
⁷⁶ *Sartori*: Sitte und Brauch. I. 12.
⁷⁷ *F. S. Krauss*: Volksglaub. 149.
⁷⁸ *Abbott*: Macedonian Folk Lore. 207, 208.
⁷⁹ *Karjalainen*: Jugra Völker. 126.
⁸⁰ *Viski Károly*: Mi a kopjafa? N. E. 1910. 222.
⁸¹ Lásd u. o. *Ernyei József* jegyzeteit.
⁸² *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. 1863. I. 140.
⁸³ *Viski*: l. c. 224.
⁸⁴ V. ö. *Györffy István*: Nagykinsági fejfák. Néprajzi Értesítő. 1907. 94. *Berze Nagy János*: A zászlós kopja emléke Hevesben. Ethn. 1911. 124. *Biczó Iona*: Nagykörsői fejfák. Néprajzi Értesítő. 1908. 166.
⁸⁵ *Kővály*: Viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából. 1861. 101.
⁸⁶ *Weichardt Gabriella*: Keresztelő, Házasság és Temetés Magyarországon. 1911. 75.

- ⁸⁷ Weichardt: i. h. 84.
- ⁸⁸ J. S. Georgi: Beschreibung aller Nationen des Russischen Reiches. 1776. 259.
- ⁸⁹ Czaplícka: Aboriginal Siberia. 156, 157.
- ⁹⁰ Karjalainen: Jugra Völker. 100.
- ⁹¹ Munkácsi: A régi magyar lovas temetkezés változatai. Ethn. XI. 298.
- ⁹² Munkácsi: I. v. 301.
- ⁹³ Plan Carpin.
- ⁹⁴ Munkácsi: I. c. 302.
- ⁹⁵ Munkácsi: I. c. 307.
- ⁹⁶ Munkácsi: I. c. 317.
- ⁹⁷ Almásy György: Vándorutam Ázsia szívébe. 1903. 738, 739.
- ⁹⁸ Munkácsi: i. h. 317, 318.
- ⁹⁹ Munkácsi: i. h. 315.
- ¹⁰⁰ Orbán Balázs: A székelyföld leírása. I. 140.
- ¹⁰¹ Berze Nagy János: A zászlós kopja emléke Hevesben. 1911. 124.
- ¹⁰² Istvánffy: Palóc temetési szokások. Ethn. V. 1894. 181.
- ¹⁰³ Istvánffy: Palóc temetési szokások. Ethn. V. 1894. 181.
- ¹⁰⁴ Istvánffy: A matyó nép élete. 1897. 71.
- ¹⁰⁵ Kolumbán: Hétfalusi csángó babonák. Ethn. VI. 398.
- ¹⁰⁶ Berze Nagy János: Babonák és babonás alakok és szokások Besenyőtelkén. Ethn. 1910. 26.
- ¹⁰⁷ Wichmann Györgyné: A moldvai csángók szokásaiból. Ethn. 1907. 292.
- ¹⁰⁸ Wichmann Györgyné: A moldvai csángók szokásaiból. Ethn. 1907. 293.
- ¹⁰⁹ Kolumbán: A hosdátiai népszokásai. VI. 1895. 122.
- ¹¹⁰ Kovács: Szeged népe. 1904. 293. Ipolyi: Magyar Mythologia. 372. Varga: A babona. 158.
- ¹¹¹ Petri Mór: Szilágy megye Monographiája. I. 702.
- ¹¹² Bellosics: Bács megye Monographiája. 337.
- ¹¹³ Karcsey: Új Múzeum. II. 496. Ipolyi: i. h. 372.
- ¹¹⁴ Wliskoeki: Ethn. II. 125. Ipolyi: i. h. 449.
- ¹¹⁵ Cserzy Mihály: Temetkezési szokások Szeged vidékén. Értesítő. 255. 1911.

- ¹¹⁶ Fehér gyűjtése Ipolyinál, a hely megjelölése nélkül.
¹¹⁷ Munkácsi: Adalékok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz. Ethn. 1900. 98, 99.
¹¹⁸ Munkácsi: u. o. 100.
¹¹⁹ Pechány Adolf: A felsőmagyarországi tótok. 412.
¹²⁰ Istvánffy: Felvidéki tót babonák. Ethn. V. 347.
¹²¹ Stancsek: Privigye vidékén gyűjtött babonák. Ethn. 1909. 296.
¹²² Ipolyi: i. h. 372. Csaplovics: Gemälde von Ungarn. II. 307.
¹²³ P. v. Stenin: Vorstellungen des russischen Volkes vom Tode. Globus. 1891. 237. Schulenburg: i. h. 112.
¹²⁴ Gr. Matuska Lászlóné: Román babonák. Ethn. X. 299.
¹²⁵ Petri Mór: i. h. 203.
¹²⁶ Téglás Gábor: A Retyezát vidéke. Földrajzi Közlemények. XVI. 466.
¹²⁷ Pacala Viktor: Nagyszeben vidéki resinárok. u. o. XXXIII. 319.
¹²⁸ Flachs: Rumänische Hochzeits- und Totengebräuche. 1899. 47.
¹²⁹ U. a. u. o. 58, 59.
¹³⁰ U. a. u. o. 60.
¹³¹ Flachs: i. h. 64, 65.
¹³² Moldován Gergely: A szárnyasok a román nép eszmevilágában. Erd. Muz. Egyt. V. 1888. 293.
¹³³ Karjalainen: Iugra Völker. 92. 100, 101.
¹³⁴ Buch: Die Wotjaken. 1882. 143. Acta Soc. Sc. Fenn. XII.
¹³⁵ Smirnov: Les populations finnoises de la bassins de la Volga et de la Kama. 1898. I. 136. V. ö. Varonen: Vainajain palvellus. 83. Georgi: Beschreibung. 55—57.
¹³⁶ Moskov: Ethn. Obozr. 1902. III. 9.
¹³⁷ Munkácsi: A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai. Ethn. VII. 312.
¹³⁸ Bergmann: Nomadische Streifereien. III. 1804. 155.
¹³⁹ W. Grube: Zur Pekinger Volkskunde. Veröff. Kngl. Mus. f. Vk. 1901. 45.
¹⁴⁰ V. ö. Elliot-Smith: The Evolution of the Dragon. 1919. 150. Röheim: Spiegelzauber. 1919. 213.
¹⁴¹ Munkácsi: A régi magyar lovas temetkezés keleti változata. Ethn. VII. 319.

¹⁴² V. ö. a halottak lelkiüdvéért imát mondó: torlók, dusnikok intézményét. *Tagányi*: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ethn. 1918.

¹⁴³ *Kiss Lajos*: Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. Ethn. XXXI. 90, 91.

¹⁴⁴ *Móra István*: Jeles Napok. Néprajzi Értesítő. 1913. 86.

^{144/b} *Istvánffy Gyula*: A borsodi matyó nép élete. Ethn. VII. 454.

¹⁴⁵ *Gönczi*: Göcsej. 360.

¹⁴⁶ U. a. u. o. 367.

¹⁴⁷ *Gál Kálmán*: Temetési szokások a Nyárad mentén. Ethn. VI. 224. V. ö. még *Jankó*: Torda Aranyos-zók. Torockó magyar népe. 1893. 218. *Nagy József*: Hegyhát vidéki népszokások. Ethn. XI. 359. *László Elek*: Csiki székely népszokások. Ethn. VII. 385.

¹⁴⁸ *Jankó*: A Balatonmelléki lakosság néprajza. 1902. 403.

¹⁴⁹ *Wichmann Györgyné*: A moldvai csángók babonás hitéből. Ethn. 1907. 214.

¹⁵⁰ *Cserzy Mihály*: Temetkezési szokások Szeged vidékén. Néprajzi értesítő. 1911. 257—259.

¹⁵¹ *Kovács János*: Szeged és népe. 295.

¹⁵² *Kálmány Lajos*: Szeged Népe. II. 210.

¹⁵³ *Kálmány Lajos*: Halottas Tánc. Ethn. 1912. 293; 294.

¹⁵⁴ *Istvánffy Gyula*: A borsodi matyó nép élete. E. VII. 283. U. a.: A borsodmegyei palócok. Ethn. 1911. 229.

¹⁵⁵ *Istvánffy Gyula*: Mátravidéki palóc szokások. Ethn. IV. 181, 184.

¹⁵⁶ *Gönczi*: Göcsej. 358.

¹⁵⁷ *Zsilinszky Mihály*: Csongrád megye története. III. 498.

¹⁵⁸ *Kálmány Lajos*: Halotti Tánc. Ethn. 1912. 292, 293.

¹⁵⁹ *Réthei Prikkel Marian*: Magyar halottas táncok. Ethn. 1906. 167—172. U. o. A magyarság táncai. 1924. 94. 95.

¹⁶⁰ *Wliskoeki*: Aus dem Volksleben der Magyaren. 1893. 30.

¹⁶¹ *Varga Ignác*: Vépi népszokások. Ethnographia. 1921. XXXI. 97.

¹⁶² *Krauss*: Volksgl. 151, 154.

- ¹⁶³ V. ö. fentebb a zászlós kopját.
- ¹⁶⁴ *Juga*: A magyarországi szerbek. 153, 155.
- ¹⁶⁵ *Czirbusz*: A délmagyarországi bolgárok. 192, 193.
- ¹⁶⁶ *O. Schrader*: Totenhochzeit. 1904. 5, 6.
- ¹⁶⁷ *Czirbusz*: A délmagyarországi németek. 151.
- ¹⁶⁸ *Schrader*: i. h. 14.
- ¹⁶⁹ *T. R. Gjorgjevich*: Die Zigeuner in Serbien. 1903. Ethn. Mitt. aus Ungarn. VIII. 1903. 68.
- ¹⁷⁰ *Schuller*: Volkstümlicher Glaube und Brauch bei Tod und Begräbnis. Schässburger Gymnasialprogramm. 1863. 40.
- ¹⁷¹ *R. Fr. Kaendl*: Beiträge zur Volkskunde des Ost-Karpathengebietes. Z. d. V. f. Vk. 1907. 320. Globus. LXXXXVIII. 305.
- ^{171/a} *Moldován*: i. h. 189, 190.
- ¹⁷² *Wichmann Györgyné*: A moldvai csángók szokásaiból. Ethn. 1907. 292, 294. *A. Flachs*: Rumänische Hochzeits und Totengebräuche. 1899. *Moldován*: A magyarországi románok. 1913. 182—212. *Szabó Oreszt*: A magyar oroszokról. 1913. 167, 170. *R. Fr. Kaendl*: Die Huzulen. 1894. 125.
- ¹⁷³ *Tagányi*: Ethn. XXIX. 277. 31.
- ¹⁷⁴ *Richter M. István*: Halotti szokások Német Prónán és vidékén. Ethn. VII. 408.
- ¹⁷⁵ *Köhler*: Voigtland. 256.
- ¹⁷⁶ Zt. d. V. f. Vk. III. 152.
- ¹⁷⁷ *Schulenburg*: Wendische Volkstum. 1882.
- ¹⁷⁸ *Köhler*: i. h. 257.
- ¹⁷⁹ *E. John*: Erzgebirge. 129.
- ¹⁸⁰ *Töppen*: Massuren. III.
- ¹⁸¹ *Hartland*: Legend of Perseus. II. 288. u. o. több példát is ad.
- ¹⁸² *Sartori*: Die Speisung der Toten. Jahresbericht d. Gymn. zu Dortmund 1903. 21, 22.
- ¹⁸³ *Munkácsi*: A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai. Ethn. VII. 318.
- ¹⁸⁴ Német adatokat lásd *Sartori*: Speisung. 21. *U. a.* Sitte und Brauch. I.
- ¹⁸⁵ *Ralston*: Songs of the Russian People. 1872. 309, 310.
- ¹⁸⁶ *Schrader*: Totenhochzeit. 1904.
- ¹⁸⁷ *Piger*: Geburt, Hochzeit und Tod in der Iglauer Sprachinsel in Mären. Z. d. V. f. Vk. 1896. 411.

- ¹⁸⁸ Baumgart: Aus dem mittelschlesischen Dorfleben. Z. d. V. f. V. VI. 152.
- ¹⁸⁹ V. ö. Ipolyi: Magyar Mythologia. 1854. 561. Tagányi: Jogszokásaink Ethn. XXIX. 30. Melich: Szláv jövevényszavaink. 1905.
- ¹⁹⁰ Tagányi: Ethn. XXVIII. 209.
- ¹⁹¹ R. Reitzenstein: Die hellenischen Mysterienreligionen. 1910. 23. Luk. V. 34.
- ¹⁹² Gruppe: Griechische Mythologie. 1906. I. 865.
- Maass: Orpheus. 1895. 219.
- ¹⁹³ V. ö. fentebb Gönczi nyomán.
- ¹⁹⁴ Vámbéri Ármin: Vázlatai Közép-Ázsiából. 1885. 94. 95.
- ¹⁹⁵ Munkácsi: A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai. Ethn. VII. 310.
- ¹⁹⁶ Mészáros Gyula: Csúvas ősvallás. 222.
- ¹⁹⁷ Mészáros Gyula: i. h. 230.
- ¹⁹⁸ Schrader: Totenhochzeit. 19.
- ¹⁹⁹ Smirnov: Les Populations Finnoises. 1898. 143, 144.
- ²⁰⁰ W. Mainoff: Les restes de la mythologie morvine. Journ. Soc. F. Ou. 1889. V. 57—59.
- ²⁰¹ M. Buch: Die Wotjaken Acta Soc. Scient Fenn. Tom. XII. 1882. 147.
- ²⁰² Munkácsi: Adalékok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz. Ethn. XI. 105, 106. Karjalainen: 137, 138. V. ö. u. c. 176, 177. délszláv, török, tatár és mongol analógiákat.
- ²⁰³ E. W. Nelson: The Eskimo about Bering Strait. XVIII. Rep. B. A. E. 1899. 379.
- ²⁰⁴ Munkácsi: l. c. 105.
- ²⁰⁵ Karjalainen: Ingra Völker. 154.

VI. A TÉLI ÜNNEPKÖR.

1. A hétfalusi kukák.

1862-ben Zajzoni Rab István az »Ország Tük-rében« ismertette a hétfalusi csángók boricatáncát. A szokás több tekintetben olyan jellegzetesen világítja meg a téli ünnepkör lényegét, leg-ősibb történelmi rétegeit, hogy ámbár a magyarságnak csak egy messze szakadt szigete gyakorolja, mégis ennek a fejezetnek kiinduló pontjául választjuk.

A két csángó faluból már csak a konzervatívabb Háromfalu (Tatrang, Zajzon, Pürkerec) ismerte a szokást 1899-ben, amikor Horgernek volt alkalma a boricatáncot megfigyelni. December közepe táján megválasztják a legények a »vátáf«-ot (vezér), aki maga rendszerint már nem táncol, csak kioktatja őket a lépésekre. Az öltözetük, felszerelésük egészen sajtóságos, bár helyenként változó. Hosszú fekete bársonysüveg különféle szalagokkal, ing, szűk magyar nadrág, gyapjúharisnya és ezen bőrkapca, hogy a hideg ellen megvédje a csizmához szokott lábakat. Oldalt a harisnyán 3—3 *örharang* zörgött, a bőrkapca sarkához oldalt *csörgő vassarkantyú* volt

csatolva, amit pitin-nek neveztek, a mellen, hátton, meg a boricás kezében levő *csákányon* selyemkendők lobogtak. A csákányt *kard* is pótolhatja, vagy pedig a puhafából való 30—40 cm hosszú írással borított *lapocha*.

Mármost a boricás legények sorba járnak a módosabb gazdákhöz, szépen engedelmet kérnek, hogy eljárják a boricatáncot, amelynek figurái minket nem érdekelnek és utána számot tartanak a jutalomra, állván az akár helyben elfogyasztható földi javakból, akár pénzből vagy naturáliákból. A pénzt elteszi az első legény, a természetbeni ajándék (káposzta, hús) átvételére pedig előlép a két *nyárshordozó*, akik hosszú *fanyársal* és jó nagy *átalvetővel* házról-házra kísérik a boricásokat. A komoly táncnak tréfás velejárója is van, mert a négy boricással jár a két *kuka*. A kuka afféle tréfás, bolondos legény, de tréfái mögött meg fogjuk találni a mélyebb értelmet.

A kuka arcát a *kukafej* födi (kuka = néma), ha már álare, hát ijesztő legyen és a kukák igyekeznek hivatásuk magaslatára emelkedni. Mindenféle színű az ócska kalapposztóból készült maszk; a bajusz helyén disznósörte, a szakáll helyén tehénfark és aranyrojt van. Régente fából faragták az egészet, felső részét tollkorona vette körül, úgyhogy vívomaszk módjára betakarta az egész fejet. Kezében korbácsot tart a kuka, félméter hosszú nyéllal, ezen lóg egy bőrdarab, amellyel ütögetik, riasztgatják a gyerekeket. Tréfaik sokszor az erőszakoskodás határán mozognak. Mikor belépnek az udvarra, az egyiknek első dolga, hogy megkerít magának mindenféle háziszerszámot, amit azután a gazdának krajcárokért kell

kiváltani. A másik kuka ezalatt nem akar elmaradni társa mögött, hát lekapja valamelyik társa fejéről a sapkát és ezt is csak váltságdíjért adja ki. No azután jönnek az abszurdumok. Összegyűrnék egy jó nagy hógomoját, ráteszik a lapátra és belökik a sütőkemencébe; hadd süljön! A negyedik négykézlábra áll, a másik háttára teszi a szánkót és így szánkáznak körül az udvaron.

Ugyanezeket a maskarákat a moldvai csángók nál is megtaláljuk, csak hogy itt nem kuka a nevük, hanem »matahala« (oláh matahala = »ijesztő, mumus«). Húshagyó hétfőt és keddet a csángók Szent István napjainak nevezik és a nagy király emlékére meg is ünneplik. A legények felöltöznek maskarának, arcukat beborítják álarczal, a fejükre egy kifordított rossz kalap kerül, némelyik nőnek öltözik. No most azután kezdődnek a mumusok mókái. Háborút csinálnak, hosszú ostorral kergetik a velük incselkedő kisebb fiúk csapatait, kik »Matahala, hala, hala!« kiáltásokkal ingerlik őket. A lányokat egy dögölt madárral ijesztgetik; ezt a madarat azután nagy ceremóniával nyárson megsütik a tánckörben, majd megint széttépik és azután összevesznek rajta, egyik a másik kezéből kapkodta ki a madár részeit. Azután szánkókon vagy szekereiken hordókat visznek ki és a hordókban meztelesen legények vannak elbujva, bundákba burkolódzva. Mikor a szekér a nép közé ért, hirtelen kibujnak a legények a hordóból és bundából és elkezdenek mezítelenül futkározni, azután megint vissza a hordóba, bundába, majd megint meztelesen a hóba.

Mindezekeken felül még egy sajátságos kis komédiát játszanak el a mi álarcos bohócaink, ezáltal megint a hétfalusi kukákról lévén szó.

»Egyszerre csak egymásnak esett a négy kuka és a gyöngébbet a három erős a földhöz vágta. Azután elővették fakardjukat és színleg felhasították, a bőrét is lenyúzták, testét pedig feltagolták, éppúgy, mint a mészáros szokott tenni a marhával. Mikor ez megtörtént, bálni kezdték borzasztó tettüket. Összecsapták kezeiket, rázták fejüket és könnyeket hullattak a szerencsétlen pajtásra. De ím, egyszerre megvillan egy isteni eszme fejükben, előveszik a korbács nyelét, az egyik az áldozat szájához, a másik a füléhez, harmadik pedig a hátához illeszti és kezdik fújni a zsíros korbácsnyeleket; fújják, fújják és íme csodák-csodája! a leölt ember mozogni kezd, az élet beletért és a pajtások roppant örömet mutatnak e fölött; végre fölemelik a földről a feltámadottat és vezetik, mert még nagyon gyenge, de ezen humánus bánásmód nem tart sokáig, a pajtások egyet gondolnak és piff-puff, a korbács csattogni kezd és a gyöngye ember egyszerre erős lesz és szalad, mint a puszta csikó.«¹

Már az idegen szavak (vataf, matahala) is elárulják az idegen eredetét. Teutsch ki is mutatta a borica (fenyő), a vatáf (főpásztor) és a pintin szavak szláv eredetét. Az átadó tehát valamely balkáni szláv nép lehetett: szerb vagy bolgár.

A délszláv eredetét szembeszökvé teszi a részletek egyezése, ha a fentebbi leírást összevetjük a drinápolyi kerület (Malko-Tirnowsko) bolgár farsangi szokásaival. Farsang utolsó hétfőjét »Kukerov den«-nek, azaz a kukák napjának

hívják (v. ö. fentebb Szent István napjai). A me-
net tagjai a következők: a kuker, kukerica (baba,
öregasszony), lányok, fiúk, medve, medvetáncol-
tató, az adóvégrehajtó és más alakoskodók. A ku-
kert kecskebőr fedí (a kuka-álarcok alkatrészei:
disznósörte, tehénfarok), arcát bekormozza, fején
állati bőrből készült magas, gyapjas süveg (a
boricások báránysüvege), kezében bunkó, övén
mindenféle csörgőszerszámok. Egy asszonyi ru-
hába öltözött ember a kukerica. Az adóvégrehajtó
kezében bunkó, amellyel mindenkit megüt, aki a
keze ügyébe kerül. A kukerek játéka tele van
trágár és szemérmetlen mozdulatokkal. Estefelé
azután a kuker egypár barázdát szánt és ezeket
beveti maggal. A nép azt tartja, hogy súlyos
bünt vesz magára, aki a kuker-játékban részt-
vesz, de mégis kívánják az egészet, hiszen ettől
függ, hogy szerencsés lesz-e az esztendő és bősé-
ges a termés. A kukerek kosztümje helyenként
változik, de bizonyos alapjellege megmarad. Bő-
rök fedik testüket és ezeket egy hársfahéjból ké-
szült öv tartja össze, amelyen 5–6 csörgő lóg, a
hátukon egy rongyokból készült púp. Lényegesek
a maszkok, szarvakkal felszerelt ember és madár-
fejek, bika, kosfő. Kezükből a klünk (egy kam-
pósbot) meg egy tópus (bunkó; »ein grosser Phal-
los«, jegyzi meg Kazarow). A »baba« (öregasz-
szony) egyik kezében orsó, a másikon a fakard.²

Még hátra van a családi kapcsolatok kimuta-
tása, más ebbe a csoportba tartozó európai szoká-
sokkal, de egy részlet meg kell hogy győzzön
mindenkit, hogy a »kuka« és a »kuker« az álta-
lános kapcsolaton belül még közelebbről tartoz-
nak össze. Horger írja a következőket:

Róheim: Magyar néphit és népszokások.

»A négy faluban arról értesültem, hogy az egyik faluból a másikba való átkelés nem ment olyan könnyen. Ha az egyik boricás csapat a falu határához ért, előbb hívatta az illető falu boricásait és összeruktak, azaz versenyt táncoltak s csak annak a csapatnak volt szabad átmennie, amelyik szebben és pontosabban táncolt.«³

Kazarow pedig:

»Azt hiszik, hogyha idegen kukerek jönnek a faluba, a termékenységet magukkal viszik a másik faluba; ezért az idegen kukerek behatolását a bennszülöttek mindenáron meg akarják gátolni.«⁴

Ha ilyen módon sikerült a két szertartás azonosságát kétségtelenné tenni,* akkor talán az egyes »bohókás« jeleneteknek is akad megfelelője. A kukerek ugyan nem tépnek szét egy madarat, amelyből mindenki igyekszik részt kaparintani, hanem egy kalácsot és akinek a kalácsban levő pénzdarab jut, *annál* lesz a *termékenység* (földben, marhában), míg a csángók a döglött madárral a *lányokat ijesztik*.

Még világosabbá válik a dolog, ha leírjuk a Thrákiában, Viza körüli falvakban ugyanekkor lefolyó szertartást.

A főszereplők kecskebőrruhát és álarcot visel-

* Brassó elővárosa a ma már román, hajdan bolgár nemzetiségű Bolgárszeg. A hétfalusi kuka *hangzása* megfelel a bolgár kukernek, de *értelmileg* a szomszédos oláh »mutu« (néma). Ha a bolgárszegi oláhok bolgár elődei ismerték a kukereket, magyar szomszédok a szokást már eloláhosodott formájában vehették át. A »mutu«-ról és a többi turkáról Ethn. 1918. 76. l. jegyzetben állítottam össze pár adatot.

nek, övükön, mint a mi kukáink örharangjai, a birkák kolompjai csörögnek. Az egyik íjját, a másik egy fából készült pallost tart a kezében. Két fiú leánynak öltözik; ezek a menyasszonyok. Egy rongyos öregasszony kosárban hoz egy bábút, a gyermek egy hetedik hónapban született fattyút ábrázol. Így mondják az egyszerű thrákiai parasztok, de rögtön hozzátesznek olyasvalamit, ami elárulja a hozzáértőnek, hogy e gúny mögött az olimposzi isteneket megillető tisztelet rejlik; a kosarat rostának nevezik (likni, ó-görög liknon) és a benn levő gyermeket »Liknites«-nek, a rostában levőnek. Márpedig ez »Dionysos Liknites« a rostában felmutatott gyermekisten, aki maga a Phallos, a termékenység géniusza.

De most nézzük a kíséret többi tagjait. A »rendőrök« kardjaikkal és ostoraikkal már ismert alakokra emlékeztetnek, míg a »cigány« és a »cigányasszony« minden ház szemétdombján olyan némajátékot játszanak végig, amely nagyon egybevág Dionysos phallikus mivoltával. Másik szerepe a cigánypárnak az ekekovácsolás tréfás utánzata; közben felnő a poronty és eget, azaz asszonyt kér. Asszonyért futnak a kecskebőrös alakoskodók; az egyik, aki a phallost hordja, a vőlegény, de a másik kecskebőrös lenyilazza az ifjú férjet. A gyilkos most úgy tesz, mintha kés-sel megnyúzná áldozata bőrét egészen a mi kukáink módjára, de a »halott« egyszerre csak felugrik, kutyabaja.

A bohókás jelenetek antik testvére tragikus hangsúllyal rajzolódik elénk.

Az ifjú istent, Dionysos Zagreust, némelyek szerint bikaalakban széttépik a lázadó titánok,

Zeus számára Athene megmenti a szívét, amelyet Zeus fogyaszt el, vagy Semelenek ad, aki újjászüli a termékenység istenét. A görög monda is a hetedik hónapban születettnek tudja Dionysost és Zeus nem lévén hites ura a halandó Semelenek, a fattyú elnevezés is érthetővé válik. A Dionysost széttépő titánok könnyen egybeolvadhatnak az Orpheust széttépő »bassarai«, azaz rókákkal és a rókafejes álarc a kecskebőr mellett ma is szerepel a thrák Karnevál szokáskörében. A kecskebőrös alakoskodó (tragos = kecske, tragodia = kecskének dala, Dionysos, a tragédia istene) házassága volna Dionysos esküvője Athenában a basilissával az Anthestheriák ünnepén, amelynek időpontja is meglehetősen egybevág a mi farsangunkkal.⁵

Már eddig is meglehetősen utat tettünk meg a hétfalusi kukák tréfái kedvéért, de ez még csak előkészület a kérdés lényegének megértésére. Onomakritos szerint u. i. az avatottak fehér festéke a titánok utánzása, mert titánok, vagyis titanes, annyit jelent: »white clay men«. Mármost J. E. Harrison kimutatta, hogy a Dionysosmonda magját alkotó mítosz egy primitív típusú pubertás-szertartás emléke. A primitíveknél u. i. a serdülőkorban levő ifjúnak avatási szertartáson kell átesnie, hogy átléphesse a férfikor küszöbét. A szertartás az ifjak halálát és feltámadását ábrázolja és a démonokat, melyek az ifjakat széttépik az álarcos öregek ábrázolják, míg az avatatlanok bennük az ősök lelkeit látják. Ezek voltak a halál színére, vagyis fehérre mázolt titánok és itt kapcsolódik bele a kérdésbe az avatási szertartás pszichoanalitikus magyarázata. Th.

Reik ugyanis utalt arra, hogy ezek mögött az állítólag jóindulatú, de valójában kínzó szertartások mögött, amelyeknek az ifjakat alávetik a nemzedékek közötti ellentét lappang. Valamikor az emberré levés idején a serdülőkorba érkezett ifjaknak meg kellett ölniök a horda vén hímjeit vagy vezérállatát, hogy nőkhöz jussanak és a mai szertartás a talio értelmében büntetés gyanánt ábrázolja ezeket az eseményeket az ifjak szimbolikus halálával és az azt követő újjászületéssel. Látjuk most már, hogy a feldarabolt és feltámasztott kukának mi a jelentősége és a kukák másik tréfájában a hordóból (uterus) kiugró meztelen legényben is megismerjük a második születés ábrázolását.^{5/b}

Amit eddig megmondtunk, tévesen is érthető. Nem gondoljuk u. i., hogy a kukák és más farsangi tréfák a Dionysos-kultusból erednének, amely viszont a primitív avatási szertartások csökevénye. Hanem úgy áll a dolog, hogy az európai népek téli szertartásai egymással mind rokonok, ennek a nagyobb családnak egy régen ismert tagja a Dionysos-kultusz és az egész csoport együtt az eredeti európai »Männerweihe«-ből ágazott szét.

2. Farsang.

Ha mármost ezzel kapcsolatban közelebbről megvizsgáljuk a magyar és egyéb európai farsangi szokásokat, több jellegzetes vonás köti le a figyelmünket.

1. E szokások mindenütt kapcsolatosak a termékenység, a házasság, a szerelem képzetével és

annak szimbolikus ábrázolásával. Legények és leányok a főszereplők.

2. Szerepel bennük a megölés és a feltámasztás, mint ahogy a primitívek avatási szertartásaiknak főmomentuma is az ifjak vagy egy őket személyesítő természetfeletti lény megölése és feltámasztása.

3. A legények, mint a primitíveknél az avattak, megtámadják, megverik az asszonyokat.

1. Göcsejben a húshagyó kedd »termőnap«. Ekkor gánicás főzőkanállal ütik meg a gyümölcsfákat, hogy jól teremjenek. Szekercével belevág a fába, hogy jól teremjen.⁶ Magyar vidéken különben leginkább a tuskóhúzás szokása maradt fenn az egész nyugatról jött komplexumból. Göcsej és Hetésben a legények a lányos házak szobaaajtajai elé nagy tuskókat raknak, hogy a leány, akinek először illik felkelni és a dolog után nézni, ki ne tudjon jönni. Ez a figyelmeztetés a leánynak, hogy nem ment férjhez, hát húzza a tuskót. Hasonlóképpen huzatják velük a disznóvályut; a vályu kötelét a leány derekára vetik és az egyik legény a leányt ostonnal hajtja.⁷ Szokásban nagyon sok helyeken, — mondja Csokanai — a meg nem házasodott ifjakkal és férjhez nem ment lányokkal valamely darab fát vagy tőkét nevetségnek okáért vitetnek.⁸ Stiriában »Baum oder Blockziehen«-nek nevezik ezt a szokást. Ha a farsang lakodalmom nélkül múlik el, a legényekkel mindenféle tréfák mellett tuskót huzatnak végig a falun. Trillfingenben a legények összefogdossák a szép lányokat és a borona elé fogják őket. Régiszabású ruhában elől megy egy legény és a pelyvát szélnek szórja (ez a »Männer-

saat), a leányok meg ezt a magot beboronálják, hogy férfiak teremjenek belőle, akik őket majdan nőül veszik. A XVII. században a leányokat tehenek vagy lovak módjára kocsiba fogták és a legközelebbi folyóvízig hajtották.⁹ A tuskót eke is helyettesítheti; mikor, mint például Klein-Ludosch-ban, Alsó-Fehér megyében a borona vagy eke elé fogott leányok mezítelenek,¹⁰ még világosabban látjuk, hogy a szántás, magvetés a vadember és vadasszony¹¹ vagy a Szalmajanesi és a Kemencehamunak lakodalma egy mágikus, szimbolikus coitus, amelynek, mint minden analógiás varázslatnak, nyíltan bevallott célja¹² az utánczott jelenség előidézése.¹³

2. A démonikus jellegű alakoskodók egyikét, akár farsang, karácsony vagy valamely tavaszi ünnepről van szó, mindig megölik, néha mint a mi kukáinknál, fel is támasztják.¹⁴ A szokás magyarországi változatai meglehetősen lekopottak; tréfás szokásban maradtak fenn, valószínűleg szláv közvetítést kell feltételeznünk.

Udvarhelymegyei tréfás néphit szerint Cibere vajda és Kone király két nagy fejedelem. Vízkeresztkor meg Húshagyókor élet-halálharcot szoktak vívni egymással. Vízkeresztkor a veredésben Kone király, Húshagyókor Cibere vajda győz, — ecetes, túrós, foghagymás ciberét beléje aprított kenyérrel szabad csak enni, de húsfélét nem.¹⁵ A ciberelevest, mint általánosan ismert bőjti eledelt, Ipolyi is említi és hozzáteszi, hogy ezt a levest a zabkiszőce¹⁶ (gelatine avenacea) adja. Mármint, kiszlé, kiszli, tótul savanyú és a magyarországi szláv vidékeken hívták ezt a levest kiszelicének. A mulatságnak, jókedvnek

ilyen allegorikus jelképe a bőgő is, amelyet tréfas gyászmenetben temetnek Csehországban, meg nyilván azelőtt némely magyar vidéken is húshagyókedden.¹⁷ Most pedig jön a dolog csattanója.

»Ipolságon a legények hamvazószerdán összejőve tartják az úgynevezett bőgőtemetést, ami abból áll, hogy ekkor a *süheder fiúk legényekké szabadíttatnak fel hat botcsapással*, mi mellett egy pintes borüveg a földbe beásatik, honét az ismét a jövő év hasonnapján kivéttetik.«¹⁸

A mult temetése itt tehát közvetlen kapcsolatba kerül avval a pillanattal, mikor a gyermek férfivá válik, de egyébként is van rá elég adat, hogy a legényeket éppen farsangkor avatták. Ez volt a német Burschenschaftok¹⁹ főünnepé és ilyenkor tették próbára az újonnan felveendők képességeit. Az avatási szertartás első része az oktatás, a Burschenschaft lényegét, főleg a verekedésben való összetartást illetőleg. Következik bizonyos italmennyiség elfogyasztása, azután befeketítették az arcát és egy seprűvel alaposan megdolgozták. Ha ezt is kiállta, mukkanás nélkül felvéttetett a legények sorába.²⁰ Valószínű, hogy a férfikorba lépő ifjú eredetileg másféle »csonkító« műveletnek volt alávetve, amilyenek a primitíveknél a circumcisio, a fogkiütés, vagy a depilatio és ezek helyébe lépett, mint enyhébb, de a férfiaság jelzésére szintén alkalmas szertartás, a borotválás. Braunschweigben igen fájdalmas módon hajtották végre ezt a műtétet a farsangi legényavatásnál.²¹ Az alakoskodással való összefüggést, amely elméletünkben következik, csakugyan megtaláljuk a csehországi

Karlsbad környékén; a »maskurák« között itt fel-lép a borbély. A borotvája fából van, rokkán éle-síti, az embereket beszappanozza és igyekszik mindenkit megberetválni.²²

3. A farsang harmadik jellegzetes vonása, hogy az alakoskodók vagy általában a legények, régebben éppen nem valami gyengéd módon meg-korbácsolják a közönséget, különösen a fiatal lányokat. Schaumburgban a legények véresre verik a leányok és asszonyok combját és a mellett énekelnek.

Fué, fué Fastelabend

Wenn du gern geben willst

Sollst du so langen Flachs haben.

A mellett kézzel mutatja, hogy milyen ma-gasra nőjön a kender. A verseknek értelme az volna, hogy az asszonyoknak valami ajándékkal kell magukat a veréstől megváltani, ennek elle-nében termékenységet ígérnek a korbácsoló le-gények. A termékenység itt a kenderre vonat-kozik, valószínű, hogy eredetileg mint a Luper-caliakon, magukra az asszonyokra. Mert a »füen« kifejezés kétségtelenül összefügg a füt-cunus szóval²³ és a szokásnak olyan durvább formáira utal, amilyenekről régibb forrásaink még tud-nak. »Uti in locis aliquibus praesertim inferioris Germaniae vulgo ac plebejis mos est, tempore quadragesimali in Fachtnacht mulieres sibi ob-viam factas *inhoneste ioco* interdum *denudatis posterioribus* virgis vel etiam herba aliqua pun-gente feriunt.«²⁴ A szokások jellegzetes vonása, az erotikus jellegen kívül, illetve végeredmény-ben azzal kapcsolatosan a légénység testületi

szereplése. Eppen úgy viselkednek ebben a tekintetben, mint a pubertás misztériumok avatottjai a primitíveknél; a kívülállókat, főleg az aszszonyokat megtámadják, megverik, ami kezük-ügyébe esik, elveszik²⁵ Szigetközben, vagyis a Nagy Duna és a Mosoni-Dunaág által bezárt terület nyugati részében, ott, ahol a magyarság a sváb és horvát lakossággal érintkezik, aprószentek napján, azaz december 28-án történik a leánykorbácsolás.

Aprószentek napjára a falu első legénye, a legényvezér, fűzfavesszőkből erős korbácsot fon, azután gyűlésbe hívja a csárdába legénytársait és figyelmezteti őket a nap jelentőségére. Azután sorra járják a lányosházakat, a lányok pedig a megtiszteltetésért, illetve megkorbácsolásért, emlékül méterhosszú tarka pántlikát kötnek a korbácsra. A vége azután az áldomás a csárdában és a legénycímer felavatása. Aprószentek napjára ugyanis a legényvezér a cigánykováccsal megcsináltatta a legénycímert. Ez egy kovácsolt vashból készült vaskorona, amelyről különféle gazdasági eszközök apró modeljei lógnak le. A zselici legénycímer koronájáról kasza, gereblye, villa és sarló, a kisboldakiéről eke, a lipótiéről csónak függ alá. A vaskoronát abrincs vagy korbács-korona övezi és erre kötik a multévi korbácsot. Ide kötik még a katonasághoz bevonuló legények pántlikáit (ezek is a lányoktól erednek), meg az év utolsó menyasszonyának köszorúját. Este azután a legénycímer alatt járják a táncot és tánc közben, ha csak szerét ejthetik, a legénycímer alá lejtene, hogy ott nagyot ugorva, fejekkel a pántlikákat érintsék és ilyenkor elkiált-

ják magukat, ez az én pántlikám, ez az én pántlikám. Kivilágos virradatig, illetve addig mulatnak, míg néhány bezúzott koponya nem tanuskodik arról, hogy a legénycímer felavatását vérrel is megpecsételték.²⁶

3. Karácsonyi regösök.

Már eddig is észrevehettük, hogy a szokás lényegét illetőleg alig tesz különbséget, hogy a kalendáriumban farsangi, karácsonyi vagy újévi dátummal szerepel. A farsanghoz hasonló körmeneteket találunk a csángó legényeknél újkor. Külön a kicsinyek, ezek »hejget«-nek, külön a nagyok, akik »kecské«-vel járnak. Az álarcosnak a kezében kecskebőr van, melynek fejébe fából két állkapocs van beillesztve; ezeket a faállkapocsokat csattogtatják, ütögetik össze kezükkel a bőr alatt és mókáznak. Van egy különös hangszerük a legényeknek, a »bika«. A bika olyan, mint egy kisebb vizes kártya, fából van, a felső nyílása pedig be van vonva bőrrrel. A kifeszített bőr közepébe egy lófarkból való félméteres szőrcsomó van erősítve. A kártyát a földre teszik, két lábfejük közé fogják és vizes kezeikkel felváltva húzogatják a szőrcsomót, mire a dob valami sajátságos bűgő hangot ad, mintha egy bika bögne.²⁷ A kecske²⁸ természetesen az oláh turkajárásból ered, de már a hejgetés régebbi magyar rétegekre vall. Ez nem más, mint a nyugatmagyarországi, vas megyei regösök hajgatása. Mikor ugyanis már elmondták mondókájuk javarészét, a »hadnagy« így szól:

»Isten tarcsa őket bőrral, búzával, lélek-

üdvösséggel. Azt hallottuk, hogy egy eladó lányunk van. Hajgassuk, hajgassuk, de kinek hajgassuk? A szomszéd fiának hajgassuk. Belesödördjék, belepödördjék, mint a nyúl farka. A hajgatás pedig arra vonatkozott, hogy a haj, hej kezdetű varázsigeikkel regölték vagy varázsolták össze a párokat.²⁹ Ugyanide visz minket a bika is. A különös csak az, hogy a bika a mi regőseinknél nem hangszer, hanem egyike az alakoskodóknak. Bizonyos, hogy egykor bikaálarcot viselt és hogy a hangszerrel joggal hoztuk kapcsolatba, nyilvánvaló abból, hogy főszerepe ma is a lárma, a bömbölés.

Alsó- és Felsőhahóton a bika beront a szobába, ott ugrál, bömböl, a lányokat ijesztgeti. A bikás folyton csitítgatja, de hasztalan.³⁰ Sőt, regőseinknél találunk hasonló hangszert, amelyeket a csángók bikái mellé állíthatunk. Így például Vámos-Családon a »szötyköt«. Ezt tejesköcsögökből készítik olyformán, hogy a köcsögredisznóhólyagot feszítenek, melynek közepébe nádeső van erősítve. Ezzel kísérik az éneket; a nedves ujjukat pedig a nádszáron fel-alá huzogatják.³¹ Mármost nagyjából ugyanezt a szerszámot találjuk a német farsangi szokások között is. A »Rummelpott« következőképpen készül:

Agyagedényre feszítik a »lönkefell«-t, azt a vékony bőrréteget, amely a disznónál a zsírt borítja be. Ennek a közepébe madzaggal nádszálat erősítenek és ezt megnedvesített hüvelyk-megmutatóujjal fel-alá húzzák. Kapnak valami tompa, fülsiketítő, bűgő hangot.³² Általában jellemzi a karácsonyi és farsangi szokásokat a mindenféle különös hangszerektől eredő pokoli

lárma (németül: Heidenlärm) és talán több pusztá találgatásnál, ha ezt a zajt kapcsolatba hozzuk a primitív avatási szertartások jellegzetes hangszereivel, a bűgófákkal, kürtökkel, sípokkal és dobokkal. Lötschenthalban a farsangi alakoskodók úgy bömbölnek, mint valami bika.³³ Vas megyében újévkor, karácsonykor bömböl a bika, a csángók bikája egy bömbölő hangszer. A bika természetfeletti, démonikus jelentősége kétségen felül áll ezekben a szokásokban, ha tehát adatainkat összesűrítjük, egy olyan szokás képét kapjuk, amelyben egy bűgő hangot adó hangszer az avatatlanok szemében természetfeletti lény gyanánt szerepel, ezt pedig sehol másutt nem találjuk, mint a primitívek avatási szertartásaiban. Itt elmondják az asszonyoknak, hogy az a rémes bűgő hang, amelytől rettegve futnak a bokrokba, egy természetfeletti szörnyállattól ered, amely az ifjakat elnyeli és kész férfiakként szüli őket újjá, és ha sejtésünk nem csal, az indogermánok őskor avatási szertartásaiban a bika játszhatta ezt a szerepet.

Legalább az angol adatok nagyon erre vallanak. A bűgófát, a német ethnológusok Schwirrholtz-át u. i. angol folklóre-szóval bull-roarer-nek, azaz bögő bikának vagy bikabőgetőnek nevezik az angol szakirodalomban. A név vidékenként változik, a szerszám mindig ugyanaz a gyermekjáték. Cambridgeshireben »bull« (bika), Skóciában »thunner-spell« (mennydörgésbűvölő),³⁴ mint ahogy az ausztráliaiak is a mennydörgés hangját utánozzák bűgőfaikkal. Marhabőrbe bújtatott újévi alakoskodók Skóciában is előfordulnak és a mi regőseinkhez egészen hasonló szerepet játszanak.³⁵

Mikor Dionysost széttépték a titánok, gyermeki dolgokkal játszott. Ezek között ott találjuk a *rhombost*, a *búgófát*, míg más forrásaink arról tudnak, hogy a titánok a *bikává változott istent* tépték szét.

A bika nyomdokain haladva eljutunk tehát a magyar folklóre-terület legjellemzőbb téli népszokásához, a regőléshez. Sebestyén Gyula két munkájában biztos kézzel dolgozta ki a nemzetközi kapcsolatokat és ha nem is követjük az úttörőt a Mithras bikaáldozatával és a zodiakalis-szimbolizmussal való kapcsolat feltevéséig (valahol azért a közös ősgyökér itt is megtalálható; csak nem a Sebestyén által feltett módon), ez mit sem von le szemünkben Sebestyén Gyula érdemeiből. Vas, Sopron, Veszprém, Zala, Somogy és Baranya megyék, továbbá Udvarhely vármegye és nyilván régebben a csángók földje a regőlés területei. Mint a farsangolásnál, ennél a karácsonyi népszokásnál is mindenütt a falu legényei vannak előtérben. A bucsumi változat hangsúlyozza, hogy regőlni a házassulni készülő legények járnak, mégpedig olyan házakhoz, ahol van eladó lány. Zalaszentgyörgyön karácsony első napján kezdenek házról-házra járni a serdülő ifjak. Közülök egy bika, egy macska, a harmadik a koszos malac. A bika lánccal bottal, a macska nyárssal jár, a malac nyakában tarisznya van. Ha az ajándékokkal nineseknek megelégedve, vagy egyébként is, csak tréfából bömbölnek, rőfögnek, nyávognak, döngetik a kaput, kerítést. Az állati szereplők közül a bika messzire kimagaslik, előfordul még kandisznó, medve, macska, továbbá asszonyi szereplők, ellenben hiányzik ma a szarvas. Hogy valamikor ott

lehetett, az ének szövege, meg a régi poenitentiale k mutatják.

Mármost lássuk az éneket:

Bika (az ajtó előtt, botjával csörgetve):

Megjöttek, megjöttek szegény Szent István szolgái, nagy, hideg, havas országon keresztül.

Kinek füle, kinek farka elfagyott: a maguk adományából akarjuk meggyógyítani. Egy szép regós-nótánk van, mondjuk-e vagy nyomjuk?

Mind (ugyanott énekl):

Kelj fel, gazda, kelj fel,
Szállott Isten házadra,
Sorjával, seregével,
Szárnyas angyalával,
Vetett asztalával,
Teli poharával,
Rét, ökör, régi törvény,
Haj regő, rejtem!
Adjon az Úristen ennek a gazdának
Hat kis ökröt, három bérest,
Az egyik béresnek arany ostor nyelet,
A másik béresnek arany ekeszarvat,
A harmadik béresnek ezüst ekeszarvat.
»Rét, ökör, régi törvény...«

És így tovább. Következik még végtelen sorja a jó kívánságoknak: »Egy hold földön száz szekér búzát, száz szekér kölest« és így tovább. Azután a dolog lényege:

Itt is tudunk egy szép leányt,
Kinek neve N. N.
Ott is tudunk egy szép legényt,
Kinek neve N. N.

Isten soha meg ne mentse,
 Kebelébe beleejtse,
 Bele sündör-sündörgesse,
 Mint a róka farka likba,
 Még annál is jobban.

Most jön csak a regösöket jellemző mítikus kép, amely másutt bevezeti a párok összeregölését:

Amott keletkezik egy kis kerek pázsit,
 Abban legelészik csodafiú-szarvas,
 Csodafiú (v. fejű) szarvasnak ezer ága-boga,
 Ezer misegyertya,
 Gyujtatlan gyulladjék,
 Oltatlan aludjék.³⁶

Az egész kompozíció négy részre tagolható:

1. Az Isten megjelenik, leszáll.
2. Az epiphania nyomában bőség önti el a határt.
3. Csodás jelenség gyanánt ott terem a csillogó agancsú szarvas.
4. A párok összeregölése; theriomorph-szimboлизмussal (róka, nyúl-farka).

A negyedik részt Sebestyén meglehetősen elhanyagolja, minket pedig itt ez érdekel. Házasság a cél, bűvölés az eszköz. Az év fordulópontja modernebb szerelmi varázslásoknak is gyűjtőpontja, valószínű, hogy a regösök is egykor az emberi párok, állatok és a föld termékenységet bűvölték elő. De talán sehol sem maradt fenn annyira Európában a termékenységet hozó alkoskodók és a férfivá avatás (pubertás) közötti

kapcsolat, mint éppen magyar földön a regősöknél.

Mesterházán, ha az ajándékot leány viszi ki, azt irgalmatlanul megkorbácsolják. (A primitíveknél a nőknek nem szabad meglátniok az állati alakoskodókat.) A regölés befejezése után áldomás és legénykeresztelés következik.³⁷ Újkéren csak azokat a házakat keresik fel, ahol leány vagy olyan serdült ifjú van, aki nincs bekeresztelve.³⁸ Vámoscsaládon ez a legénykeresztelés a kocsmában történik. Megjelennek a 17–18 éves ifjak, bort hozatnak az asztalra és belőle egy-egy pohárral ki-ki azt a korosabb legényt kínálja meg, akit fel akar szólítani keresztfiának. Mikor ez megtörtént, a keresztapa balkezét a keresztfia vállára teszi, a poharat kiürítve, és azt mondja: »Szerbusz, keresztfiam, legény vagy.« Az így felavatottnak most már joga van a lányos házakhoz ellátogatni és a legénység tánemulatságain résztvenni.³⁹ A csodafiú-szarvasnál egy és más nyom egyenesen a magyar ősmonda körére utal. Gyakran Szent István király vadássza a szarvast és valóban úgy látszik, hogy árpádkori mondákat tartalmazó krónika egyik-másik fordulata a nép regös énekeiből van átvéve. Ámde azért a csodaszarvas mégsem magyar, mégsem azonos a Jordanes szarvasünőjével, amely utat mutat Hunor és Magornak az őshazából. Nem lehet azonos két okból. Először, mert a Jordanes szarvasa ünő, míg a regös éneknél az állat lényeges ismertetőjele az ágas-bogas agancs. Másodszer, mert a vízen átgázoló szarvas meg a vadászó ifjú motívuma sokszor azonos párbeszédekkel fellelhető a román, bolgár, szerb, a román kölendákban,

márpedig az nem lehet kétséges, hogy a regölés és a kolendálás egyazon szokás, sem az, hogy az átvévő fél csak a magyarság lehet, nem az egész indogermán néptömeg.⁴⁰ Hogy honnan került a szarvasvadászat mítikus formulája az európai szokásba, egyelőre nem tudjuk, minálunk kétségkívül kölesönvett elemnek kell tartanunk.

4. A bika, a vénasszony és a boszorkány.

Maradna tehát az állatalakú alakoskodók megjelenése, az isten »leszállása« és a termékenység gondolata. Ezeknél az állatalakú alakoskodóknál még bőséges történelmi anyagra is támaszkodhatunk. Igaz, hogy az anyag kissé egyhangú, a legújabb részletes kutatás is csak azt mutatja ki, hogy az összes források Arlesi Caesariustól kezdve⁴¹ végig a homíliák és poenitentiálék tömegén, javarészt irodalmi tradíción alapulnak, vagyis egyik a másiktól másolt a nélkül, hogy a korabeli vagy helybeli szokásokra nagyon ügyelt volna. Az egyház tilalma az alakoskodók ellen dörög; a vitula (üszőborjú), a cervula (szarvas) a vénasszony, férfiak asszonyi ruhában, nők férfiruhában, szintoly ördögi és pogány szokások, mint a terített asztal, amely ételáldozatot jelent a »tres illae sorores«-nek (párkák) vagy kezdő varázslat gyanánt hozza az esztendő bőségét. A januári »kalendák«-hoz tartozó szokás »lauro cingere domos« a mi karácsonyfáink őse. Ugyanez a forrás említi már a karácsonyi tuskót is (a szláv badnjak) és az évkezdethez fűződő tilalmat: »semmit sem szabad kiadni a házból«.

Mindezek a szokások ma is megtalálhatók mindenütt Európában, és az a tény, hogy a régi, hiányos irodalmi tradíció Rómára mutat, mint a »pogány« dolgok nagyrésznének kiindulópontjára, még semmiképpen sem bizonyítja, hogy a szokáskomplexum, ahol csak előfordul, a római impérium egykori befolyásának volna tulajdonítható. Bizonyos, hogy a karácsonyi lakoma, germán területen a Hollek Bercht-ek és a nyomukban járó gyermekeseregnek szóló áldozati étel és az is, hogy mire magyar földre érnek, ezekből az istennőkből, akik »hollen und unholden« áldást hozók és félelmetesek, csak az »unhold« boszorkányi vonás marad meg. A Szepességben meg általában az osztrák németiség velünk határos területein a karácsonyi ételmaradék, de különösen a mákos-tészta, a »Fra Holden Teil« és ha a miséről hazatérve odaülnek a tálhoz, azt mondják »Nun wollen wir mit Frau Holden essen.« Wlislöcki szerint némely helyen minálunk emberformát gyúrnak a karácsonyi tésztamaradékból és a kementébe dobják, mondván: »Egyetek, szépasszonyok.« Másrészt azért is dobják tűzbe az ételmaradékot, hogy ne kerüljön a boszorkányok kezébe, akik rontásra használhatnák.⁴² Magyar területen nagy lehet a kíváncsiság a boszorkányok iránt, mert egyik legelterjedtebb szokásunk a karácsonyi éjféli misén megjelenő boszorkányoknak a Luca-székről történő meglesése.⁴³ Hogy a szék éppen Luca-naptól karácsonyig készüljön, az már a velünk szomszédos délnémet—nyugati-szláv népeknél keletkezett változat. Az eredete a Sebestyén Gyula által kimutatott naptár-eltolásokban keresendő, amelyek a germán 12 napot (karácsonytól

háromkirályig) egy korábbi bűvös időközzel pótolták. Maga a szokás azonban a német változatokon át az északi mondákban a seidhjallron ülő pogány jósnőig nyomozható, illetve úgy látszik, hogy a seidhjallr délnémet megfelelőjének tekintendő. A monda, amelyből most idézni fogunk, a nagytudományú Gunnlaug barát (meghalt 1219) feljegyzése, amely azonban reánk csak a tizenegyedik századbéli fordításban maradt.

»Regi Valdemari mater fuit grandaeva adeoque decrepita, ut lectulo affixa teneretur tamen *mali daemonis acta spiritu provida erat*, ut multi ethnicorum, qui res futuras et incertas praedicere existimabantur. Ibidem haec consuetudo obtinuit: prima *festi jolensis feria* cum in aula regis homines sedes suas occupaverunt, vetula, *mater regis* ante celsam sedem regiam lata est; *quae tum praedixit*, si quod periculosum bellum regi aut regis immineret, aliasque res, de quibus quae-rebantur.«¹¹ Tehát Jul vagy karácsony első napján a király anyja megjósolja a következő esztendő eseményeit. Aligha lehet véletlen, hogy az Isten-születés ünnepével kapcsolatban jelentkezik mindenféle torzított formája az anya-imagonak. Az évkezdő szokások és alakoskodások vénasszonya, Holle, a német anyaiszennő a gyermekek lelkeivel, az éjjéli mise boszorkányai mind arra vallanak, hogy a gyermek a születés pillanatában traumát, megrázkódtatást szenved el, amely az addig csak jóltevő, védő és tápláló anyát egyszerre félelmetes boszorkánnyá varázsolja. Beda Venerabilitis adatát, amely szerint a karácsonyt a pogányok »modranicht«-nek, az »anyák éjjelének« nevezték, a mai folklóre tanubizonyysága tá-

mogatja. Izlandban a karácsony a többi ünnepnek anyja és a svéd néphit szerint Luca éjszakája a többi éjszaka anyja. A szerbek egy héttel karácsony előtt ülték a »Materice«-t (anyák ünnepe) és minálunk Czahon a Luca-nap az asszony-nép ünnepe.⁴⁵ Kéthelyen Luca-nap igazi ünnep, ilyenkor nem szabad dolgozni, mert Luca boszorkány mindazt szennyé változtatja, amit ilyenkor dolgoznak.⁴⁶ Ez a Luca itt valóságos földi asszony gyanánt jelenik meg, aki szült, azután nemsokára meghalt és boszorkánnyá változott.⁴⁷ A születés pillanatán kívül az anya az énefejlődés folyamán még egyszer változik boszorkánnyá, mikor a kis gyermek másodszor kénytelen lemondani egy nagy élvezetről, az elválasztás idején. Ezért van a boszorkányoknak olyan sok közülük a tehén tejeléséhez. Hiszen a Luca-szék maga is egy fejőzsámoly és a boszorkányok tehenekké változva jelennek meg a karácsonyi misén.⁴⁸ Mármost ezek a tehenek kitűnően illenek a két alakban, t. i. az alakoskodók és a bűgő hangot adó hangszer alakjában megjelenő »bikák«-hoz és teljessé teszik egy primitív évkezdő szertartás képét, amelynek kiemelkedő pontjai az ifjak avatása és újjászülése, továbbá a születés és termékenység gondolatának dramatikus ábrázolása lehetett.

A szülő nő szerepét a háziasszony játssza. Régen begyökeresedett és valamilyen okból elfojtott szokások fennmaradásában tudvalevőleg nagy szerepet játszik a projekció, az eredeti komplexum kivetítése. A mi esetünkben is azt találjuk, hogy az asszony nem a szülő nőt, hanem annak a baromfiudvarban található jelképét, a kotló tyúkot utánozza.

Szarvas vidékén karácsony estéjén semmi-féle fehérnép, sem kicsi, sem nagy ne mozduljon az asztaltól, amíg el nem végezte az étkezést, mert ha ezt teszi, a kotló rosszul fog ülni a tojáson. Göcseji néphit szerint a karácsonyi ebéd alatt a gazdasszonynak nem szabad felkelnie, hogy tyúk-jai jó tojók legyenek. A szerbeknél, ha több asszony van a háznál, akkor az, akinek legtöbb gyermeke van közülök, karácsony estén szalmát hoz az udvarról a házba. A szalmát szétszórja, a gyermekek hemperegnek rajta és az asszonnyal együtt utánózzák a különféle baromfiak hangját.⁴⁹ Már Caesarius, Arles püspöke a karácsony folklóreját tárgyaló legrégibb forrásunk megemlíti, hogy ilyenkor nem szabad tüzet kiadni a tűzhelyről.⁵⁰ Ma, tizenöt évszázad után, az egyház és a felvilágosodás együttes tiltakozása teljesen hiábavalónak bizonyult a tudattalanban rögzített félelemmel szemben, mert például vend néphit szerint a »mjas god« idején, azaz december 25 és január 1 között semmit sem szabad ki-kölesönnözni, mert kár éri az illetőt. Úgy látszik, a régi tavaszi évkezdetnek megfelelően, tavasszal is volt egy ilyen időszak, mert május elsején, valamint kilenc nappal azelőtt és azután, továbbá Luca-napon jönnek a boszorkányok és kölesönkérnek valamit, ami a tehén körüli foglalatosságok körébe vág és jaj annak, aki odaadja nekik, mert megrontják az állatot. Sót és tüzet ilyenkor éppenséggel nem szabad kiadni a háztól. Ugyanígy a nyitravölgyi magyar néphit szerint különösen Luca-napján só, tüzet a házból kiadni veszedelmes dolog; Luca megharagszik érte.⁵¹ Sok minden szól a mellett,⁵² hogy itt erede-

tileg egy kilencnapos télközépi időszakkal van dolgunk, amely idő alatt tilos volt a sót, tüzet kiadni a házból. Ha mármost figyelembe vesszük, hogy a kilencet kiszorító tizenkét nap mindegyik napja a népies időjósításokban egy hónapnak felel meg, közelfekvő feltevés, hogy a kilenc nap is kilenc hónapot jelent, mégpedig a terhesség kilenc hónapját. A ház volna maga a nő, a só vagy tűz, amelynek kilenc napig (hónapig) benn kell maradni az anyaméhben, maga a megszületendő gyermek. És csakugyan: »azon háztól, ahol gyermek születik, aznap semmiféle kivinni az udvarról, vagy másnak adni nem szabad, mert akkor az újszülött sohasem lesz szerencsés és boldog.«^{52/a} A születésnél szenvedett megrázkódtatásnál keletkezik a félelem, amely azután végigkísér minket az élet veszedelmein át a sírig; érthető, ha ott, ahol éppen »kiadták a gyermeket az anya testéből«, ennek jelképes megismétlése félelmes színben tűnik fel.

A tűz volna tehát maga a gyermek,⁵³ de hogy ez a tűz támadhasson, ahhoz kell a karácsonyi látogató, a tüzet hozó férfi megjelenése. Azért jelent egész Európában szerencsét, ha az első látogató férfi, veszedelmet, ha nő, hiszen a férfi a nemi aktusban a »tüzet« hozza, a nő magával viszi. Ezt a termékenyítő látogatást azelőtt nem is bízták a véletlenre, valószínűleg azoknak a pubertással összefüggő alakoskodóknak a vezére, akiket az előbb már a bikaálarc mögött felfedeztünk, volt az év termékenysége is megtestesítője. Nagyszalontán, ha ellő-tehenes házhoz karácsony reggelén férfi megy be legelőbb: bika, ha nő: üszőborjú lesz.⁵⁴ Mármost a regösök vezére,

aki a nagy szűrt és a csúcsos süveget viseli, a bika, aki a konyhában sóért bömböl.⁵⁵ Luca-napján a gyermekek nálunk mindenfelé járnak »kotyolni«, azaz házról-házra járva utánozzák a kotlóstyúkot és közben félreérthetetlenül erotikus tartalmú versekkel bűvölnek termékenységet. Hontban ilyenkor szalmába burkolva csörgő béklyókkal járnak acél- és tűzkővel, hogy a tűz egész télen jól égjen a kályhában.⁵⁶ A szertartást a következő mondás kíséri: »Acélt hoztunk kendteknek, — Cin legyen táljuk, — Cin legyen kanáljuk, — Fijas legyen asszonyuk.«⁵⁷ Ez volna a mi lucanapi palázolónk a szláv karácsony első látogatója, a polazsenik.

Boszniaiban a karácsonyi látogató, a »polazsenik«, mindenekelőtt a tűzhelyhez lép és a karácsonyi tuskóból kezébe vesz egy darabot, avval úgy vág rá a másikra, hogy szikrázik, és azt mondja: »Ahány a tűzszikra, annyi legyen a borjatok, kecskétek, báránytok és marhátok, annyi a szerencse, jólét és istenáldás.«⁵⁸ A szerbeknél a polazsenik megcsókolja a badnjakot és rávág, hogy számtalan szikra száll fel belőle. »Ahány itt a szikra, annyi legyen a báránytok, borjatok, jó terméstek, annyi a fiúgyermek és minden szerencse.«⁵⁹ Mivel pedig mecklenburgi néphit azt tartja, hogy annak, aki tűzkővel tüzet csíholni nem tud, sohasem lehet gyereke,⁶⁰ világos, hogy a tűzcsíholó polazsenik voltaképpen elsősorban az emberekre vonatkozólag akarja biztosítani az év termékenységét.

Aki idáig követett minket, még mindig válasszhat két lehetőség közül. Feltehetjük ugyanis, hogy a római újév kalendáris szokásainak a római impériummal való elterjedése volt az első

egységesítő elem, amely magához vonzotta az európai „barbár” népek pubertás-szertartásait. A második ilyen egységhezó hullám lett volna a kereszténység isten-születése a téli napforduló idején. Azután a tudattalan lelki folyamatok egymásbakapcsolódása hozta a születési szimbolikát, illetve felélesztette azt a születési szimbolikát, amely már úgylis bennrejtett az avatási szertartás zárójelenetében (az ifjak újjászületése).

A másik lehetőség az volna, hogy ez a folyamat már az őskorban megindult. A téli napforduló, vagy általában évkezdett isten-születési ünnepe ugyanis sokkalta régibb a kereszténységnél. Lehet akár a földközítengeri kultúrák régi hatása a barbár Európára, akár indogermán ősi örökség. Messze vinne kitűzött célunktól, ha ezt a fonalat tovább gombolyítanók Egyiptomig és Indiáig. De a Dionysos-kultusz feltűnő analógiáját még egyszer kénytelenek leszünk figyelembe venni, hiszen etnológiai szempontból ez áll legközelebb a thrák-szláv kapcsolat révén.

Kréta szigetén, Palaikastro mellett, ahol a monda szerint Dikté- vagy Ida-hegy tövében született »az emberek atyja és istenek királya«, kiástak egy feliratot, amelynek szövege valószínűleg a Krisztus születése előtti III-ik századból való.* A felirat egy himnusz őrzött meg, amely nyilván az újszülött isten dicsőségét zengi:

* Maga a felirat a Krisztus utáni második vagy harmadik századból való, tehát mindenesetre régibb, mint a karácsony. B. S. A. XV. 347. Az első karácsony dátuma: Kr. u. 354. Lásd: A. Mayer: Das Weihnachtsfest. 1913. 29.

»Üdv, Kouros, te legnagyobb, üdvözöllek,

Kronios ura mindennek, ami nedves és csillogó,
megjöttél démonaid élén. Diktére erre az esztendőre,
menj hát, örülj a dalnak és tánénak!

Hárfák és furulyák szava vegyüljön a dalba,
melyet jól elkerített oltárodnál megállva énekelünk.

Üdv (az eredetben »io«) Kouros, te legnagyobb etc.
Mert itt vettek el téged paizsos ápolóid Rheától
és rejtettek dobogó lépteik zajával.

Üdv, Kouros (etc.)

...a szép hajnalon.

És lettek a Hórák termékenyek évről-évre és Diké
(igazság) lett úrrá az emberi nem felett és mindent,
mi vadon terem, a bőséget szerető Béke ölelt magába.

Üdv, Kouros... stb.

Nekünk *ugorjatok*, hogy szaporodjék a gyapjas nyáj,
a mezők gyümölese és a méhkasban a méh.

Üdv, Kouros... stb.

Ugorjatok tengerszülte hajóinkért ifjú polgárainkért
és Themisért.«

Tudjuk, hogy Zeus az a Kronios, aki született
Dikté hegyénél és akit a »kourétes« (a paizsos
ápolók) lármájukkal megvédték a reá leselkedő
veszedelmektől. De ez nem az a Zeus, akit a hiva-
talos homéroszi görög vallás ismert, hanem egy
olyan isten, aki »démonjai élén« jelenik meg, aki
egy a sok közül. »Kouros«-nak nevezi a himnusz,
ez pedig éppen felserdült ifjút jelent.

»Démonjai« élén, »thiasos«-tól kísérvé, Zeust
sehol sem látjuk, ellenben rendes attributuma ez
Dionysosnak, akinek neve azt jelenti: »Zeus ifjú
ember« és akit a téli napforduló idején mint ter-
mékenységet hozó újszülött gyermeket ünnepel-

nek a mainadok. Nemesak a termékenységset jelentő varázsf formulák emlékeztetnek a mi regős énekeinkre, még a refrain »io« is valahogy emlékeztet a »Haj regő, rejtem, azt is megengedte az a nagy Ūristen« visszatérő sorokra. A rutén koldák minden sora után ismétlik: »Hoj, daj Boze.«⁵¹

Az »ugrás«-ról Jane Ellen Harrison kimutatta a kapcsolatot a »dithurambos«-szal, ez pedig Cook szerint annyit jelent: »Zeus-ugró dal,« azaz a dal, amely Zeus-»ugrásra« (azaz coitusra) indítja.

Évfordulóra születik hát a termékenység set itene, akinek ritusa egy pubertás-szertartás, szent állatai a bika és a kecske, anyja, mint a mi boszorkányaink, tehén, és jellegzetes vonása a réület, a démoni megszállottság! Ez volna tehát a »Haj regő, rejtem« (»haj, extázisban vagyok«) a regősök legényavatása, a leszálló (megszülető) isten és a párok összereregölése. Másszóval azt hiszszük, hogy az indogermán népeknél az évkezdett volt az avatási szertartások, termékenységset hozó varázslatok időpontja és bika, meg más állati maszkokban fellépő alakoskodók e szertartások szerepvivői.

Ez az avatási ünnep az ifjak halálát és feltámadását, talán az év istenének születését is ábrázolta és valószínűleg egybeesett a többé-kevésbbé tartós nemi kapcsolatok megkötésének időpontjával. A magyar népszokás itt ismét csak a kelet-európai kultúrkör egységes típusát mutatja és arra vall, hogy a nyelvrokonság szerepét az etnológiai kapcsolatok megítélésénél nem szabad túlbecsülni.

JEGYZETEK A VI. RÉSZHEZ.

¹ Zajzoni Rab István: Ország Tükre. 1862. 6. sz. Orbán Balázs: A székelyföld leírása. VI. Horger Antal: A hétfalusi csángók boricatánca. Ethn. X. 106. Kolumbán Lajos: A hétfalusi csángók a multban és jelenben. 1903. Wichmann Györgyné: A moldvai csángók szokásaiból. Ethn. XVIII. 1907. 288. Réthei Prikkel Marián: A magyarság táncai. 1924. 193. I. Teutsch: Der Boritzatanc der Csángó-magyaren. Jahrbuch d. siebenbürg. Karpathenvereines. 1903. 43.

² G. Kazarov: Karnevalbräuche in Bulgarien. A. R. W. XI. 407. M. Arnaudoff: Die bulgarischen Festbräuche 1917. 27—33.

³ Horger Antal: A hétfalusi csángók boricatánca. Ethn. X. 113, 114.

⁴ Kazarov: l. c. 409.

⁵ J. G. Frazer: Spirits of the Corn and the Wild 1912. I. 26—33.

⁶ A bolgár kukereknél: »auch die Geburt eines Kindes wird nachgeahmt« Arnaudoff: l. c. 29.

⁷ Gönczi: Göcsej. 1914. 236. Ethn. IX. 180.

⁸ Gönczi: i. h. 237. Révai: Baranyai babonák. Ethn. 1905. 293.

⁹ Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Magyar Könyvkiadó Intézet. I. 447. Dorottya II. 37. V. ö. Ipolyi: i. h. 298.

¹⁰ F. I. Bronner: Von deutscher Sitt und Art. 1908. 76. Io. Lud. Gotofredus: Archontologia cosmica. 1649.

¹¹ Mannhardt: Wald u. Feldkulte I. 553.

¹² Sartori: i. h. III. 104.

- ¹² *Csávásy Alice*: Tuskóhúzás a hienceknél. Ethn. XXXIII. 91.
- ¹³ *V. ö. Róheim*: Psychoanalysis és ethnologia. Ethn. 1918.
- ¹⁴ *E. Fehrle*: Deutsche Feste und Volksbräuche. 1916. 50.
- ¹⁵ *Balásy*: Udvarhelymegyei népszokások. Ethn. IX. 73.
- ¹⁶ *Ipolyi*: i. h. 299.
- ¹⁷ *A. John*: Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen 1905.
- ¹⁸ *Ipolyi*: i. h. 299.
- ¹⁹ Az itt tárgyalt Burschenschaftok nem egyetemi alakulatok; tagjaik a falubeli férfiak, míg meg nem nőszülnek.
- ²⁰ *Reichardt*: Die deutschen Feste in Sitte und Brauch. 1911. 92, 93.
- ²¹ *R. Andree*: Braunschweiger Volkskunde. 1901. 333.
- ²² *John*: Westböhmen. 43. V. ö. még Z. V. f. V. VII. 75.
- ²³ *V. ö. Liebrecht*: Zur Volkskunde 1879, és *Höfler*: Deutsches Krankheitsnamenbuch. 164.
- ²⁴ *Mannhardt*: W. U. F. K. I. 255, 256. *Andree*: Braunschweiger Volkskunde. 1901. 331.
- ²⁵ *Schurtz*: Altersklassen und Männerbünde. 1902. A farsanghoz v. ö. még *C. Clemen*: Der Ursprung des Karnevals. A. R. W. 1914. XVII. 139. *G. Róheim*: Der Karneval im Volksglauben. Pester Lloyd. 1926. Nr. 25.
- ²⁶ *Tímkó György*: Szigetközi leánykorhácsolás és legénycímer. Értesítő V. 316. V. ö. *Sági János*: Keszthelyi és keszthelyvidéki regösök, bethlehemesek. U. o. V. 130, 131.
- ²⁷ *Wichmann Györgyné*: A moldvai csángók szokásaiból. Ethn. 1907. 289, 290. V. ö. *Schmidt Tibolt*: A hazai oláhság kolindaköltészete. 1913. 37. (Bukovina.)
- ²⁸ A kecskéhez v. ö. *Rostrup*: Attic Tragedy. 1923. 160.
- ²⁹ *Sebestyén*: Regös énekek. 1902. 31.
- ³⁰ *Sebestyén*: l. c. 223.
- ³¹ *Sebestyén*: l. c. 69.
- ³² *Wrede*: Rheinische Volkskunde. 1919. 177.
- ³³ *Sartori*: i. h. III. 99.
- ³⁴ *Haddon*: The Study of Man. 1908. 278, 280.

- ³⁵ *W. C. Hazlitt: Brands Popular Antiquities. 1905.*
 II. 429. (*Johnson: Journey to the Western Islands.*)
³⁶ *Sebestyén: Regös énekek. 166—68.*
³⁷ *Sebestyén: l. c. 130.*
³⁸ *Sebestyén: l. c. 122.*
³⁹ *Sebestyén: l. c. 71, 72.*
⁴⁰ *V. ö. Sebestyén: Honfoglalás mondái. I. 333. Regösök. 201. Schmidt: Kolindák. Moldován: A magyarországi románok. 1913. A mondáról Berze Nagy János: A csodaszarvas mondája. Ethn. XXXVIII. 1927.*
⁴¹ *Nilsson: Studien zur Vorgeschichte des Weihnachtsfestes. A. R. W. 1918. Schneider: Kalendae Januariae im Mittelalter. A. R. W. XX.*
⁴² *Róheim: Adalékok. 1920. 193.*
⁴³ *V. ö. Róheim: i. h. 75.*
⁴⁴ *Mansika: Religion der Ostslaven. F. F. Communications. No. 43. 1922.*
⁴⁵ *Róheim: Adalékok. 1920. 204—206.*
⁴⁶ *Békefy Remig: Kéthely és környékének néprajza. 1884. 46.*
⁴⁷ *Békefy: u. o. 47.*
⁴⁸ *Róheim: Adalékok. 35—64.*
⁴⁹ *Róheim: Adalékok. 159, 160.*
⁵⁰ *Schneider: Kalendae Januariae. A. R. W. XX. 89.*
⁵¹ *Róheim: Adalékok. 127, 128.*
⁵² *Róheim: i. h. 267, 268.*
^{52/a} *Kiss Aron: Tornyospálcai babonák. Ethn. II. 250.*
⁵³ *V. ö. L. Troje: Die Geburt des Aion A. R. W. XXII. 87.*
⁵⁴ *Szendrey: Nagyszalontai népies hiedelmek és babonák. Nagyszalontai főgimnázium Értesítője. 1913. 20.*
⁵⁵ *Sebestyén: Regös énekek. 208, 225.*
⁵⁶ *Ipolyi: Magyar Mythologia. 189.*
⁵⁷ *Hont vármegye monographiája. 134.*
⁵⁸ *Lilek: Wiss. Mitt. aus Bosnien. IV. 453.*
⁵⁹ *S. Trojanovitch: Manners and Customs. Stead Serbia by the Servians. 1909. 183.*
⁶⁰ *Bartsch: i. h. II. 131.*
⁶¹ *Kaindl: Die Huzulen. 1894. 72. J. E. Harrison Themis. 1910.*

VII. TAVASZI ÜNNEPEK.

Ha a dolgok mélyébe hatolva tanulmányozzuk az európai népek ünnepi szokásait, a legfeltűnőbb jelenség, amelyre bukkanunk, hogy a szokás lényegét illetően milyen keveset számít a naptári pont, amelyen elhelyezkedett. Mert például nemcsak hogy a Luca-nap folklóre-jelentőség szempontjából azonos a karácsonnyal, (és ugyanezt a jelleget tüntetik fel az **András-, Borbála-, Tamás-napok**), ez viszont újévvel és Háromkirályok (vízkereszt) napjával, sőt az alakoskodók szempontjából a farsanggal, de még a tavaszi naptárnak számos kalendáris szokása is egybevág a téliekkel, vagy helyesebben a téliek sokszor a tavaszi évkezdő szokások előretolásából származnak. Felelős ezért elsősorban Róma a maga kettős évkezdetével (március 1, január 1.) meg a keleteurópai szláv népek, akik általában tovább ragaszkodtak az ősi tavaszi évkezdethez.

1. Virágvasárnap.

Virágvasárnapján Kolonban a kisleánykák körülvitték a kicevicét, egy menyasszonynak felöltöztetett szalmabábút. A szokás a farsanggal kapcsolatban is előfordul:

Villő! Villő! faluvégén selyemsátor,
 Zengjünk ott most úgy, mint máskor.
 Villő, Villő, kivisszük a kicevicét
 S behozzuk a koncemesternét, Villő, Villő.

Virágvasárnaphoz kapcsolva találunk egy északmagyarországi szokást, amely kézzelfoghatóan ábrázolja az évszakok váltakozását. Közeledik a húsvét, a nagybőjt vége és az étrend megváltozása nyomatékos jele az idők múlásának. Nógrád és Hont megyében ilyenkor történik a kisze-, vagyis bőjtkihordás. Egy szalmából és rongyokból készült bábút nagy örömmujongással kivisznek a falu határáig és ott átdobják a szomszéd falu területére. Az ujjongás mindannak a bajnak szól, amelytől a kisze kihajításával megszabadulnak. Ipolyi szerint a szertartás arra való, hogy a jégeső ne bántsa a határt, de újabb feljegyzések szerint Geszten azért történik a szalmabábú kihordása, hogy a »dögség« el ne verje a határt.¹ Egyszerűen a versek elsősorban arra vallanak, hogy »Könc-király« most újból fölébe kerekedett »Czibere-vajdá«-nak.

Villő! Villő! faluvégén selyemsátor,
 Zengjünk ott most úgy, mint máskor.
 Villő, Villő, kivisszük a kicevicét
 S behozzuk a koncemesternét, Villő, Villő.²

Ugyanígy az étkezés szempontjából méltányolja az eseményt az Ipolyinál feljegyzett változat:

Haj ki kische, haj ki,
 Menj ki kische, kiszöce
 Jöjj be sonka, jöjj be
 Jöjj be sódar és gombóca.³

Beéden, Nyitra megyében, már a zöld ágra
 is történik célzás:

Kice, vice, villó, behoztuk a zöld ágat
 Gyűjjön rád a himlő,
 Kivisszük a kicevicét,
 Kice vice villó, gyűjjön rád a himlő.
 Gyűjjön rád a himlő,
 Határinkat a jégeső el ne verje,
 Kice vice villó, gyűjjön rád a himlő.⁵

Ugyanezen a napon viszik ki a tótok a »Morenica kraszná«-t (szép morenácska) és behozzák a »Letó«-t, az új nyarat.⁶ A morenának már a neve is mutatja a halállal való kapcsolatát,⁷ az öregasszony vagy Bodokon »banya« személyében megtestesült halál, illetve a betegségek, »himlő«, »dög« kivivése a szokásból egész világosan kiolvasható. Minket itt elsősorban a szláv morenának megfelelő magyar »villó« érdekel. Villókról a magyar néphit nem tud, annál inkább a tót, ahol a vilik tényleg szellemek, mégpedig az esküvő előtt elhalt menyasszonyok lelkei.⁸ Ez a kapcsolódás azért fontos, mert mutatja, hogy a ma már értelmetlenné vált »villó« felkiáltásban még tovább él a szokásnak a halállal való kapcsolata, továbbá azért is említésreméltó, mert a magyar népszokás itt olyasvalamit vett át a szomszédos szláv törzsektől, ami eredetileg is uralaltáji, mégpedig török forrásból került hoz-

zájuk. Mansikka ugyanis a szót összefüggésbe hozza, bizonyára helyesen, az ozmán-török ül (meghalni), ülks (hulla) szavakkal.⁹ Meg aztán az sem véletlen, hogy éppen a halott menyasszonyok lelkeivel kerül kapcsolatba a magyar népszokás »morená«-ja; sok minden mutat ugyanis a halál és a lakodalom az elmúlás és a termékenység közötti kapcsolatra. Az egyik nyitra-megyei tót változat alig félreérthető célzással jelzi a »halál«-bábú erotikus kalandjait: »Szép Morenácska, kiért haltál meg? A bíró uramért, meg annak fiáért. Morena, Morena, hol haltál az éjszaka? Bíró pajtájában egereket fogtam, Egereket fogtam, Legényeknek adtam, Haj, a réten, zöld réten.«¹⁰ Drechsler megjegyzi, hogy Glo-gauban trágár dalok kísérik a szokást.¹¹ A termékenységgel való kapcsolat megint a tyúkokra való eltolás formájában mutatkozik; Leobschützben és Liptószentmiklóson a széttépett bábú szalmájától jobban kotlanak a tyúkok.¹² A szokás meglepő következetességgel ragaszkodik a bábú vízbedobásához.¹³ Berbicen a rongyos ruhába öltöztetett szalmabábot énekszóval kiviszik, majd a Vág partjára érve, a szalmabáb ruháit foszlá-nyokba tépve a vízbe dobják és amely leány vagy legény bedobott ruhadarabját a víz legközelebb hozza a parthoz, az hamarább; akiét távolabb, az később megy férjhez, illetve nőül.¹⁴ Geszten a villót mindig fehér asszonyruhába öltöztetik és mindig egy fiatal asszony adja hozzá a fehér főkötőt.¹⁵ Ha tekintetbe vesszük, hogy a víz különösen a másvilággal, halállal való kapcsolatában, rendszerint a születés előtti magzatvíznek a halál utáni állapotra való kivetéséből ered, ta-

lán nem tévedünk, ha a bábú vízbelöketésének eredeti értelmét is egy megfordítva ábrázolt születésben keressük. Ha maga a halálfélelem a születés pillanatában kiállott megrázkódtatás származéka, megfelelne a mágia alapelveinek, ha a haláltól való menekülést az ős esemény utánzásával vélnék elérhetni. Mivel a megszületés traumatikus hatása részben az anyával való benső kapcsolat hirtelen megszakításában rejlik, az »öregasszonyt« újból kiviszik, a vele való kapcsolatot újból megszakítják, hogy ezáltal a halálfélelem okát kiküszöböljék. A születési trauma azonban nemcsak a veszedelem, hanem a leküzdött, *elmúlt veszedelem* és félelmet megszüntető hatása szorosan kapcsolatos ennek a megkönynyebbülésnek érzetével. Hogy pedig a tudattalan ismeretén alapuló magyarázatunk valóban helyes nyomon jár, mutatja a bodoki és geszti magyar változat.

Kié ez a ház, haj villó,
Falu végén a jámbor embereké.
Benne van egy vetett ág
Amellett ringó böleső.¹⁶

A hozzánk közelebb álló szláv változatok jellemző sajáttsága a legények és leányok különállása, külön »Geheimbund«-okban való csoportosulása, míg a nyugati germán változatok ilyenkor inkább az ifjúság, a Nyár, győzelmét az öregsegen, a Téli ünnepik. A legények és leányok itt is a szokás tulajdonképpen hordozói. Sejtethető, hogy a Tél-Nyár küzdelemváltozatok a férfiak tavaszvarázslását jelzik, tudattalan értelmük az volna, hogy az őshordában az erotikus tavasz

akkor köszöntött be, mikor az ifjaknak sikerült az öregek elűzése árán hozzájutni a nőkhöz. A fejlődés folyamán már a primitív népeknél is keletkeztek női »Geheimbund«-ok és természetes lenne, ha ezek a szlávoknál a megszületés ábrázolásával próbálnának tavaszt varázsolni. Valószínű azonkívül, amint Frazer kimutatta, hogy a szalmabábú csak pótléka egy valóságos emberáldozatnak. Amint a bábú rongyait ma szétszórják a földeken, úgy ásták be valamikor a feláldozott ember testét a földbe, amelyet ezzel a bűvös szertartással meg akartak termékenyíteni.¹⁷

2. Húsvét.

A Fiúisten halála és feltámadása a kereszténység legrégibb és még a karácsonynál is fontosabb ünnepe. Nem csoda tehát, ha húsvéti szokások egész Európában egységes képet mutatnak és itt majdnem lehetetlen megmondani, hogy mi feleltetett meg ennek a napnak a kereszténységet megelőző európai kultúrában. Valószínű, hogy az ókori Kelet tavaszi évkezdő ünnepe keresztény mezben jött át Európába és itt magába olvasztott mindenféle, a tavaszi évkezdettel kapcsolatos szokást.

a) *Pilátus-verés.*

Csanádapácán, nagyszerdán és nagycsütörtökön délután, mikor a pap a »Miserere mei« kezdetű zsoltár után annak jeléül, hogy a jeruzsálemi templom kárpitja Jézus halálakor kettérepedt, megüti könyvével az oltár lépcsőjét, a nép botokkal esik a padoknak és azokat néhány

másodpercig püfölik. Ilyenkor megverik a Pilátust, amiért Krisztust elárulta.¹⁸ A lármázás szokása húsvétkor más megokolás kapcsán is szerepel és a »Pilátus«, vagy gyakrabban Júdás kikergetése, elpusztítása a húsvéti tüzeknek gyakori velejárója.

Németprónán megkötözik a harangokat és a tompán zúgó kereplő hangja hívja fel a népet az angyali üdvözletre. De jobban, mert hallhatóbban jelzi az időt a gyermekek kedvelt nagyheti játékszere, a »Klopatsch«, azaz a csengetyút pótoló kalapács, a forgattyú és a kereplő. Mikor a torony kereplője megszólal, rákezdik a gyerekek is és folytatják, míg csak el nem fáradnak.¹⁹ A lármázásnak ez a módja egyházi talajon keletkezett népszokásnak látszik. Csehországban a kereplővel járó fiúk Júdás árulásáról beszélnek.²⁰ A harangok ilyenkor Rómába mentek, vagy Krisztussal együtt maguk is meghaltak²¹ és az egyház már igen régen kereplőkkel, meg más szerszámokkal pótolta a harangok szavát.²² Innen azután átvették a szokást az iskolásgyermekek, akik ma például a Rajna-vidéken feltámadásra kerepelnek.²³

Közel rokon evvel és mégis egyelőre meghatározhatatlan eredetű a lármázó bajelhárító szokásoknak egy másik csoportja. Felső-Pfalzban ilyenkor a gazda hatalmasat üt az ekealakú tusókra, bevágja őket a földbe, hogy távoltartsa az egereket, vakondokat.²⁴ Ugyanezt a szokást Karlsbad—Duppau tájékán is megtaláljuk, csakhogy itt a háziasszony veri a tönköt a küszöbre. A gazda meg Grafenfriedben a kulesokkal csörög mindenfelé, hogy egeret, békát távoltartson a háztól.²⁵

Ezek alapján kiegészíthetjük a göcseji népszokást egy olyan mozzanattal, amelyről forrásaink nem tudnak. Gönczi ugyanis elmondja, hogy nagypénteken egyesek a házat kora hajnalban meztelenül, kezükben pálcát tartva körülfutják, hogy a lakást az alkalmatlan állatoktól, rovaroktól megszabadítsák. A ház kerülése közben azt mondja az illető: »Patkányok, egerek, csótányok, poloskák odamenjete, ahol füstös kéményt látnak.«²⁶ Valószínűleg a pálca eredetileg arra való volt, hogy csapkodjanak vele és így kiűzzék a »látványosságot«. Kőrmöcbánya tájékán a kulcsokkal csörömpölve kergetik ilyenkor a »kígyót, békát«.²⁷ Aki a népszokást nem ismeri, teljesen értelmetlennek találhatná a híres népdalt:

Nagypénteken mossa holló a fiát,
Ez a világ kígyót, békát rám kiált.²⁸

Egyelőre csak azt látjuk, hogy mi köze a nagypénteknek a kígyóhoz, békához, de ha a román meg a ruthén szokásokat is tekintetbe vesszük, megértjük a »rákiáltás«, azaz volaképpen kikiáltás értelmét. Mezőörményesen ugyanis az volt a szokás, hogy a legények, lányok bűneit bejelentették a cigányvajdának. Nagyszombaton azután a vajda felmászott egy vadkörtefára, a harangok megkondultak és a tőkét verték. Következett a kikiáltás; tréfás felsorolása minden vétésnek, bűnnek, amit azután a vajda rovásra vett. Hátszegen és Balázsfalván ilyenkor tüzes szalmaesóvákat lóbálnak és tüzes kerekeket eresztenek le a völgybe.²⁹ Ilyenkor kiáltják ki a bosszorkányok kártételeit is. Félegyházán a rendetlen, piszkos emberre mondják: »Te nagypénteki

mosdatlan.« Nagyszombaton mikor a harangok újból megszólalnak a gyerekhad csengetyűvel, kolomppal körülszaladja azt udvart, kimegy az utcára és űzi a kígyót, békát. »Kígyó, béka, kígyó, béka. Távozz el a háztól.«³⁰ Úgy látszik, a bűnök kikiáltása azonos a kígyók-békák rákiáltásával, vagyis a kígyók-békák maguk a »materializált« bűnök.* Mindezt figyelembevée, már kevésbbé bizonyos, hogy az egyházi népszokás mellett nem kell-e mégis egy népies (magico-animisztikus) eredetű tavaszi lármázást feltételezni.

Ma mindenestre megvan ez a húsvéti lármázás és Zalaegerszegen dívó »sáncregement« nyilván ezt a húsvéti lármát egyesíti az ilyenkor szokásos határkerüléssel. A városon és a határon végigvonul a puskadurrogtató, doboló sereg.³¹ Állítólag a törökökön hajdan aratott győzelem emlékére vonul fel, de ez valójában csak helyi magyarázatát adja egy máshonnan ideszármazott szokásnak.

A húsvéti ünnepélyes lovas-processzióktól egyszerű kirándulásig a szokásnak mindenféle árnyalata kimutatható. Keeskeméten húsvét második napján a lakosság legnagyobb része az úgynevezett »Mária-kápolnához« gyűlt össze, ahol sörözés mellett mindenféle játékok folytak, főleg pedig lóversenyeket tartottak. A mulatság neve »Emmaus«, az evangéliumi történetre való célzással, ahol a feltámadt Megváltó az Emmausba menő két tanítványnak megjelenik.³² Ugyanígy

* Ugyanígy *Kertész Manó*: Szokásmondások. 1922. 87. »Valakire kígyót, békát rákiált. Ez a szólás eredetileg bizonyára azt jelentette: boszorkánysággal vádol valakit.«

nevezték Oldenburgban azt a szokást, hogy a halottakért húsvét másodnapján mondtak imát.³³ A húsvéti határkerülés ma teljesen kereszténnyé vált rítus ugyan, de a régebbi pogány körmenetek kiszorításának folyamata még kimutatható.³⁴ A székelyeknél húsvét szombatján este összegyűltek a legények és ifjabb házások, hogy a határt megkerüljék, a határhalmokat megújítsák, a forrásokat megtisztítsák, a mezőkre áldást és az égi csapások elhárítását kérik. Néha az egész határt megkerülik, néha csak a vetéskertet; mindenütt imádkoznak a termésért.³⁵ Nem véletlen, hogy Kecskeméten éppen ilyenkor dívik a lóverseny, mert a húsvéti határkerüléseknek általában fontos alkatrésze a lóháton való nyargalás. Vördenben az ifjak húsvét másodnapján egy órahosszat szép rendben vonultak végig a határon. Egyszerre csak felbomlik minden rend és vágtatva rohannak át a földeken egy kitűzött célpont felé. Aki legelőször odaér, kap egy kancát, a kár pedig, amit ezzel a vágtatással okoz, szerencsét hoz a vetésnek.³⁶ Morvaországban húsvéthétfői szokás a kirándulás az Emmausba menő tanítványok emlékére. A földbirtokosok kilovagolnak a határba, hogy ott imádkozzanak jó termésért. Ezek a határra való húsvéti kilovagolások a németországi vendeknél már a tizenegyedik századból ismeretesek.³⁷

b) Kathartikus szertartások.

A testi és lelki tisztálkodás ideje Európa-szerte a nagypéntek.³⁸ A palóc megtisztítja egész portáját. Kihordja az istállót, a melléképületeket söpri,

tapaszt, meszel, egészen megfiatalodik a háza. Nem szabad sehol egy pörszemnek **maradni**, mert egész évben rendetlen lesz a porta. Gondozza a sírokat, elmegy a paphoz gyónni, hogy a lelkét is megtisztítsa. Embert, állatot megmosnak a pataokban, hogy egész évben frissek maradjanak.³⁹ A göcsejiek ilyenkor napkelte előtt mosdanak hideg vízben, hogy a szemük ne legyen fájós és a kelevény elkerülje őket, vagy a medencébe tett ezüstpénzről mosdanak, hogy fehérek legyenek.⁴⁰

Teljesen egybevágnak a magyarral a szomszédos népek szokásai, annyira, hogy a nyelvhatároknak alig tulajdoníthatunk fontosságot a szokások elterjedésében, vagyis az ethnikus »Kulturkreis« körülhatárolásában. Temesmegyei szerb néphit szerint, ha valaki húsvét első napja reggelén tojásfehérjével és a sövényben talált gombával megmosdik, egész éven át szép lesz az arca.⁴¹ Nagypénteken a románok meggyóznak, folyóvízben megfürödnek, hogy a feltámadásra testileg is tiszták legyenek. Így azután egész évben mentek maradnak himlőtől, kelevénytől.⁴² A lipthóiak nagypénteken virradat előtt a szembeteg, görvélyes és sánta gyermekeket három patak vizéhez viszik és a beteg testrészeket megmossák.⁴³ Németprónán folyóvízben megmossák a lábukat, ez hathatós gyógyszer a bőrbetegség, kiütés és csúz ellen. Aki nem mehet el hazulról, az folyóvizet hozat és azzal mosdik napfelkelte előtt. A malomkerék habja ilyenkor megszabadítja az embert a szeplőtől és a lovakat is megjárattják a folyóvízben, hogy a legnagyobb munka idején meg ne sántuljanak.⁴⁴

Kétségtelen, hogy a víznek ez a húsvéti tisz-

tító, bajhárító szerepe kapcsolatos magával a keresztelés szokásával. Igen régi egyházi szokás ugyanis, hogy az egyházban újonnan belépőket húsvétkor keresztelték és a keresztelésre használt vizet a mise előtt a hívekre hintették. Ezt a fecskendezést a nép újrakeresztelésnek fogta fel és általános bűnbocsátnak, és az egyház, hogy elejét vegye a »stultus«-ok balhitének, itt-ott el is törölte ezt a szokást. A keresztvizet a templomból haza is vitték és ennek bajelhárító jelentőségét tulajdonítottak.⁴⁵

A húsvét előtti általános szokás emlékeztet a pessach előtti zsidó szokásokra, amikor is szigorúan izolálják az ünnep nyolc napja előtt használt profán tárgyakat az ünnepi periódusra szántaktól. Tekintettel arra, hogy a húsvét a legrégebbi keresztény egyházban egybeesett a zsidó pessach-hal, nem lehetetlen, hogy a néphagyományban az akkor átvett zsidó lusztrációs szokások is tovább élnek. De a víz szerepének további vizsgálata érdekes és tipikus világot vet a népszokások keletkezésének módjára.

c) A húsvéti locsolás, a piros tojás és a halottak.

A palóc legények nyers tojást és szalonnát szoktak kapni azoknál a házaknál, ahol tiszteltük jeléül csuron vízzel öntöztek minden nőnemű személyt. Az első harangszóig tart az öntözés szabadsága, azután már illetlenség volna.⁴⁶

Félegyházán húsvét hetét vízbehányó hétnek hívják, de »rendes asszony« már nem engedi, hogy úgy megöntözzék, ahogy a legények szeretnék. Akit meg asszony létére a kútnál fogdoshattak,

sivalkodtathattak, nem sok bizodalom volt az olyan menyecskehez. A lány se sokat ér, ha a fogdosást állja, meg hogy a ruha reá ragadjon.⁴⁷ A Mátraalján »vízbehányó hétfőnek« hívják húsvét másodnapját, ilyenkor a leányt kiviszik a kútra vagy a patakba állítják és vederszám locsolják reá a friss vizet, »hogya férjhez megy, hadd legyen friss menyecske«. Kérés, rimánkodás hiábavaló, ha nem megy, viszik és belölik a patak vizébe.⁴⁸ A Nyárad mentén már bonyolultabb, szertartásosabb a húsvéti öntözködés szokása, de az erotikummal való kapcsolata nem kevésbé nyilvánvaló. Minden valamirevaló legény kötelességének tartja, hogy húsvét szombatjának éjjelén kedvesének kapujára vagy más feltűnő helyre egy szép fenyőágot tegyen. Ha a falunak nincs fenyvese, elmennek érte a negyedik, ötödik háztárba is, és ha pénzért vagy szépszóért nem kapható, lopják, de kedvesüket kigúnyolni nem engedik. Két-három fenyőágot szépen összekötnek és papírszalagokkal, tojásokkal feldíszítik. A legjobb táncosokat *vőfélyeknek* nevezik és ezeknek feladata húsvét másodnapján reggel a hajnalozás. Minden házba, ahol fenyőágot találnak, bevonulnak a legények, a leányokat a vályúba fektetik és vederszám öntik reájuk a vizet, amíg egész lueskosak lesznek. Ilyenkor azt mondják, hogy a ház virágszálát megöntözik, hogy el ne hervadjon.⁴⁹

Bajos megállapítani, hogy honnan vettük a szokást, mert egyformán fellelhető valamennyi szomszéd népnél. A liptómegyei tót legény már húsvétvasárnap éjféltkor kezdi az öntözést. Egy legény az ablakhoz megy és felkölti a leányt,

kettő pedig az ajtónál áll. Amint a leány kinyitja az ajtót, megragadják és viszik a patakba.⁵⁰ A Kis-Kárpátokban az öntözködés kapcsolatos a vesszőzéssel. A legények kalácsot és tojást kapnak.⁵¹ Privigye vidékén azt hiszik, hogyha a leányt húsvétkor alaposan meg nem öntözik, pártában marad.⁵² Húsvéthétfőn Sziléziában a korbácsolás együtt jár az öntözéssel. A jog minden hímnemű lényt megillet, a nők tojással váltják meg magukat.⁵³ Megtaláljuk a lengyeleknél, Karlovicz »Liebestaufe«-nek nevezi, ami ismét a húsvéti keresztelés szokására utal.⁵⁴ Az erdélyi szászok szerint a kender nem terem, ha nem öntözik meg a leányokat.⁵⁵ Német és svájci szokás, hogy a leány szeretőjének tojást ad a húsvéti öntözésért.⁵⁶ 1431-ben a Nantesben tartott zsinat megtiltotta, hogy a papok húsvétkor »iacentes in lectos capiunt ac nudos ducunt per vicos ac planteas et alibi aquam super ipsos proiciunt«.⁵⁷ Arra a kérdésre tehát egyelőre nem tudunk határozott választ adni, hogy a magyarság honnan vette a húsvéti öntözködés szokását. Ha mármost ettől az etnológiai kérdéstől függetlenül magát a szokást nézzük, először is, adataink nyomán arra kell következtetni, hogy a szerelemnek valami köze lesz a dologhoz. A legény, aki megöntözi szeretőjét, a lány, aki hálából odaadja a tojását, olyan világos körülírása a coitusnak, hogy különbet ki sem lehet gondolni. Így érthető, hogy a megöntözött leány nem marad pártában és a szokás »durvább« formái volnának éppen a dolog lényege. Megerősít bennünket ebben a feltevésben egy angol szokás, amelyet a messze nyugaton a kalendáriumnak ugyanazon pontjához fűződik, mint a

szláv kelet öntözködése. Húsvéthétfőjét Yorkshiré-ben »unlousing day«-nek, vagyis szabadonbocsátás napjának nevezik. Amit ilyenkor szabadjára eresztenek, az a szerelem; eddig tartott a házasság tilalma (a bőjtben), ezentúl szabad a vásár. Itt a legények privilégiuma nem a leányöntözés, hanem az, hogy a leányokat székestől fel emeljék és megcsókolják.⁵⁸ Walesben húsvéthétfőn a férfiak háromszor felemelték a nőket, kedden (mint nálunk a locsolás) a nők háromszor a férfiakat.⁵⁹ Herefordshire-ben »heaving« (emelő), »Monday and Tuesday«-nak nevezik a húsvéthétfőt és -keddet. Hétfőn járnak (v. ö. nálunk vízbehányó hétfő) a férfiak, kedden a leányok és ugyanakkor az asszonyok lábát is megöntözik.⁶⁰ A régi tavaszi coitus-varázslatot (amely viszont a párzási időszak csökevénye volt), tehát csökká csökkentették vagy öntözéssel szimbolizálták. De már abban az egyházi rítus hatását kell látnunk, hogy a szokás éppen húsvéhoz kapcsolódott. A húsvéti tisztító víz egyenesen a keresztvíz népies formája, az öntözés is »keresztelés«, »Liebestaufe«. Nem véletlen az sem, hogy Herefordshirében az asszonyoknak éppen a lábát öntik le vízzel. A húsvéti lábmossa-gis ugyanis régi intézménye az egyháznak és kétségtelen, hogy az öntözés bizonyos értelemben az egyházi szokás népies utánpótlása.

Úgy látszik, itt nem térhetünk ki az alól, hogy egy kis elméleti exkurzióra vigyük magunkkal az olvasót. Mit jelent ez a kettős magyarázat, amelyet a népszokásnak adunk? Kimeríthetjük-e a témát akár a kultúrhistoriai, akár a pszichológiai magyarázattal? Határozottan azt kell felelnünk, hogy nem, mert szokásainknak két tör-

téneti háttere van, egy külső és egy belső. Gondoljuk el, hogy mi minden történt Európa népeivel keletkezésük óta. Népek, országok, vallások eltűntek, helyükbe mások jöttek. Minden változás nyomot hagyott a szokásokban, hitben és magától értetődik, hogy egy olyan hatalmas változás, mint a keresztény kultúra elterjedése, nyomot hagy még a »pogány«-nak látszó szokásokban is, szóval, hogy természetes dolog, ha keresztény szokással magyarázzuk egy keresztény ünnep részleteit. Másrészt azt kell fontolóra venni, hogy az egyházi szokás maga is történelmi fejlődés eredménye, amelyben nyomot hagyott minden nép, amely az egyház híveit alkotta. A kívülről jött hatás analóg lerakodási pontokat talál az átvevő népnél és a tudatos élmény preformált tudattalan élményt, amely a maga módja szerint dolgozza fel az új ingert. »Halb zog sie ihn, halb sank er hin.«

Mindezt azért kellett ide betoldani, hogy érthetővé tegyük a következőket. A húsvéti tojás a női genitale; ez megmagyarázza a szokás lényegét, de nem teszi érthetővé ethnikus keletkezését. Hátra van még a külső történet; miért éppen azoknál a népeknél fordul elő a szokás és éppen abban a kapcsolatban, ahogy mi találjuk?

Régi palócföldi sírokban a halott sarka alatt tyúktojást találtak. Érdekes, hogy a tojás éppen fiatalon elhalt nők sírjaiban volt. Nyáry Albert báró ebből azt következteti, hogy a tojás a sírban a termékenység szimbóluma.⁶¹ Ugyancsak női csontváz mellett egy körülbelül a Kr. u. 320 évből eredő sírban Worms mellett piros tojást találtak.⁶² Delosi sírokban füge mellett szerepel és az etruszk sírokban is igen gyakori. Az ókori archeo-

lógiai anyag a jelentést illetőleg határozottan a termékenységgel való kapcsolatra utal, az együttes előfordulása fügével, gránátalmával, kígyóval félreérthetetlenül mutatja azt a képzetkört, amelybe a szokás tartozik.⁶³

A sír maga a második anyaméh, ahova az ember holta után visszakerül, a tojás csak nyomatékosabban fejezi ki ugyanezt a tudattalan képzetet. Keresztény szimbolika szerint a húsvéti tojás a feltámadást jelképezi. Krisztus úgy jön ki a sírból, mint a madár a tojásból. Ha ehhez hozzávesszük harmadik századbeli írók hasonlaltait, akik a Krisztus által a sírban eltöltött három napot együtt említik a Mária méhében eltöltött idővel,⁶⁴ természetesnek fogjuk találni, hogy a kereszténység más kultúrelemekkel együtt a tojásnak a halállal, illetve a feltámadással való kapcsolatát is átvette és elhozta Közép-Európa népeihez. Ez a feltevés annál is inkább valószínű, mert a tojásnak a húsvétal való kapcsolatához járul egy másik tényező gyanánt a *húsvét kapcsolata a halottakkal*. Losonc környékén, aki csak teheti, nagypénteken kimegy a temetőbe és elhalt hozzátartozói sírját gondozza.⁶⁵ A huzulok nagycsütörtökön tüzet raknak és a kemence mellé kenyert meg vizet tesznek. A szokást úgy hívják: »Az öregecske melegszik.«⁶⁶ »Gidek«, az »öreg« két-ségtől a halottak becéző elnevezése. A románoknál a húsvét másnapja a halottak húsvétja. Ebéd után a temetőben összegyülekeznek, ahova egy üres és egy pálinkával vagy borral telt korsót, kalácsot meg piros tojást visznek magukkal. Egy kis gödröt ásna a halott sírjánál, abba beleöntik a pálinkát, azután befedik a gödröt és rá-

teszik a kalácsot meg a piros tojást. Esetleg még a kalácsba egy-egy krajcárt vagy hatost tesznek.⁶⁷ Úgy a románok, mint a ruthének húsvéti tojásokat osztanak ki a szegények között, ezáltal kötelezván őket, hogy imát monddjanak a halottak lelkiüdvéért.⁶⁸ Húsvéthétfőtől egy hétre ünneplik a halottak húsvétját. A háziasszony kilenc korsó vizet, meg kilenc kalácsot helyez el a sírok körül és azután egy korsót és egy tojást összetör a síron. A tojástörésről azt hiszik, hogy amint a csirke könnyen jött ki a tojásból az életbe, éppúgy a meghalt is a végítélet napján, vagyis Krisztus második földrejövetelekor könnyen jöhet majd ki a sírból és találkozik Krisztussal.⁶⁹ Az ünnep másod- és harmadnapján a Bánátban a pap a temetőbe megy és a síroknál imádkozik. Mikor hazafelé jön, az asszonyok vizet öntenek és kukoricát szórnak az útjába, hogy bő termés legyen.⁷⁰ A bolgárok a húsvét és Spasov-napja közötti esütörtökön a halottak tiszteletére köleskását főznek.⁷¹ Az oroszok a húsvét utáni második hétfőn tort ülnek a temetőben. Egy kerek kalács, amelyben a halott lelkiüdvéért gyertyák égnek, húsvéti piros tojás és a mézeskalács, a halotti áldozat klasszikus étele, a lakoma lényeges alkotórészei.⁷²

d) Komaság.

Ennek a húsvétot követő ünnepnek nálunk még más csökevényes nyoma is maradt. Éppen úgy, mint az eddigi adatok, ezek is szláv forrásra utalnak és egyszersmind rekonstruálhatóvá teszi a keleteurópai népek ősi tavaszi ünnepének képét. A húsvét után következő vasárnapot Zala

és Somogy határán »mátkáló vasárnap«-nak nevezik. Bőjti időben ugyanis nem szabad eljegyzéseket meg lakodalmakat tartani és ezért lehetett a húsvét utáni vasárnap a mátkálások, vagyis eljegyzések napja. Ma már csak a »komálás« szokása maradt meg ezen a napon. A leányok ünnepi ruhába öltözve felkeresik azokat, akikkel »komálni« akarnak. Szép, fehér tányérra tesznek egy palack bort, köréje egy két hímes tojást és perecet. A leány azután fehér kendővel letakarja és úgy viszi el kiszemelt barátnőjének. Ilyenkor különböző mondókák kíséretében átnyújtják a tálat és összecsókolóznak. Ilyen mondóka például Nagyatádon:

Komatálat kaptam
Föl is aranyoztam
Koma küldi komának
Koma váltsa magának (stb.)

Az ilyen barátság a sírig tart, a férjhezmenés után is fenntartják.⁷² A göcseji megszólítás mátkáló vasárnapon: »Koma, koma, komállunk meg«, vagy: »Mátka, mátká, mátkállunk, száz esztendeig szánkállunk.« Kicszerélik tojásaikat és kész a komaság. A nagyobb leányok egész »mátkatálat« küldenek úgy, ahogy az előbb leírtuk. A megtisztelt leány a tojásokból kettőt vesz el és egyet ad helyettük, vagy megfordítva, mert ha ugyanannyit adna vissza, az nem volna mátkálás, hanem cserélés. A fiúk is ismerik az ilyen komaságot, »tikmon«, vagy tojáskomának nevezik, de nem tulajdonítanak neki olyan fontosságot, mint a leányok.⁷³

A magyar szokás csak halványuló nyom a szláv—oláh párhuzamokhoz képest. A szerbeknél húsvét utáni első vasárnap a kis húsvét. Ilyenkor történik a »testvérré fogadás« (pobratimstvo). A szerbeknél már a legrégibb időben szokás volt, hogyha valakinek nem volt fiú vagy leánytestvére, valamely ismerőst testvérnek fogadta. Most a szokás főleg arra való, hogy a szerelmes legény ideáljától vagy más szép leánytól büntetlenül csókot kapjon. A leányok és legények ünnepi ruhában összejönnek a folyó melletti játékterén és ott egész délután táncolnak. A leányok fűzfagallyakból koszorút fonnak s a koszorút a vízbe mártják és azután ketten tartják. A felavatandó testvérek a koszorú előtt szembe állnak egymással, helyben háromszor megfordulnak és ugyanannyiszor megcsókolják egymást a koszorún keresztül. Végül ugyancsak a koszorún keresztül tojást nyújtanak egymásnak. Fehértemplom vidékén a szokás neve »Kumacsanye« (komállás).⁷⁴ A húsvét utáni második hétfő »a pázsitnyitás hétfője«. Ilyenkor tesznek friss pázsitot az utolsó esztendőben elhunytak sírjaira és almizsnát osztanak ki a szegényeknek. Ugyanezen a napon történik, a már leírt módon, koszorúval és piros tojással a pobratimstvo, amely itt egy évre szól és a következő év húsvét utáni hétfőjén megszűnik, ha meg nem újítják.⁷⁵ Ljeskovec és Trnovo tájékán a testvérek minden húsvétkor hoznak egymásnak piros tojást és kalácsot.⁷⁶ Lengyelországban már XVI. századbéli kéziratokból kimutatható a szokás, ugyancsak húsvéti dátummal. A lengyelek »drusbuya«-nak nevezik ezeket a szövetkezéseket és abból, hogy a csehek a ne-

gyedik bőjti vasárnapot (Laetare) hívták druzebná-nak, arra lehet következtetni, hogy náluk a szokás ehhez a naphoz fűződött. A szlávság háttárain kívül, főleg Itália földjén ismeretes ez a komaság, csak hogy itt Szent János napján történik a komállás. Sziciliában Szent János az ilyen komaság patrónusa. S. Giovanni annyi, mint »compare«, éppen úgy, mint Prilepen, ahol a po-bratimokat »Szent Jánosok«-nak nevezik. Az általános szláv húsvéti dátummal szemben az Adriai partján, horvát, szerb, montenegrói és albán vidéken meg, egy elszigetelt bolgár adat szerint, a szokás Szent János napjához fűződött.⁷⁷ Sőt a Szent János nap jelentősége nagyot nyer földrajzi kiterjedésben, ha hozzávesszük és hajdani komoly testvériség-kötés maradványának fogjuk fel a német »Johannis minne« (Szent János áldomása) szokását.⁷⁸ A Szent Iván-napi rítusokra utalnak a koszorúk is, mégis talán helyesebb, ha a szokást Kelet-Európában általános tavaszi rítusnak fogjuk fel, amely utólag fűződött a keresztény naptár jelesebb napjaihoz. Szorosan összefügg ezzel az a kérdés, hogy egyházi vagy népies eredetet tulajdonítsunk e szokásnak. Maga az a tény, hogy a testvérré fogadás sokszor a templomban, vallási szertartások kíséretében történt, még nem döntő bizonyíték. Az intézmény nagyon régi, már Diokletian és Maximilian kénytelenek tiltó rendszabályokat életbe léptetni a szokás ellen. »Nec apud peregrinos fratrem sibi quis quam per adoptionem facere poterat.« A szír—római jogszabályok könyvében (Kr. u. 476) is meg van ez a tilalom, Cziczevszki szerint valószínűleg azért, mert a testvérré fogadás nőközösséggel járt.

együtt.⁷⁹ Fehér-Oroszországban a fiúk pünkösdkor, a fiúk a leányokkal Péter-Pál napján tartják ezt a szertartást. A »testvérek« azután együtt háltnak, mindig egy fiú egy leánnyal. Állítólag a ház asszonya vigyáz, hogy ne történjen semmi, de ennek a felügyeletnek hatásossága nagyon is kétes.⁸⁰ Ha még tekintetbe vesszük, hogy a testvérré levés gyakran a vérivás, vérszerződés ősi intézményével kapcsolatos,⁸¹ továbbá a mátkállás elnevezést, meg azt a nagy szerepet, amelyet éppen az új házások játszanak a húsvéti szokásokban, akkor a szokást egy ősrégi európai tavaszi ünnep alkatrészének fogjuk tekinteni. A szlávoknál ez az ünnepi szokás a halottak kultuszával együtt, a húsvét szertartásaiba szívódott fel és innen, közelebbről a szomszédos délszláv népektől vette át a dunántúli magyarság a szokást.

Más kérdés azután az ünnep jellege, amelynek egyik eleme gyanánt maradt meg a komálás szokása. Már Cziczzevszki említi könyvében, hogy a délafrikai népeknél az együtt avatottak között áll fenn ilyen szorosabb kapcsolat.⁸² Ugyanígy találjuk Ausztráliában is és általában a primitíveknél. Ha továbbá figyelembe vesszük, hogy az avatottak gyakran egy közös orgiára gyűlnek össze, hogy szertartásaik kiemelkedő vonása éppen a termékenység biztosítása és a halotti kultusz, akkor alig vonhatunk le a tényekből más következtetést, minthogy ünnepi szokásaink itt is az őseurópai »Männerweihe« rítusaiból fejlődtek. Ha nem is olyan sűrűn, mint a karácsony-újévi időközben, de azért itt is megtaláljuk az alakoskodókat, lármázó körmeneteket és különösen az állati maszkok szerepét ezekben a körmenetekben.

Badenben a kereplővel járó, ajándékokat kolduló fiúk egyike a »kecske«, aki fenyegeti az asszonyokat, hogy megeszi kacsáikat, tyúkjaikat, ha nem kap táskájába tojást, pénzt vagy szalonnát.⁸³ A fehér vasárnap, vagyis húsvét utáni vasárnap rendszerint az első áldozás napja azok részére, akiket húsvétkor konfirmáltak. Aki ezen a napon későn kel, azt Basel vidékén »húsvéti kecské«-nek hívják.⁸⁴ Ilyen húsvéti »koledálok« a fehérorosz »Wolotsehniki« is. Előadásuk három részre oszlik: 1. A bevezetés, jelentés útjukról és megérkezésükről. 2. A háziúr kihívása, a ház magasztalása. 3. A háziúrhoz »leszállott« szentek felsorolása, különösen azoké, akiknek naptári dátuma a húsvét utáni időre esik. Ezeknek a tevékenysége összefügg a földműves munkájával és az énekben való felsorolás talán analógiás yarázslat gyanánt akarja megkönnyíteni a munka elvégzését.⁸⁵ Maros-Torda és Udvarhely megyében a húsvéti határkerülés folytatása a »didergés«. A didergők, a fiatal házaspárok (v. ö. fentebb a Nyárad mentén, a húsvéti öntözés vőfényeit), akik ünnep másodnapján csoportosan bejárják a falut. Fázékonyan, dideregve kérik, hogy bocsássák be őket, elmondják, hogy messze földről, hideg tartományból jönnek, van mindenféle szerszámuk, ígérnek mindenféle jót, felfedik a pletykákat és mindezekért tojást, bort, kalácsot kapnak.⁸⁶ A hétfalusi csángók húsvétkor viszik ki a már ismeretett halált jelentő szalmabábút; a menet élén tréfás álarcosok járnak.⁸⁷

A mi magyarázatunk szerint tehát a húsvéti ünnep ősi magja *a férfivá avatás szertartása*. Hogy az egyház olyan szertartásokat, amelyek

végző fok^{on} szintén a »Männerweihe« rítusainak civilizált származékai (keresztelés, bérmlás), szintén előszeretettel kapcsolt össze a húsvéttal, amelynek halál és feltámadási szimbolikája egyébként az Attis, Adonis, Osiris-kultusz hídján át szintén az avatási szertartásba torkollik, az csak előmozdíthatta az ünnep eredeti jellegének fennmaradását. Végül még megemlítünk egy-két hazai, de nem magyar adatot, amelyek a húsvéti szokások kapcsolatát a »legénység« intézményével leplezetlenül mutatják. A pozsonymegyei tóthorvát községekben már Bél Mátyás leírja a »staresina«-nak nevezett intézményt.

Az ifjúságnak megvan a maga praefectusa, aki erkölceikre és játékaikra felügyel. Ezt a legénybíró^t húsvétkor választják.⁸⁸ Brassóban ilyenkor tartják az ifjak ünnepét (sarbatoarea junilor). Mezőörményesen húsvét első napján történik az ifjúság királyválasztása. Aki tavasszal először szántott, az lesz a király.⁸⁹ Mivel ezek a »királyok« nálunk inkább pünkösdi szokás gyanánt maradtak fenn, a kérdésre a pünkösddel kapcsolatban még visszatérünk.

Végeredményben tehát annyit mondhatunk a húsvétról, hogy magyar szokásaink kétségkívül az itt talált túlnyomóan szláv népek szokásainak átvételéből, meg később lerakódott kultúrhatásokból keletkeztek. Közelebről már bajos ki-nyomozni ezeket az érintkezési pontokat, de azért néha nem lehetetlen. Így például valószínű, hogy az öntözködés divatját német, nyugati szláv (cseh-tót) forrásból kaptuk, a mátkállás egész bizonyosan szerb-horvát. Van azután általános keresztény, európai kultúrelem, például az a göcseji

szokás, hogy a keresztszülők ilyenkor megemlékeznek kereszty gyermekeikről. Perecet meg hímestojást küldenek nekik.⁹⁰ Ugyanezt teszik a csehországi németek például a tachau kerületben.⁹¹ Nyilvánvaló, hogy húsvéti szokásaink is onnan erednek, ahonnan maga a húsvéti tojás. Beluleszkó Sándor ugyanis az utóbbiról szóló értekezésében megemlíti, hogy húsvéti tojásaink ornamentikája a szlávssággal érintkező perifériákon sokkal gazdagabb, mint az Alföld szívében és ebből helyesen arra következtet, hogy a szokást szláv szomszédainktól vettük át.⁹²

3. Szent György napja.

Kelet- és Nyugat-Európa folklóre-jának vízvonalasító vonala, hogy a tavaszi évkezdő jellegű szokások május elsejére esnek-e vagy április 23-dikára, azaz Szent György napjára. Németország keleti részén és szláv területen Szt. György napja a tavasz kezdőpontja, a szlovének a körülhordozott és vízbedobott májusfát »zöld György«-nek nevezik. Az Inn völgyében harangozó, lármázó gyermekek járnak be a határt, »kicsöngetik a füvet« (»das Gras ausläuten«). A parasztok pedig megvendégelik a fiúkat, mert »ahol a fűcsöngetők járnak, a fű jól megnő és a gabona szépen fizet«.^{92/a}

György-napi szokásaink leglényegesebb alkotó eleme, hogy ezen a napon hajtja ki a pásztor a küszöbre tett ekevason át a nyáját. Az ekevas arra való, hogy a »rosszak« ne bántassák az állatokat. A pásztor meghinti őket egy porral, amelyet karácsonykor égetett, szentelt ostyából,

hagymából, halottak csontjaiból és a koporsó deszkájából. Ami megmarad a porból, a legelő határára hinti, hogy a ragadozó vad kárt ne tehessen a nyájban. Némely vidéken a háziasszony mezítelenül háromszor körülfut a jószágon, mielőtt a pásztor átveszi a csordát.⁹³ A pásztorkodás körébe tartozó óvó vagy termékenyítő szertartások annyira jellemzik ezt a napot, hogy a kihajtás egyéb, nem György-napi szokásait is itt tárgyaljuk. Baranya-Özd vidékén, mikor a pásztorok először hajtják ki a barmokat a legelőre, minden darab állatért egy tyúktójt tesznek le a földre. A pásztor fölveszi a földről a tojásokat és így szól: »Az Isten tartsa meg a gazdát, jószágával együtt, adja Isten, hogy azok olyan telijen jöjjenek haza, amilyen ez a tojás.«⁹⁴ Vépen (Vas megye), mikor a szarvasmarhát először kihajtják, benn az istállóban bodzafával vagy zöld gallyal megverik az állatokat, a kijáráshoz pedig tojást és kívül-belül láncot tesznek. Olyan erős lábuk lesz mint a lánc; a szegények pedig, akik a tojást kapják, imádkoznak, hogy a barmok megmaradjanak.⁹⁵ Mikor a kőrösieiek (Gömör megye) a csordát elsőízben hajtják ki, az istállóajtó küszöbére egy láncot tesznek, amelyen egy bezárt lakat van, közepe táján pedig egy tojást helyeznek el. A népies magyarázat, hogy a belakolt lánc arra való, hogy a marha mindig jól lakott legyen, a tojás pedig azt jelenti, hogy olyan gömbölyű legyen, mint a tojás. Tövises vesszővel hajtják ki a marhát, hogy nőjön, mint a fiatal fa. A falu végén a csordás láncot húz és rátesz egy fészek hangyát, hogy a marha együtt maradjon, mint hangya a fészekben. Mindez

úgy látszik Szent György napon történik, mert a közlő más, Szent György naphoz fűződő babonákkal együtt említi.⁹⁶ A gulyát, nyáját Besenyőtelken Szent György napja előtt sohasem »verik« ki a mezőre. Ezt megelőző éjjelen mennek az asszonyok a határba »tehénhasznat szedni«. Lepedőt borítanak a harmatos före és az így összegyűjtött vizet másnap megitatják a tehénnel, hogy sok tejet adjon.⁹⁷

Néphitbeli adataink egy másik csoportja nem mondja ugyan ki, hogy a tehenet Szent György napján hajtják ki az istállóból, de értelmét csakis ebből a feltételezhető szokásból kapjuk meg. Szent György előestéjén nyírfaágakat tűzdelnek kerítésre, kapura, hogy a boszorkányok meg a »lucifer« emberhez, állathoz ne férhessen. A gazda, vagy a cseléd a tehén hátát vadrózsavesszővel háromszor végigsimítja és ezt a vesszőt az istállóajtó fölé dugja; így már nem veszik el a boszorkányok a tehén hasznát. A boszorkányok t. i. ilyenkor szoktak harmatot szedni, avval elveszik a más ember tehenének hasznát és gyarapítják a magukét.⁹⁸ Szatmármegyei néphit szerint a tehenek tejét Szent György nap éjszakáján viszik el a boszorkányok. Hogy ez meg ne történhessék, Szent György nap éjszakáján körülhintik az istállót köleskásával. Ha a boszorkány az ilyen ólba be akar menni, a köleskását szemenként kell felszednie és mielőtt ezt befejezhetné, megvirrad.⁹⁹

Mit szednek el ilyenkor a boszorkányok? Régi boszorkányperek mutatják, hogy a tehenek teje valami bűvös kapcsolatban van a föld harmatjával. 1584-ben, Kolozsvárott, Erzsébet Kocsis

Györgyné vallja: »Monostor-utcában lakunk vala urammal zsellérül és szinte mellette laktam Lakatosnénak. Egykor a gazdaasszony ki hívta és mutatá hát, ez a Lakatosné a mi kertünkben vagon és háromszögű lepedővel hajtja vala Szent György estin a harmatot«. ¹⁰⁰ 1568-ban ugyanott, Hagyonét tűz halálra ítélik, mert »ante auroram in festo Georgii antequam gregem in campum expellerent« kiált a kapuba és így kiáltott: »Büvösök, az én sajtáromba tej, vaj; sz... m a ti sajtártokba«. ¹⁰¹ Kecskeméti néphit szerint Szent György nap virradóra a juhászok lepedőt vesznek és kimennek a legelőre vagy vetésekre, leterítik a lepedőt, húzzák maguk után és azt mondják: »Szedem, szedem mindennek felét«. Ettől a harmattól sok teje lesz a juhoknak, teheneknek. ¹⁰² A borsodmegyei palócok Szent György éjszakáján vagy nagypénteken hajnalba mennek ki a mezőre harmatot szedni. A lepedőt végighuzogatják a harmatos fűvön, vetésen, közben mondogatják: »szedek is, hagyok is«, azután otthon kicsavarják és a kicsavart harmattal lisztből pogácsát gyúrnak. A megszáritott pogácsát megsózva adják be a tehénnek. Az upponyiak szerint a műveletet mezítelenül kell végezni a hajnali órákban, csak akkor lesz »hasznos«. ¹⁰³

Van még egy harmadik csoportja a Szent György-napi dolgoknak, amely szintén jellegzetesen és nem pusztán járulékosan fűződik ehhez a naphoz. Nagyszalontán a Szent György nap előtt fogott kígyó megszáritva és porrá törve, orvosság a téhenbetegségek ellen, a Szent György nap előtt fogott gyík farkát két ujjal megfogni, jó a torokfájás ellen, a Szent György nap előtt fo-

gott és megszáritott »varangyos béka« minden sebet begyógyít. Ha valaki Szent György napján kígyót lát és hozzávág egy forintot, annak a pénz addig el nem fogy, míg valakinek ingyen oda nem adja.¹⁰⁴ Szatmár megyében, aki Szent György nap előtt kígyót lát, üsse agyon, bőrét és zsírját tegye el a köszvény ellen.¹⁰⁵ Az Érmelléken a Szent György nap előtt fogott gyík jelenti az egészséget.¹⁰⁶ A göcseji néphit egész babonakört fűz a Szent György-napi kígyóhoz, békához. A Szent György nap előtt fogott kígyó fejét vályuba szegeznek és a disznókat arról etetik, hogy szaporák legyenek. Az ilyen kígyót betesznek a puskába, hogy a lövése biztos legyen és ne lehessen elvenni a hasznát. Ha Szent György nap előtt jön ki a kígyó, az vesztét érzi; az ilyennek a nyelvét a tehén szarvába fúrják és a tehenet gledicsiaággal megütik, hogy a tehennek a bősorkányosság ne ártson. Megtaláljuk itt a Szent György-napi gyík (kígyó) és a torokfájás közötti kapcsolatot, azt a hitet, hogy ilyenkor a kígyó fejét ezüstpénzzel kell leszelni és a bugyellárishat tenni, hogy az illetőnek az adás-vevésnél szerencséje legyen. Az ilyen módon lemetszett kígyófej szájába egy szem babot tesznek és azt a kígyófejjel együtt a ház eresze alá ültetik. Aki ennek a babnak virágját a zsebében hordja, azt nem fogja a puskagolyó. Búzavetéskor az ilyen kígyófejet egy kétfilléreessel a vetőruha közepébe teszik és arról vetnek. Aki a Szent György nap előtt talált zöld leveli békát ingén és gatyáján át háromszor a földre ereszti, abban az évben nem lesz hideglelés.¹⁰⁷ Félegyházán a Szent György nap előtt fogott gyíknak a torkát simo-

gasd meg a neveletlen ujjaddal, abban az esztendőben nem fájosodik meg a torkod.¹⁰⁸ Azt a botot, amellyel Szent György nap előtt a kígyót agyonütik, elteszik és ezzel, ha kalászos veteményekre verebek járnak, újhold vásárnap napkelte előtt vizet mernek. A botot és a korsót arra a földterületre viszik, amelyen a verebek a kalászosokban kárt tesznek. Aztán félmeztelenül háromszor megkerülik a veteménytáblát és a korsót a bottal együtt a közepén hagyják.¹⁰⁹ Bánfalván a palóc asszonyok Szent György éjszakáján kimennek a keresztútra és ott mogyoróvesszővel kört húznak, hogy »tuggyék a tehénhez«.¹¹⁰ Parádon azt hiszik, hogy aki a Szent György nap előtt látott gyíkot összefogdossa és azután elereszti, azzal a kezével el tudja mulasztani a »jóság« torkán támadt daganatot. A terpesiek szerint a gyík farkát leszakítva, bele kell varrni a ruhába és a hideglelés beteg nyakába akasztani; attól kilenced napra meggyógyul. Parádon a leveli békát használják erre a célra.¹¹¹ Ha már most a nemzetközi párhuzamokat keressük, ezeket természetesen elsősorban a szomszédos népek, a keleti németiség, a szlávság és a románok folklóre-jában fogjuk megtalálni. Német-prónán azt mondják, hogy György napján nem marad többé a fű a földben, még ha kalapáccsal vernék is bele. Aki György napja előtt békát lát, az abban az évben beteg lesz. Aki előbb lát dögölt békát, mint élő, azt mondja: »a nyáron majd megint bóbiskolok a templomban«. Ha meg előbb hallja kuruttyolni a békát, mint látja: azt mondja: »a nyáron majd megint mindenki kígyót, békát rámkiált«. Aki György napja előtt

vakondokat üt agyon, az ha torok- vagy szem-baja támad, kezefejével dörzsölje meg a beteg testrészt és azonnal meggyógyul.¹¹² Sziléziában, Szent György napkor legnagyobb a boszorkányok ereje. Ha a búza ezen a napon akkora, hogy a varjú elbújhat benne, jó termés lesz. Ahány nappal Szent György előtt megszólalnak a békák, annyi napig hallgatnak utána. Aki György nap előtt szárazon lát békát, addig fog sírni, amíg úszhat.¹¹³ A litvánok szerint Szent György napján a búza már akkora, hogy a fürj elbujhat benne.¹¹⁴ A XIX. század elején még Németországban is ismeretes volt az a szokás, hogy asszonyok Szent György nap reggelén meztelenül szedték a har-matot, hogy ezáltal több tejet adjon a tehenük.¹¹⁵ A csehek György nap előtt fogott menyéttel dörzsölik a daganatokat.¹¹⁶ Szent György napján nem jó kútvizet inni, mert ilyenkor »megnyílik a föld és kibocsátja mérgét, a méreg azután át-megy a békákra és kígyókra«. ¹¹⁷ Szent György naptól Szent Mihály napjáig ül a béka a kútban és magába szí minden mérget.¹¹⁸ Aki Szent György napja előtt meglátja a kígyót, az elől menekül minden kígyó.¹¹⁹ A láztól meg lehet szabadulni, ha az ember Szent György nap előtt fogott kígyó bőrét kilenc napig a nyakán hordja.¹²⁰ Minden ellenségen diadalmaskodik az olyan pálea, amellyel az ember Szent György nap előtt kígyót ölt.¹²¹ A Szent György-napi szokások elterjedésére jellemző, hogy Wuttke nagy gyűjteményéből vett adatok mind a csehországi németiségre vonatkoznak. Az említett adatokat tényleg mind meg is találjuk olyan művekben, amelyek kizárólag csehországi néphittel foglalkoznak.¹²² Ugyanigy

megy ez tovább a tótoknál, az északi és keleti szlávoknál. Privigye vidékén a teheneket nagy-péntek és Szent György nap éjjelén tépett vetéssel füstölik meg. Aki Szent György napja előtt békát lát, egész évben irtózni fog a munkától. Ha a gazda Szent György napja előtt meztelen kézzel kígyót fog meg és azzal a kézzel szarvasmarháit megsimogatja, azok nem puffadnak föl. Akinek golyvája van, Szent György napján fog egy vakondkot, azzal újholdkor megsimogatja a golyváját és ha azután az állatot elereszti, a baja is elmúlik. A Szent György napja előtt fogott kígyó fejét ha az ember egy pénzdarabbal levágja, ez a pénzdarab mindig visszatér a tárcájába. Szent György napja előtt kell a juhokkal zsurlót etetni, hogy sok tejet adjanak, viszont ilyenkor nem jó ruhát mosni, mert ebből eső meg árvíz támadhat.¹²³

A »Nagy Ág« ruténjei szerint, ha a házigazda Szent György éjjelén az istálló elé nem rak boronát és töviseket, vagy hagymával nem dörzsöli be a tehén tőgyét, a boszorkányok elszedik a tehén tejét.¹²⁴ Dolhán a juhokat kora tavasztól Szent György napig otthon a hegyoldalakon legeltetik. Szent György nap előtti héten egy közös nyájba hajtják, ahol késő őszig maradnak.¹²⁵ a huzulok ilyenkor nagy tüzeket gyujtanak, az ajtóra pázsitdarabokat szegeznek és ezekbe dugják a virágvasárnap megszentelt ágakat. Ez mind arra való, hogy a boszorkányok szándékait megghiúsítsák. Ezen az éjszakán üvölt a nőstényfarkas és annyit kölykezik, ahány hétig tartott abban az esztendőben a farsang.

Az ünnep különböző fontos vonásokban a

húsvétal vág egybe. Ez az egyezés a magyar folklóre-ban kevésbbé feltűnő, mint a szláv (román) területen, ahol mindkét dátum körül még kimutathatók a kereszténység előtti tavaszi évkezdő nap hagyományai. Így a huzuloknál Szent György napján kezdődik a tavasz és így erre az időpontra esik a nagy tisztogatás, amelyről a húsvétal kapcsolatban már volt szó.¹²⁶ Visensky János, galíciai születésű barátnak 1597-ből keletkezett levele, amelyben a korabeli orosz és lengyel néphit »borzalmairól« szól, viszont a sírokra vitt kalácsot és tojást, mint György-napi szokást említi meg.¹²⁷ A románoknál még egy másik »húsvéti«-nak látszó szertartás fűződik a Szent György naphoz, tudniillik az öntözködés. Ha meleg az idő, még az öregek is megfürödnek a folyóvízben, »hogy a rossztól megtisztuljanak«. A bihari havasokban ilyenkor összekötik a zöld ágakat, vízbe mártják és avval fecskendezik egymást. A gyermekek, akik a marhát kihajtották a mezőre, virággal és zöld gallyakkal térnek vissza a faluba és az asszonyok a hazatérőket vízzel öntözik. A bánáthe gyi részeken a legények utcánként összegyűjtik a leányokat, a menyecskéket és a kúthoz vagy forráshoz cipelik őket. Ott azután három-négy veder vizet öntenek rájuk, azután eleresztik őket.

Ugyanígy megtaláljuk a másik »húsvéti« jellegzetességet, az ősök kultuszát. Az elhalt ősök lelkiüdvéért alamizsnát osztogatnak.¹²⁸ A babonák egy másik csoportja a kihajtással és az ezen a napon kezdődő szántás-vetéssel kapcsolatos. A marosmenti községekben azt fürösztik meg, aki ekéjével ezen a napon elsőnek megy ki szán-

tani.¹²⁹ Szent György ezen a napon lóháton indul és erdőt, mezőt, határt betölt. Ilyenkor megnyílik a föld, kezdődik a tavasz és csipkerózsa vagy tölgyfagallyat tűznek ki a kapura a boszorkányok ellen. Szent György nap előestéje a »tehenek Szent Györgye«, mert ekkor járnak a boszorkányok és gonosz lelkek és kakasszóig garázdálkodnak az emberek között. A boszorkány pörére vetkőzik és kora hajnalban felkel, szűrő vászondarabot vesz magához, kimegy a határba és míg a vásznat a harmatos fűben maga után húzza, azt mondja: »A szomszéd teheneinek teje, vaja, túrója menjen az én teheneimbe, ahogy a víz öszszegyűlik a gátnál, úgy csurogjon teheneim tőgyéből a tej.«¹³⁰ Végül megtaláljuk itt a magyar György-napi szokások harmadik momentumát, a kígyót.

Aki víz partján alszik és fehér kígyót lát úszni a víz felett, annak nagy szomorúságban lesz része. Aki az ilyen kígyót megfogja, fejét egy ezüst- vagy aranypénzzel levágja, azután fokhagymát tesz bele és a levágott kígyófőt a földbe temeti és ebből a fokhagymából a következő Szent Györgyre eszik egy gerezedet, az megtanulja a madarak nyelvét.¹³¹

Az utóbbi nyom tovább vezet. Ezen a módon (ugyanesak György-napi dátummal) ismerik meg a Fekete Kőrös vidék és az Aranyos völgyének magyarjai a boszorkányt.¹³² A bolgároknál a magtalan asszony az, aki az ilyen módon levágott kígyófőbe babszemet rejt. Az egészet azután bedugja egy odvas fába, mire a bab kiesirázik, az asszonynak is lesz gyermeke.¹³³ A bolgárok ilyenkor korán kelnek és harminchatban mosdanak, hogy

egész évben egészségesek legyenek. Mint a románok,¹³⁴ a bolgárok is megméri magukat ezen a napon, hogy egész évben egészségesek legyenek. A férjhezmenéssel való kapcsolat jellemző a bolgár szokásokra. Ha ilyenkor cigányasszony is táncol a hóróban, a táncoló leányok még azon évben eljegyzik magukat. Az asszonyok, akik ebben az évben Demeter napja után mentek férjhez, kalácsot visznek a templomba és ott rokonaik között szétosztják.¹³⁵ Már a mohammedán folklora-ra utal az a szokás, hogy ezen a napon vágják le az első bárányt Szent Györgynek hozott áldozat gyanánt.¹³⁶ Ugyanígy ülik meg az Alekszinae körüli szerb cigányok a Gjurgjev dant, vagyis György napot, de ezenkívül, éppúgy, mint a románok, eddig az időpontig nemesak a bárányhústól, hanem a juhtejtől és sajttól is tartózkodnak. A György-napi fürdéssel együtt szerepel a húsvéti piros tojás is, amellyel ilyenkor a fürdőző saját fejét megkeppintja és lebukik a víz alá.¹³⁷ A Törökországból kivándorolt cigányok Erdeleze-nek (Chidr-Eliás: Szent György arab neve) nevezik az ünnepet. Ha valakinek a gyermeke időnek előtte meghalt, az nem eszik bárányhúst az Erdelez-ünnep harmadik napja előtt, mert ezen a napon fordít az anyajuh hátát a kis báránynak. A szomorúfűzágak és egyéb dolgokkal védekeznek a rontás ellen. A leányok levetköznek egész mezítelenre, egy kocsit húznak és azt mondják: »Ahogy egyik kerék fut a másik után, úgy szaladjanak utánam a legények«. Az áldozati bárány máját a házigazda süti meg és a halottak lelkiüdvéért szétosztja a szomszédok között. A bárány vérért hom-

lokukra kenik.¹³⁸ Míg tehát a szerbiai eigányok György napját tényleg György napján ünneplik, az erdélyiek és a romániaiak húsvét másodnapján járattják a »zeleno Georgiő«-t, a zöldbe öltözött és vízzel megöntözött alakoskodót és szétosztják a kibékülést jelentő süteményt, ami megfelel a délszláv-oláh magyar »komázás«-nak. A süteményből egy darabkát a sírhantha dugnak.¹³⁹ Károlyváros vidékén két fűzfaágat hoz valamely házbeli férfi és azt a kapu két félfájánál a földbe ülteti. A legények összegyűlnek, az egyiknek a fején kosár van virágokkal és énekszóval járnak házról házra. A gazdaasszony megajándékozza őket tojásokkal. A ház asszonya meghinti a legelőre induló teheneket szenteltvízzel, hogy a boszorkányok ne ártsanak nekik. Ezen a napon összegyűlnek a farkasok és várják pásztorukat, Szent Györgyről, aki kiadja nekik parancsait, hogy kit tépjenek szét.¹⁴⁰ Itt is az állatok kihajtása adja meg az ünnepnek tulajdonképpeni jelentőségét.¹⁴¹ Ilyenkor megkoszorúzzák a tehenek szarvát, hogy távoltartsák tőlük a boszorkányokat. Csalánkocsorúban bíznak legjobban.¹⁴²

Ritkán tudunk olyan határozottsággal rámutatni szokásaink eredetére, mint ebben az esetben. Dacára a kígyók szerepeltetésének, a szokásnak kevés köze van a sárkányölő Szent György mondájához. Április 23-ika a római pásztor ünnepnapja. Pales-ről, a pásztorok istenéről, Paliliá-nak nevezték e napot, később népiesen Parilia. Plutarchos és Ovidius szerint az ünnep főszereplői a pásztorok, akik ezen a napon az istállókat kisöpörték, vízbemártott habérágakkal befecskenedezték (v. ö. az oláhok sajtáságos fecskendezési

módját ezen a napon). A leghatásosabb eleme a lustratio-nak a Vesta szűzektől kapott hamu, vér és szalma. Az utóbbi lángjánál megfüstölték magukat és jószágukat. A nyáját áthajtották a tűzön és maguk is háromszor átugráltak rajta, hogy egész évben megmeneküljenek a bajoktól, a boszorkányok rontásától. A pásztor kölest, kölesből készült kalácsot és meleg tejet áldozott Pales-nek és imájában arra kérte az istent, hogy a nyáját védje meg a farkasoktól, hogy fűben, lomboszatban ne lássanak hiányt, tej legyen bőven, a kosok üzekedjenek, az anyajuhok szüljenek. Imája végeztével a pásztor kezet mosott a reggeli harmatban.¹⁴³ Ezek szerint tehát Frazer elméletének helytálló volta, aki először mutatott rá a keleteurópai és a római ünnep azonosságára, kétséghivonhatatlan. Nehezebb az azonosság történeti magyarázata. Lévéen a naptár maga latin eredetű, legegyszerűbbnek látszik az a feltevés, hogy az ünnep Kelet-Európa gyarmatosításával függ össze és Róma hatalmának terjedését tükrözi. Igaz, hogy olyan pásztornépeknél is megtalálhatjuk, akik messze északra élnek a legszélsőbb római »limes«-ektől, de ezek utóvégre déli szomszédjaiktól is átvehették az ünnepet. Mindazonáltal az ünnepnek van néhány jellegzetes vonása, melyet Rómában hiába keresünk. Ez, meg az Európán kívüli analógiák valószínűvé teszik, hogy a Római Palilia csak egy a sok közül és hogy itt az indogermán pásztornép tavaszi évkezdő napja maradt fenn, Rómában éppúgy, mint Kelet-Európában. A pontos kalendáris rögzítődés persze már fejlettebb római civilizációból ered és mindenütt ahol megtaláljuk, romai befolyásra

vall. Így kapcsolja újból egybe a kultúrhatás az egyazon őstőből sarjadzott szertartásokat.

Módunkban van ezt az ősmagot is felmutatni. Az ünnep egyes mozzanatai ugyanis világosan mutatják, hogy az emberi élet sorsdöntő mozzanatai, *a szülés és a születés élménye* lappanganak a tudattalanban az ünnep különböző szertartásai mögött. A csecsemő szempontjából a megszületés egy erőszakos, akaratán kívül történt elszakadás az anyától és az ekkor érzett szorongás kiindulópontja minden emberi félelemnek. A pszichoanalízis továbbá kimutatta azt is, hogy ez a mozzanat még egyszer megismétlődik a csecsemő életében. Az első trauma akkor éri az egyént, mikor megválnak az anyai test oltalmától, a második, mikor elválasztják az anyatejtől. A legújabb pszichoanalitikus kutatás viszont azt eredményezte,¹⁴³ hogy ez a félelem még régebbi fajtörténeti élményekben gyökeredzik. Kezdetlegesebb fokon álló szerves lények ugyanis oszlás útján halnak meg (egyéni értelemben) és ugyanezen mozzanattal szaporodnak és úgy látszik, hogy ez a szétválási félelem a nő életében a szülés pillanatára vonatkozik, amikor testéről lehasad a gyermek, a férfiban a nemzésre, mikor a genitális secretumtól megválnak.

Arnold van Gennep régen rámutatott a »rite de separation« jelentőségére, ha nem is tudta annak fejlődéstani eredetét feltüntetni. Nyilvánvaló, hogy a pillanat, mikor a jószágot, amelyhez a pásztornépet szinte szülői gyengédség fűzi, a védett istállóból kihajtják a legelőre, az »elszakadási« szertartásoknak mintegy prototípusa és a nőben a szülés, a férfiban a genitale elvesztésé-

nek félelmét éleszti fel. Egy második rétegben azután kívánsággá válik az ősi félelem, a születés ünnepén megszületik a tavasz és a születést utánzó szertartás arra való, hogy a nyáj és az asszonyok minél többet szüljenek.

Lássuk a bizonyítást. Máramaros megyében a rutének az első kihajtáskor az »eleven tűz«-ön megfüstölt állatokat egy mezítelen pásztor lába között (a pásztor egy állványra áll) hajtják ki a szabadba.¹⁴⁵ Minthogy az adopeió szertartásainál ez a mozdulat a születést jelenti, világos, hogy a meztelen pásztor itt a szülő nőt utánozza, amint megszüli a gyermekét, a jószágot. A románoknál Szent György nap reggelén, mikor először hajtják ki az állatokat a legelőre, egy 10–12 éves fiú egyik lábával a kapuajtó egyik oszlopára, a másikkal a másik oszlopra áll, hogy a marhák alatta haladjanak ki, akkor nem férközhetnek hozzájuk a boszorkányok.¹⁴⁶ Másik jellegzetes vonása ennek a napnak, amely születés és szülés, általában a termékenységgel való kapcsolatra utal, hogy az asszony meztelenül, »anyaszült« meztelen, varázsol. Így mondják ezt délszláv szomszédjaink is a Szent György-napi vajbűvölésnél: »Meztelenül, ahogyan anyja megszülte.«¹⁴⁷ A magtalan asszony új inget tesz Szent György előestéjén egy jól termő fára. Reggel azután megnézi, hogy mászott-e valami élőlény az ingre és ha ilyent talál, a következő évben szülni fog.¹⁴⁸

Az analógiás varázslatnak ugyanezt a szimbolikáját már láttuk a bolgároknál a levágott kígyó-fő (penis), az üreges fa (uterus) és a kicsirázó bab (a gyermek) természetesen azt jelentik, hogy a magtalan nő szülni fog. Rómában teljesen tisztá-

ban voltak vele, hogy mit jelent Pales ünnepe, hiszen Tibullus megmondja:

Et fetus matrona dabit, natusque parenti
Oscula comprehensis auribus eripiet.¹⁴⁹

És mit jelent a monda, amely szerint ezen a napon született Numa, a papkirály és ez a nap »dies natalis Urbis«, Róma születése napja? Városokat egy nap alatt nem hozott létre az ókor és az ünnepnek ez a történelmi színezetű magyarázata csak azt jelentheti, hogy a nap egy »dies Natalis«, amelynek ünnepe, jellege a szülés és születés mozzanatán fordul meg. Érdekesen igazolja ezt a nézetet az az etimológiai vita, amely már az ókorban az ünnep nevéhez fűződött, illetve az a tény, hogy az eredeti Palilia elnevezés a népnyelvben a parere ige hatása alatt lassanként Parilia-ra módosult. »Parilia dicuntur, non Palilia, non a Pale dea, sed quod eo tempore, omnia sata arboresque et herbae parturiant pariantque.« »Parilia quod pro partu pecoris sacra fiunt.« »Nisi quod quidam a partu Iliae Parilia dicere maluerunt.«¹⁵⁰

A vágy mögött lappang a szorongás, Macduff azért rettenthetetlen, mert nem élte át a megszületés aggodalmát, hisz úgy vágták ki anyja méhéből. A Parilia ünnepén a lustratio-nál borjak hamvait használták. Ezek a borjak sohasem születtek meg, mert április 15-én, a Fordicidia ünnepén vágták ki őket feláldozott anyjuk méhéből. A vemhes tehén koraszülött magzata a születést mozdítja elő: »nunc gravidum pecus est, gravidae nunc semine terrae«,¹⁵¹ azaz voltaképpen megszerzi a hívőknek azt az illúziót, hogy a szaporo-

dásnál elkerülhető a megszületés szorongása. Mert a világba való kilöketésnél kiállott szorongás változtatja boszorkánnyá az anyát és ez ellen a boszorkány ellen védekeznek »idem per idem« újabb vaginalis szimbolumokkal, azaz a megszületés letagadásával, egy új intrauterin helyzet teremtetésével. Ezt jelenti a koszorú az állat szarván, a tojás az első kihajtásnál, míg a lánc valószínűleg a köldökzsinór által adott folytonosságot pótolja. De a mai európai néphitben a szorongások túlnyomó része már a második traumára, a tejelvétel pillanatára vonatkozik. Az anyatej elvonása másodszor kelti fel a gyermek haragját az anya ellen, azért hemzsegnek a levegőben a tejelvevő boszorkányok abban a pillanatban, mikor a kis bárányt anyjától elválasztják.¹⁵²

Még nem magyaráztuk meg azokat a szokásokat, amelyek a Szent György napon, vagy általában tavasszal látott vagy megölt első kígyó, gyík vagy béka körül csoportosulnak. Miután régi szláv (porosz) ¹⁵²/a adatok bizonyítják a kígyó kapcsolatát a tavasszal és termékenységgel, itt talán egy tavaszi kígyóáldozatot kell feltételezni, amelynek célja eredetileg az asszonyoknak vagy a földnek a levágott kígyófejével való megtermékenyítése lehetett.

A pszichoanalízis kimutatta, hogy a kasztrációtól való félelem az ősi tudattalan velejárója, aminek biológiai magyarázatát és az ősi szaporodási móddal (hasadás) való kapcsolatát fentebb már Ferenczi nyomán megadtuk. A nemi aktus az én szempontjából egy ingermennyiségtől való megszabadulás, mondjuk, a Szent György napi szimbolumok nyelvén: a kígyó fejének levágása.

Vagy másként: mikor a Bánátban az asszonyok teheneiket a pásztor elé hajtják, napfeljötté előtt az összes állatok farokhegyéből lecsípnék egy keveset és a szőrt a hangyabolyba vagy fűzfaodúba teszik, hogy az állatok szaporodjanak, mint a hangyák és akkorára nőjenek, mint a fűzfa.¹⁵³ A levágott farokszőr a penis, a hangyaboly vagy odvas fa ismét a vagina (uterus) szimboluma és az eredmény természetesen a szaporodás. Privigye vidékén minden pörét megnyeri, aki Szent György napján olyan kígyót lát meg, amely szájában békát tart, ha a kígyót és a békát zöld vesszővel megüti.¹⁵⁴ A szlavóniai magyar falvakban azt a különös hitet találjuk, hogy mikor tavasszal azt látja az ember, hogy a kígyó meg a béka összevész, vegyen egy vesszőt és kergesse el a kígyót.¹⁵⁵ Ugyanígy a ruténeknél; ha valaki akkor akad kígyóra, midőn a békát megfogta, valami pálcá-vai szét kell kergetni őket.¹⁵⁶ Tudjuk, hogy a kígyó a penist jelenti, a béka a vaginát, az a pillanat, mikor összekapnak, volna a coitus, és a pálea, amely őket szétválasztja, a kiállott félelem után újból visszakapott penis. Mármost a latinok a Parilia ünnepén hágatták meg a kossal az anyajuhot; ez volna a kígyó és a béka találkozása. Ami pedig a pálcát illeti, az ilyen pálcával »simogatják« meg a ló hátát, ha nehezen esikózik,¹⁵⁷ a szerbeknél pedig az ilyen pálea arra való, hogy asszonyoknál és a háziállatoknál a szülést megkönnyítse.^{157/b}

4. Május elseje.

Magyar adataink a május elsejét illetőleg többnyire a magyarság északi határáról, meg Dunántúlról valók. Abaújtorna megyében a májusfa lopott nyírfa, amelyet a cselédlegények fel is szoktak pántlikázni. A pántlikát rendesen a leány adja, akinek a kapujába a májusfát felállítják. Ha a májusfát eldöntik, ez a szerelem visszautasítását jelenti. A májusfát május elsején és pünkösdkor is állítják. Éjjel az ifjak az erdőben összegyűlnek és tánccal és dallal töltik az éjszakát, a különös csak az, hogy éjjelig bús, szomorú, azután pedig hajnalig vidám, pajkos nótákat énekelnek.¹⁵⁸ A fa eldöntéséhez hasonlóan a fa növekedésének is megvan a maga szimbolikus jelentősége. A koloni legények a népdal szerint szokták a májusfát kedveseik háza vagy kapuja elé állítani.

Kedvesemnek háza előtt
Az éjszaka magas fa nőtt
S gyenge szellő lágy szárnyain
Piros kendő leng ágain.

A legények összegyülekeznek a kocsmában és borozás közben megválasztják a »szomorú királyt«. A szomorú királyt fakardos örök környezik és így járnak vele zeneszó mellett házról-házra. A legények mindenütt beszedik a májusfaültetésért járó pénzt mátkáiktól. A »szomorú király«-nak szomorú és komoly képet kell vágnia, mert ha elneveti magát, fizet pár ice bort és vége a pünkösdi királyságnak.¹⁵⁹

A mátravidéki palóc legény a pántlikákkal feldíszített nyírfát felállítja szeretőjének kapuja mellett. A leányok ezt megtiszteltetésnek veszik és egyáltalában nem sietnek a fát eltávolítani.¹⁶⁰ Az Ipoly mentén a fára aggatott kendőket és szalagokat lelövöldözik olyképpen, hogy e mellett a lövő az összegyűlt leánysereg hallatára kikiáltja kedvese nevét, kinek tiszteletére a kendőt a fáról lelövi.¹⁶¹ Somogy megyében más típust találunk; az egész falu kap egy közös májusfát. Ezt a hatalmas fát a templom előtt állítják fel és pünkösdhétfőig otthagyják. Pünkösdhétfőn azután zászlókkal és lóháton belovagolnak minden ház udvarára, ott közrefogva egy »maskurásnak« felöltöztetett lovast. Ennek a fejét óriási zöld galyakból font alkotmány fűdi és ez az alkotmány akkora, hogy a lovast és lovát is befűdi. Az udvart körülnyargalván, az egyik legény verset mond, aminek az a vége, hogy adjanak a legénységnek pénzt vagy tojást májusfa-váltságul, mert ha nem adnak, úgy feltipratják az udvart, hogy az járhatatlanná válik.¹⁶²

Annak, aki a nyugati népek folklóre-ját ismeri, a mi adatainkban az óvószertartások, boszorkányüzések hiánya, vagy legalább kevésbbé szembezőkő volta a feltűnő. A székelyeknél találunk ilyesmit, itt hársfaágakat dugnak május elsején a földbe a betegek házai elé és ezeknek a hóját cukorral, hagymával péppé főzik. A pep felét a beteg megeszi, felét folyóvíz mossa el, hogy a betegség eltűnjön, az egészség visszajöjjön. A májusfát itt a tűzhelyen elégetik, hogy egész évben elkerülje őket az éhség. Ilyenkor megkoszorúzzák a kutat, hogy a szárazság ne okozzon rossz ter-

mést.¹⁶⁵ A Nyárad mentén a szerelmi vallomást jelentő fenyőgallyat húsvét reggelén teszi a legény kedvese kapujára és itt nem is beszélnek »május«-fáról, hanem »húsvéti« fáról.¹⁶⁴ Az átvevő és átadó közötti kapcsolatok pontos meghatározása itt azon akad meg, hogy a szokás jóformán azonos formában van meg Európa népeinél. A magyar hagyomány csak szegényebb mása a nyugatinak, amely nélkül meg sem érthető. Mégis, ha tekintetbe vesszük, hogy az északi magyarság ismeri leginkább a szokást, elsősorban megint a tót adatokat fogjuk figyelembevenni.

Bács-Bodrog megyében a kulpini tótok »máj«-nak nevezik a májuszfát és pünkösdkor állítják fel. Minden legény elmegy a kedveséhez és szalagot kér tőle a másjuszához. A legények a templom előtt gyűlnek össze. Ott azután egy fenyőszál végére kötik a kútostort és erre a leányoktól kapott szalagokkal feldíszített zöld gallyakat. Az így elkészített póznát azután lámpavilág mellett beássák és nagyon vigyáznak, hogy a munkával éjfél előtt készen legyenek. Hétfőn délután ledöntik a fát. Mindegyik a feldíszített végéhez szalad, egymással verekedve igyekeznek kedvesük kendőjét, szalagját letépni. Akkor azután a legény visszaviszi a leálynak a kölesönadott kendőt. Ha a leány ki akarja mutatni, hogy a legényt viszontszereti, a kendőt neki ajándékozza.¹⁶⁵ Liptó megyében is pünkösdkor járnak a májuszfával. A májuszfát vivő legény köszöntőt mond a leányra, hogy úgy virágozzék, mint ez a májusfa.¹⁶⁶

A Kis-Kárpátokban 5–8 méter magas fát visz a tót legény választottjának május elsején; a piros kendő jelenti a szerelmet, a zöld a reményt.¹⁶⁷

A morváknál a legények már előtte való éjszaka elültetik szeretőik háza elé a májusfát. Néme-lyek a fenyőfácskát hosszú rúdra tűzik, mások kisebbel beérik. Nagy a féltékenység a leányok között, ha egyik-másik udvarán több ilyen májusfát találnak.¹⁶⁸ Sziléziában is nagy az ingadozás a május elseje és a pünkösöd között a májusfa tekintetében. Az aggszűzek vagy a hűtlen szeretők száraz ágat vagy egy szalmabábút kapnak.¹⁶⁹ A szalmabábút Csehországban a hoppon maradt leányok kapják, az ilyen »Dotterman« mintegy pótléka az igazinak.¹⁷⁰ Céltalan volna itt a párhuzamok szaporítása annál inkább, mert a magyar folklore nem vette át az egész ünnepi szertartást. Nyugaton ugyanis szervesen hozzátartozik a májusfa kitűzéséhez a boszorkánytól való félelem. Május elsejét megelőzi a hírhedt »Walpurgisnacht«, ilyenkor vágatnak a boszorkányok a réteken át és a falu legénysége ugyancsak szorgalmasan pattog a karikással, hogy kikergesse őket. Már Szegeden május elsején, úrnapiján és pünkösöd reggelén szokta a nép egyszerűen csak zöld ággal ékesíteni a házak falát, ablakait meg a vízimalmokat, különféle mondókák kíséretében.¹⁷¹ A nyugatiakhoz hasonló védekező szertartások minálunk csak Szent György nap körül fordulnak elő, ami annál feltűnőbb, mert nemcsak nyugaton, hanem keleten a románoknál is megtaláljuk a májusi dátumot. Erdélyben és a Bánátban tölgy- vagy fűzfaágat tűznek a kapura, vagy zöld fát állítanak fel előtte. A fa addig marad a helyén, míg új búbából kenyeret sütnék, akkor a tüzet élesztik vele a kemencében. Ilyenkor Biharban azt kiáltják: »Aki boszorkány, azt süsse meg nyárson az

ördög;» az istállók és házak ablakait pedig zöld gallyakkal látják el a boszorkányok ellen.¹⁷²

A boszorkánymentes átvétel minálunk valószínűleg újabb időkre utal, illetve arra, hogy boszorkányaink időközben már nagyon megszokták a Szent György napját. Ami az ünnep történelmi hátterét illeti, valószínű, hogy a Szent György naphoz hasonló folyamatot kell feltételeznünk. Az eredeti, kalendáriumban nem rögzített, zöldbeburkolt alakoskodókhoz és zöld ágakhoz járult a római május elseje a Bona Dea asszony ünnepével és a mirtuszággal megvert istennő mondjával. Ez a mirtuszág valamikor kétségtelenül a kultuszban volt meg, mint ahogy ma is használják itt-ott a májusi lombokat a suprálásra.¹⁷³ A Fleralia a maga mezítelen prostituáltjaival éppúgy hozzátartozik az ünnep képéhez, mint a Lemur-ok kiűzése a Lemuriákon.¹⁷⁴ Görög területen is megtaláljuk a szoros kapcsolatot a zöld ág és a bajok kiűzése között. A zöld ágat, az Eiresione-t körülvették a májusi Thargelion ünnepén. Az ünnep a bajhárító megtisztító Apollon napja volt és az Eiresione körülhordozását éppúgy megelőzte a pharmakosok, vagyis varázslók kikergetése, mint ahogy ma a zöld ág kitűzése előtt kikergetik a boszorkányokat.¹⁷⁵

Ha a szerető udvarán egyenesen álló fa értelmét szexuálszimboliztikusan fogjuk fel,¹⁷⁶ a kapcsolatot a bajkiűzés és a zöld ág kitűzése között Ferenczinek a genitalitásról való felfogásában találjuk meg. Az Én szempontjából a csirasejt feszültségeket produkáló, zavart és szorongást okozó anyag, amelytől az organizmus megszabadul. Szertartásainkban is a félelem szimbólumai a bo-

szorkányok, varázslók és kiűzetésüket nyomon követi a phallikus jelentőségű zöld ág a szerető kapufélfáján. Mert hogy a májusfa valóban ezt jelenti, eléggé bizonyítja az Inn felső völgyében dívó szokás. Itt a legények a legutoljára egybekelt pár kapuja előtt állítják fel a májusfát és addig hagyják ott, míg az új asszonynak gyermeke születik. Ha ez megtörtént, a fa megtette kötelességét s éjjel szép csendben levágják.¹⁷⁷

JEGYZETEK A VII. RÉSZHEZ.

- ¹ *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 296, 297.
- ² *Kodály Zoltán*: Zoborvidéki népszokások. Ethn. 1907. 121.
- ³ *Réső Ensel*: Magyarországi népszokások. 181.
- ⁴ *Ipolyi*: l. c. 296.
- ⁵ *Kodály*: l. c. 121.
- ⁶ *Kodály*: Pótlék a zoborvidéki népszokásokhoz. Ethn. XXIV. 292. *Hajnal*: Adalékok a magyar föld tótoklakta vidékeinek népszokásaihoz. Ethn. XXIX. 251.
- ⁷ *Hanusch*: Wissenschaft d. slavischen Mythos. 140.
- ⁸ *Tolnai Vilmos*: Villi tündér, villi tánc. Ethn. XXXI. 110.
- ⁹ *V. J. Mansikka*: Die Religion der Ostslaven I. 1922. 153.
- ¹⁰ *Kodály*: Ethn. XXIV. 292.
- ¹¹ *Drechsler*: Sitte, Brauch. I. 69.
- ¹² *Drechsler*: i. h. II. 74. *Istvánffy*: Ethn. 1902. 318.
- ¹³ *V. ö. Reinsberg-Düringsfeld*: Festkalender aus Böhmen. 89. *Drechsler*: Sitte, Branch und Volksglaube in Schleisen. 1903. I. 70.
- ¹⁴ *Istvánffy*: Ethn. 1902. 318.
- ¹⁵ *Kodály*: Ethn. 1909. 121.
- ¹⁶ *Kodály*: Ethn. 1909. 121.
- ¹⁷ *V. ö. F. Nork*: Der Festkalender 1847. Das Kloster VII. 382. *F. J. Bronner*: Von deutscher Sitt und Art. 1908. 101. *W. Mannhardt*: Wald- und Feldkulte. 1904. I. 245. *A. Dieterich*: Kleine Schriften. 1911. 324. *Sommer-tag. Sartori*: Sitte und Brauch III. 1914. 130—138. *J. G. Frazer*: The Dying God. 191. 205—271. *John*: Sitte, Volksglaube und Volksbrauch in deutschen Westböhmen. 1905. 49—64.

- ¹⁸ Ethn. 1905. 60.
- ¹⁹ *Richter M. István*: Évi szokások és babonák. Német Prónán. Ethn. IX. 80.
- ²⁰ *John*: i. h. 64.
- ²¹ *John*: i. h. 59.
- ²² *R. Andree*: Ratschen Klappern und das Verstummen der Karfreitagsglocken. Z. d. V. f. Vk. XX.
- ²³ *Wrede*: Rheinische Volkskunde. 184.
- ²⁴ *F. J. Bronner*: Von deutscher Sitt und Art. 1908. 133.
- ²⁵ *John*: Westböhmen. 64.
- ²⁶ *Gönczi*: Göcsej. 243.
- ²⁷ *Versényi*: Babonás napok. Körmöcbányai értesítő. 34.
- ²⁸ M. Népk. Gy. XIV. 52. Jegyzet 312.
- ²⁹ *Moldován*: Magyarországi románok. 262, 263.
- ³⁰ *Móra István*: Jeles napok. Értesítő. 1913. 82.
- ³¹ *Réső Ensel*: Magyarországi népszokások. 160. *Gönczi*: Göcsej. 245.
- ³² *Réső Ensel*: i. h. 177.
- ³³ *Strackérjan*: Aberglaube etc. II. 70.
- ³⁴ *A. Franz*: Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter. 1909. II. 8.
- ³⁵ *Réső Ensel*: i. h. 165.
- ³⁶ *Hüfer*: Progr. v. Warburg. 1898. 25.
- ³⁷ *Tetzner*: Die Slawen in Deutschland. 276.
- ³⁸ *V. ö. fentebb*: »Nagypénteken mossza holló a fiát.«
- ³⁹ *Fábián Gyula*: A húsvét és a hímes tojás. Losonc palóc vidékén. Néprajzi értesítő. 1908. 30.
- ⁴⁰ *Gönczi*: Göcsej. 244.
- ⁴¹ *Bellosits Bálint*: Adalékok hazai szerbjeink néphitéhez. Ethn. XV. 277.
- ⁴² *Moldován*: A magyarországi románok. 264.
- ⁴³ *Medveczky Soma*: Liptói tót népszokások. Ethn. VI. 441.
- ⁴⁴ *Richter M. István*: Évi szokások és babonák. Ethn. IX. 80.
- ⁴⁵ *A. Franz*: Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter. 1909. I. 52.
- ⁴⁶ *Fábián*: A húsvét és a hímes tojás Losonc palóc vidékén. Néprajzi Értesítő. 1908. 31.
- ⁴⁷ *Móra István*: Jeles napok. Néprajzi Értesítő. 1913. 82.

- ⁴⁸ *Istvánffy Gyula*: Mátravidéki palóc szokások. Ethn. V. 121.
- ⁴⁹ *Gál Kálmán*: Határkerülés és húsvéti öntözködés a Nyárad mentén. Ethn. VI. 302.
- ⁵⁰ *Zsurek Antal*: Liptói tót szokások. Ethn. VI. 551.
- ⁵¹ *Valentényi György*: A kiskárpáti tót nép élete, viselete és szokásai. Ethn. 1909. 41.
- ⁵² *Sztancsek*: Privigye vidékén gyűjtött babonák. Ethn. 1908. 104.
- ⁵³ *Drechsler*: Sitte, Brauch etc. in Schlesien. I. 102.
- ⁵⁴ *Karłowicz*: Die Liebestaufe bei den Polen. Urquell. II. 7. 36.
- ⁵⁵ *Włislocki*: Volksglaube d. Sachsen. 68.
- ⁵⁶ *Reichhardt*: Die deutschen Feste. 1911. 132. *Hoffmann-Krayer*: Feste und Bräuche des Schweizer Volkes. 1913. 149. 222.
- ⁵⁷ *Róheim*: Psychoanalysis és ethnologia. Eth. 1918. 222 ex *Ducange*: Glossarium mediae et infimae latinitatis. 1886. VI. 508.
- ⁵⁸ *S. O. Addy*: Household Tales and other traditional remains. 1895. 115.
- ⁵⁹ *Trevelyan*: Folk-Lore in Wales. 1909. 247.
- ⁶⁰ *Leather*: Folk-Lore of Herefordshire. 1912. 100.
- ⁶¹ *Nyári*: Temetkezések a palócok földjén. Értesítő. 1906. 46.
- ⁶² Internationales Archiv für Ethnographie. X. 1897. 213.
- ⁶³ *M. P. Nilsson*: Das Ei im Totenkulte der Alten. A. R. W. XI. 530.
- ⁶⁴ *H. Schmidt*: Jona. 1907. 178.
- ⁶⁵ *Fábián Gyula*: A húsvét és a hímes tojás. Néprajzi Értesítő. 1908. 30.
- ⁶⁶ *Kaindl*: Die Huzulen. 76.
- ⁶⁷ *Molnár Viktor*: Húsvéti tojások. 1890. 23.
- ⁶⁸ *Molnár Viktor*: i. h. 23, 31.
- ⁶⁹ *Molnár Viktor*: i. h. 25.
- ⁷⁰ *Moldován*: Magyarországi románok. 278.
- ⁷¹ *Strausz Adolf*: Bolgár ünnepi szokások. Ethn. VII. 416.
- ⁷² *Nork*: Festkalender. 938. 939.
- ^{72a} *Kertész József*: Mátkáló vasárnap. Ethn. XI. 422.
- ⁷³ *Gönczi*: Göcsej. 1914. 251.

- ⁷⁴ *Juga*: A magyar szent korona országában élő szerbek. 1913. 98, 99.
- ⁷⁵ *Krauss*: Sitte und Brauch. 1885. 631.
- ⁷⁶ *Cziczevski*: Künstliche Verwandtschaft bei den Südslaven. 1897. 10, 91.
- ⁷⁷ *Cziczevski*: i. h. 48—52.
- ⁷⁸ *Cziczevski*: i. h. 53.
- ⁷⁹ *Cziczevski*: i. h. 28.
- ⁸⁰ *Cziczevski*: i. h. 59.
- ⁸¹ *V. ö. Tagányi*: A hazai jogszokások gyűjtéséről. Ethn. 1918.
- ⁸² *Cziczevski*: i. h. 8.
- ⁸³ *Kück und Sohnrey*: Feste und Spiele des deutschen Landvolkes. 1911. 96.
- ⁸⁴ *Hoffmann Kray*: i. h. 152.
- ⁸⁵ *L. Deubner*: Russische Volkskunde. A. R. W. IX. 450, 451.
- ⁸⁶ *Rész Ensel*: Magyarországi népszokások. 1867. 163. 166.
- ⁸⁷ *Molnár Viktor*: Húsvéti tojások. 1890. 18.
- ⁸⁸ *Bél M.*: Notitia Hungariae. II. 193.
- ⁸⁹ *Moldován*: A magyarországi románok. 275, 278.
- ⁹⁰ *Gönczi*: Göcsej. 1914. 249.
- ⁹¹ *A. John*: Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen. 1905. 67.
- ⁹² *Beluleszko Sándor*: Magyar hímes tojások. Értésítő. 1905. 117.
- ^{92/a} *E. Fehrle*: Deutsche Feste und Volksbräuche. 1916. 60.
- ⁹³ *Wlislocki*: Aus dem inneren Leben der Magyaren. 47.
- ⁹⁴ *Somssich Sándor*: Baranyai népszokások. Ethn. IX. 378.
- ⁹⁵ *Varga Ignác*: Vépi népszokások, babonák. Ethn. XXXI. 100.
- ⁹⁶ *Nemes Elek*: Pásztorbabonák. Ethn. 1907. 169.
- ⁹⁷ *Berze*: Ethn. 1910. 29.
- ⁹⁸ *Gönczi*: Göcsej. 1914. 252.
- ⁹⁹ *Jakab József*: Szatmármegyei babonák. Ethn. VI. 410.
- ¹⁰⁰ *Komáromy*: Magyarországi boszorkányperek. 56.
- ¹⁰¹ *Komáromy*: i. h., u. o. 667.

- ¹⁰² *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 433.
- ¹⁰³ *Istvánffy Gyula*: A borsodmegyei palócok. Ethn. 1911. 295. *Jakab József*: Szatmármegyei babonák. Ethn. VI. 1895. 411.
- ¹⁰⁴ *Szendrey*: Nagyszalontai népies hiedelmek és babonák. Főgimnázium Értesítője. 1913. 19.
- ¹⁰⁵ *Jakab József*: i. h. 311.
- ¹⁰⁶ *Bartha Gyula*: Érmelléki néprajzi adatok. Ethn. II. 404.
- ¹⁰⁷ *Gönczi*: Göcsej. 218, 221.
- ¹⁰⁸ *Móra István*: Jeles napok. Értesítő. 1913. 83.
- ¹⁰⁹ *Gönczi*: i. h. 220.
- ¹¹⁰ *Istvánffy Gyula*: i. h. 1911. 295.
- ¹¹¹ *Istvánffy Gyula*: Palócbabonák és gyermekjátékok. Ethn. VI. 112, 113.
- ¹¹² *Richler M. István*: Évi szokások N. P. Ethn. IX. 83.
- ¹¹³ *Drechsler*: Sitte, Brauch. I. 106–108.
- ¹¹⁴ *Toeppen*: Aberglaube der Masuren. 1867. 70.
- ¹¹⁵ *Wuttke*: Der deutsche Volksaberglaube. 1900. 76.
- ¹¹⁶ *Wuttke*: i. h. 328.
- ¹¹⁷ *Wuttke*: i. h. 85.
- ¹¹⁸ *Schönwerth*: Aus der Oberpfalz. 1857. II. 171.
- ¹¹⁹ *Wuttke*: i. h. 116.
- ¹²⁰ *Wuttke*: i. h. 354.
- ¹²¹ *Wuttke*: i. h. 406.
- ¹²² *John*: i. h. 70.
- ¹²³ *Sztancsek*: Privigye vidékén gyűjtött babonák. Ethn. 1909. 357–362.
- ¹²⁴ *Zsurek Antal*: A máramarosmegyei »Nagy-Ág«-völgy rutén népének hiedelmeiből. Ethn. VI. 437.
- ¹²⁵ *Sztripszky és Bilák*: Dolha és vidékének néprajza. Értesítő. XVI. 1915. 147.
- ¹²⁶ *Kaindl*: Die Huzulen. 78.
- ¹²⁷ *Mansikka*: Religion der Ostslaven. 235.
- ¹²⁸ *Moldován*: Magyarországi románok. 288.
- ¹²⁹ *Moldován*: i. h. 299.
- ¹³⁰ *Moldován*: i. h. 283.
- ¹³¹ *Moldován*: i. h. 286.
- ¹³² *Róheim*: Adalékok. 1920. 231.
- ¹³³ *Strausz*: Bolgár ünnepi szokások. Ethn. VII. 415.
- ¹³⁴ *Moldován*: i. h. 286.
- ¹³⁵ *Strausz*: i. h. Ethn. VII. 415.

- ¹³⁶ *Strausz*: i. h. 414.
- ¹³⁷ V. ö. a szerb néphitét »ha valaki húsvét első reggelén tojásfelhérjével megmosdik, egész éven át szép lesz az arca«, *Bellosics*: Adalékok hazai szerbjeink néphitéhez. Ethn. XV. 277.
- ¹³⁸ *T. Gjorgjevic*: Die Zigeuner in Serbien. Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. 1903. VIII. 76—79.
- ¹³⁹ *Wlislöcki*: Volksgl. u. rel. Br. d. Zig. 148, 149.
- ¹⁴⁰ *Margalits Ede*: Horvát népszokások és babonák Károlyváros vidékén. Ethn. X. 302.
- ¹⁴¹ *Juga*: Szerbek. 109.
- ¹⁴² *Krauss*: Volksgl. u. rel. Br. 125, 126.
- ¹⁴³ V. ö. *Frazer*: Magic Art. II. 324—329. *Preller*: Römische Pales Mythologie. 364—365. *Roscher's Lexikon*. III. 1276.
- ¹⁴⁴ *Ferenczi*: Versuch eine Gemtaltheorie. 1924.
- ¹⁴⁵ *Sztripszky*: Ösfoglalkozási dolgok Máramarosból. Néprajzi Értesítő. 1909. 214.
- ¹⁴⁶ *Moldován*: Románok. 254.
- ¹⁴⁷ *Krauss*: Volksgl. u. rel. Br. 55.
- ¹⁴⁸ *Krauss*: i. h. 35.
- ¹⁴⁹ *Tibullus*: II. 5, 91.
- ¹⁵⁰ *Roschers Lexikon* III. 1278. *Wissowa*: Religion und Kultus der Römer. 1902. 165.
- ¹⁵¹ *Ovidius Fasti*: IV. 633.
- ¹⁵² *Moldován*: Alsófehér vármegye román népe. 1897. 300.
- ^{152/a} *K. Schwenck*: Die Mythologie der Slawen. 1853. 65, 82, 83.
- ¹⁵³ *Moldován*: i. h. 287.
- ¹⁵⁴ *Sztancsek*: Privigyé vidékén gyűjtött babonák. Ethn. 1909. 388.
- ¹⁵⁵ *Garay*: Szlavónia régi magyar falvak. Értesítő. 1911. 225.
- ¹⁵⁶ *Nemes Mihály*: A rutén néphit köréből. Ethn. XII. 356. Máramarosmegyei magyaroknál *Viski Bálint*: Nyőr VII. 276.
- ¹⁵⁷ *Garay*: l. c. 225.
- ^{157/b} *F. S. Krauss*: Sitte und Brauch der Südslaven. 1885. 640. *F. Liebrecht*: Zur Volkskunde. 1879. 333.
- ¹⁵⁸ *Perlík Lajos*: Májusfa. Néprajzi Értesítő. 1906. 233.
- ¹⁵⁹ *Réső Ensel*: l. c. 199.

- ¹⁶⁰ *Istvánffy Gyula*: Mátravidéki palóc szokások. Ethn. V. 121. V. ö. *Berze*: Besenyőtelke. Ethn. 1907. 30.
- ¹⁶¹ *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 300.
- ¹⁶² Ethn. VI. 228.
- ¹⁶³ *Wislocki*: Aus dem inneren Leben d. Magyaren. 86, 87.
- ¹⁶⁴ *Harmath Lujza*: Nyárádmenti székely népszokások. Ethn. X. 46.
- ¹⁶⁵ *Mathaeidesz György*: Májfa-állítás a kulpini tótoknál. Ethn. VIII. 436.
- ¹⁶⁶ *Medveczky Soma*: Liptói népszokások. Ethn. VI. 441. V. ö. *Richter M. István*: Évi szokások és babonák Német Prónán. Ethn. IX. 82.
- ¹⁶⁷ *Valentényi*: A kiskárpáti tót nép élete. Ethn. 1909. 42.
- ¹⁶⁸ *Tetzner*: Die Slaven in Deutschland. 276.
- ¹⁶⁹ *Drechler*: Sitte, Brauch und Volksgl. I. 113.
- ¹⁷⁰ *John*: Westböhmen. 74.
- ¹⁷¹ *Kovács*: Szeged. 320.
- ¹⁷² *Moldován*: Románok. 289.
- ¹⁷³ *Sartori*: Sitte und Brauch. III. 18.
- ¹⁷⁴ *Soldan Heppe*: Geschichte der Hexenprozesse. 1911. II. 304, 305. *Preller*: Römische Mythologie. 1858. 352.
- ¹⁷⁵ *Mannhardt*: Wald- und Feldkulte. II. 214—227.
- ¹⁷⁶ V. ö. *Róheim*: Tavaszi népszokások. »Mindent Tudok.« 1925. Május. 16.
- ¹⁷⁷ *M. Andree-Eysn*: Volkskundliches aus dem bayrisch-österreichischen Alpengebiet. 1910. 190.

VIII. A NYÁR ÜNNEPEI.

1. Pünkösöd.

1647-ben Geleji Katona István kikel az ellen, hogy a passziók rendezői Krisztusról levonják a királyi palástot, jelentvén véle »az ő királyságának hívságos és esúfos voltát, hogy tudniillik ő csak amolyan *fársángos Pünkösti király* volna, mint ama comoedia játékban levő, personatus, ál-orcás királyok, kik királyi ruhában öltöztetvén, egy falkáig magokat királyok gyanánt viselik, valamely királynak históriáját és magaviseletét tüntetik, tettetik, sőt a nézőktől is mind annak ábrázoltatnak lennie, de ez csak addig tart, míg a comoedia elvégződik, mely meglévén, mindjárt levonnák a királyi ékességet rólok és a magok viselt ruhájokra szorulnak».¹

Ez a Sebestyén Gyula által felhozott adat a püskösdi királyválasztás szokásának legrégibb bizonyítéka. Magáról a szokásról Bartholomaeides László és Bél Mátyás szólnak. Az előbbi János és Pálfalva gömörmegyei magyar falvakról ír, mint amelyek még 1673-ban püskösdi királyt szoktak választani. Ez a püskösdi király csak rövid ideig volt a hatalom birtokában, de ural-

kodása alatt a legfőbb bírói hatalmat gyakorolta és királynak címezték. Ezenkívül még azt a lényeges körülményt tudjuk meg, hogy a pütkösi király az ifjúság soraiból kerül és természetesen, hogy pütkösdkor választják.² Bél Mátyás, aki a pozsony-megyei Csallóközben figyelte meg a dolgot, nem tud az ifjúságnak idevágó szerepéről, de ő viszont annyival tud többet, hogy a királyválasztással kapcsolatos táncokat említi.³ Ámde a »legénység«, az ifjak összességének szerepe igen fontos, sőt döntő körülmény ebben a kapcsolatban. Muzslán, Esztergom megyében az ifjúság pütkösdhétfőn választja a fiatal bírót, vagyis az első legényt, akinek háza előtt felállítják a májusfát és eljárják a pütkösi táncot.⁴ Ugocsán is pütkösdkor történik a királyválasztás, az ujonnan választott királyt azután minden kerítés mellől, minden kapu sarka mögül megdobálják hamuval telt fazekakkal és törött edényekkel.⁵ Úgy látszik, hogy a választás csak újabb pótléka egy régi koronázási szertartásnak, amelynek lényege abból állott, hogy a legények testi erő vagy ügyesség dolgában mérköztek és a győztes lett a legénység királya. Dunántúl sok helyütt lovasjátékok döntenek el az elsőbbséget; aki három verseny közül kettőben győz, elnyeri a pütkösi király méltóságát. A kalapjára virágokból és hosszú szomorúfűzágakból font koszorút kap és ez a folklóreista szempontjából talán lényegesebb, mint többi kiváltsága. Mert a királysággal jár még az a kiváltság, hogy egy évig ingyen fogyaszt a kocsmában, minden mulatságra hivatalos, legénytársai kiszolgálják és apróbb vétségeket a hatóság is elnéz neki. Álló esztendeig tart a pütkösi ki-

ráltság, kivéve, ha a legény újból győzedelmeskedik a lóversenyen. Nyergesújfaluban a fűzfalkotmányon kívül a pünkösdi király a falu leányaitól fekete selyemkalapot és egy tölgykoszorút kap. A Felvidéken kötelet húznak végig a falun, annak közepére lábainál fogva felakasztanak egy eleven ludat, a legények azután a kötél alatt elballagva egy rántással igyekeznek a lúd nyakát elszakítani. Akinek ez nem sikerül, rendszeren lepottyan a lóról és ezen azután sokat lehet nevetni. Rakamazon súlyos megtorlás éri azt, aki például elvágódik, vagy másként nevetségessé válik a versenyben. kitorlik a legénység sorából. Itt a győztesen kívül, aki a királyi méltóságot nyeri el, még a második is címet kap: ő lesz a kishíró. Most új versenyt rendeznek kettőjük között; a király fut elől, a kishíró utána és ha utoléri, a király köteles alattvalóit megvédeni; ha nem tudja elérni, akkor ő fizet annyi bort a királynak, amennyit az el bír fogyasztani.⁶

A pünkösdi versenyfutás és királyválasztás szokása ugyanilyen alakban megvolt a szomszédos szláv népeknél, szerbeknél, magyarországi tótoknál és németeknél.⁷ A morváknál a versenyfutás célpontja a májusfa, a szertartás neve »királyhajsza« (Kralahonic). Aki a póznáról röptében le tudja rántani és azután az Odera vizébe méríteni a kendőt, az lesz a király.⁸

Sziléziában a »király« felmászik a póznára és úgy hozza le a májusi zöld ágat és koszorút. Itt a királtság még inkább »pünkösdi« jelleggel bír, mint minálunk, mert csak egy napig tart.⁹

Úgy látszik, ez a versenyfutás, amelyben a király gyakran az üldözött vad szerepét játssza,

régente nem volt olyan ártatlan jellegű, legalább arra vall a pózna szerepe a brandenburgi szokásban. Itt a szokás az első tavaszi kihajtással kapcsolatos és a fenyőfa felállítása azoknak a legényeknek a feladata, akik már tavaly őrizték a nyáját. A fenyőfához még valami kellett: minden ágra egy csont, a tetejére egy lófő. Ezeknek a beszerzése már az ifjabb évjárat dolga volt, azoké a legényeké, akik ebben az esztendőben először őrizték a nyáját és ezek adták meg a májusfának az akasztófa vagy vesztőhely jelleget. Aki első lett a »Knochengalgen«-hez való versenyfutásban, az lett a király, az utolsó a »sánta asztalos«.¹⁰

Az etnológia eddig legszebb eredményeit azzal érte el, hogy szószerint vette adatainak látszólagos értelmetlen részleteit. Kövessük mi is Frazer nyomán ezt az utat és higgyünk a mult szíviós erejében. Valamikor régen Európa őspásztorai az állatok kihajtása idején királyt választottak és azt tették meg a horda urává, aki erejével, ügyességével kiverelkedte magának ezt a rangot. A nehezen kivívott dicsőséget évről-évre megújuló küzdelem árán lehetett csak megvédeni, sőt eljött az az idő is, amikor a lázadó tömeg ellen a legbátrabb sem állhatta meg egyedül a sarat és a lábizmok ruganyossága lett az uralkodó főkélléke. A küzdelem árán megtartott királyság helyét felváltotta az egy évig tartó uralom és az idő leteltével a király csak gyorsaságának köszönhetette, ha megmenekült a haláltól. Csehországban, Pilsen tájékán a »királyjáték« a következőképpen folyik le: Pütkösdhétfőn zöld gallyakból kapuformájú kunyhót állítanak fel a

falu közepén. Itt tartják a versenyfutást. Ha sikerül a királyt utolérni, akkor alá kell magát vetnie egy játékos lefejezésnek; ha nem — még egy esztendeig király marad.¹¹ Ennek a felfogásnak kétségkívül legérdekesebb, legfrappánsabb bizonyítékát Karcsay közlése alapján Ipolyi jegyezte fel. Az ős-értelemnek ez a megmaradása az átvévő népnél nem ritka etnológiai jelenség, ám, ha akarjuk, ebben az esetben azt is feltehetjük, hogy az ős-magyar istenkirályság és királyáldozásnak^{11/b} valamely halvány mondai emléke könnyítette meg a lényegileg rokon indogermán szokás ős-értelmének megőrzését. Egy dercsikai földművesember azt mondta a pünkösdi király játéka, hogy »az a régi szokás utánzása volna, miszerint valaha az ország tanácsosai minden évben új királyt választottak pünkösdi napján, közönségesen egy pásztorfiút, kinek álomitalt adva, öntudatlanul szokták volt a királyi székre helyezni, de hatalma csak a jövő pünkösdig tartott, midőn ismét hasonló módon elsenderítve kitétték régi helyére s a felocsudott előbbi helyén találta magát«. ¹²

Aki tudja, hogy gyermekeknél és ősnépeknél a halál csak álom, hogy a király halálát eufémisztikusan elalvásnak nevezik és hogy primitív afrikai királyokat éppen a reájuk váró sors folytán valóban csak erővel lehet reábírní ennek a szerepnek vállalására, különösen méltányolni fogja a monda történelmi mélységét.

Ha mármost feltesszük, hogy az európai árják őskirályairól fentebb rajzolt kép, amely a pünkösdi szokásokon kívül a rex nemorensis és az ókori Kelet királyain, továbbá az ázsiai, afri-

kai, óceániai, amerikai primitív népek analógiáin¹³ alapul, megfelel a valóságnak, akkor adataink alapján sikerül az őszertatás további részleteit is rekonstruálni. A verseny győztese előtt »memento mori« gyanánt ott lebeghettek megölt elődjeinek nemcsak képe, hanem esontjai és koponyája; a lókoponya a pózna tetején talán csak az emberi koponya pótléka. Mert Chotieschauban és más csehországi német falvakban a legények a májusfa helyett az őket váró »király« irányában nyargalnak. Stotternheimben a futás célpontja a »fűkirály«, egy tetőtől-talpig fűbe burkolt legény. A fűkirállyal odanyargalnak a »Vogt«-hoz; ha ez nem tudja megmondani, hogy ki rejlik a fűköntös alatt, egy akó sörrel adózik az ifjúságnak. Azután a »fűkirályt« az út végére állítják és aki először odaér, megkapja a kendőket, amelyekkel a fűalkotmány fel volt díszítve.¹⁴

Tudjuk, hogy Mannhardt a germán mitológia világfáját, az Yggrassil-t ilyen mítikussá kivetített májuszának fogja fel. És ki lóg rajta? Odhin, az istenek és emberek királya, a királyok istene, kilenc napig, önmagának szentelt áldozat gyanánt. Odhin és a lova egyazon képzet két megjelenési formája és az »akasztófá«-nak nevezett májuszán, amely viszont a király személyével felváltva szerepel, ott lóg a »memento mori«, a lókoponya.

Mert hogy a pünkösdi király azonos a tavaszt jelentő, zöldbeburkolt alakkal, illetve annak tisztán növényi szimbolumával, a májuszával és hogy ezt a »fűkirályt« valamikor lefejezték, illetve megválasztásakor bekövetkezendő sorsát, egy szimbólikus lefejezéssel jelezték, ahhoz igazán nem

fér kétség. Altenburgban a májusfát fejezik le.¹⁵ Svábföldön a »hóhér« a »Pfingstbutz«-nak a reáillesztett fejálarcát csapja le, Dél-Bajorországban pedig a vízben álló »Pfingste lefejezése« őrzi a régi véres valóság emlékét.¹⁶

Ilyen zöldbeburkolt alakok a thüringiai »zöld ember« vagy »Lattichkönig«,¹⁷ Langensalza-ban a »Graskönig«, akinek levetett zöld köntösét a barázdába tűzdelték, hogy a len magasra nőjjön. Deunában a szétbontott zöld alkotmány lombjait a fiatal lányok kapják. Pfalz-ban a legénység, a Pfingstknechtek osztoznak a »Pfingsbutz« szét tépett köntösén. A zöldbeburkolt Pfingstbutzt (a szó csak azt jelenti: pünkösdi álarc) egyébként elítélik, lefejezik, főleg pedig a vízbe lökik. Mühlhausen mellett a »Schlossmeier«-t a kilovaglás végén belökik a vízbe. Felső-Bajorországban, ahol a zöldbeburkolt pünkösdi alakoskodónak már a neve is a vízzel való kapcsolatra utal (Wasservogel), minden háznál, ahol elvonul, leöntik vízzel, míg azután a hídról a patakba lökik, vagy háromszor megmártják a kútban.¹⁸

Ha ezeket az adattörmelékeket egységes képpé igyekszünk összerakni, a szét tépett köntöst, vagy gallyakat a fiatal lányok kezében, a lenre gyakorolt termékenyítő hatást, főképpen pedig a dodolákkal és »zöld Györgyel«-ökkel egybevágó vízelöketést, hozzátehetjük eddigi rekonstrukciónkhoz, hogy a szláv-germán pásztornépek királyai nyilván a tavasszal visszatérő termékenység megtestesítői voltak. Amíg éltek, az őket körülvevő leánysereg révén személyesen kegyeskedtek arra gondolni, hogy az élet lángjának nem szabad kialudnia, királlyá avatásuk, majd meg

haláluk pedig a termékenyítő víz-elemmel való kapcsolat révén állott ugyanazon eszme szolgálatában.

Adonis, Attis és Osiris analógiájára támaszkodva azt is feltehetnők, még ha adataink nem is adnának reá közvetlen alapot, hogy ezek a termékenyítő királyok menyegzője része lehetett a koronázási szertartásnak és megismételve, talán csak kevéssel előzhette meg halálukat. Sőt a menyasszonyért folytatott küzdelem nyomai arra vallanak, hogy a menyegző okozati kapcsolatban lehetett a zöld király tragikus halálával.

Eddig is udvariatlanság volt részünkről, hogy ő felségét előrebocsátva, élete párjáról mitsem szóltunk, nézzük tehát a püünkösdi királynál nem kevésbé híres, sőt a mai magyar szokásban jobban kimutatható püünkösdi királynét. Répcélakon, Vas megyében, a falu lányai püünkösdi királynét választanak. A legszebb leányt fehérbe öltöztetik, koszorút tesznek reá és lefátyolozzák. Mikor valamely há udvarára érnek, elkezdenek énekelni és táncolni.

Énekük szövege így hangzik:

Elhozta az isten
 Piros püünkösdi napját
 Mink is meghordozzuk
 Király kisasszonykát
 Király kisasszonynak
 Rózsá koszorúját,
 Ifjú legényeknek
 Szegfű bokrétaját,
 Öreg embereknek
 Csutora boroeskát,
 Öreg asszonyoknak
 Töltött galambocskát.

Nem anyától lettem,
Rózsafán termettem,
Piros pünkösdi napján,
Hajnalban születtem.
Ritka az a búza,
Kibe konkoly nincsen,
Ritka a szerelem,
Kibe hiba nincsen stb.

A végén a királynét felemelik és fátyolát lekapják: »Ekkora legyen az N. N. néni kendere.¹⁹

Mint a nyugati hagyományokban, nálunk is szoros kapcsolat mutatható ki a pünkösdi királyné megjelenése és a kender között. Vépen a végén felemelik a királykisasszonyt és azt mondják: »Akkora kenderjük legyen, mint a mi királykisasszonyunk.«²⁰ Balatonújlakon, ha nem engedik meg, hogy a pünkösdjárók bejöjjenek az udvarba, akkor leültetik a királynét és éppúgy, ahogy a királyné felemelésétől megnő, a leültetése folytán kicsi marad a gazdasszony kendere.²¹ Lengyeltóti a kis királynét két leányka felemeli és a karon ülőt meglóbálva, azt mondják: »Akkora legyen a keetek kendere.« Minél többet raknak a kosarukba, annál szívesebben emlegetik a kis királynét; ha ellenben nem adnak semmit, akkor leültetik a földre.²² Lehet, hogy a királyné megjelenésének termékenyítő hatása eredetileg másban is megnyilvánult, mint a kender növesztésében, legalább erre vall a kecskeméti változat:

Királyné pálcája,
Bor, búza és gyümölcs
Szálljon erre a házra.²³

Úgy látszik azonban, hogy a pünkösdi királyné megjelenése egymagában még nem váltja ki ezt a hatást; szerepe valójában a pünkösdi királlyal való lakodalom lehetett, amelyet azután az emberi párok és az egész természet utánóznak. A szegedi pünkösdülésnél a rózsakoszorús lányok közül az ötödiknek piros kendővel van a feje bekötve, mint a menyecskéké és fehér fátyollal van leborítva. Ez a *királyné*, míg az elől haladó leányok egyike a *vőlegény*, a hátul jövők egyike a *násznagy*. Van még egy zsákos (vagy más vidéken kosaras), aki az ajándékokat szedi össze. Hosszabb egyházi jellegű bevezetés után jön a tulajdonképpeni pünkösdi ének:

Mimi-mama, Mimi-mama
 (»mi van ma« helyett)
 Piros pünkösdi napja,
 Hónap lösz, hónap lösz
 A második napja
 András bukrétás
 Feleséges, jó táncos,
 Az ura selyemszál,
 Jó maga aranyoszál,
 Jó mögfogd, jó möghúzd
 A lovadnak száját,
 Ne tipögygye, ne tapogygya
 A pünkösdi rúzsát.
 »A pünkösdi rúzs
 Kihajlott az útra,
 Szöggye föl a menyasszony,
 Kösse koszorúba.«²⁴

Még világosabbá válik a menet lényege a jászberényi változatból. Itt még két csoport jár a

mimi-mama, mimi-mama énekkel, külön a fiúk és külön a lányok. A pütkösi királyné kifejezést itt nem ismerik, a leányok menetében levő lefátyolozott koszorús kisleányt *pütkösi menyasszonynak* hívják, míg a fiúk egy *pütkösi vőlegénnyel* járnak. Bizonyos, hogy a szegedi változat menyasszonya pütkösi rózsából kötött koszorújával nem más, mint maga a pütkösi királyné. Kevésbé bizonyos, de mégis említésre méltó Sebestyén feltevése, aki a szegedi versben előforduló »Andorás«-ban II. András király emlékét látja. Más pütkösi változatokban ugyanis Szt. Erzsébet asszony a pütkösi királyné. Magyarországi Szent Erzsébet pedig, akinek legendájában előfordul a rózsává változás csodatétele, II. András leánya volt, akit 1211-ben négyéves korában vittek el menyasszonynak Thuringiába.²⁵ Ha ez a négyéves kis menyasszony csakugyan játszotta még a pütkösi királyné szerepét, mint ahogy ma is ilyen apró, négy-ötéves leánykának jut ez a tisztség, ebből talán arra következtethetünk, hogy 1211-ben az Árpádház királyai még megtartottak valamit a feláldozott Álmos bűvös erejéből és uralmának tragikus »pütkösi« jellegéből.

Magyarázatra szoruló sorok még a mindig visszatérő »Jól megfogd, jól megfogd a lovad kantárszárát, Ne tapodd, ne tapodd a pütkösi rózsát.«²⁶ Különös, hogy a tapodás tilalma mellett az ellenkezőre való célzást is megtaláljuk: »Hadd tapodjuk, hadd tipodjuk piros pütkösd napját.« A lengyeltóti zöldbe öltöztetett »maskurás« lovas, aki pütkösdhétfőn körülnyargalja az udvart, felvilágosít minket az első versszakra nézve; mert

ha a pünkösdlők nem kapnak semmit, akkor úgy feltipratják az udvart, hogy az járhatatlanná válik.²⁷ Ipolyi még megfigyelhette a palóc vármegyékben a virághintés szokását,²⁸ dalaink szövege pedig világosan mutatja, hogy a hintett virág eredetileg a rózsa, mégpedig a piros rózsa lehetett. Mivel pedig »rusadlje« vagy »rusadelné svatky« az ünnep régi tót neve, »risale« annak népies szlovén, russáljá a horvát-szerb formája, míg maga a pünkösöd vend jövevényszó, Melich és Sebestyén nyomán itt is kétségtelenné válik a szláv folklóre közvetítő szerepe.²⁹ A bunyevác kiralyica a magyar pünkösdi királyné mása, csakhogy itt hét királyné megy körül virágból készült magas fejékekkel és néhány krajcárért éneklik a »Ljeljo«-t.³⁰ De van a szokásnak olyan változata is, amely a magyarral teljesen egybevág. Külön mennek a leányok a királynővel és a legények a királlyal. A királynő elül megy, virágos koszorút visel fátyollal, mögötte a szintén virágokkal díszített udvarhölgyek. Felköszöntöik is a házasság témájával foglalkoznak.³¹ A nyugat-magyarországi németeknél is megtaláljuk a lóversenyt, a pünkösdi királyságot és a királynét. A leányok a legszebbet megválasztják »pünkösdi királynénak« és a karon ülő leányt viszik egyik házból a másikba.³² Csehországban, Eger tájékán a tavasz első virágaival feldíszítve folytonosan forogva vitték körül.³³ A szokás már 1155-ből ismeretes Lüttich városából. Tudjuk, hogy a papok és más egyházi személyek az egész népséggel húsvétkor és pünkösdkor valamelyik pap szeretőjét megválasztották királynőnek és leborultak előtte, mint valami bálvány előtt. Az idevágó francia

adatok még azt az ősi vonást is megőrizték, hogy a pünkösdi királynőnek megfelelő »Maia« minden arramenővel csókot váltott.³⁴

Bajorországban a lakodalmas menet élén három legény halad. A középső teljesen be van burkolva zöldbe, óriási esőrével, mint az oláh turka, úgy csattog és kanálával kéreget a körülállóktól. Kísérői a násznagyok. Ezután jön a másik három, leánynak öltözött legény; a középső mezei virágokkal és szalagokkal díszítve, a pünkösdi menyasszony.³⁵ A magyar és német versekben, játékokban sok minden mutat arra, hogy a pünkösdi király csak akadályok leküzdése után jut el a menyasszonyához. A magyar pünkösdi játékok arról tudnak, hogy valaki a leszakított pünkösdi rózsát, azaz a leányt megint elszalasztotta,³⁶ tehát újból meg kell hogy keresse. Így például Wehdemben és Oppendorfbán két legénynek kellett megkeresnie a menyasszonyt.³⁷ Szászországi falvakban a lakodalmas pár bújik el, a többiek diadalmenetben hozzák vissza őket a faluba.³⁸

Bitterfeldben a pünkösdi játék neve »Dornröschen«. Nyírfagallyakból lombsátrat csinálnak, abban ül a »menyasszony«. A lombsátornak csak egy bejárata van, itt vonul el az ifjúság és mindegyik erővel akar bejutni a Csipkerózsikához. De ez csak akkor enged utat, ha eljön a szíve választottja.³⁹ A két, eddig elszigetelten tárgyalt szokáscsoportot nem nehéz közös nevezőre hozni. Egyrészt látjuk, hogy a pünkösdi király csak küzdelem árán jut magas méltóságába, másrészt menyasszonyával kapcsolatban látjuk e küzdelem nyomait. Feltehető, hogy a királyi méltóságnak valamikor leglényegesebb alkotóeleme a nő

lehetett és a legszebb leány, a pünkösdi királyné birtokáért indult meg a legények küzdelme. A győztes addig birtokolta a királynőt és a királyságot, amíg bírta, az ifjú legényeknek pedig meg kellett ölniök a régi királyt, hogy hozzájuthassanak jogaikhoz. Ilyképpen lehetséges, hogy az őshordák küzdelmeinek emléke maradt fenn egy és más pünkösdi játéokban. Sziléziában a pünkösdi király trónralépését megelőzi a »Goliatstechen«, egy óriási bábú megrohanása és ledöntése.⁴⁰ Reideburgban (Halle mellett) az ünnepség azzal kezdődik, hogy az »öreget« a sírjába viszik. Az »öreg« egy embernagyságú szalmabábú és a legények bekötött szemmel próbálják a bábút egy talicskán az eleve elkészített sírba dönteni. Akinek ez sikerül, megkapja a májusi póznára kötött kendőt és azután mind körültáncolják a májusi fát.⁴¹

Tudvalevő dolog, hogy Schurtz ma már klaszszikussá vált művében éppen a pünkösdi zöldbe-bujtatott alakoskodó »lefejezésé«-ben látta bizonyítékát annak, hogy ezek a szokások a kezdetleges törzsek férfivá avatási ünnepének csökevényei.⁴² Az avatási szertartásnak ugyanis jellemző vonása az ifjak szimbolikus megölése és feltámasztása, meg az álarcos alakoskodók szerepeltetése. Mi a királyra helyeztük a hangsúlyt és innen jutottunk el a királyság kezdetleges formáin át ahhoz a hordabeli ősharchoz, amely a pszichoanalízis feltevése szerint az emberi művelődés kiinduló pontja volt. Reiknek sikerült kimutatnia, hogy ugyanez a konfliktus utórezgése a »Männerweihe« nem volna tehát feltűnő, ha a pünkösdi szertartás elemei mindkét oldalról ma-

gyarázhatók volnának. Afrikai (dakka, mundang) adatok világos képét adják az összefüggésnek; a férfivá avatás ideje egybevág a királyölés időpontjával nyilván, mert egykor a férfivá levés előfeltétele éppen a vezérhím megölése volt. A pünkösdi királyválasztás küzdelmei is a legények között folynak le és ezek azok, akik maguknak pünkösdi királyt, »legénybírót« választanak. A hipotéziseknek ezt a tornyát egy szilárd pillér támogatja. A szász Ércheegységben a legényeket pünkösdi napján avatják.⁴³ Bergenben a »Hansá«-ba felveendő legényeket pünkösdi napján háromszor megmártották a vízben és azután megkorbácsolták őket.⁴⁴ Brake tájékán az ifjak pünkösdi éjjelén karjuknál fogva magasra emelték az új házasságokat, akik valami ajándékkal viszonzották a figyelmet.⁴⁵

Ha elővesszük a kezünk ügyébe eső legközelebbi néprajzi monografiát és elolvassuk az avatási szokások leírását, mindig meg fogjuk találni azt a megjegyzést, hogy az ifjaknak meg kell őrizniök a sztoikus nyugalmat. A megjelenő szörnyektől megijedni épúgy tilos, mint a pojacák dolgain nevetni és az utóbbi tilalom sokszor talán súlyosabb az előbbinél. Ez volna a magyarázata a vitnyédi szokásnak. Itt a kíváncsi hallgatóság a királyné kendőjét végül fellebbenti, hogy megcsiklandozhassa. Ilyenkor pedig a jó királynénak nem szabad magát elnevetnie.⁴⁶ A koloniaknál a május elseji szomorú királynak kötelessége szomorú, komoly képet vágni, mert ha elneveti magát, büntetést fizet és vége a pünkösdi királyságnak.⁴⁷

2. Szent Iván éjszakája.

»A Históriakra mutató magyar Lexikon«-ban Bod Péter református lelkész (1712—1769) ekként számol be a Szent János-napi szokásokról: »Ezen a napon pedig ilyen dolgokat szoktak cselekedni:

1. A gyermekek szemetet, csontot egybeszednek, hogy azt megégessék és füstöt csináljanak, melynek ezt az okát tartják, hogy a tájba a pogányok a kutak körül tüzet szoktanak volt tenni, hogy a kigyók ne szaporodjanak ott, minthogy ez Szent János napja tájban szokott lenni, a keresztényének — a tudatlanság is segítvén — a tájban tüzeket tettek, azokat által szökdösték és azt kívánták, hogy minden szomorúságuk égjen el.

2. Égő üszköket szoktak kezekben hordozni és azokkal a határokat kerülni, azt gondolván, hogy így áldatik meg az ő földeiknek termése.

3. Némely helyeken ezen a napon kerekeket forgatnak, amelyek azt jelentik, hogy a nap már az égen felső pontjára hágott és minden dolgok változnak.«

Ez a leírás voltaképpen mindent megmond, ami ezekben a szokásokban lényeges. Három momentum összetevődése csakugyan megmagyarázza a Szent Iván-nap szokásait: 1. a cél *kathartikus*, azaz valami bajtól való szabadulás, 2. a cél *termékenység* és 3. a szertartás *mimetikus*, a kívánt eredményt utánpótlás révén igyekszik biztosítani.

Virágos Szent János napján a koleniak füvekkel kevert szalmarakásokat gyujtottak meg és a lángokat egyenként átugrálták. A tűzre tett illatos füvekkel elűzik a sárkányokat, ördögöket,

hogy a vetésben ne tegyenek fergeteggel kárt, hogy a kutakat, forrásokat ne itassák tele méreggel. Büdös füstöt támasztanak, »mintha az ördögnek akarnának tömjéneznit«. Némelyek égő üszkökkel kerülnek meg a vetéseket, mások tüzet raknak, a hegy tövében táncolnak a tűz körül, az égő üszköt pedig elviszik a kertbe, hogy a hernyó ne pusztítsa a gyümölcsöt. A leányok átugrálják a Szent János tüzeit és abból, hogy ez az ugrás sikerül, következtetnek a férjhezmenésre.⁴⁸ A férjhezmenésre való *jóslás* — még látni fogjuk a koszorúk tárgyalásánál — általános vonása a Szent Iván-napi szokásoknak; valamikor talán éppen ilyen általános volt a férjhezmenésre irányuló *cselekvés*.

Kisbárapátiban (Somogy megye) ilyenkor lobogóznak. A lobogózás abból áll, hogy a serdülő ifjak botokra megszáritott cseresznyefakérget kötöznek dróttal, azután meggyújtják és nagy lármával körben lobogtatják. Régebben a leányok is lobogóztak, de ettől eltiltották őket erkölcsi okokból.⁴⁹ Felső-Magyarországon azt mondják: »Elugrotta, mint a perki leány a férjhezmenést« a perki lány t. i. ugrásközben összeütközött egy ifjúval, a tűzbe esett, elégette a képét és ezért nem kapott férjet.⁵⁰ Hont megyében a lobogó tüzet átugratják a lányokkal és aki sérelem nélkül átugorja, azt mint ügyes leányt jövő farsangra elviszik asszonynak.⁵¹ Nem valószínű, hogy a praktikus meggondolásnak (a leány ügyessége) valami nagy szerepe volna a férjhezmenés lehetőségénél, inkább azt hisszük, hogy az ugrásnál tanúsított ügyesség vagy ügyetlenség mögött tudattalan szándékosság rejlik. A muraközieknél ilyenkor

az ifjúság nagy tüzet gyújt és a tűznél párosítanak, t. i. egy vén leány páronként kikiáltja a legények és leányok neveit. Az ilyen leányok a legényeknek reá következő vasárnap bokrétát ajándékoznak, amit a legény szalaggal viszonz. Ha a legény nem fogadja el a bokrétát, ez azt jelenti, hogy a párjával nincs megelégedve. A párosítás pedig komolyabb dolog, mint amilyennek látszik, mert sokszor házasság lesz belőle.⁵²

Vikár Béla tanulmányában a szentiváni énekről talán az a legérdekesebb, hogy amit nálunk már csak az ének szövegéből lehet rekonstruálni, más népeknél tényleges alkatrésze az ünnepi szokásnak. Vikár ugyanis az egészet összeházasító varázsigének, az ünnepet magát pedig — tegyük hozzá teljes joggal — a párosodás ünnepének fogja fel. Az énekben említett rózsa meg viola a leány jelképe, a diószedés, a dió ropogása maga a párosodás.⁵³ Ehhez az eredetileg tisztán ösztönszerű, a párzási időszak visszajöttén alapuló coitushoz idővel fiktív igazolásképpen járul egy célképzet, a coitust valami magasabb eszme szolgáltatásban hajtják végre. Ezt a fejlődési fokot legszebben mutatja a következő összeházasító dal. (Csököl.)

Érett a meggy, érett
Hajlott ága hajlott,
Levelibe kis menyecske,
Öleld akit szeretsz.
Ezt ölelem, ezt csókolom,
Iván dombján, domborúján,
Adjon isten *lassú esőt*,
Mossa össze mind a kettőt,
Mint az arany vesszőt.⁵⁴

Általában azt lehet mondani, hogy a tűzugrás erotikus vonatkozásai nálunk a szentiváni énekekben jobban fennmaradtak, mint a babonás hitben. Ezek a daltöredékek többnyire a »megengedett« keretek között mozognak, csak néha látszanak okot adni egy-egy obscén célzás sejtésére, mint például Kapnikbányán a nagy fatörzs elégetése után ezt dalolják:

Ijuju, elégett a koszorú,
Gyertek haza menyecskék,
Fejjétek meg a kecskét.⁵⁵

Szeged vidékén a tiszaparti töltéseken raknak rózsetüzet és míg a virágot, gyümölcsöt, különösen a szentiváni almát belevetik a tűzbe, így énekelnek:

Hajtsuk, hajtsuk
A cseresznye ágát,
Most éli szép világát,
Hogy szakajtsunk
A szépiből,
Szeretőmnek,
Kis Péternek
A sziviből.

A szexuális szimbolizmus dolgában még jellemzőbb a folytatás, minthogy megmutatja a dalokban és a valóságban meglévő tűz szoros kapcsolatát a lángoló szerelemmel:

Széles árok, keskeny gát,
Barna kislány ugord át,
Hej, te szőke ne próbáld,
Mert elreped a szoknyád.

Ég a kunyhó, ropog a nád
 Ezt a barnát szorítsd hozzád,
 Míg a barnát szorongatod,
 Ezt a szőkét elszalasztod.⁵⁶

Az égő kunyhó, ház vagy vár többször is előfordul az ének szimbolizmusában. Így például a palócok egy játékában, amely a »felemelt kislány« révén a pütkösdi királynéra emlékeztet. Dorogháza és Szuhamindszent környékén a két sorba álló lányok kezefején megy végig egy 6–7 éves kislány, miközben folyton ezt kiabálják: »Ég Budavára!«⁵⁷ Vagy pedig a koloni változatban: »Meggyulladtam, meggyulladtam, az Brat Vencel kőháza, Jaj, ne hagyjuk szegényeket!«⁵⁸ Valószínű, hogy az égő kunyhó, ház vagy vár ugyanazt jelenti, mint a pütkösdi német szokásban »Dornröschen« lombsátora magát a szerelmi tűzben égő leányt. A szentiváni tűz gyújtása a következőképpen történik: Előhoznak egy nagy fakereket, melynek küllői kilencféle fából készültek. Ennek az agyán kőrisfa rudat tolnak keresztül és azt két szűz legény addig dörzsöli a kerék agyán, míg meggyullad tőle és így támad az új tűz.⁵⁹

Jókairól lévén szó, az adat nem vehető pontosan, lehetséges, hogy az új »tűz«-et gyújtják így és nem a Szent Iván tüzét. A hegyháti járásban (Baranya) is szűz legény kívántatik az új tűz gyújtásához.⁶⁰ Valószínű azonban, amint Bellosics kiemeli, hogy eredetileg a Szent Iván tüze és az új tűz azonosak, mivel az állatokat mindkettőn egyformán hajtják át, hogy megóvják őket a bajoktól. A tűzfűrés a nemi aktus utánzása,

pótléka, azért csak az alkalmas rá, ki még nem jutott el az eredeti, igazi cselekvéshez, vagyis a szűz legény.

Már említettük, hogy Olaszországban, az adriamenti délszlávoknál és régebben valószínűleg Németországban is Szent János napja volt az egy-neműek közötti szoros barátság, »komaság« vagy »mátkállás« időpontja. Valószínű, hogy ezt a szokást a párosítás enyhítésére, ártatlanná tevésére irányuló törekvés hozta létre és ezért említjük ebben a kapcsolatban magyar kiágazását. Vas megyében, Egyházashetyén, a lányok Szent János napján bokrétákat ajándékoznak egymásnak és közben ezt mondogatják: »Koma, koma, komálunk, Győri ágyat vetessünk, Ketten belefekhesünk, Száz béka, száz kígyó Tekeredjék a nyakadra, ha még haragszol.«⁶¹ Mint minden termékenyítő varázslatnál, itt is megtaláljuk a kenderre való vonatkoztatást. A palóc lányok tisztos fiúvet (Stachys) tartanak a tűz füstje fölé, majd égneek dobálva kiáltják: »Ilyen nagy legyen a mi kenderünk.« Adataink egy különös kapcsolódása még arra a pszichoanalitikus felfogásra is emlékeztet, amely szerint a termékenyítő ugrás vagy himbálás voltaképpen a gyermek születéselőtti, anyaméhbeli himbáltatásának ismétlése. A felső-szentiváni hit szerint a szertartás különösen a szülő nőnek használ, akit a szülésnél való elvérzéstől ment meg. E célból egyesek mesterséges babákat is bocsátanak a vízre.⁶² Ahogy a mesterséges »baba« a valódit jelenti, úgy a víz a magzativizet és az egész folyamat a szülés megfordítását. Mózsgon (Somogy megye) a máglya paraszát összekeverik a lányok vizeletével abban

a hitben, hogy az illető nő így azután fájdalom nélkül fog szülni.⁶³

A tűzugrálás rendes, tipikus magyarázata azonban mégis csak az, hogy valami bajtól óvja meg az ugrálót. Szegeden megtaláljuk mind a két magyarázatot, t. i. hogy a Szent Iván tűzét átugráló legény vagy leány még abban az esztendőben megházasodik, illetve férjhezmegy, meg azt is, hogy aki a Szent Iván tűzét átugorja, nem lesz balhás. Az állatokat keresztülhajtják a tűzön, hogy meg ne rühösödjének, a tűzbe dobált gyümölcsöt meg kikaparják, mert az jó a torok- és hasfájás ellen.⁶⁴ Sükösdön (Pest megye) Parádön és Bodonyon (Heves megye) tűzugráláskor azt mondják: »Törés ne legyen a lábamon.«⁶⁵ Szemerén (Győr megye) aki ilyenkor átugorja a tüzet, annak nem lesz lábfájása.⁶⁶ A zentai tanyákon azért ugrálnak a lányok, hogy szeplőt ne kapjanak.⁶⁷ Nógrádludányban azt mondják: »Ne legyen kelés a testemen, törés a lábamon.«⁶⁸ Ha a tűz megszűnt lobogni, a palócgyerekek bodzagallyat tartanak a parázs fölé és azzal egymást verik e szavakkal: »Úgy la, estéli málé kölcsönkenyér.« A megütött meg visszaüt: »Tetű, bolha bujjon beléd.«⁶⁹ Besenyőtelkén a falu végére szalmát hordanak, meggyújtják és átugrálják. Aki ezt a tüzet átugorja, egész évben nem lesz fekélye.⁷⁰ Ó- és Újszentivánon a tüzet először a lányok ugrálják át, azután a férfiak, mert a boszorkány előbb rontja meg a lányokat, mint a férfiakat.⁷¹ Óbecsén az anya tűzön keresztül viszi a csecsemőjét, azaz füstöli, hogy a himlőt meg ne kapja, a tüzet pedig átugrálják, hogy mentek maradjanak a betegségektől. A zentai tanyákon

az anya a tűz felett lóbálja gyermekét, hogy ne érje betegség.⁷²

Szabadkán a tüzet megtapossák, hogy pokolvar ne keletkezzék lábukon.⁷³ Zalaszántó és Baksi községben a nyírfakérget feldobálják a levegőbe és ha leesik, mindenki rátipor, hogy a lába ki ne sebesedjék.⁷⁴ Az utóbbi adatok fontossága átmeneti jellegükben rejlik. Ez a tűztaposás nyilván csak egy válfaja a rendes tűzugrálásnak, de mutatja az átmenetet a bolgár tűztaposók és a többi tavaszi tűszertartás között. Épp így érthetetlen volna egymagában a szatmármegyei (Kapnikbánya) »kozšina« (bőr) égetés, ha nem volna meg a kapcsolat az ilyenkor Francia-, Német- és Oroszországban szokásos állatáldozatokkal. Az állatáldozatra már csak a név emlékeztet, valójában egy ágaitól megkoppasztott a májusfára emlékeztető fatörzset égetnek el a szentiváni tűzben.⁷⁵

Nálunk és külföldön egyaránt két kerek tárgy tartozik ünnepünk sajátos felszereléséhez. Anyyira jellemzik ezt a napot a kerék és még inkább a koszorú, hogy bátran eltolódásról beszélhetünk, ha más napok, például a húsvét szertartás körében előfordulnak. Bod Péterén kívül csak két magyar adat vonatkozik a német szokásokat anyira jellemző kerékre. Jobbágyiban (Nograd m.) a kerékre szalmát kötöttek, meggyújtották és addig hajtották, míg a szalma el nem égett. A győrmegyei Szentiván környékén szalmát kötöttek vesszővel a taligakerékre, acéllal, kovával tüzet ütöttek belé, azután egy dombról lehetőleg a temető közelében az éjféli órákban leszalasztották. A megállás helyéről figyelték az arany lángolását.⁷⁶

A koszorúról már többet tudunk. Göcseji leányok mezei virágokból kötnek koszorút. Mind-egyik pipitér a családnak egy-egy tagját jelképezi és akié elhervad, az beteg lesz.⁷⁷ Szabadkán a Szent Iván-virágokból font koszorút ugrálás után kiakasztják a padláslyukon és ha valaki megbetegszik, megfőzik, és vizével megmossák a beteg arcát.⁷⁸ A felső szentivániak (Pest m.) a koszorút a juhakolra teszik, vagy a tehén szarvára függesztik. Ha a tehén a koszorút szarván hozza vissza, az annak a jele, hogy ez a tehén fogja gazdájának a legtöbb hasznot hajtani.⁷⁹ Némely vidéken a tűz közepére tesznek egy gerendát és arra tűzik a koszorút. A leányok kavicsokat dobálnak reá, amelyik lehajítja, rövidesen férjhez megy. Kapnikbányán a kozsina-rúd tetejére koszorút tesznek, amelyet valamelyik legénynek a szeretője készít. Ha a tűz a koszorút elemészti, készítője még abban az évben férjhez megy. A bajai leányok a padlásablakba akasztják és ha onnan bármi módon elvész, tulajdonosa férjhez megy. Vagy pedig koszorúkat égetnek el a szentiváni tűzben és aki ki tudja kapni az égő koszorút, az férjhez megy.⁸⁰ Szomolnokon a leányok a vízvezetékbe dobják a koszorút ott, ahol még nincs befödve, azután elébe futnak és kihalásszák. Akié legelőbb feltűnik, az megy legelőbb férjhez.⁸¹

Már említettük, hogy a tűzbe gyümölcsöt dobálnak, azután kikaparják, mert az jó a hasfájás ellen.⁸² Obecsén kosárszám dobálják a vénasszonyok a szentiváni almát a gyerekek közé és ezt a tűzben sült almát betegség ellen meg is eszik. Sükösdön egy szakajtó almát öntenek a tűzbe. Dinnye-Berkén az ilyen alma maradékát a fa-

vágóra teszik, hogy belepje a harmat. Ha így eszik, jó a torokfájás ellen, de harmat nélkül halált okozna.⁸³ A gyermekek a tűzugrálásra almát és fát kéregetnek. Mielőtt odaadnák nekik az almát, háromszor feldobják a levegőbe és angyalok almája lesz belőle mire visszaesik. Akinek kis gyermeke meghalt, csak azért dobja fel, hogy a kis angyaloknak is legyen aranyalmája. Innen egyenesen a temetőbe futnak és a sült almából néhányat a sírhalmokra tesznek.⁸⁴ Aszalón azok a szülők, akiknek kisgyermekük halt meg, a levegőbe dobálják a szentiván- vagy aranyalmát, hogy élő gyermekeik felszedjék azokat. Szent Iván-nap előtt az ilyen szülőnek nem szabad Szent Iván-almát enni.⁸⁵ Óbecsén is azt mondják, hogy az anya csak a tűz után ehetik almát, mert különben a tisztító tűzben szenvedő gyermekének a részét is megeszi.⁸⁶ Körömöcbányán, ha egy asszonynak meghalt a gyermeke, Szent Iván-nap előtt ne egyen gyümölcsöt, mert ezen a napon oszt a mennyországban Szt. János gyümölcsöt a gyermekeknek. Akinek az anyja idelenn evett, annak azt mondja: »Te nem kapsz, a te részedet megette anyád«.⁸⁷ Végül pedig ilyenkor megnyílik a föld és feltárja kincseit. Győr megyében ott lángol fel az arany, ahol a guruló kerék megáll. Ezen az éjjelen a föld alatt levő arany meggyullad és ami rozsda vagy salak van rajta, kékes lánggal elég róla.⁸⁸ Görgényben azt hiszik, hogy Dárius kincse ott van elásva, ahova ezen a napon a felkelő nap első sugara esik.⁸⁹ Aki ezen az éjjelen kilesi az aranyos páfrány virágzását, virágját leszedi és megőrzi, az megérti az állatok beszédjét. A páfrány éjfélkor virít, a virrasztót

rendszerint elnyomja az álom és egy kis madár letépi az éppen kifeslő virágot.⁹⁰ Borszörcsökön is ilyenkor lesik az aranyos páfrány virágzását. Olyan ennek a fénye, mint a napnak, »minden-tudó táltos lesz abból, aki meglátja«.⁹¹

Honnan vettük a szentiváni szokásokat? Az ünnep neve itt némi útmutatással szolgál eredetéhez. Feltűnő, hogy Iván, mint keresztnév, a magyarban ritka és ahol előfordul, délszláv forrásra vall; az ünnep megnevezésénél ellenben elég általános. Az ünnep mai magyar nevű Szent Iván, Szent János, Virágos Szent János, a németeknél Johannestag, Sunnawend, Gahonnestag, tótul Vajának, Vojano, szerbül Iván dán, ruténül és oroszul Kupaljo.⁹² A tanulság, hogy a délszláv befolyás itt is igen fontos, közvetlenül vagy közvetve szerepelhetett mindenütt, ahol a Szent Iván nevet találjuk. Viszont pedig a név kétfélesége époly világosan mutatja, hogy a folklóre átvételeknél nem az egész magyarság, hanem annak egyes vidékei szerepelnek átvevő gyanánt, másszóval, hogy a nyelvi egység kisebb szerepet játszik, mint a földrajzi. Kezdjük tehát délszláv szomszédjaink idevágó szokásaival. Em-lítettük már a Somogy, Vas és Zala megyében szokásos lobogtatást;⁹³ bácskai szerbeknél az Iván dánt megelőző napon a pásztorok nyírfakéregből fáklyákat készítenek és azzal körüljárják a jó-szág aklának kerítését. Azután elégetik a fáklyákat.⁹⁴ Ugyanúgy Banjaluka tájékán, ahol a cse-resnyefa kérgét kötik a botra, az egészszet valami éghető anyaggal leöntik és így lobbogóznak.⁹⁵ A karinthiai szlovének ilyenkor kerekeket gurítanak le a dombról.⁹⁶ A napforduló tűzét pedig

szűzlánynak kell meggyújtani.⁹⁷ A tüzet a kólózó leányok átugrálják. A házasságot szimbolizáló koszorú mindenféle változatokban szerepel. Koszorúval díszítik ilyenkor a jószágot, azután a tűzhöz hajtják, ahol szájukat felnyitják és a tűz lángja fölé tartják, hogy mindenféle nyavalyától mentek legyenek.⁹⁸ A horvát ifjúság a falun kívül tüzet rak és azt körültáncolja. Szent Iván-virágból font koszorúval a kezükben ugrálják át a leányok a tüzet és azután énekelve bejárják a falut. Minden házban annyi rózsát szakítanak, ahányan vannak. A rózsákat betűzdelik a fahasadékba vagy rostába és akinek a rózsája előbb hervad el, az nem éli túl az esztendőt.⁹⁹ Az ilyenkor kötött koszorúba egy fokhagymát kell belefenni, hogy a boszorkányok távolmaradjanak a háztól.¹⁰⁰ A szomszédos vendeknél a legény párjával ugorja át a tüzet. A mezőn rakott tűz megóvja a vidéket mindenféle bajtól.¹⁰¹ Kresevo tájékán virágokkal díszített bükkfahajtást égetnek el a tűzön.¹⁰² A virágórákulum és a virágnak az emberi lélekkel való azonosítása szerb földön igen gyakori.¹⁰³ Klučban a tüzet átugorják, hogy frissek és egészségesek maradjanak. Kresevóban (mint Szabadkán) megtapodják a hamut, hogy a lábuk ne legyen kelésses.¹⁰⁴ Kifejlettebb formáját mutatják ennek a rítusnak a híres bolgár tűztaposók, akiknél a termékenységkel való kapcsolat is kimutatható. A Szent János-napján is megjelenő »Nestinar«-ok, akik egyébként valósággal sámánisztikus »megszállottság« alapján látnak munkájukhoz,¹⁰⁵ a tűztaposást az egészséggel hozzák kapcsolatba, mert a tűz eléget minden betegséget. A nép pedig azt hiszi, hogy minél többen tapossák a tüzet, annál

jobb lesz abban az esztendőben a termés.¹⁰⁶ Ha tekintetbe vesszük a pünkösdi és Iván-napi¹⁰⁷ szokások közötti kapcsolatot, nem lehetetlen, hogy a tűzpiros rózsza már csak a pünkösöd hatása (Rosalia) alatt keletkezett pótléka a tűznek és a »most tapodjuk« »piros pünkösöd napját«, eredetileg a termékenyítő tűztaposásra vonatkozik. Mert a kis pünkösdi királynét is megtaláljuk itt, mint »János menyasszonyát« vagy »sógornőjét«. Burgasban a kisleány, akit erre a tisztségre választanak, »szerencsés« házból való legyen és fő tiszte a »szólatlan« víz elhozása a kútról. Másnap azután a megkoszorúzott, virágokkal borított kisleányt a vállukon viszik a falun végig, majd ki a kutakhoz. A kutakat körültáncolják és azután hazajönnek a »szólatlan« vízhez. A nap királynője a cseberből bekötött szemmel húzza ki a koszorúkat. Mindegyik koszorú egy leányt jelent és ilyenkor jósolnak a bekövetkezendő esküvőre. Macedóniában még a tűzugrálás is megvan, amely egyébként Bulgáriában úgy látszik ismeretlen.¹⁰⁸ Talán legállandóbb jellemvonása ünnepeinknek a koszorú. Keresztelő Szent Jánosnapján a románok Alsó Fehér megyében összeszedik a Sanzaene (Gallum verum) sárga virágát, otthon azután koszorúba fonják és feldobják a háztetőre és ha a koszorú ott megmarad, tulajdonosának abban az évben jó dolga lesz.¹⁰⁹ A Huzulok Iván-napi szokásai jóformán a Szent Györgynap megismétlését jelentik.¹¹⁰ A beregmegyei rutének az ünnepet »kupalo«-nak nevezik. Tűzet raknak egy magas hegy ormán és ideterelik a koszorúkkal és csengőkkel feldíszített juhokat és marhákat. A marhának kinyitják a száját, hogy a

tűz bevilágítson a szájába és ne kapja meg a korlyuk nevű betegséget. A leányok koszorút fonnak friss virágokból és a lángot körültáncolják, a nézők pedig a tüzet élesztik és fakalapácsokkal ütnek a kő táblára tett izzó szénre, miáltal pisztolylövésszerű durranást okoznak.¹¹¹ Sáros és Szepes megyében az ünnep neve az oroszoknál szobotka. Az ilyenkor szokásos énekek, akárcsak minálunk, főleg a legények, leányok párosítására vonatkoznak. Az egyik az ilyenkor nyugati analógiákból ismeretes macska elégetésére céloz

Jertek lányok szobotkára
 Süssünk egy fekete macskát.
 Míg a lányok összegyűltek,
 Fiúk széttépték a macskát.¹¹²

A macska széttépése egyébként a vagina széttépését, a coitust jelenti¹¹³/b, lehetséges, hogy itt is ez volna a macskaáldozatra való célzáson kívül a dal tudattalan értelme. Ebben az esetben maga a macskaáldozás szertartása talán szintén ugyanezt jelképezi, ami ezen az ünnepen meg is történik.

A legnagyobb hasonlóságot a mi magyar adatainkkal, különösen palócföldi dolgokkal, természetesen megint a tótságnál találjuk. Vessük össze például azzal, amit a perki leányról mondtunk, a következő adatot Zsolnáról. A legények bírálgatják a leányok ugrását. Ha leány teljesen átugrotta a tüzet, a legények kihirdetik, hogy jövő évre ilyenkor már férjnél lesz. Ha a leánynak közvetlenül a tűz előtt inába száll a bátorsága és nem mer átugrani, vagy ha ugrik ugyan, de a

tűzbe, akkor szeretője akad majd, de az egy éven belül elhagyja.¹¹³ A fiatalság minden seprőt összeszed a faluban, bekenik kocsikenőccsel és a mezőn fáklyásmenetet rendeznek. Egy-egy bátrabb legény kilép a sorból és átugorja a lobogó lángokat.¹¹⁴ Árva megyében a koszorúval való jósláson kívül még a csalánt is használják. A szemétdombra ültetik és akinek a csalánja megfogamzik, még abban az évben férjhez megy.¹¹⁵ Abaúj Torna megyében a június havában egybekelt házások egy fazékba 13 szem parazsat tesznek. Azután az asszony felhajítja a fazekat a levegőbe és ha a fazékból nem hullott ki a parázs, családi életük boldog lesz. A cserépfazekat a pincébe is leviszik és addig hagyják ott, míg az asszony reggelit készít az urának. Akkor azután az egész háznép szemeláttára kiborítják a parazsat és ahány szem még izzó, annyi gyermekük lesz.¹¹⁶ Privigye vidékén mogyorófa vesszőt szúrnak a veteményágyba, hogy távoltartsák a férgeket. Itt is csalánnal jósolnak a férjhezmenésre és a kenderföldeken hemperegnek, hogy férjhez menjenek.¹¹⁷ Az erdőszélen tüzeket gyujtanak és aki az ugrásnál nem égeti meg magát, mielőbb férjhez megy.¹¹⁸

Hátra volna még a hazai és a nyugati német-ség idevágó szokásainak tárgyalása, de ezt már a helykímélés szempontjából az ünnep eredetének magyarázatával olvastjuk össze.

Ami ünnepünk etnológiai kormeghatározását illeti, az kétségtől visszanyúlik az indogermán együttélés idejére. A védai idők nyári napfordulati ünnepén a leányok vizes kancsókkal táncoltak körül a meggyujtott tüzeket a pap pedig e

célból elkerített helyen hajtotta végre a kiszemelt nővel a coitust. A kísérő szövegből kiviláglik, hogy ugyanekkor a napról is azt képzelték, hogy egy istennővel egyesül, illetve a saját érzelmeiket az égboltra vetítették ki.¹¹⁹

Az ünnep jól megőrizte eredeti jellegét, amely egyszerűen az ősi párzási időszak kalendáris rögzítődése. Világosság tekintetében az Ocsel-i esztek ünnepe épp oly kevés kívánnivalót hagy hátra, mint indiai testvére. Míg a leányok a tüzek körül lejtik a körtáncot, a legények figyelik őket. Ha azután valamelyik megtetszett nekik, elrabolják és a legény lábát a leányon átvetve reggelig vele alszik. Forrásunknak az az állítása, hogy ilyenkor nem történik elhálás, legalább is kétes, mert ugyanez a forrás azt is állítja, hogy ezen az éjjelen »muss der Mooner eine Beischläferin haben«.¹²⁰ A lengyel synodusok tilalmai mutatják az ünnep igazi jellegét: »Ugyanígy tiltsátok meg az ünnepi táncokat, továbbá a táncot Keresztelő Szent János meg Péter és Pál előestéjén, mert ilyenkor történik a parázñaság, házasságtörés és vérfertőzés«.¹²¹ Még érdekesebb a pskovi ünnep leírása. Pamfilius apát levelében azt mondja, hogy a szent éjszakán a falvakban csörgőkkel, dobokkal, kézzel való tapsolással és más istentelen játékokkal mulatnak az asszonyok, testüket ide-oda himbálják, ugrálnak és dobognak, nagy kísértés ez a férfiaknak és ilyenkor valóban meg is beestelenítik a lányokat és asszonyokat egyaránt.¹²² Az ütemes tánc megadja az átmenetet az állatok párzási táncai és a sámánisztikus izgalmat bevezető tánc között; emlékezzünk csak vissza a bolgár »Nestinár«-ok tűztáncára és a Szent János napján szerzett táltos-tudo-

mányra. Az élet lángja lobog a szerelmesek egyesülésében, a tudattalan képzet dramatizálása a tűzzel való játék, szimboluma a nap az égbolton és áttevődése a táltos révülése. Máramaros megye német legényei »Sunna-wend« kiáltással verik a falu felé az égő deszkákat. Mindegyik legény kiáltja a saját nevét, hogy a lányok elbírálhassák, hogy ki ért jobban a tüzes játékhoz.¹²³

Az Érchegeységben a gyertyákkal díszített Johannisbaum körül táncolva azt éneklik:

Ich hab verloren meinen Schatz
Allhier, allhier auf diesem Platz,
Mach auf, mach auf den Garten.¹²⁴

Az Eifel vidékén a tüzet az utoljára megesküdött férj gyújtja meg és az ő házában gyülekezik az ifjúság. Egy égő fa körül szaladgálva kiabálnak: »Ég a vár!«¹²⁵ A fa tetején elég az odatett szalmabábú és ennek elszálló füstje megtermékenyíti a földet.¹²⁶

De a nemek egyesülését az élők világában bizonyos feszültség, vagy pszichikusan félelem előzi meg, és a megkönnyebbülést a katharzis követi. Ez magyarázza meg szertartásaink bajhárító mivoltát a koszorúnak (női szimbolum) a halál-jóslással való kapcsolatát és védő jellegét, továbbá az ünnep kalendáris rögzítődését. A nap hanyatló pályája megfelel az orgazmus után lejátszódó fiziológiai folyamatnak, míg a napot ilyenkor veszélyeztető sárkányok a félelem kivetülései. A föld megnyílása és a kincset mutató páfrány¹²⁷ ugyanezt a szimbolizmust a »föld-anya« értelmében fűzik tovább.

Közelebbi megvilágításra csak a gyümölcs-evés tilalma szorul. Moldvában a napon korán érő almát osztogatnak a gyermekek között. Sziléziában és Csehországban nem esznek epret, hogy a gyermek Szent Jánossal mehessen eprészni. Csehországban a halott gyermek anyja nem ehetik cseresznyét, mert ezen a napon osztja ki az égben a gyermekek között a Boldogságos Szűz a gyümölcsöket és ha olyanra akad, akinek az anyja evett belőle, az nem kap.¹²⁸

Primitív népeknél gyakran látjuk, hogy a gyászoló nők bizonyos ételektől, valamint a nemi élettől tartózkodnak. A gyász időszakát egy orgiasztikus ünnep fejezi be. Ez volna Iván napja, inentől kezdve már szabad az asszonynak a szó mindkét értelmében »cseresznyét enni«. Ha tekintetbe vesszük, hogy az almáról való lemondás a gyermeknek juttat almákat, továbbá, hogy az elhunyt gyermeket ért legnagyobb veszteség természetesen az anyai kebel, helyeselni fogjuk Bello-sics felfogását, aki a Szent Iván napi tűznél sütött almában a tápláló anyai szeretet gyümölcsét látja.¹²⁹

Ha pedig a szentiváni alma, mint népies szimbolizmusunkban általában, az asszony, a szerelem, az almák tűzbeszórása ugyanaz, mint a koszorúk kikapkodása a tűzből, mint a leányok és legények ugrálása, egyszóval — játék a tűzzel.

JEGYZETEK A VIII. RÉSZHEZ.

- ¹ A váltság titkainak Második Volumenje. Várad, 1647. 414.
- ² *Sebestyén*: A pünkösdi király és királyné. Ethn. 1906. 34. *Ipolyi*: Mythologia. 302.
- ³ *Sebestyén*: i. h. 34.
- ⁴ *Vachot*: A magyar föld népei. VI. 12.
- ⁵ Ethn. VI. 226.
- ⁶ *Rész Ensel*: Magyarországi Népszokások. 213—223.
- ⁷ *Ertesítő*. 1910. 13.
- ⁸ *Tetzner*: Die Slaven in Deutschland. 276.
- ⁹ *Drechsler*: Sitte, Brauch. I. 126.
- ¹⁰ *Weinhold*: Z. d. V. f. Vk. III. 4.
- ¹¹ *John*: Westböhmen. 82.
- ^{11/b} V. ö. *Róheim*: A kazár nagyfejedelem és a turul monda. 1917.
- ¹² *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 307.
- ¹³ V. ö. *Frazer*: The Magic Art. 1911. Adonis, Attis, Osiris. 1907. *A. M. Hocart*: Kingship. 1927.
- ¹⁴ *Sartori*: Sitte und Brauch. III. 214.
- ¹⁵ *Sartori*: i. h. III. 207.
- ¹⁶ *Sartori*: i. h. III. 203.
- ¹⁷ *Grimm*: Deutsche Mythologie. II. 655.
- ¹⁸ *Mannhardt*: Wald und Feldkulte. I. 347—355.
- ¹⁹ *Sebestyén*: Dunántúli gyűjtés. 139—140.
- ²⁰ *Varga Ignác*: Pünkösdi királykisasszony. Ethn. XII. 415.
- ²¹ *Sebestyén*: Dunántúli gyűjtés. 142, 143.
- ²² *Csáky Elek*: Adalékok Somogy megye lengyeltóti járásának néprajzához. Eth. VIII. 444.

- ²³ *Darányi Ferenc*: Pütkösdi kis királyné Kecske-méten. Ethn. XIII. 356.
- ²⁴ *Kovács János*: Szeged népe. 1901. 296—300.
- ^{24/a} *Csermák Rezsóné* közlése: »Kosaras« volt a menetben.
- ²⁵ *Sebestyén Gyula*: A Pütkösdi király és királyné. Ethn. 1906. 41.
- ²⁶ *V. ö.* eddigi idézettekén kívül még *Rechnitzer Ignác*: Hajdumegyei gyermekjátékok. Ethn. VI. 407.
- ²⁷ *V. ö.* fentebb. *Sebestyén*: i. h. Ethn. 1906. 36.
- ²⁸ *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 43.
- ²⁹ *Melich*: Szláv jövevényszavaink. 1905. 21. *Sebestyén*: A pütködi királyné. Ethn. 1906. 42.
- ³⁰ *Iványi István*: A szabadkai bunyevácok és szokásaik. Ethn. II. 200.
- ³¹ *Juga Velimir*: A magyar szent korona országában élő szerbek. 1913. 110.
- ³² *Gebhardt*: Österreichisches Sagenbuch. Pest. 1862. 488.
- ³³ *Reinsberg-Düringsfeld*: Festkalender aus Böhmen, 93.
- ³⁴ *Mannhardt*: Wald und Feldkulte I. 344, 345.
- ³⁵ *Bronner*: Von deutscher Sitt und Art. 1908. 178, 179.
- ³⁶ *Kiss Aron*: Gyermekjáték gyűjtemény. 324.
- ³⁷ *Sartori*: Sitte und Brauch. III. 204.
- ³⁸ *Nork*: Festkalender. 947, 948.
- ³⁹ *Reichardt*: Die deutschen Feste. 1911. 161.
- ⁴⁰ *Drechsler*: Sitte, Brauch etc. in Schlesien. I. 129.
- ⁴¹ *Nork*: Festkalender. 948, 949.
- ⁴² *Schurtz*: Altersklassen. 115.
- ⁴³ *A. John*: Aberglaube etc. im sächsischen Erzgebirge. 1909. 203.
- ⁴⁴ *Sartori*: Sitte u. Brauch. III. 202.
- ⁴⁵ *Strackerjan*: Oldenburg. II. 80.
- ⁴⁶ *Sebestyén*: Dunántúli gyűjtés. 137.
- ⁴⁷ *Réső Ensel*: Magyarországi népszokások. 139.
- ^{47/b} *Bellosics*: Magyarországi adatok a nyári napforduló ünnepéhez. Ethn. XIII. 28.
- ⁴⁸ *Réső Ensel*: Magyarországi népszokások. 185.
- ⁴⁹ Ethn. XII. 78.
- ⁵⁰ *Bellosics*: Magyarországi adatok a nyári napforduló ünnepéhez. Ethn. XIII. 124.

- ⁵¹ *Réső Ensel*: i. h. 270.
- ⁵² *Réső Ensel*: i. h. 269.
- ⁵³ V. ö. a német »Nüsseknacken«-t.
- ⁵⁴ *Vikár Béla*: A szentiváni ének. Magyar Nyelvőr. 1901. 357. A virágszimbolizmusról u. o. 408, 451.
- ⁵⁵ *Bellosics*: Magyarországi adatok. Ethn. XIII. 75.
- ⁵⁶ *Kovács János*: Szeged és népe. 1901. 315, 316.
- ⁵⁷ *Bellosics*: Ethn. XIII. 76.
- ⁵⁸ *Kodály*: Népszokások. Ethn. 1909. 32.
- ⁵⁹ *Oszttr.*, M. Mon. III. 307. (Jókai.)
- ⁶⁰ *Bellosics*: i. h. 122.
- ⁶¹ *Sebestyén*: Dunántúl népköltési gyűjtemény. 386.
- ⁶² *Bellosics*: i. h. 117.
- ⁶³ *Bellosics*: i. h. 117.
- ⁶⁴ *Kovács János*: Szeged és népe. 1901. 374.
- ⁶⁵ Ethn. V. 126.
- ⁶⁶ *Bellosics*: Magyarországi adatok a nyári napforduló ünnepéhez. Ethn. 1902. 117.
- ⁶⁷ *Bellosics*: i. h. Ethn. 1902. 118.
- ⁶⁸ *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 194.
- ⁶⁹ Ethn. V. 127.
- ⁷⁰ *Berze*: Babonák. Ethn. 1910. 30.
- ⁷¹ *Bellosics*: i. h. 126.
- ⁷² *Bellosics*: i. h. 117, 118.
- ⁷³ *Bellosics*: i. h. 118.
- ⁷⁴ *Bellosics*: i. h. 74.
- ⁷⁵ *Bellosics*: i. h. 71, 72.
- ⁷⁶ *Bellosics*: i. h. 74.
- ⁷⁷ *Gönczi*: Göcsej. 1914. 205.
- ⁷⁸ *Bellosics*: i. h. 120.
- ⁷⁹ *Bellosics*: i. h. 121.
- ⁸⁰ *Bellosics*: i. h. 124, 125.
- ⁸¹ *Versényi*: Babonás napok. 41.
- ⁸² *Kovács*: Szeged és népe. 1901, 374.
- ⁸³ Ethn. XII. 78.
- ⁸⁴ Ethn. XII. 78.
- ⁸⁵ Ethn. XII. 79.
- ⁸⁶ *Bellosics*: i. h. 119.
- ⁸⁷ *Versényi*: Babonás napok. 42.
- ⁸⁸ *Versényi*: i. h. 41.
- ⁸⁹ *Witslocki*: Aus dem Volksleben der Magyaren. 1893. 102.

- ⁹⁰ Ethn. XII. 78.
⁹¹ *Sebestyén*: Dunántúli gyűjtés. 148.
⁹² *Bellosics*: i. h. 30.
⁹³ *Bellosics*: i. h. 72, 73.
⁹⁴ *Monarchia*. VII. 654.
⁹⁵ *Lilek*: Volksglaube und volkstümlicher Cultus in Bosnien. Wiss. Mitt. IV. 457.
⁹⁶ *Grimm*: Deutsche Mythologie. II. 519.
⁹⁷ *Bellosics*: l. c. 123.
⁹⁸ *Monarchie*. VII. 654.
⁹⁹ *Margalits Ede*: Horvát népszokások és babonák Károlyváros vidékén. Ethn. X. 302.
¹⁰⁰ *Juga*: Szerbek. 148.
¹⁰¹ *Bellosics*: i. h. 76, 77.
¹⁰² *Lilek*: Volksglaube in Bosnien. Wiss. Mitt. aus Bosnien. IV. 458.
¹⁰³ *Krauss*: Volksgl. u. rel. Br. 34.
¹⁰⁴ *Lilek*: i. h. 458.
¹⁰⁵ V. ö. fentebb János-napon szerzett táltos tudományról.
¹⁰⁶ *Arnaudoff*: Bulgarische Festbräuche. 1917. 56.
¹⁰⁷ *Vikár*: A szentiváni ének. Nyír. 1901. 406. V. ö. *Bellosics*: i. h. 76.
¹⁰⁸ *Arnaudoff*: Festbräuche. 72, 73.
¹⁰⁹ *Moldován*: Románok. 297.
¹¹⁰ *Kaindl*: Die Huzulen. 78.
¹¹¹ *Szabó*: A magyar oroszokról. 183, 184.
¹¹² *Szabó*: i. h. 185.
¹¹² *Róheim*: Adalékok. 1920. 73, 74.
¹¹³ Ethn. XII. 79.
¹¹⁴ *Pechány*: A tótokról. 115.
¹¹⁵ Ethn. II. 64.
¹¹⁶ *Bellosics*: i. h. 126.
¹¹⁷ V. ö. a mátravidéki palóc adatot; a kendertermés és a Szent Iván tüze képeslatáról.
¹¹⁸ *Sztancsek*: Privigye vidékén gyűjtött babonák. Ethn. 1909. 362.
¹¹⁹ *Hillebrandt*: Die Sonnenwendfeste in Alt Indien Romanische Forschungen V. *Oldenberg*: Die Religion des Veda. 1894.
¹²⁰ Verh. Estn. G. VII. 63, 65.
¹²¹ *Schroeder*: Arische Religion. II. 319.

- ¹²² *Mansikka*: Religion der Ostslaven. 225.
¹²³ *Gabnay*: Sunnawend. Ertesitő. 1910. 224.
¹²⁴ *John*: Erzgebirge. 1908. 206.
¹²⁵ V. ö. »Ég Budavára«.
¹²⁶ *Mannhardt*: Wald und Feldkulte. I. 463.
¹²⁷ V. ö. *Frazer*: Balder the Beautiful. 1913. I.
160—219.
¹²⁸ *Monarch*. XIV. 556. *Bellosics*: i. h. 119.
¹²⁹ *Bellosics*: i. h. 119.
-

IX. ÖSSZEFOGLALÁS.

Ha már most megkíséreljük, hogy a magyar folklóre, illetve a néphit és népszokás ethnológiai struktúráját már amennyire ez az első, még nagyon is hiányos vázlat ezt lehetővé teszi, — megállapítsuk, nagyjából a következő eredményt kapjuk.

A legrégebb, ősmagyar, vagy űgor korszak nyomait legnehezebb felfedezni. Egyetlen szokásnál tudtuk csak az őskor fennmaradását némileg valószínűsíteni, ez az »Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus«-ban (1683) leírt halotti tánc, ahol egy élő ember szerepel a halott személyesítője gyanánt. Bizonyos szempontból figyelemreméltó ez az eredmény, mert egyezik az igen alaposan dolgozó finn tudósok (Krohn, Holmberg) megállapításaival, akik szintén leginkább a halottak körül csoportosuló szokásokban látnak valami eredeti, nem átvett elemet. Paasonen egybeállította a vogul lélek-golyóbis képzetét, t. i. a vogul hősmondák adatát, hogy valaki a holttestből kiveszi a szívet, a májat, a beleket és beletéve a húgyhólyagba, gyógyító erejű labdát állít elő, Regino adatával (889), aki azt mondja a magyarokról, hogy »Corda hominũm, quos capiunt, particulatim dividendes veluti pro remedio deorant«.

Ma is találunk ilyesmit a csángó népszokásban. Klézseben egy csángó asszony valami babonás okból alvó urát megölte, szívét kivágta, megsütötte és mikor a hatóság meglátta, javában falatozott férje szívéből.¹

Még fontosabb annak kimutatása, hogy a »lélek« szóban az ugor korszak »Hauchseele« fogalmát, az »íz«-ben a »Schatensee« maradt fenn.²

Szélesebb, körvonalalaiban tisztábban kiyehető talapzaton állunk, ha a török kultúrhatás korát vizsgáljuk. Itt már a honfoglaláskori magyarság társadalmi és vallási típusa világosan megállapítható. Totemizmusuk (a turulmonda) és szakrális királyságuk egész határozottan török, illetve a királyság precízebben is megjelölve, kazár eredetű.³ Ezt a török elemet a mai folklóre-ból még kiegészíthetjük két irányban. Szembeszökően törökös típusú varázsló a magyar táltos és bár kevésbé biztosan, de azért a halotti szokásoknál is megállapítható, hogy egy-egy török elem. Idesorolom a bagoly animisztikus jelentőségét⁴ az égi testek fogyatkozásának kapcsolatát a lelkekkel, a lovas temetést és a kopjafát.⁵ Megjegyzendő azonban, hogy a kopjafa és kopjás temetés lehet az oszmántörökök révén a székelységhez jutott kirgiz-tatár-kalmük hatás is és így voltaképpen nem tartozna ebbe az összefüggésbe.

A halottastánc és a lovastemetést illetőleg aligha véletlen, hogy ezek az adatok nem annyira a mai magyar néphitre, mint inkább az 1300—1700-ig terjedő korszak hitére vonatkoznak. Ne felejtjük el, hogy akkor a kúnok, törökök stb. révén még sokkal közelebb állottunk a kelethez, mint ma és

valószínű, hogyha akkor akadt volna gyűjtője a magyar folklorenak, sokkal több vonást tudnánk kimutatni, amelyek a nomád kultúrkör típusát mutatják.

Ha azonban voltaképpeni feladatunkhoz ragaszkodva a mai néphitét vesszük figyelembe, akkor a finnugor elem egyáltalában nincs képviselve, a török-tatár csak a samánizmus és jóval halványabban az animizmus esőkevényeiben. A magyar néphit és népszokás igazi tömegét, túlnyomó nagy részét csak egy jelzővel illelhetjük: *európai*. Mert az európai folklóre-kutatás eddig legalább többnyire képtelen volt az egyes elemek keletkezési helyét és idejét pontosan megállapítani, de se vége se hossza nincs annak az adattömegnek, amelyről kimutatható, hogy megvan minden európai népnél, de ilyen formában csakis Európa népénél. Varázslásunk, amelyről azt hihetnők, hogy ősi, tökéletesen európai indogermán típusú (L. a fejszét a viharban, a harmatszedés, mezítelenség, szerelmi varázslatról szóló részeket.) Ugyanide tartoznak az itt részletesebben nem tárgyalt tulajdonképpeni »babonák«, a szerencsét és szerencsétlenséget hozó dolgok, (L. a napról) továbbá a jósjelek. Az animizmus körében pedig a lélek távozásával kapcsolatos szokások nagy része (tükör, ablaknyitás, küszöb, cipő) és a kísértet-mondák nagy tömege.

Fokozatos átmenetet ölt ez a réteg határozottabb körvonalakat és akkor, mielőtt az egyes szláv néptörzsek hatását külön kimutathatnók, beszélhetünk *általános szláv elemekről*. Ha figyelembe vesszük, hogy a magyar néphit szempontjából a közvetlen átadó a döntő, és hogy a magyarság

ezeket az európai elemeket csak szláv forrásból vehette, továbbá az egyes szlávnyelvű szomszéd-népek külön kimutatható hatását, az adatoknak oly túlnyomó tömegét kapjuk, *hogy egyáltalában nem túlzás, ha röviden azt mondjuk: a magyar néphit szláv néphit*. Ha már így is nem-szláv nyelvű anyagközlés meg a jegyzeteimben lévő szláv források révén, amelyeket mások fordítottak magyarra számomra, ezt a képet kapjuk, elképzelhető, hogy mennyire növekedne ez a benyomás, ha a témát a szláv nyelvekben járatos folklorkutató venné a kezébe.

Általánosan szláv vagy ha jobban tetszik a keleteurópai »Kulturkreis«-ra vallanak a halottitör (dusnik) a sírba tett étel formái, a tavaszi évkezdnet nyomai, különösen a halottak kultuszával kapcsolatban (Szent György, Húsvét) a délibáb és talán a tündérhit ősrétegei. Továbbá idetartoznak a holdat rágó farkasok (markaláb), a holdban látszó két testvér és a tűz-szellem mondái.

Határozottabb körvonalakban bontakozik ki a horvát-szerb és a cseh-tót hatás. A délszláv elemek már a táltosnál érezhetők, míg a garabonciást egyenesen a horvátoktól vettük át. A sárkánynál is kimutatható a horvát hatás és tündéreink is közeli rokonai a délszláv viláknak. Szerb eredetű a húsvéti komállás, délszláv hatás mutatkozik a karácsonyi palázozásban,⁶ a pünkösdi és még inkább a Szent Ivánhoz fűződő szokásainkban. A göcseji csordás-farkas is idetartozik, de már testvére, a palóc farkas-koldus tót eredetű. Bolgár eredetű a hétfalusi kuka.

A cseh-tót hatás részint eredeti, nyugati szláv elemek, részint ezektől a népektől kölcsönvett

főleg német eredetű szokások közvetítésében nyilvánul meg. Idetartozik az ünnepi szokások közül a farsang, a virágvasárnap, a húsvéti öntözködés, részben a nyári ünnepek.

Továbbá idesorolandó a házikigyó, a lidérc, a holdbeli lények közül Dávid (végeredményben zsidó) és Cziczelle (eredetileg hellenisztikus), a halottnak adott pénz vagy gyertya, a másvilág hídjá (a palócoknál), a vízi emberek és lányok jórésze

Ezeknél már jóval kisebb jelentőségű a közvetlen német hatás. A karácsony-újév-farsangi népszokásokban a német elem meglehetősen érvényesül, részint közvetlen hatás, részint nyugatiszláv közvetítés révén. Valószínűleg német eredetűek a törpék, a holdbeli favágó és talán a havazásra vonatkozó képzetek.⁷

Még csekélyebbre tehető és inkább Erdélyre vonatkozik az oláh befolyás. A tündérre és szépasszonyra kétségkívül hatott az oláh »iele«, a »kedd asszonya« pedig egyenesen oláh eredetű.⁸ A holdbeli »pakulár« és a garabonciás »Solmár« neve természetesen oláh eredetűek, de ezek nem tartoznak az általános magyar néphit körébe. Ugyanez áll a csángók halotti szertartásaira is.

Volna a néphitben még olyasmi is, ami eredeti, de »modern« európai, magyar, elemnek nevezhető. Ilyesmit a hullaszerű viziszellemeknél meg a boszorkányhit »szépasszony« változatánál találtunk.

Ezek volnának tehát ethnológiai szempontból néphitünk alkotó elemei. Ámbár ezzel voltaképpen elértük a kitűzött célt, még néhány szóban vázolni akarjuk az általános néplélektani konklúziókat, amelyeknek levonása elől nem térhettünk ki.

Kiderült, hogy a bűbájosság (varázslás) körébe tartozó cselekedetek, már amennyire alkalom adódott ezek analizisére, a coitus-vágy és félelem kereszteződéséből eredő neurotikus »Symptom-handlung«-okhoz hasonló rítusok. Akit a felhozott bizonyítékok még nem tudtak erről meggyőzni, ám lapozza végig Komáromy könyvét. Ott meggyőződhetik, hogy a »boszorkány« vagy »kurva« voltaképpen synonymák, hogy az egész »bűbájosság« a termékenység előmozdítása, vagy »elkötése« körül forog. Utalok egyébként a boszorkányság tárgyalására egy régebbi művemben.⁹

Másodszor ugyancsak már, kifejtett általánosabb körben mozgó elméleteimre támaszkodva,¹⁰ sikerült pszichológiailag pontosabban megmagyarázni táltosaink karakterét. A táltosság is a termékenységet célözza, de verekedéssé torzított fantáziákban. Szóval a táltos sexualitása szadisztikus jellegű. Mármint a pszichoanalitikus tapasztalat azt mutatja, hogy az agresszív tendenciák ebben a kapcsolatban rendszerint összefüggnek az orális és analis ösztönökkel és hogy az egyén fejlődésében a szadizmus az erőszakos szópáznál, különösen pedig a fogképződésnél lép fel. A táltos pedig olyan ember, aki soká szópott, tejfel él és foggal születik.

A III. és IV. fejezet tárgya voltaképpen a projectio. Az ember a belső feszültségeket nehezen viseli el és úgy könnyít magán, hogy belső élményeinek egy részét a külvilághoz csapja. Az író színdarabban vagy regényben személyesíti meg, ami benne van, a kezdetleges ember a démonvilágban.

Igy felismerhetjük a kísértő halottban az élőket

rossz lelkiismeretét, a csordás-farkasban a vérengző hajlamokat, a lidércben az analis ösztönöket, a házi-kígyóban a genitalitást, a napban az apa, a holdban szintúgy, a vízi nőkben, tündérekben az édesanya mithikus képmását.

A halotti szokásokban két főtrendencia érvényesül. Az egységes testet jelentő társadalmi csoportról leszakad egy rész és a veszteség nyomán támad a félelem. A halotti szokások az így támadó feszültséget vagy *lereagálni* igyekeznek, vagy *elfojtani*.

Lereagáló, azaz kathartikus jellegűek azok a szokások, amelyek a halottat még jobban megsemmisítik, elűzik (ablakkinyitás, tükör, halottfűzés), míg a halotti tor, meg a halottal való továbbbi együttélés más szertartásai tagadják a halált, mesterségesen hosszabbítják meg a halott életét, elfojtják a félelmet. Továbbá megnyilvánul még ezekben a szokásokban az életösztönök küzdelme a halálösztönökkel, amennyiben a halált az élet-ösztönök a születés, vagy a nászéjszaka, lakodalom formulája alá rejtik.

Az ünnepi szokásokban, talán meglepő egyhangúsággal mindig ugyanazt a megoldást kapjuk. Mind egy alaptípus felé konvergálnak, amelynek hátterében ott találjuk a kezdetleges népek pubertás-rítusait, a férfivá avatás szertartásait. Ezek a szertartások viszont az apák és fiúk őshordabeli küzdelmeinek emlékei. A küzdelem a nőért folyt egyszer egy évben a párzás időszakában. Valószínűleg ebből az ős-anyagból fejlődött az év-kezdő ünnep a maga termékenyítő szertartásaival. Érdekes analógia, hogy valamint a párzási ösztön felszabadul az időhöz kötöttség alól, az eredetileg

egyetlen ünnep is mindjobban ellepi az év különböző időszakait.¹¹ Ez volna az első réteg; a második fejlődési fokön már az indogermánság vagy legalább az európai népek sajátos szertartásait találjuk. Ezeket újból egységesíti először a római kultúra, másodszor a kereszténység.

Ha még azt nézzük, hogy ezek az ős-elemek hogyan fejeződnek ki az egyes ünnepeken belül, akkor azt látjuk, hogy a téli időszakot (alakoskodók) inkább a férfivá-avatás, a nyári ünnepeket (Szent Iván) a párzási időszak csökevényei jellemzik. Ugyanaz a periodikus szertartás rendszerint a katharizist, a bajok elhárítását és a termékenyítést is célozza, aminek magyarázatát Ferenczinél találjuk meg;¹² aki a coitus feszültséget, félelmet-megszüntető, kathartikus jelentőségét hangsúlyozza. A nem-céhbeli olvasó pedig azt a tanulmányt vonhatja le könyvemből, hogy Európa népei egyáltalában nem tudják, hogy lelkileg milyen közel állanak egymáshoz.

AZ ÖSSZEFOGLALÁS JEGYZETEI.

¹ *Rubinyi Mózes*: A moldvai csángók multja és jelene. *Ethnographia* XII. 118.

² *H. Paasonen*: Über die Ursprünglichen Seelenvorstellungen bei den Finnisch Ugrischen Völkern. 1909. *Journal. Soc. F. Ougr.* XXVI. 2, 3, 9.

³ *Róheim*: A kazár nagyfejedelem és a turulmonda. 1917.

⁴ *Róheim*: Adalékok a magyar néphithez. 1913. 19.

⁵ V. ö. a IV. és V. fejezetet fentebb.

⁶ *Sebestyén Gyula*: A regösök. 1902. 257.

⁷ V. ö. az utóbbihoz. *Róheim*: Adalékok a magyar néphithez. 1913. 30.

⁸ V. ö. *Róheim*: i. h. 1913. 35. 1920. 179.

⁹ *Róheim*: Adalékok a magyar néphithez. 1920. 216.

¹⁰ *U. a.*: Nach dem Tode des Urvaters. *Imago*. IX.

¹¹ Az ünnepek kapcsolatát az avatással, amelyet már régebben újságcikkekben és felolvasásokban fejtegettem, *A. Haberlandt* is hangsúlyozza egy nagyjelentőségű, úttörő munkájában. *A. Haberlandt*: Die volkstümmlche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung Buschans: *Illustrierte Völkerkunde* III. 1926. 628. A párzási időszakhoz v. ö. *Róheim*: *Australian Totemism* 1925. chapter. VI.

¹² *S. Ferenczi*: Versuch einer Genitaltheorie. 1924.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	5— 6
I. A táltos	7— 40
II. Rontás és varázslás	41— 82
1. Fejszét a viharba	41— 45
2. Harmatszedés.....	45— 53
3. Mezitelenség	54— 58
4. Szerelmi varázslat	58— 70
III. Mythikus lények	83—125
1. Az animizmus világa	83— 93
a) A kísértet	83— 88
b) A házi kígyó.....	88— 90
c) A csordás farkas	90— 93
2. Lidérc és sárkány.....	93—100
a) A lidérc	93— 98
b) A sárkány.....	98—100
3. A természet szellemei	100—107
a) A vízi emberek és leányok...	100—104
b) Az erdei csoda és társai	105—107
4. A tűz	107—110
5. Tündérek, szépasszonyok.....	110—116
6. A délibáb.....	116—117
7. A törpék	117—125
IV. Nap és Hold	126—147
1. A Nap	126—128
2. Az égitestek fogyatkozása	128—134
3. A Hold hatása a földi jelen- ségekre	134—143
4. Holdlakóink	143—147

	Oldal
V. Halotti szertartások	155—204
1. A lélek búcsúja	155—166
2. A nagy út	166—179
3. Tor és lakodalom	179—196
VI. A téli ünnepek	205—239
1. A hétfalusi kukák.....	205—213
2. Farsang	213—219
3. Karácsonyi regösök	219—226
4. A bika, a vénasszony és boszor- kány.....	226—235
VII. Tavaszi ünnepek	239—293
1. Virágvasárnap	239—244
2. Husvét	244—263
a) Pilátus-verés.....	244—248
b) Kathartikus szertartások ...	248—250
c) A husvétii locsolás, a piros tojás és a halottak.....	250—256
d) Komóság	256—263
3. Szent György napja	263—280
4. Május elseje	281—286
VIII. A nyár ünnepei	294—331
1. Pünkösöd	294—308
2. Szent Iván éjszakája	309—326
IX. Összefoglalás	332—340

Az I. fejezet megjelent a Magyar Nyelvőr 55. évfolyamában a VI, VII, VIII., egyes részei pedig angolul a Journal of the Royal Anthropological Institute LVI. évfolyamában (Hungarian Calendar Customs).

205

218

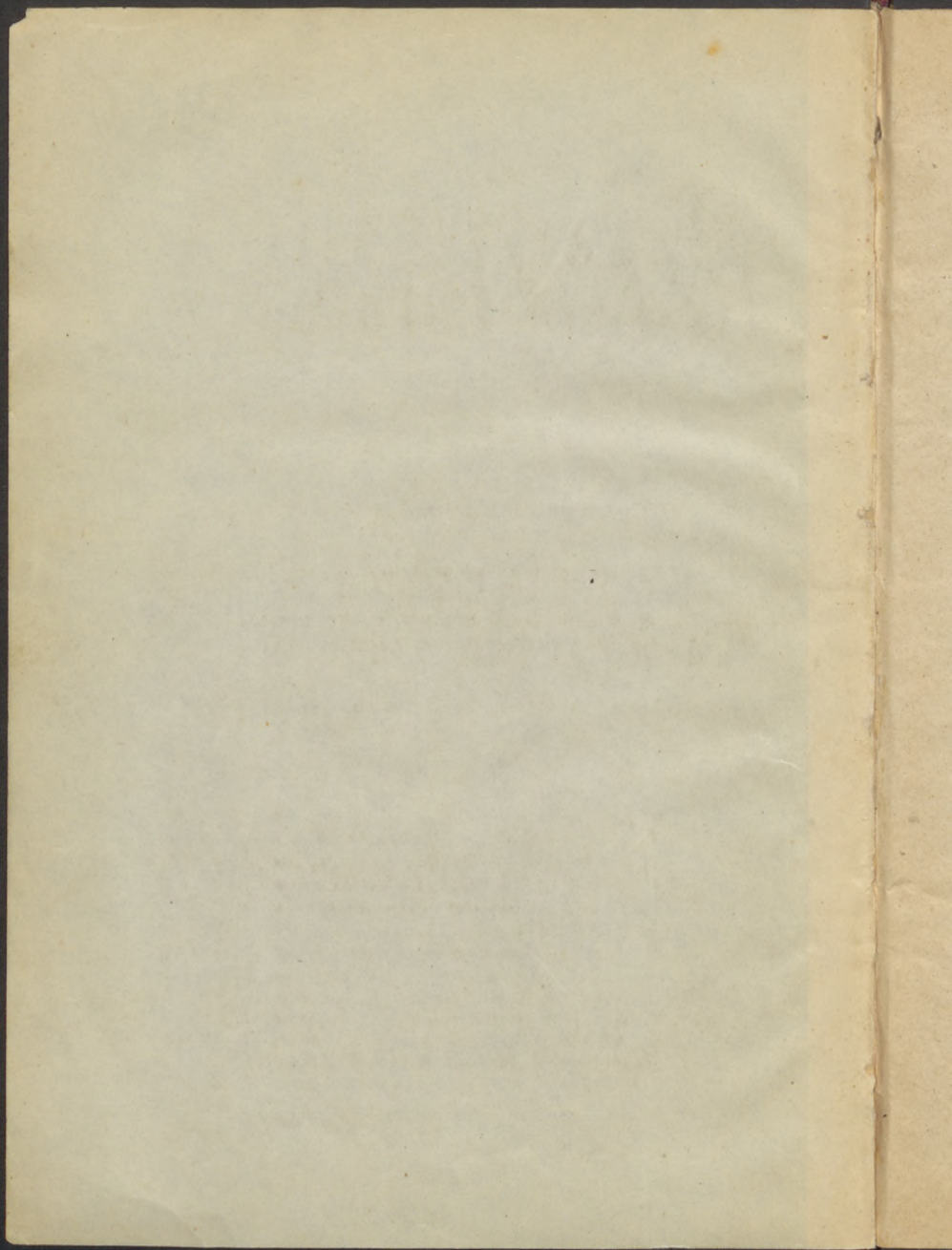
238

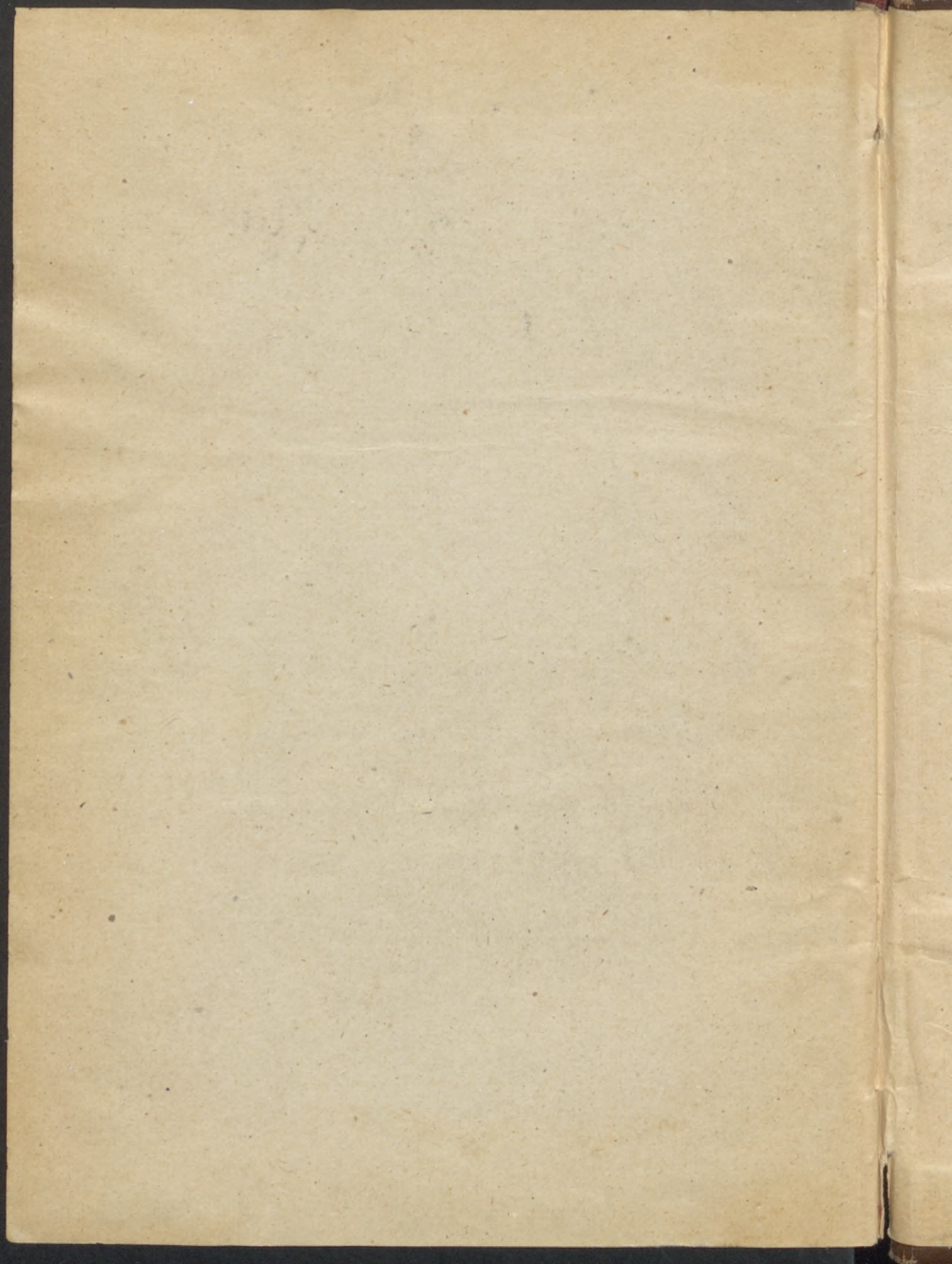
250

263

281

308

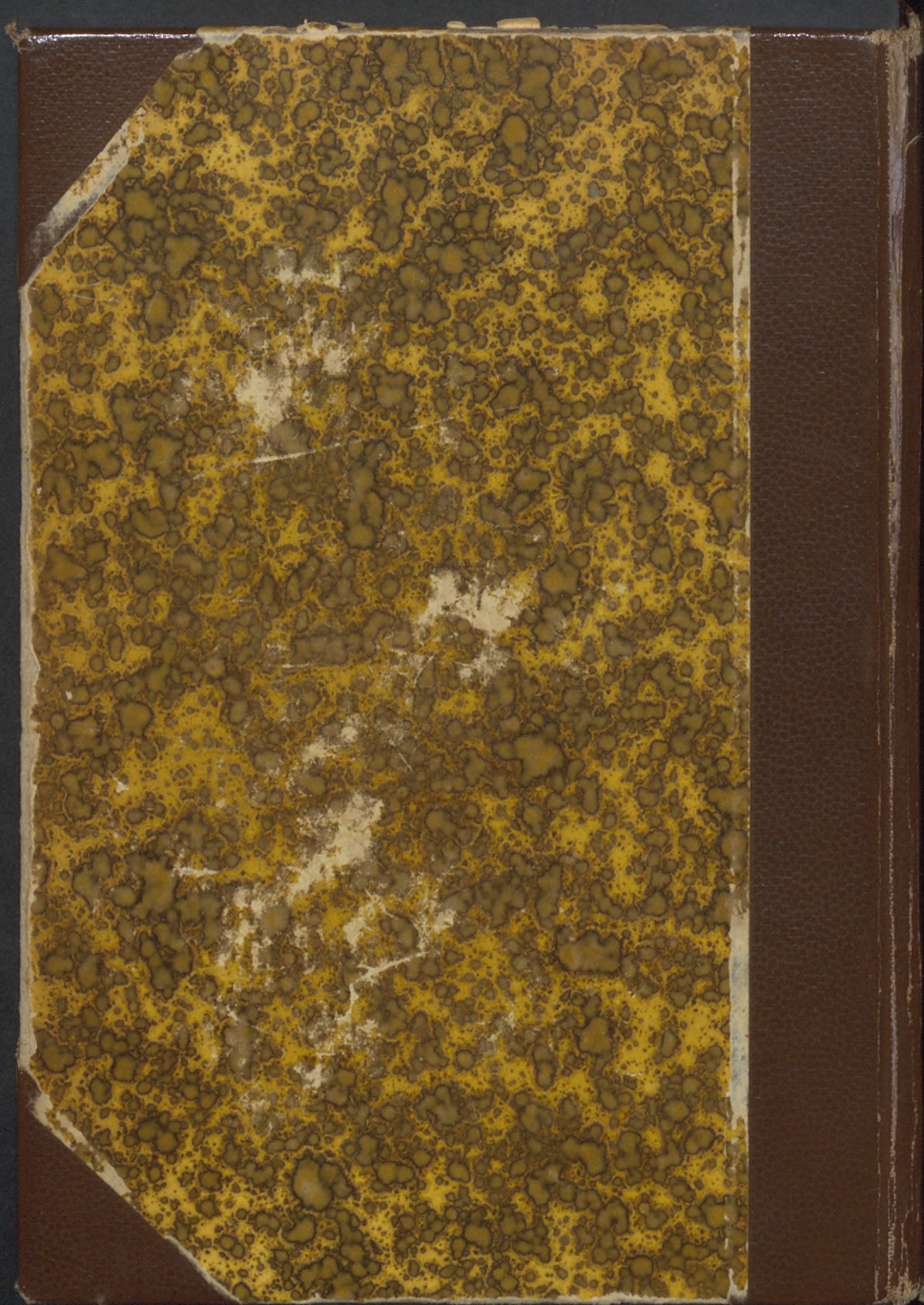

folgt. ~~177~~ ~~178~~

~~180~~, ~~182~~, ~~184~~, ~~188~~,

~~189~~ ~~191~~ ~~192~~, 194.

261364

Róheim

Magyar népdit
és népszokások